THE BOOK WAS DRENCHED

TIGHT BINDING BOOK

انتشارات دانشگاه تهران

۶۷۷

نشریهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران

« دربارهٔ نسخه‌های خطی »

دفتر نخستین

سال ۱۳۳۹

تهران

۱۳۴۰

فهرست نسخه‌های خطی

کتابخانهٔ وزارت امور خارجه

ایرج افشار

در سال ۱۳۳۸ که جناب آقای علی اصغر حکمت تصدی وزارت امور خارجه‌را درعهدهٔ کفایت داشتند اجازت‌فرمودند اینجانب فهرستی از نسخ خطی موجود در کتابخانهٔ آنجا فراهم‌سازد. مطالبی که درزیرچاپ میشود آن یادداشتهاست که برای تدوین فهرست فراهم شد و آنطور که باید نظم و ترتیب ندارد، اما چون نسخه‌های آن کتابخانه را معرفی میکنند بطبع آنها دراین صحائف رضا داد.

در کتابخانهٔ مذکور دو نوع نسخ خطی موجودست: یك قسم کتابها و رسالات مستقل است که فهرست همهٔ آنها را برداشته‌ام ودراینجا طبع میشود قسم دیگر مجموعه‌های مکاتبات واسناد وفرامین‌ومنشورات ومنشئات و مراسلات عهد قاجاری است که مجلدات متعدد و بسیارست و فرصتی دراز میخواهد تا فهرست دقیق و صحیح از آنها تهیه گردد والبته ذکر آنها دراین فهرست نیامده است.

روضة‌الصفا (تاریخ مغولان)

تألیف محمدبن خاوند شاه، درعهد امیرعلی شیر و بنام او نوشته شده. جلد پنجم: تاریخ مغولان‌و جانشینان آنها.

آغاز

آرایش‌دیباچهٔ مناقب ومآثر سلاطین رفیع مقدار و نمایش روزنامچهٔ خصائص ومفاخر

خواقین گردون اقتدار ثنا وستایش پادشاهی تواند بود که ...

پایان

خواجه علی مؤید بارشاد ملهم توفیق روی به‌آستان فرخنده نشان آورد و ذکر بعضی ازحالات اودرمجلد سادس ازعنایت الهی وفیض نامتناهی پادشاهی مأمول است. الحمد و المنة که‌این‌مجلد بخیروخوبی‌دراتمام رسیده‌صورت اختتام‌پذیرفت ...

و اقبال این خداوند احسان و افضال کوتاه داراد و او را باحراز سعادت دنیوی ومثوبات اخروی درعاجل و آجل براکفا واقران سرافرازگرداند، بمنه و فضله .

☆☆☆

کتابت هندی اوائل قرن دهم - عناوین باشنگرف سرخ - $19 \times 29\frac{1}{2}$ - جلدتازه میشن سبز تیره - ۳۲سطر (شمارهٔ ۹۷۰) .

تحفه‌المؤمنین (تحفهٔ حکیم مؤمن)

از محمد مؤمن حسینی تنکابنی که در حدود ۱۰۸۰ تألیف شده است .

انجام نسخه [درریختن موی سر] مانند ریسمان براشجار گذارند طیوری بر آن نشینند پای بست گردند.والسلام علی من‌اتبع الهدی .

☆☆☆

جلدروغنی گل‌و بته‌دار - مجدول ومذهب-19×30-دوصفحه اول سرلوحه دارد- نستعلیق-عناوین باشنگرف-قرن۱۲ - ۱۹سطر (شمارهٔ ۹۵۱)

تذکرة‌الملوك

٦٨ورق - نستعلیق خوش قرن۱۳-مجدول با سرفصلهای سرخ - ۱۱سطر - تیماج عنابی -15×21 (شمارهٔ ۷۸۸۱) .

دیوان صیدی طهرانی‌ودیوان یوسف

۱- دیوان صیدی (ذریعه ٦۲۳۰۹) همه غزل است :

آغاز

شد بس که از خرام توتغییر حالها
از جا درآمدند بگلشن نهالها

انجام

صیدی آشفتگیت ازگل روئی است مگر
رنگ این تفرقه با زلف بتان است یکی

۲- دیوان یوسف شامل یك قصیده و بقیه غزل است .

آغاز

قطرهٔ طوفان نودرصد بحر طوفان کرده‌اند
ذکر توحید ترا سرلوح دیوان کرده‌اند

انجام

ز شیرین کاریش خسرو مکدر
دل فرهاد در زنجیر آن در

*****

این نسخه‌در کتابخانهٔ فرهادمیرزا بوده و اثردخول‌در کتابخانهٔ او را از آن پاك کرده‌اند.
۵٤ + ۲٤ورق - مجدول- برگ ۱ب و ۲الف مذهب باسرلوحه- ستعلیق شکسته - ۱۵سطر- ۱۰ × ۱۷/۵ - تیماج قهوه‌ای - خط قرن ۱۲ (شماره ندارد) .

ریاض الجنه یا ریاض الجنان

ازمحمد ابن عبدالرسول الحسنی المدعو بالحسنی الحوئی الزنوزی (ذریعه ۱۱ : ۳۲۲) .

فهرست مطالب این کتاب

- مقدمه
- روضهٔ اولی دربیان احوال جمعی ازذوات شریفه خود در بیست و هشت (قسمت) .
- روضهٔ دوم درذکر احوال جمعی ازذوات خبیثهٔ شریرهٔ ملعونه(هفت‌قسمت)
- روضهٔ سیم درذکر آنچه در عالم موجودست من البدایة الی النهایة بدون تفصیل (بیست‌وپنج قسمت).
- روضهٔ چهارم درذکر مفصل احوال عامهٔ علمای عامه وخاصه‌وعرفا وحکما.
- روضهٔ پنجم درذکرمشاهیر شعرای عرب.
- روضهٔ ششم درذکر احوال ملوك وطبقات سلاطین .
- روضهٔ هفتم درذکر احوال مشاهیر وزرای نامدار .
- روضه هشتم درذکر نوادر حکایات وروایات .
- خاتمه درذکر تاریخ اتمام کتاب و آنچه مناسب این باب است .

تیماج ضربی -۳۳×۴۷-۴۰سطر باحاشیه درهمه‌صفحات-خط عبدالله‌سلماسی‌درشهر خوی درشهر جمادی‌الاولی۱۲۲۵ - ۲۸۹ برگ (شمارهٔ ۱۰۵۶) .

سبحة‌الابرارجامی

آغاز

بسم‌الله الرحمن الرحیم هست بمقصود ره مستقیم

انجام(ناقص)

بیغبر آمد بدلت غم فرود بود غمی شادی و دلها درو

۸۰ورق - نستعلیق وقرن۱۲ ، دربعضی صفحات جای سرفصل وگاهی تصویر سفید مانده-۱۱ سطر-۱۲×۲۰- تیماج سیاه (شماره ندارد) .

سفرنامهٔ میرزا ابوالحسن شیرازی در ۱۲۲۹ بروسیه

انجام(ناقص) :

ابن معنی خلاف رأی ماست‌ومیخواهیم هرطریق فیما بین ماواقع‌میشود بدون‌وساطت واطلاع اهل انگریز بوده باشد ودوستان وآشنایان ...

خط شکسته -جلد تیماج‌ضربی۳۰×۲۱ - ۱۶سطر نسخه‌آب دیده ناقص (تاآخر وقایع چهارشنبه ۲۴ لغایت دوشنبه ۲۹) - خط قرن ۱۳ (شماره ۶۸۶۸) .

شرح احوال سلطان عبدالحمید و اوضاع مملکت عثمانی

درصفحهٔ ۱۸۰ نوشته شده : « بتاریخ غرهٔ رجب۱۳۱۳ درقصرجاجرود ... خانه‌زاد بی‌مقدار محمد حسن مترجم مشهور به اعتمادالسلطنه ازفرانسه‌ترجمه‌نمود . » (این قسمت خط خود اعتمادالسلطنه‌است).

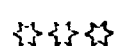
۱۸۰ صفحه کاغذ آبی - مجدول - ۱۵×۲۲ - جلد مخمل قرمز ($\frac{۶۸}{۶۱۸۷}$) .

شرح وقایع اتفاقیه سیاسی و انقلابی مملکت و خلاصهٔ مذاکرات مجلس

آغاز: اما بعد درجلداول این کتاب شرح و بسط جشن‌ملی‌سال‌اول مشروطیت ایران

را بدون هیچگونه ترتیبی مذکور داشتیم .

در شب ۱۵ ـ ۱٦ جشن ملی فراهم بود یکی دو روز بعد از جشن مجلس مقدس دارالشورای کبرای ملی مفتوح وهیئت وکلای محترم تماما حاضر بودند ...

تا صفحه۳۵۷ شماره دارد ، بعد ۲۱ ورق ـ شکسته ریز با عناوین شنگرفی ـ از پایان ناقص ـ ۱۹ سطر با کاغذهای مختلف الوان ـ ۱٤×۲۱ (شماره ۱۳۰۸).

مجموعه { **۱ـ [طرز حکومت ایران در زمان استبداد]**
۲ـ تحقیقات سرحدیهٔ جعفر حسینی مشیرالدوله

۳۰ ورق اول این مجموعه رساله ایست در اوضاع حکومت ایران در عهد استبداد.

آغاز رسالهٔ اول

حکومت ـ حکومت برچند قسم است، یکی ازاقسام حکومت منفرده است .

انجام

و اگر دولت بعضی امور خزانه را ببانك رجوع کند بدین معنی که بانك مطابق دستورالعمل وزیر مالیه حقوق بعضی ادارات را یکسره بپردازد فایدهٔ دیگری بدولت خواهد رسید . تمت القانون فی یوم السبت ۲۰ محرم الحرام ۱۳۲۱ .

انجام رسالهٔ سرحدید

قد وقع الفراغ من التألیف فی اوایل سنة اثنین وسبعین بعدالالف ومأتین من البهرة ثم التسوید الاستنساخ فی ثالث شهر ربیع الثانی من احدی و عشرون و ثلثماة بعدالالف ۱۳۲۱ من الهجرة النبویه .

جلد تیماج عنابی ضربی ـ ۲۵ $\frac{1}{2}$ × ۱۷ $\frac{1}{2}$ ـ نسخ ـ ۲۰ سطر ـ قرن ۱۳ (شمارهٔ ۹۷٤) .

مآثر مهدیه

آغاز

پس ازحمد و ثنای اجابت کنندهٔ دعوات وعطا کنندهٔ مسؤولات عالم برخفیات وخالق کل موجودات مدبر بلاشریك و صانع بلاوزیر . . . واما بعد این بندهٔ فانی مهدی مهندس و نایب وزارت خارجه ابن رضاقلی تاریخ نویس سرایی درزمان سعادت اقتران ... ناصرالدین شاه ... بعرصهٔ وجوه آمده ... وبعد ازاندك تعلم و تدرس در مدرسهٔ مبارکهٔ دارالفنون محض تکمیل تحصیلات و کسب علوم جدیده بحسن توجهات ... میرزا سعیدخان مؤتمن الملك ... مقتضی گردید که چند سالی درپاریس اقامت گزینند . (بعد از مراجعت ۲۵ سال دروزارت خارجه کار کرده) . . . نظر باین مساعدت زمان بخاطراین ذرهٔ بی‌مقدار

چنان خطور یافت که برخی از مطالب دیپلماسی و شخص دیپلومات . . . متذکر شود»
(ازمقدمه)

مجدول باسر لوح-۸ برگ فهرست مطالب + ۲۶۹ ورق متن-۲۲ × ۳۱ خط قرن ۱۳ (۶۱۹۴/۷۵)

ماموریت جنرال گاردان

برگ ۱ ب: ترجمهٔ کتابی است در باب مأموریت جنرال گاردان بممالك ایران بطبع رسیده است . مأموریت جنرال مزبور به ایران در زمان سلطنت ناپلیون اول امپراطور فرانسه بوده . اسناد و نوشتجات تاریخی که در این کتاب ملاحظه میشود بتوسط لکنت آلفرد دو گاردان پسر جنرال گاردان بطبع رسیده است .

ترجمهٔ این کتاب بفارسی بتاریخ شهر شعبان المعظم ئیلان ئیل ۱۲۹۸ به اتمام رسیده است.

درورق آخر (ب) بخط و امضای «محمدحسن» که اعتمادالسلطنه باشد نوشته شده است حسب الامر قدرقدرت همایون در دارالترجمهٔ همایونی میرزاعلی خان مترجم ترجمه نمود و ۱۵ رمضان ۱۲۹۸ درشهرستانك بنظر انور همایون رسانید ، ئیلان ئیل محمد حسن .

۱۱ سطر-۱۸ × ۲۷ -۲۹٤ گ ، باسر لوح مجدول - جلد تیماج زرد ضربی. (۸۴/۶۲۰۴)

النجاة از ابن سینا

آغاز :

قال الشیخ الرئیس ابو علی الحسین بن عبدالله بن سینا و بعد حمدالله تعالی والثنا علیه بماهواهله ومستحقه والصلوة علی رسوله محمدو آله فان طائفةً من الاخوان .

انجام

تمت الالهیات مع الطبیعیات والمنطقیات .

اهدائی رکن‌الدین آشتیانی - برگهای نخستین تازه - آقای ذبیح بهروز در پشت جلد کتابت آنرا چهار یا پنج قرن قبل دانسته‌اند . کاغذ اردهای رنگ -۱۰ × ۱۹/۵ - ۱۸ سطر - تیماج عنابی ضربی لولادار (شماره ۵۷۳۰) .

اقیانوس فی شرح قاموس

جلد اول از آغاز تا حرف راء

جلد دوم ازراء تاق مع الشین

انجام جلداول: تم المجلدالاول من ترجمة الاقیانوس فی ترجمة القاموس بعون الله

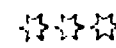
وحسن توفیقه المنة لله که بمن عهد میمون .... محمدشاه‌غازی .... و بحسن اهتمام‌شاهزاده... بهمن میرزا .. ، این مجلد اول از ترجمهٔ اقیانوس ..... انجام یافت ... کان ذلك فی یوم‌الاربعاء تاسع شهر رمصان من مشهور الثانی و الستین المأتین بعدالالف من الهجرة النبویه(ابن‌صالح‌محمدتبریزی

اهدائی رکن الدین آشتیانی - در دو جلد - تیماج سیاه ضربی - ۲۱$\frac{۱}{۲}$ × ۳۴$\frac{۱}{۲}$- کتابت ۱۲۶۰-لغتها باجوهر قرمز نوشته‌شده - ۳۰سطر - نستعلیق - حملات‌عربی‌خط‌نسخ(شماره۵۷۳۲)).

البهجة المرضیه (از سیوطی)

پایان : قد اتفق الفراغ عن تسوید هذه‌الرسالهٔ الوافیة بحل مشکلات الالفیة فی صبح یوم‌الاثنین العشرین من شهرمحرم الحرام من شهور سنة ست و ثلاثین و مأتین بعدالالف المصطفویة علیه الف الثناء والتحیة فی‌سنة ۱۲۳۶ علی یدالاضعف‌الاحقر الی‌رحمة‌الله‌الملك‌المنان‌اقل‌الطلاب‌تراب‌نعال المحصلین بل‌لاشیء‌فی‌الحقیقة ابوالحسن‌ابن علیرضا الشهر بابکی.

۱۶۲ ورق - باحواشی‌منقوله ازملاجلال‌وشواهد عینی‌وغیره - خط‌نسخ-۱۴ سطر- ۱۴/۵ × ۲۰- تیماج‌مشکی(شماره ۵۷۳۱).

فهرست مجملی از منظومات فارسی

دکتر مهدی بیانی

(۱) رباعیّات ـ حکیم عمرخیام نیشابوری

بخـّط رقاع خوش ـ بدون رقم و تاریخ (قرن ۱۲؟)

(۲) حدیقةالحقیقة ـ سنائی غزنوی

بخـّط نسخ کتابت خوش قدیم ـ رقم عبدالله بن احمد بن اسعد آقاجی ـ تاریخ تحریر سال ۶۹۱ ـ در مقدمه چند قصیده نیز از سنائی دارد.

(۳) حدیقة الحقیقة ـ سنائی غزنوی

بخـّط نستعلیق خوش ـ رقم میر محمّد قاسم بن محمّد میرك ـ تاریخ تحریر سال ۱۰۵۱

(٤) سیرالعباد الی المعاد ـ سنائی غزنوی

بخـّط نستعلیق عالی ـ رقم عیسی الهی ـ تاریخ تحریر سال ۱۳۷۰

(٥) خمسهٔ نظامی گنجوی

بخـّط تعلیق خوش قدیم ـ رقم حسن قاری ـ تاریخ تحریر سال ۸٤۰ (فقط مثنویهای: لیلی ومجنون ـ هفت پیکر ـ شرفنامه ـ اقبالنامه)

(٦) خمسهٔ ـ نظامی

بخـّط تعلیق خوش قدیم ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (حدود سال ۸۰۰) (فقط مثنویهای: لیلی ومجنون ـ هفت پیکر ـ اسکندرنامه)

دانشگاه ازمن بنده خواسته است که فهرستی از نسخه‌های خطی خود را برای درج دراین دفتر تهیه وتقدیم نمایم.

کتابخانهٔ بسیار کوچك و ناچیز نگارنده در قسمت خطی شامل اندکی نسخه های خطی فارسی و تازی است و اینك بدرج فهرست مجملی ازمنظومات فارسی میپردازد. اگر توفیقی بود امیدوار است بتواند در شماره های آینده، سایر نسخه های فارسی خود را نیز معرفی نماید.

(۷) خمسه ـ نظامی

بخط نستعلیق خوش ـ رقم میر معزالدین حسین بن محمد میرک ـ تاریخ تحریر سال ۱۰۶۲

(۸) مخزن الاسرار ـ نظامی

بخط نستعلیق خوش ـ رقم محمد صلاح حسینی ـ تاریخ تحریر سال ۱۰۲۲

(۹) تحفة العراقین* ـ خاقانی شیروانی

بخط نستعلیق ممتاز ـ رقم میرعلی هروی [؟] ـ بدون تاریخ (قرن ۱۰) (نسخه در تملک خلیفه سلطان حسینی و میرزا محمد مهدیخان استرابادی نادری بوده است)

(۱۰) دیوان ـ خاقانی

بخط نستعلیق متوسط ـ رقم قطب الدین بن حسن تونی ـ تاریخ تحریر سال ۱۰۱۳

(۱۱) دیوان ـ جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی

بخط نستعلیق متوسط ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۰)

(۱۲) دیوان* ـ ظهیرالدین فاریابی

بخط نستعلیق متوسط قدیم ـ رقم غیاث الدین قاسمی ـ تاریخ تحریر سال ۸۸۳ با مقدمهٔ منثور

(۱۳) دیوان ـ شیخ فرید الدین عطار نیشابوری

بخط نسخ تحریر خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۸) درحاشیه دفتر اول شش دفتر مثنوی مولانا جلال الدین بلخی

(۱٤) منتخب دیوان ـ شیخ عطار

بخط نستعلیق متوسط قدیم ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۸)

(۱۵) منطق الطیر ـ شیخ عطار

بخط نسخ متوسط ـ بدون رقم و تاریخ (قرن ۹)

(۱٦) منطق الطیر ـ شیخ عطار

بخط نستعلیق تحریر متوسط ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۱)

(۱۷) دیوان ـ کمال‌الدین اسمعیل بن عبدالرزاق اصفهانی
بخط نستعلیق خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۰) .

(۱۸) شش دفتر مثنوی ـ مولانا جلال‌الدین بلخی .
بخط تعلیق قدیم ونسخ تحریر متوسط ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (نیمهٔ دوم قرن ۸)

(۱۹) شش دفتر مثنوی* ـ مولانا جلال‌الدین بلخی
بخط نستعلیق خوش ـ رقم اظهر تبریزی ـ تاریخ تحریر سال ۸۷۲

(۲۰) بوستان ـ شیخ سعدی
بخط نستعلیق خوش قدیم ـ رقم کشوری ـ تاریخ تحریر سال ۸۹۶ . کاتب از شعرای قرن نهم وصاحب ترجمهٔ احوال است

(۲۱) بوستان* ـ سعدی
بخط نستعلیق عالی ـ رقم سلطان محمّد خندان ـ تاریخ تحریر سال ۹۲۰

(۲۲) بوستان* ـ سعدی
بخط نستعلیق عالی ـ رقم شاه محمود نیشابوری ـ تاریخ تحریر سال ۹۲۳ (فقط نیمهٔ دوم کتاب)

(۲۳) بوستان ـ سعدی
بخط نستعلیق عالی ـ رقم شاه محمّدمحمود کاتب ـ تاریخ‌تحریر سال ۹۶۳ بضمیمهٔ گلستان سعدی

(۲٤) بوستان ـ سعدی
بخط نسخ خوش ـ رقم شمس‌الدین شیرازی ـ بدون تاریخ تحریر (نیمهٔ دوم قرن ۱۰) بضمیمهٔ گلستان سعدی ـ رقم‌الحافی وبخط منعم‌الدین اوحدی‌است .

(۲۵) مثنوی خضرخانی ودولرانی ـ امیرخسرودهلوی
بخط نستعلیق تحریر بد ـ رقم‌مجدالدین علی فوسی شوشتری ـ تاریخ تحریر سال ۹۹۵

(۲۶) گلشن راز ـ شیخ محمود شبستری

بخطّ نستعلیق خوش قدیم ـ رقم محمودبن محمّد خماری ـ تاریخ تحریرسال ۷۵٤ (؟) بضمیمهٔ لمعات عراقی

(۲۷) گلشن راز ـ شیخ محمود شبستری

بخطّ نستعلیق خوش ـ رقم جوری ـ تاریخ تحریرسال۱۰٤۳. کاتب ازشعرای قرن‌دهم وصاحب ترجمه‌است. بضمیمهٔ شرح گلشن‌راز ازمحمّدبن یحیی گیلانی نور بخشی

(۲۸) دیوان* ـ خواجه شمس‌الدین محمّد حافظ

بخطّ نستعلیق خوش قدیم ـ رقم‌عبدالرحیم [انیسی یعقوبی خوارزمی]ـ تاریخ تحریرسال ۸٦۳

(۲۹) دیوان ـ حافظ

بخطّ نستعلیق خوش ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (نیمهٔاول قرن۱۰)

(۳۰) چهل کلمه منظوم* ـ حسین‌بن سیف‌الدین‌احمد هروی

بخطّ نستعلیق عالی ـ رقم شاه محمود نیشابوری ـ تاریخ تحریرسال۹٦٤ ترجمهٔ منظوم فارسی‌ازنثراللئالی حضرت علی‌بن ابیطالب

(۳۱) دیوان ـ عبدالرحمن جامی

بخطّ نستعلیق متوسط ـ رقم نورالدین هروی ـ تاریخ تحریر سال ۸۸۹ (زمان حیات جامی)

(۳۲) یوسف وزلیخا ـ جامی

بخطّ نستعلیق خوش ـ رقم‌فخرالدین علی‌جامی ـ تاریخ تحریرسال۸۹۱(زمان حیات جامی)

(۳۳) سبحةالابرار ـ جامی

بخطّ نستعلیق خوش ـ رقم قوام‌الدین محمّد خواجگی منشی ـ تاریخ تحریر ۸۷۲ (زمان حیات جامی)

(۳٤) سبحة الابرار ـ جامی

بخط نستعلیق‌خوش ـ رقم سلطان‌محمّد کاتب ـ تاریخ تحریر سال ۹۷۳

(۳۵) سبحة‌الابرار ـ جامی

بخّط نستعلیق خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۰)

(۳٦) تحفة‌الاحرار ـ جامی

بخّط نستعلیق خوش ـ رقم مقصود هروی ـ تاریخ تحریر سال ۹۲۸ . کاتب از شعرای صاحب ترجمهٔ قرن دهم است

(۳۷) یوسف وزلیخا ـ جامی

بخّط نستعلیق خوش ـ رقم محمّد بن خواجه حاجی ـ بدون تاریخ تحریر (قرن ۱۰)

(۳۸) چهل کلمهٔ منظوم ـ جامی

بخّط نستعلیق خوش‌قدیم ـ رقم شرف‌الدین‌خنجی (قرن۹ـ۱۰) ترجمهٔ‌منظوم فارسی از نثراللالی حضرت امیر

(۳۹) منتخب مثنویات ـ جامی

بخّط نستعلیق عالی ـ رقم باباشاه اصفهانی ـ بدون تاریخ تحریر (قرن ۱۰)

(٤۰) دیوان* ـ امیرشاهی‌سبزواری

بخّط نستعلیق عالی ـ رقم محمّد یعقوب ـ تاریخ تحریر سال ۱۳۰۵

نسخه بامر امیرعبدالرحمن خان پادشاه افغانستان کتابت شده است .

(٤۱) دیوان ـ عرفی شیرازی

بخُط نستعلیق تحریرمتوسّط ـ بدون‌رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۰) ظاهراً بخط خود عرفی‌است ـ اضافات و تصحیحات بسیاردارد

(٤۲) شیرین وفرهاد ـ وحشی بافقی

بخّط نستعلیق‌عالی ورقم میرعلی‌شیرازی ـ بدون تاریخ‌تحریر (قرن ۱۳) ـ با تکملهٔ وصال شیرازی .

(٤۳) دقایق الحقایق ـ احمد رومی

بخـّط نستعلیق متوسط ـ رقم خواجه سیف‌الدین سمرقندی ـ تاریخ تحریرسال ۱۱۲۷

(٤٤) مثنوی عباس‌نامه* ـ صائب تبریزی

بخـّط شکسته نستعلیق‌متوسط ـ بخـّط خودصائب ـ بدون تاریخ تحریر (قرن ۱۱) .

(٤٥) لیلی ومجنون ـ محمّد صادق نامی

بخـّط شکسته نستعلیق خوش ـ بخـّط خود نامی ـ تاریخ تحریر سال ۱۱۹۰

(٤٦) دیوان ـ میرزاجعفر صافی

بخـّط نستعلیق تحریر متوسط ـ بدون رقم ـ تاریخ تحریر سال۱۲٤۰

(٤۷) اشعار ـ عبدالرحیم افسر

بخـّط نستعلیق عالی ـ بخـّط خود افسر ـ تاریخ تحریرسال۱۲۸۸

(٤۸) خسرووشیرین ـ دشتی

بخـّط نستعلیق عالی ـ رقم حبیب‌الله ـ تاریخ تحریرسال ۱۲۸۷ . مثنوی بنام ناصرالدین‌شاه قاجار بنظم‌آمده است ـ تصاویر زیبای‌آن عمل کاتب است .

(٤۹) کلیّات ـ محمّدبن عبدالله نیشابوری کاتبی

بخـّط نستعلیق متوسط ـ بدون رقم ـ تاریخ تحریرسال۸۹۰ مشتمل‌بر:

۱) دیوان اشعار

۲) مثنوی گلشن ابرار

۳) « ناظرومنظور (مجمع‌البحرین)

٤) « ده باب

۵) « سی‌نامه (محبّ ومحبوب)

٦) « دلربا

(۵۰) کلیات* ـ خواجو (ابوالعطاءِ کمال‌الدین محمود مرشدی کرمانی)

بخط تعلیق خوش قدیم - رقم اسمعیل بن ابراهیم بن عبدالله - تاریخ تحریر سال ۸۲۰ - ۸۲۱ مشتمل بر:

۱) دیوان اشعار (که دیباچه ومقدمه‌ای منثور ازمنشی نامعلوم دارد)

۲) مثنوی کمال نامه

۳) « روضة‌الانوار

٤) « همای وهمایون

٥) « تحفه بهائی

٦) « گل‌ونوروز

۷) « رسالهٔ شمع وپروانه

۸) « نمدوبوریا

۹) « مناظرهٔ شمس وسحاب

۱۰) « شراحیّه

۱۱) « مفاتیح‌القلوب

بضمیمهٔ مثنوی محبت نامهٔ ابن نصوح با تاریخ تحریر سال ۸۲٤

(۵۱) کلیات - معتمدالدوله نشاط (عبدالوهاب موسوی اصفهانی)

بخط شکسته نستعلیق عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن ۱۳) . مشتمل بر کلیهٔ آثار منظوم ومنثور نشاط . ظاهراً بخط خود معتمدالدوله. نسخه اضافات وحواشی وبیاض دارد

(۵۲) مجموعهٔ دواوین*

بخط نستعلیق متوسط قدیم - رقم حسین بن علی تونی - تاریخ تحریر سال ۸۲۱ مشتمل بر:

۱) دیوان کمال خجندی (متوفی سال ۸۰۸)

۲) دیوان غزلیات امیر خسرو دهلوی (متوفی سال ۷۲۵)

۳) دیوان غزلیات بساطی (متوفی سال ۸۱۵)

٤) دیوان غزلیات عصمت بخاری (متوفی سال ۸۲۹)

۵) دیوان ناصر بخاری (متوفی سال ۷۷۲)

(۵۳) مجموعه*

بخط نسخ تعلیق مانند متوسط ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (حدود سال ۸۰۰)
مشتمل بر:

۱) خمسهٔ نظامی

۲) کلیات سعدی

۳) ده نامهٔ ابن عماد

(۵۴) مجموعه*

بخط تعلیق خوش قدیم ـ بدون رقم ـ تاریخ تحریر سال ۷۶۸ مشتمل بر:

۱) دیوان ظهیرالدین فاریابی

۲) دیوان انوری

(۵۵) مجموعه

بخط تعلیق رقاع مانند متوسط ـ رقم امرالله بن حاج شیخ اویس نخجوانی ـ
تاریخ تحریر سال ۹۰۱ مشتمل بر:

۱) مثنوی اسرارنامهٔ شیخ عطار

۲) « ولدنامهٔ شیخ عطار

(۵۶) مجموعه

بخط نستعلیق تحریر بد ـ رقم مجدالدین علی قوسی شوشتری ـ تاریخ تحریر
سال ۹۹۵ مشتمل بر:

۱) دیوان ظهیرالدین فاریابی

۲) « انوری

۳) « فغانی

۴) « عبدالواسع جبلی

۵) « شمس طبسی

٦) منتخب دیوان سنائی
٧) « « خاقانی
٨) « « سیدحسن غزنوی
٩) « « فضولی بغدادی
١٠) « « امیرخسرودهلوی
١١) رباعیات میرمغیث همدانی متخلص محوی
١٢) ترجیعات شیخ سعدی

(٥٧) مجموعه

بخط نستعلیق خوش - رقم کامران تبریزی- تاریخ تحریر سال ١٠٥٥ مشتمل بر:

١) منتخب حدیقة الحقیقة سنائی
٢) نان وحلوای بهاءالدین محمّد عاملی

(٥٨) مجموعه

بخط نستعلیق بد - بدون رقم وتاریخ تحریر (قرن١١) مشتمل بر :

١) مثنوی ناظر ومنظور
٢) « بهرام‌نامه (بهرام و گلندام)
٣) « محمود وایاز انیسی شاملو
٤) « محمود وایاز زلالی خوانساری
٥) دیوان میررضی ارتیمانی
٦) منتخب دیوان قوامی خباز
٧) « « میرحاج
٨) « « شانی تکلو
٩) « « علی‌نقی‌اوحدی
١٠) « « عرفی شیرازی
١١) چرخیات ملانظام

۱۲) ساقی‌نامهٔ ظهوری

۱۳) ترجیعات جامی

۱٤) قصاید و غزلیّات متفرقه

(۵۹) مجموعه*

بخط نسخ تحریرقدیم خوش - بدون رقم وتاریخ تحریر(قرن۷).

متن‌این‌نسخه، دیوان کمال‌الدین‌اسماعیل‌اصفهانی ومحتمل‌است درزمان‌حیات خود شاعر کتابت شده‌باشد (متاسفانه صفحاتی‌ازاول ومیانه وآخرساقط دارد):

در حواشی فراخ این نسخه ، بخط جدید تر با تاریخ سال ۹۸۸ بقلم نستعلیق مقدار زیادی از اشعار شعرای ذیل نوشته شده است:

آذری (شیخ) ـ ابوالبرکة (خواجه) ـ امیدی طهرانی ـ امیرهمایون عراقی ـ انسی (میرحاج) ـ انوری ـ بنائی ـ ثنائی (خواجه حسین) ـ جامی ـ حسامی‌قراکول حقیری ـ حیدر ـ خاقانی ـ ذوقی اردستانی ـ سعدی ـ سلمان ـ شرف‌الدین بافقی ـ طاهرانجدانی (شاه) ـ ظهیر فاریابی ـ عارف بدخشی (سیّد) ـ عصمت بخاری ـ علی شهاب ـ قاسم گنابادی ـ کاتبی ـ لسانی ـ مظفر الدین هروی ـ مظهری ـ نظام استرابادی ـ نوائی (امیرعلیشیر) ـ واصلی ـ وافی (محمّدهاشم) ـ هاشمی ـ هلالی.

***

از این اندك مایه نسخه‌های موصوفه برای چند نسخه هریك بمناسبتی اهمیتی قائلم و آنها را باعلامت ستاره مشخص کرده‌ام.

ساقینامه های خطی

علینقی منزوی

عرفان درلباس بزم آرایی و باآهنگ رزمی

در آغاز سدهٔ دهم در دامان ادب منظوم فارسی در ایران نوزادی پدیدار گشت که از سه عنصر عرفانی و غنائی و حماسی ترکیب یافته بود. این مولود جدید تا سدهٔ یازدهم با انتقال بکشور هند بحد رشد رسید و کمال شیوع یافت ، و از آن ببعد نیز تا پایان سدهٔ سیزدهم کمابیش از آن تقلید شد و کسانی چون عبدالنبی فخرالزمانی م ۱۰۳۷ ق و همت خان بخشی پسر اسلام خان م ۱۱۱۲ ق هر یك کتابی در تاریخ این منظومه‌ها و جمع آوری نسخه‌های آن تهیه کردند. کتاب فخرالزمانی بنام «میخانه» در ۱۹۳۶ م. در لاهور توسط پروفسور محمد شفیع چاپ شده و اکنون نیز مجدداً توسط آقای احمد گلچین معانی در تهران زیر چاپ میباشد .

چون من صورتی از این گونه منظومه ها برای درج در « ذریعه » تهیه کرده بودم ، از من خواستند تا فهرستی از نسخه‌های خطی آنها برای این دفتر تهیه نمایم. چون من برای تعیین تاریخ نظم و شناسائی سرایندهٔ هریك ، بسیاری از آنها را خوانده و از سبك ، وچگونگی تکامل آنها اطلاعاتی بدست داشتم، دریغ داشتم که از یادآوری آنها گرچه خارج از موضوع است خودداری کنم.

وازاین روی این مقال دردو بخش فراهم گشت :

I : پیدایش و تکامل ساقینامه‌ها .

II : فهرست نسخه‌های خطی آنها در کتابخانه‌های جهان .

I_پیدایش و تکامل ساقینامه‌ها:

چنانکه پیداست صورت ظاهر این منظومه‌ها جنبهٔ غنائی دارد ، لیکن ازطرفی با آهنگ حماسی سروده شده است ، و از طرفی گویندگان متاخر مفاهیم عرفانی از آنها خواسته‌اند. و بنابراین ما باید ارتباط دو عنصر حماسی و عرفانی را با این منظومه‌ها دریابیم .

الف ـ آهنگ رزمی این منظومه‌های بزمی : میدانیم شعر رزمی ما آهنگ خاص داشته و شاعران آنرا ببحر تقارب میسروده‌اند که از شش یاهشت « فعولن » ساخته شده است، چنانکه تازیان حماسیات خود را ببحر رجز شش یاهشت «مستفعلن» سروده‌اند. اما شعرهای بزمی ما بیشتر ببحرهای خفیف یا هزج سروده میشده است .

توصیف بزم آرایی در منظومه‌های رزمی :

طبیعی است منظومه‌های رزمی همچون شاهنامه نمیتواند بکلی از شعر بزمی خالی باشد و معمولا در آغاز هربخش اندکی تغزل و توصیف بزم عیش دیده میشود و معمولا قهرمانان مجالس عیش؛ ساقی و مغنی و شاهداست.

در شاهنامه در موارد زیر ازساقی یاد شده است :

۱ـ درداستان جنگ هفت گردان :

بپیمود ساقی می و داد زود
تهمتن شد از دادنش شاد زود

۲ـ آمدن سکندر برسولی خویش نزد دارا :

بدو گفت ساقی ایا شاه فش
چه‌داری همی‌جام‌زرین بکش

۳ـ درداستان دردست شاپور دادن مالکه دزطائر:

بدو گفت ساقی که‌من بنده‌ام
بفرمان تو در جهان زنده ام

چنانکه می‌بینیم در هیچکدام خطاب بساقی دیده نمی‌شود .

اما کهن‌ترین شعر فارسی که در آن خطاب بساقی و مغنی دیده شده‌است درشعر منسوب بفخرالدین گرگانی درنیمهٔ سدهٔ پنجم است که درفرهنگها برای‌ما باقی‌مانده و گویا ازمنظومه‌ئیست که ببحر تقارب سروده است :

بیا ساقی آن آب آتش فروغ
که ازدل برد زنگ وزجان دروغ

مغنی بیا و بیاور سرود
که ریزم زهر دیده صد زنده رود (۱)

آری توصیف مجالس عیش‌ونوش شاهان درشاهنامه‌ها، کهن‌ترین زمینهٔ پیدایش منظومه‌هائی بنامهای « ساقینامه » و «مغنی‌نامه» بوده است و بهمین جهت است که در سدهٔ یازدهم وزن بحرتقارب شرط اصلی منظومه « ساقینامه » بشمار میرفته‌است (۲). توصیف بزم های شاهانه در حماسه های ملی بسیار ساده و تحت الشعاع جنبه های رزمی آن منظومه بوده است چنانکه مثال آنرا در شاهنامه دیدیم و سپس درسدهٔ پنجم فخرالدین گرگانی بر جنبهٔ بزمی آن افزوده و برای نخستین بار ساقی را مخاطب خویش قرارداده است .

اما در سده‌های هفتم و پس‌ازآن حماسه‌های دیگری نیز درزبان‌فارسی‌سروده شد که آقای دکتر صفا آنها را «حماسه های تاریخی» نامیده‌اند . وبنابرآنچه ایشان یادآوری کرده‌اند این منظومه‌ها از عناصر اصلی و خواص حماسه که در صدر کتاب «حماسه سرائی» یاد کرده‌اند خالی میباشد ، مثلا « سکندرنامه» نظامی و امیرخسرو دهلوی وجامی‌برای «مردمی که درحال مجاهدت و نبرد برای تشکیل ملیت‌ومدنیت

---

(۱) مقالهٔ آقای‌جعفرمحجوب مجلهٔ سخن. اردیبهشت۳۹ص۷۸-۷۹.
(۲) عبدالنبی‌فخرالزمانی در«میخانه» دربارهٔ کسانی که‌ساقینامه ببحر تقارب ندارند گوید: گرچه ساقینامه ندارد لیکن ترجیع بندی بروش ساقینامه‌دارد ... میخانه‌ص۳۷و۳۸.

خودبودند » (۱) سروده نشده‌است، بلکه این‌حماسه‌ها تنها برای ارضای‌خاطر برخی‌از اشراف‌وشاهانی‌سروده شده‌است که با مردم‌و افکار مردم‌رابطه نداشتند،و فقط برای « تخلید ذکرخویش» ویاحداکثر برای ایجاد شور درمیان سران سپاه خویش،شاعران را مأمور میکردند که برخلاف ذوق طبیعی خود و دور از الهامی کــه از خانواده و جامعه خویش میگرفتند،شعرهائی‌بسرایند،و حتی درصدد نبودند که قهرمانان‌حماسه ازخود این مردم‌باشند. و بهمین جهت هیچگاه این منظومه‌ها در دل مردم ساده،مانند شاهنامهٔ فردوسی جای باز نکرد، و« آنچه این شاعران سرودند بذهن عموم ملت راه نیافت(۲)» .

نسخهٔحماسه های اشرافی بزور زر ایشان استنساخ وپخش شد وباقی‌ماند ، اما حماسه‌های‌ملی‌غیر ازشاهنامه فردوسی بیشتر سینه‌بسینه منتقل‌ودرقهوه‌خانه نقالی‌میشد تا آنکه نسخه‌های کمیاب آنها بروز گارما وبدوران طبع ونشررسید .

یکی‌ازخواص‌این‌حماسه‌های‌اشرافی‌یا«حماسه‌های‌تاریخی»(۳)مانند سکندرنامه آنست که درآنها به بزم‌آرایی بیش از حماسه‌های ملی توجه شده است ، و هر چه با تاریخ پیش‌میآییم‌این‌خاصیت درحماسه‌های اشرافی شدیدترشده ، تا آنجا که‌حماسه‌های هاتفی خبوشانی وقاسمی گونابادی درسدهٔ دهم بزم آرائی را بجائی رساندند که‌منتهی بسرودن ساقینامه مستقل در آن سده بوسیلهٔ أمیدی تهرانی و تقلید دیگران از وی گردید .

ب ـ مفهوم عرفانی ساقینامه ها :

البته درست است که عرفای ما اصطلاحات متعلق بعیش دنیوی وامیال ولذات جسمانی را بکار می‌برده و معانی عرفانی و لذات روحانی را از آن می خواسته‌اند ، ایشان معانی لغوی را مجازی نامیده و معانی اصطلاحی خویش را حقیقی‌خوانده‌اند؛

(۱و۲) بخش خصائص‌منظومه‌های‌حماسی از کتاب‌حماسه‌سرائی درایران دیده شود.

(۳) چون تاریخی بودن و یا اساطیری بودن در هر دونوع حماسهٔ ملی و تاریخی دیده میشود ، من بهتردیدم که خاصیت « اشرافی » بودن‌را که جداکنندهٔ نوع‌دوم است‌ممیز آنها از «حماسهٔ ملی» قراردهم

پس عشق مجازی وحقیقی، می‌مجازی‌وحقیقی وامثال آن درادبیات مابوجود آورده‌اند. ولیکن ایشان تقسیم «حقیقی و مجازی» را تنها در مصطلحات عیش‌و نوش بکارنبرده بلکه در بارهٔ اصطلاحات مذهبی نیز همین رفتار را کرده اند ،و ازاین‌راه توانسته‌اند در موقع لزوم میان‌امیال دینوی‌واحکام مذهبی‌مقایسه‌یی ترتیب دهند ، وبااستفاده‌از پردهٔ «حقیقت ومجاز» گاهی دستهٔ اول را بردستهٔ دوم ترجیح دهند .

مثلا عراقی گوید :

ساقی‌قدحی که نیم مستیم	مخمور صبوحی الستیم
از صومعه پابرون نهادیم	درمیکده‌معتکف نشستیم
از جور توخرقه ها دریدیم	وزدست‌توتوبه‌ها شکستیم

***

در میکده میکشم سبوئی	باشد که بیابم از تو بوئی

یا آنجا که گوید :

ساقی بده آب زندگانی	اکسیر حیات جاودانی
هم‌خضرخجل هم‌آب‌حیوان	چون‌ازخط‌ولب‌شکرفشانی

با ترجیح میکده بر صومعه ومی بر آب حیات‌وساقی برخضر پیغمبر میخواهد چهار چوب خشك قدوسیت رابشکند ، وبندهای قشریان را پاره کند . اما اگربد و اعتراض شود، میگوید: می‌حقیقی توحید را بر آب حیاة مجازی دنیوی ، و میکدهٔ حقیقی «مقام قاب قوسین» را برصومعهٔ‌مجازی‌چهار دیوار گلین،وساقی‌اُلست را برخضر جسمانی ترجیح داده‌ام .

و نیز عرفی گوید :

بیاساقی آن مست ته جرعه نوش
ببر تا سر کوچهٔ می فروش
که‌چون کعبه درسجده‌یی کرده گم
بسازد خراباتی از خشت خم

این طغیان‌عرفی‌علیه‌خشکیها،وشکستن چهارچوب تقدس مقدسات که‌بصورت

ترجیح خرابات بر کعبه ظهور کرده، برای آنان که سنگینی تحمیلات قشریان را احساس میکردند لذت‌بخش میبوده‌است، وا گرمورد اعتراض قشریان قرارمیگرفتند بتقسیم «حقیقی ومجازی» متوسل میگشتند؛ که خرابات حقیقی یامقام‌قاب قوسین‌او ادنی را بر کعبهٔ مجازی سنك و گل ساختمان مسجد الحرام ترجیح داده است.

این دست اندازی باماکن غیر قابل وصول و این شکستن چهارچوبهٔ خشك مقدسات، برای نهضت صفوی که از آذربایجان شرقی وساحل جنوبی خزر درآغاز سدهٔ دهم شروع شده بود. و میخواست تمام کشور ایران را بزیر سلطهٔ خود در آورد سلاح بسیار مؤثربود وبادرنظر گرفتن وضع موجود در کشورایران در سده‌های‌هشتم ونهم؛ وحکومت ریاوسالوسی، وتسلط فقیهان قشری‌سنی‌اشعری‌باتکای طبقات عالی برجان و مال وناموس مردم،وخفه کردن هر گونه صدای اعتراض بنام اجرای‌احکام مذهبی بوسیلهٔ محتسبان آری بابررسی‌آن وضع،باهمیت‌این‌سلاح میتوان پی‌برد.

یکی از رازهای موفقیت صفویان درتسلط برتمام کشورهمین‌بند گسلیهاو پاره کردن زنجیرهایی بود که مدتهامردم ایران‌بزبان‌شاعران‌خود؛ ازعبیدزاکانی گرفته تا حافظ شیرازی،باآن جنگیده بودند.

درسدهٔدهم‌درایران‌حماسه‌هائی‌بوسیلهٔهاتفی‌خبوشانی‌م۹۱٤ق. و قاسمی گنابادی سروده شد که هم‌جنبهٔعرفانی‌آن نموداروهم بزم‌آرایی‌آن باندازه‌ئی زیادبود که مورد تقلید معاصران‌ایشان‌شد وساقینامه‌های‌مستقل بوسیلهٔامیدی تهرانی‌م۹۲۵ق.وپرتوی شیرازی م۹٤۱ ق. وصدقی استرابادی م۹۵۲ ق. وشرف جهان قزوینی م ۹۶۱ ق. وحیرتی هروی م۹۷۰ق.سروده‌شد.

این‌ساقینامه‌های مستقل از نظرآهنك، مانند منظومه‌های هاتفی وقاسمی وبه پیروی ازنظامی وخسرو دهلوی و جامی ببحرهیجان‌انگیز ورزمی تقارب سروده شده بود، و ازنظر مفهوم عرفانی (ضد قشری) ازخسرو وجامی نیز پیشتر رفته، و درست تقلیدی ازفخرالدین عراقی‌میباشد.وازهردوجهت کمك شایانی به‌پیشرفت‌کار صفویان کرده است.

ولیکن ما میدانیم پس‌از آنکه خاندان صفوی از سلاح عرفان وتصوف استفاده لازم را کرد و برایران کاملا مسلط شد، دیگرنخواست این اسلحه بدست مردم باقی ماند، وخوددرصدد بستن‌دهان‌مردم وخورد کردن‌مکاتب‌فلسفی‌صوفیان ومسلط کردن قشریان‌بر آمد،ودر۱۰۰۲ق. شاه‌عباس‌صوفیان را قتل‌عام کرد،وبسیاری‌ازایشان‌ناچار بهندوستان فرار کردند وبدربار اکبرشاه ، که برای‌التیام دادن میان اکثریت هندو واقلیت مسلمان، ناچار به دادن آزادی مذهبی بیشتربمردم بود ، متوسل شدند.

در سدهٔ یازدهم ساقینامه های عرفانی‌درهندوستان بحدا کثراشتهار، رسید وهر شاعری کمابیش در صدد سرودن ساقینامه بر آمد .

II فهرستی از نسخه های خطی ساقینامه ها:

دراین فهرست ساقینامه‌ها رابترتیب تاریخ مرتب کرده جای نسخه‌های هریك رانشان میدهم ، باید یادآورشد همانطور که خواهم گفت ؛ نخستین کس که ساقینامه مستقل سرود امیدی تهرانی و پرتوی شیرازی درسدهٔ دهم میباشد ، و لیکن صاحب میخانه و جزوی برای شاعران پیشین نیز ساقینامه‌ها ساخته‌اند ، بدین معنی که از منظومه های ایشان شعرهای پراکنده که مفهوم ساقینامه داشت استخراج کرده وفراهم آورده‌اند وامروزماساقینامه‌هائی داریم که منسوب بشاعران پیش ازآن‌تاریخ است ، من‌نسخه‌های‌آنهارانیزباقیدتردیددرنسبت ، یافراهم شدن ازدیگرمنظومه‌های آن شاعر، دراین فهرست یاد میکنم .

۱ـ سنائی‌غزنوی (٤٦٤ـ٥٢٥ق) . هیچکس‌ساقینامه بدونسبت‌نداده جزاینکه درفهرست کتابخانهٔ تاشکند ج۲: ص ۳۳ مثنویی ببحرهزج بدومنسوب داشته‌شده که آغازآن چنین است .

بنام آنکه کرد از راه احسان

صراحی بدن را پرمی جان

۲ـ نظامی‌م۶۱۱ ق. فخرالزمانی عزتی ساقینامه‌یی برای اوازمثنوی رزمی وی

اسکندرنامه بیرون آورده که در « میخانه ۱۷_۲۶» چاپ شده است.

آغاز:

بیا تا ز بیداد شوئیم دست　　　　که بیداد نتوان ز بیداد رست

۳ـ فخرالدین عراقی (٦٠٤ ـ ٦٨٨ق) صاحب میخانه گوید : ساقینامه ندارد ، لیکن ترجیع‌بندی بمضمون ساقینامه دارد که چنین آغازشود:

در میکده بـا حریف قلاش　　　　بنشین وشراب‌نوش وخوش‌باش

نسخهٔ خطی آنرا بلوشه بشمارهٔ ١٦٤٥ و١٩٩٥ معرفی کرده است . ودر « میخانه ص ٤٩_٥٨ » چاپ شده است .

این‌منظومه کهن‌ترین مانند خود است، لیکن تنها فخرالزمانی درسدهٔ یازدهم آنرا در ردیف « ساقینامه» ها نهاده وبعلت نداشتن وزن رزمی (بحر تقارب) خارج ازآنها شمرده است .

٤ـ امیرخسرودهلوی (٦٥١_٧٢٥ق)شاعربزرك‌فارسی‌زبان‌هند . عبدالنبی‌فخرالزمانی ازمنظومهٔ «اسکندرنامهٔ « وی یك ساقینـامه بیرون‌آورده ، که در«میخانه ص٦٦_٧١» چاپ شده است .

آغاز:

بیا تا بشادی و فرخندگی　　　　بر آریم با هم دمی زندگی

٥ـ خواجوی کرمانی (٦٨٩_٧٥٣ق). صاحب میخانه ساقینامه‌یی از « هما و همایون » أو استخراج کرده . و چلبی‌آن را ٩٠ بیت دانسته ، و در«میخانه ص ٧٤_٧٩» چـاپ شده است

آغاز:

بیا تا خرد را قلم درکشیم　　　　ز مستی بعالم علم درکشیم

٦ سلمان ساوجی (٧٠٩_٧٧٨ق) هدایت بیتهائی ازساقینامهٔ اوآورده ، ورشید یاسمی دراحوال سلمان آغازآنرا چنین‌آورده است:

بیا ساقیا مجلس عشرتی　　　　بیارای در بهترین صورتی

وساقینامهٔ وی را کهن ترین ساقینامه دانسته است ، لیکن من نسخه‌یی ازآن ندیده‌ام

دور نیست بخشی از یکی از مثنویهای وی را متأخران بدین نام خوانده باشند .

۷ـ شاه شجاع (۷۲۳ـ۷۸٦ ق) پسر مبارزالدین ازامیران آل مظفر (ذریعه ۹: ٤۹۹و۵۰۷) درفهرست تاشکند ۲ : ۳٤۹ ساقینامه‌یی بوی نسبت داده و نسخهٔ دیگر آنرا که چهارده بیت است محمدبن علی‌بن جمال‌الاسلام ملقب بشهاب منشی درفصل پنجم «منشآت» درضمن منشآت سلاطین آورده‌است. این‌منشی‌میگوید : «روزی‌درمجلس خاص (مجلس شاه شجاع) بحث بیاساقی نظامی درمیان‌آمده بود وحاضران متفق‌الکلمة بودند که بدین نمط سخن نمیتوان گفتن. پادشاه سعید ملتفت شد واین عقود درسلك عبارت منتظم گشت.بیاساقی...» نسخهٔ منشات با این ساقینامه نزدآقای سلطان‌القرائی درتبریز است . و گویا لقب ساقینامه را متأخران باین مثنوی داده باشند .

آغاز:

بیا ساقی آن روشنی بخش روح   که‌چون زهره روشن بود درصبوح

۸ـ حافظ‌شیرازی(۷۱۹ـ۷۹۲)(ذریعه۹ :۲۲۲).فخرالزمانی دربارهٔساقینامهٔحافظ گوید : ازهیچ دیوانی ساقینامهٔ بسامانی بنظرنیامد ، مگر از خواجه حافظ، وغالباً درآن ایام ساقینامه گفتن‌متعارف‌نبوده‌مگر بدستوری که شیخ . . . نظامی . . . وامیرخسرودهلوی فرموده‌اند[1] و دراین جزو زمان شایع شده، چنانچه همه کس میگویند . . . » . چلبی گوید این‌ساقینامه در۱۲۹ بیت‌است، لیکن دردیوان او چاپ بمبئی کمتر ازاین‌است، و قزوینی درچاپ خود ازدادن نام ساقینامه بدان خودداری کرده‌است، گویا این نام‌را معاصران فخرالزمانی بدان داده‌اند .

۹ـ داعی شیرازی . م ۸۷۰ق . (ذریعه۹ : ۳۱۵) در پایان ستهٔ داعی نسخهٔ ایندیا افیس ش ۱۲۹۸ مثنویی فارسی هست ببحر خفیف که چنین آغازشده :

الحمد لواهب الانابة   والشکر لمن له الاجابة

و مؤلف فهرست میگوید شبیه به ساقینامه است ، اما نه اسم دارد و نه بداعی منسوب شده است .

(۱) یعنی بطور غیرمستقل .

۱۰ـ جامی عبدالرحمان (۸۱۷ـ۸۹۸ق) صاحب میخانه از مثنوی او «خردنامه اسکندری» یك ساقینامه بیرون آورده ، ودرمیخانه . ص ۹۶ـ۱۰۳» چاپ شده است .

آغاز :

دلا دیدهٔ دوربین بر گشای دراین دیر دیرینهٔ دیرپای

۱۱ـ نوائی ، میر علیشیر. م ۹۰۶ق. درفهرست تاشکند ساقینامه‌یی بوی نسبت داده ودونسخهٔ آنرا نشان داده است (۲ : ۲۱۵ ـ ۲۰۸) وشاید ترکی باشد .

۱۲ـهاتفی خبوشانی . م ۹۲۷ق . خواهرزادهٔ . جامی . فخرالزمانی ازمثنویهای بحرتقارب او مانند «تمرنامه» یك ساقینامه بیرون آورده ودر «میخانه ص ۱۰۶ـ۱۱۰» چاپ شده‌است ·

آغاز:

بنام خدائی که فکر وخرد نیارد که با کنه او پی برد

۱۳ـ امیدی تهرانی ، خواجه ارجاسب، شاگرد دوانی وهمزمان شاه اسماعیل صفوی که بتحریك سید قوام نوربخش در۹۲۹ق کشته‌شد. ساقینامهٔ مستقل ببحرتقارب دارد که بخشی از آن درآتشکده و سپس درمجمع الفصحاء آمده ، وهمهٔ آن در «میخانه ص۱۲۸ـ ۱۳۱ » چاپ شده است. ونسخهٔ آن درمجلس هست ۳: ۶۶۲. وگویا نخستین شاعر که منظومه‌یی مستقل باین نام دراین وزن سروده همین مرد باشد·

آغاز:

حریفی که این نیلگون خم ازوست شراب طهور و سقا هم ازوست .

دراین ساقینامه مانند ساقینامهٔ نظامی، خطاب بساقی ومغنی؛ یکدرمیان دیده می‌شود .

۱۴ـ اهلی ترشیزی خراسانی. م۹۳۴ق. درتبریز. مثنوی ببحرتقارب ازوی درکتابخانهٔ سپهسالار هست . ودرفهرست ۲: ۵۷۰ آنرا ساقینامه خوانده است . ولی پس ازمراجعه آشکارشد که‌به «سوگندنامه» ونیایش مذهبی بیش از ساقینامه ادبی مانند‌است.

آغاز :

الهی توئی واقف از حال من عیانست پیش تو احوال من

۱۵- پرتوی شیرازی (۸۷۰-۹۴۱ق) اصلش گیلانی وساکن شیرازوشاگردملاجلال دوانی بود ، ومنجم شاه‌اسماعیل صفوی شد ، وقبروی درسعدیه شیرازاست. (ذریعه۹ : ۱۵۷) ساقینامهٔ مستقل وی‌مثنوی ببحرتقارب وعرفانی‌است، وبصلح کل ورها کردن کفر وایمان دعوت میکند ، وخطاب بساقی و مغنی هردوست ، ودر پایان شیعی گری دارد · خدارا به‌امامان اثنی‌عشر وبه‌تاروطنبور وچنك وقانون سوگند میدهد وآل‌عبا را ستوده وپرتوی تخلص کرده است . فخرالزمانی گوید : « بهترین ساقینامه‌ها است وبرخی آنرا بغلط بفردوسی نسبت داده اند ...» نسخه های آن در (بادلیان ۲۶۶۶) و (سپهسالار ۱۴۳) و (ایندیاافیس) هست . ودر « میخانه . ص۱۱۲-۱۲۶» در ۲۸۱ بیت چاپ شده‌است.

آغاز :

دلا پرده بردار از روی کار　　　به مستی بدر پردهٔ روز گار

۱۶- اهلی شیرازی ملامحمد. م۹۴۲ق. مدفون درحافظیهٔ شیراز(ذریعه۹:۱۱۳) وی ۱۰۲ رباعی مانند آنچه برای گنجفه ساخته بنام «ساقینامه» سروده که همهٔ آنها باواژهٔ «ساقی» می‌آغازد . ویك دیباچهٔ نثری برای‌آن نهاده ودرآنجا گوید : « مقصود از پیرخرابات ومغان ومی وجزآن اصطلاحات عرفانی میباشد . . . » .

آغاز دیباچه : بعد از حمد و ثنای جان آفرین و درود بر . . . نامش ساقینامه نهاد . . .

آغاز رباعیها ·

ساقی قدحی که‌کارسازاست خدا　　　وزرحمت حق بنده نواز است خدا

نسخه‌های آن در (مجلس ۳: ۵۳۶) و (دانشگاه تهران ۲:۱۸۴) و(ایندیاافیس ۱۹۳۲ و ۱۹۳۳) و (بادلیان ۱۰۲۷) و (بریتیش موزیوم . ریو ۲ : ۶۵۹) دیده می‌شود .

۱۷- صدقی استرابادی ، سلطان محمد. م۹۵۲ق. (ذریعه ۹:۶۰۵) ساقینامهٔ اومثنویست عرفانی ببحر تقارب ومستقل، ودر۳۰۷ بیت است .

آغاز:

خوشا حال مستی که منصوروار میسر شدش مستی پایدار

نسخهٔ آن نزد (سلطان القرائی) بخط حافظ حسین کربلائی تبریزی صاحب روضات‌الجنان ، ونسخهٔ دیگر نزد (فخرالدین‌نصیری) و(ایندیا افیس ۱۷٦۲) هست.

۱۸ـ قاسم گنابادی درنیمهٔ سدهٔ دهم وصاحب خمسه‌است . فخرالزمانی ازدفتر اول ودوم « شهنشاهنامه طهماسبی » او، دو ساقینامه که ببحرتقارب ورزمی‌است بیرون آورده، ونخستین آنهادرمیخانه ص۱٤٤ـ۱٥۲» چاپ شده است.

آغاز:

دلا گر نسیم خزان شد وزان بهاراست و میخوارگان درامان

۱۹ـ حیدرکلیچه . م ۹٥۸ ق. مداح شاه طهماسب (ذریعه ۹: ۲۷۰)· درفهرست (بادلیان) ساقینامه‌یی بوی منسوب شده است .

۲۰ـ شرف جهان (۹۱۹ـ۹٦۱) فرزند قاضی نورالهدی‌قزوینی (ذریعه۹: ٥۱٥) ساقینامهٔ مستقل ببحر تقادب و عرفانی ، مانند پرتوی شیرازی دارد. و در « میخانه ص ۱۳٤ ـ ۱٤۰» چاپ شده‌است .

آغاز:

عجب مانده‌ام زین خم نیلگون که صد گونه‌رنك‌آمد ازوی برون

۲۱ـ فضولی بغدادی .م ۹۷۰ ق. ساقینامه‌یی فارسی بنام «هفت‌جام» در ۳۱۲بیت خطاب بساقی و مغنی و مناظره‌بانی و دیگر آلات موسیقی دارد . این ساقینامه همراه دیوان ترکی او در۱۳۰۸ ق . دراستانبول چاپ شده است.

آغاز:

سر از خواب غفلت چو برداشتم لوای فراست بر افراشتم

۲۲ـ حیرتی هروی تونی کشتهٔ۹۷۰ق. (ذریعه : ۲۷٦:۹) چلبی ساقینامهٔ مثنوی ببحرتقارب بوی نسبت است .

آغاز:

بیا ساقی ای ترك رعنای من دو چشم تو درعین نعمای من

۲۳ـ وحشی بافقی (۹۳۹ـ۹۹۱ق) ترجیع بندی عرفانی خطاب بساقی دارد. لیکن چون شرط وزن رزمی (بحر تقارب) در آن نبوده ، نام « ساقینامه » بدان نداده اند . وفخرالزمانی با یاد آوری این موضوع آنرا آورده ودر « میخانه ص۱۵۵ـ۱۶۲» چاپ شده است .

آغاز:

ساقی بده آن باده که اکسیر وجود است
شویندهٔ آلایش هر بود و نبود است

۲۴ـ مشفقی در سدهٔ دهم . ساقینامهٔ وی در فهرست کتابخانهٔ تاشکند ج ۲ ص ۲۶ یاد شده است .

۲۵ـ ثنائی مشهدی، خواجه حسین . م ۹۹۶ق . ساقینامهٔ وی مثنوی ببحر تقارب در (بادلیان ۱۰۳۷) هست . ودر «میخانه ۱۶۶ ـ ۱۷۴ » چاپ شده‌است.

آغاز:

بیا دل بمیخانهٔ اهل زار
بکش جام معنی صورت گداز

۲۶ـ عرفی شیرازی (۹۶۶ـ۱۰۰۲ق) ذریعه ۹ : ۷۱۲ ساقینامهٔ وی ببحر تقارب وعرفانی بسبك هندی سروده شده ، و در « میخانه . ص ۱۸۳ـ۱۸۵ » چاپ شده‌است .

آغاز :

بیا ساقی این تشنگی را بسنج
پس از آرزوی دل ما مرنج

نسخه‌های این ساقینامه در (برلین ۹۲۰ و۱۸ و۱۵) (وبلوشه ۱۸۳۹) و (ایندیا افیس) و(سپهسالار ۱۴۳) و (بادلیان ۱۰۵۲) هست.

۲۷ـ اقدسی مشهدی . م ۱۰۰۴ق . ساقینامهٔ وی در کشف الظنون یادشده ودر « میخانه . ص ۱۸۹ـ۱۹۴» چاپ شده و دستنویس آن در (اندیاافیس ۱۷۶۶) هست .

آغاز:

دلا صبح شد خیز و بشکن خمار

چونرگس سر از خواب مستی بر آر

۲۸ـ عسکری کاشانی، حسن فرزند حسین، که در آغاز سدهٔ یازدهم بروم وهند رفته‌است ساقینامهٔ وی در «میخانه. ص ۳۸۰ـ۴۹۱» چاپ شده است.

آغاز:

دلا تاتوانی ز غم شاد باش

ز اندیشهٔ بـاطل آزاد باش

۲۹ـ صادقی کتابدار (۰۰ ـ ۱۰۱۰ ق) آقای احمد گلچین معانی ساقینامه‌یی از مثنوی رزمی او «فتحنامهٔ عباسی» بیرون آورده و نسخهٔ آن نزد خود او در تهران است.

آغاز:

بیا ساقی آن ساغرم ده بدست

که برقلبگاه غم آرم شکست

۳۰ـ اسد بیك قزوینی. م ۱۰۱۴ق. پسرمحمد مراد معروف به‌شیخ ابوالفضل ساقینامهٔ وی مثنوی ببحر تقارب در۱۲۵ بیت است.

آغاز:

بیا کز خرد پای برتر نهیم

بفرق خردمندی افسر نهیم

نسخهٔ آن نزدآقای احمد گلچین معانی درتهرانست.

۳۱ـ حیاتی گیلانی. م۱۰۱۵ق. (ذریعه۹:۲۶۹) دومثنوی ببحرهزج دارد. اول «سلیمان و بلقیس» در سه هزار بیت. دوم متمم «تغلق‌نامه» و آقای گلچین معانی ساقینامه‌یی در۹۸بیت از«سلیمان وبلقیس» بیرون آورده‌است.

آغاز:

بیا ای ساقی خمخانه در دست

مرا خویش را چون باده کن مست

۳۲ـ شرف زرد تبریزی. م ۱۰۱۶ق . (ذریعه۹: ۵۱۳) در «دانشمندان آذربایجان ص ۱۹۲» سه بیت از ساقینامهٔ اورا که مثنوی · است از «خرابات ج۳» نقل کرده‌است ودرفهرست (بلوشه۱۹۹۳) بنام میرشرف‌الدین دیده میشود .

۳۳ـ نوعی خبوشانی . م ۱۰۱۹ ق . ساقینامهٔ وی در «میخانه . ص ۲۰۲ ـ ۲۱۶» و « و مآثر رحیمی ۳ : ۶۳۸ ـ ۶۷۱ » چاپ شده است ونسخهٔ آن در (برلین ۹۲۸) (ایندیا افیس ۱٤۸۵) و بریتیش موزیوم (ربو۲ : ٦۷٤) و (بادلیان) و (سپهسالار ۱٤۳) هست .

آغاز:

توئی اولین پیر میخانه ها

بیاد تو شبگیر پیمانه ها

۳٤ـ سنجر کاشانی (۹۸۰-۱۰۲۱ ق) هاشم بن حیدرمعمایی (ذریعه۹ ، ٤۷۲) . ساقینامه‌یی مثنوی بحر تقارب درپانصد بیت دارد که در «میخانه . ص۲۵۲ـ۲۵۸» چاپ شده است .

آغاز:

آلهی سینه‌یی درد آشنا ده

غم ازهردل که بستانی بماده

۳۵ـ تقی مازندرانی پسر پیرزاد مشهدی م ۱۰۲۱ق . وی در« مآثررحیمی . » ص۱۰۵۷» درشعرای دربارجهانگیرشمرده‌شده‌است . وساقینامهٔ وی درص۱۰۶۵ـ۱۰۸۹ آن چاپ شده است .

آغاز:

ندارم سر خصمی روزگار
من و ساغر و دست ودامان یار

۳۶ـ صحیفی شیرازی کتابداروصحاف م. ۱۰۲۲ق . پدراسیری شیرازی‌است . ساقینامهٔ وی مثنوی ببحر تقارب است و در « میخانه. ص ۲۴۵ـ۲۴۹» چاپ شده است.

آغاز .

بده ساقی آن آب فکرت گداز
که بیرون دهد دل ازاین پرده‌راز

۳۷ـ شکیبی اصفهانی‌محمد رضا (۹۶۴ـ۱۰۲۲ق). ساقینامه وی «عشرت‌آباد» نام دارد (ذریعه ۹، ۱۳۷) و در «میخانه. ص۲۳۸ـ۲۴۴» و « مآثر رحیمی ۳: ۸۸ـ۹۴» چاپ شده است.

آغاز؛

بیا تا ز میخانه بستان کنیم
بویرانه گشت گلستان کنیم

نسخه‌آن در (بادلیان ۳۷۶) هست.

۳۸ـظهوری ترشیزی‌نورالدین‌محمد (۹۳۳ـ۱۰۲۴ق). داماد ملك قمی.(ذریعه ۹: ۶۵۶)ساقینامهٔ اومثنوی‌ببحر تقارب است وچلبی‌آنرا۸۰۵ بیت شمرده ودیگران آنرا مثنوی وغزل و در۴۰۰۰ بیت دانسته‌اند. بهرحال آنرا بنام برهان نظام شاه م۹۶۱ ق . سروده است.

آغاز:

ثنا می‌کنم ایزد پاك را
ثریـا ده طارم تاك را

نسخهٔ آن در (برلین ٦٧٤و٩٣١) و (دانشگاه١٤٧١ وش٢٢/٢٦١٨) و (بلوشه ١٨٦٦) و (سپهسالار١٤٣) و (بریتیش‌موزیوم- ریو٢:٦٧٨) و(تاشکند) و (ایندیاافیس ١٥٠١) . و(فخرالدین نصیری) هست.

این منظومه در«میخانه ٢٦٩ـ٣٢١» چاپ شده و نیز بتنهائی در لکهنو١٢٦٣ق. در ٢٢٥ص پخش شده‌است.

٣٩ـدیری ترشیزی ابراهیم حسینی‌زندهٔ ١٠٢٥ق شاگرد نوعی‌خبوشانی.مثنوی ساقینامه ببحر تقارب دارد .

آغاز:

خمار می کهنه‌نو گشت‌باز

مغنی توهم ساز مستی بساز

این‌منظومه‌در نسخهٔ خطی‌میخانه‌متعلق‌بآقای گلچین معانی هست.

٤٠ـملك قمی.م١٠٢٥ق .ساقینامهٔاودر«میخانه- ص٢٦٢ـ٢٦٧» چاپ شده ودر (ایندیاافیس) هست .

آغاز:

خراباتیم بادهٔ ناب کو

بیابـانیم چشمهٔ آب کو

٤١ـ عتابی‌تکلو،حسن‌بیك پسر بخشی‌بیك.م١٠٢٥ ق . ساقینامهٔ‌اومثنوی‌ببحر تقارب است ودرنسخهٔ خطی میخانهٔ‌آقای‌احمد گلچین معانی موجود است .

آغاز:

جهان را رباطی شمر چار در

تو از رفتن و آمدن بی‌خبر

٤٢ـفغفور گیلانی.م١٠٢٨ق وی‌ترجیع‌بندی مستقل‌عرفانی دارد.وفخرالزمانی گوید: « گرچه شرط بحرِ تقارب در آن نیست ، ولیکن چون مفهوم ساقینامه دارد

آنرا آوردم ...» و در «میخانه.ص ۳۳٦ ـ۳٤۲» چاپ شده است .

آغاز:

ساقی‌بده‌آن‌باده که‌خورشیدشر اراست

چون آتش گلریز‌بدامان بهار است.

٤۳ـ عارف‌ایگی‌،سراج‌الدین‌حسن. (۹۷٦ـ۱۰۲۸ق) اودرسدهٔ یازدهم دربنگاله شعر بفارسی سره سروده‌است، و منظومه دروصف میهن خود شبانکاره سروده است . (ذریعه ۹: ٦٦٦) ساقینامهٔ او در « میخانه ـ ص٤۲۷ ـ ٤۳۰ » چاپ شده است .

آغاز:

چه داند کسی زیر این پرده چیست

روانندهٔ چار سرمایه کیست

٤٤ـ ملکی‌قزوینی. ساقینامه‌یی در۱۰۲۹ ق. سروده ودرآن‌شاه پرویزراستوده است. ودر«میخانه‌ـ ص٤٦٤ـ٤٦۷ » چاب شده است.

٤٦ـ٤٥ـ نظام دست غیب شیرازی .م ۱۰۲۹ ق. مثنوی ساقینامه او در (بادلیان ۱۲۱٤)واندیا افیس۱۵۳٤)و(برلین ۱٦۰٦) هست.

آغاز:

دلا چند بینی شکست خمار

شکستی گرت هست در توبه‌آر

و نیز ترجیع‌بندی دارد که‌آغازش چنین‌است:

ساقی بده‌آن باده که رنك لب یاراست

آن می که رخ ساقی ازورشك بهاراست

٤۷ـ زکی‌همدانی‌م ۱۰۳۰ق . که‌مدتی مداح پرناك حاکم‌لار بوده‌است. (ذریعه ۹: ٤۰۳) ساقینامهٔ او در « میخانه ص ۳۹۷ـ٤۰۱» چاپ شده است .

آغاز:

دلا تا بکی بی می لاله گون
چو نر گس بود جام عیشت نگون

۴۸ـ اوحدی بلیانی، تقی الدین کازرونی(۹۷۳ـ۱۰۳۰ق)صاحب «عرفات العاشقین» (ذریعه ۹:۱۷۳) ساقینامهٔ او « نشاهٔ بی‌خمار » نام دارد ، و درفهرست (بادلیان) باو منسوب شده است .

۴۹ـاوجی کشمیری م ۱۰۳۲ق. فرزند ملانامی کشمیری (ذریعه۹:۱۱۱)ساقینامهٔ وی مثنوی ببحر تقارب در «میخانه ص ۴۹۳ـ۴۹۷» چاپ شده است.

آغاز:

چنین تا بکی ترك ساغر کنیم
لب دل ز خون جگر تر کنیم

۵۰ـ طالب آملی م ۱۰۳۶ ق . (ذریعه ۹ :۶۳۶) ساقینامهٔ او که نامش در میخانه ص۳۸۴آمده است ۳۵۰ بیت از مثنوی او بنام «جهانگیر نامه» میباشد ونزد آقای گلچین معانی درتهران هست.

آغاز:

دلا تا توانی کم آزار باش
بهر کار چون عقل هشیار باش

۵۱ـ محمد صوفی مازندرانی.م۱۰۲۵ق. چلبی ساقینامهٔ وی را ۲۸۹ بیت شمرده و در «میخانه ص ۳۴۷ ـ ۳۶۰» چاپ شده، ونسخه‌اش در(برلین) هست.

آغاز :

الا ای دل مانده ا زکار وبار
به مستی ودیوانگی سربرآر

۵۲ـ سروری کاشانی، محمدقاسم زندهٔ ۱۰۳۶ق. ترکیب بندی ازوی بنام ساقینامه درمجموعهٔ آقای گلچین آمده است.

آغاز:

ساقی بده آن آینهٔ روی کرم را

آن شعله‌زن خرمن اندوه والم را

۵۳ـ شفائی اصفهانی شاعرپزشك، م۱۰۳۷ ق ـ ترکیب بندی ازوی بنام ساقینامه در «میخانه ـ ص۳۷۷ـ۳۷۹» چاپ شده‌است.

آغاز:

ساقی بده آن روغن چشم بلسان را

تا دست و دلی چرب کنم شعلهٔ جانرا

۵٤ـ عزتی قزوینی ، عبدالنبی فخرالزمانی(۹۹۸قزوین ـ ۱۰۳۷ق. هند). وی در ساقینامهٔ خود « نبی» تخلص کرده است . او ساقینامه هایی را که میشناخت در کتابی بنام میخانه گرد آورد که در ۱۹۲٦م در لاهور چاپ شده است (ذریعه ۹ : ۷۱۵) . وساقینامهٔ خودش در(ص ۵۱۰ـ۵۲۳) آن چاپ شده‌است .

آغاز:

شبی با خرد گفتم ای پیرکار

زمانه جوان شد ز فیض بهار

۵۵ـ امانی هندی. م ۱۰٤٤ق. یا ۱۰٤٦، پسرمهابت خان پزشك شاهجهان (ذریعه ۹۵:۹) ساقینامهٔ وی مثنوی ببحرتقارب (اندیاافیس ۱۵۷۰) هست.

آغاز:

۵٦ـ مشرقی ملك. م ۱۰۵۰ ق. ساقینامهٔ وی در «میخانه ـ ص٤۰٤ـ٤۰۸» چاپ شده ودر (بادلیان ۱۲۱٤) هست .

آغاز:

دلا تا بکی از هجوم خمار

چو مستان کنی گریه بی‌اختیار

۵۷ـ فیاض لاهجی.م ۱۰۵۰ق. مثنوی است ببحر تقارب .

آغاز:

بیا ساقی اسباب می‌ساز کن

سر خم بنام خدا باز کن

نسخهٔ آن مندرج در «تسکین القلوب» نوشتهٔ سدهٔ یازدهم در ترکیه است و رونوشت آن توسط آقای مینوی برای آقای احمد گلچین معانی بتهران ارسال شده است .

۵۸ـ فرقتی، ابوتراب پسر بیك خواجه علی انجدانی معاصر سلطان محمد صفوی و فصیحی شاعر . م ۱۰۲۶ ق . ساقینامه او ترکیب بند است و در میخانه ۳۲۴ـ۳۳۱ چاپ شده است .

آغاز :

ساقی بده آن باده که ماه شب تار است

آن بادهٔ که گلگونهٔ رخسار بهار است

۵۹ـ فزونی استرآبادی هاشم بیگ که «بحیره» را در کشمیر نگاشته . وی در ۱۰۲۵ ق . دردکن ساقینامه‌یی ساخته و برای شاه عباس فرستاده و آن در «میخانه ـ ۴۴۴ـ۴۴۹» چاپ‌شده است .

آغاز:

دراین فصل کز فیض بادشمال

نسیم ارم را دهد گوشمال

۶۰ـ باقرخردهٔ‌کاشی شاگرد محمود نقطوی بود وپس‌ازقتل‌عام ایشان محکوم بمرگ شده، اما اواسنشهاد درست کرد که نه برای تعلم‌بلکه برای عشق بماهرویی بآن مکتب میرفته است، و ازین راه شاه محکومیت اورا به تبعید بشیراز تبدیل کرد (ذریعه ۱۱۹:۹) ساقینامهٔ او مثنوی تقارب در۱۹۳ بیت درمجموعهٔ گلچین در تهرانست.

آغاز:

دلی دارم از درد ناساز تر

شبی دارم از ناله غماز تر

۶۱- برهان کاشی میرغروری ساکن شیرازولارومداح حاکم آن‌سامان «پرناك» بود. ساقینامه او در «میخانه ص۴۵۱-۴۵۶» ودر «مآثر رحیمی-ج ۳: ۱۱۵۲- ۱۱۶۸» چاپ شده است.

آغاز:

ثنا گسترم پیر میخانه را

تجلی ده طور پیمانه را

۶۲- رابط اصفهانی، ملك‌محمد شاعر سدهٔ یازدهم که ازنظامی پیروی کرده‌است. (ذریعه ۹ : ۳۴۴). درفهرست (بادلیان ۳۹۰) ساقینامه یی بوی نسبت‌داده است.

۶۳- رشدی، مداح خان خانان، که غیر ازرشدی قمی‌است. مثنوی ساقینامه ببحر تقارب ازوی در «مآثر رحیمی-ص ۱۲۰۲-۱۲۱۱» چاپ شده‌است.

آغاز:

بیا سوی میخانه ایدل بیا

بیا طالب فرد کامل بیا

۶۴- رضی آرتیمانی شاعر اصفهانی سدهٔ یازدهم (ذریعه ۹ :۳۷۱) ساقینامهٔ او مثنوی در ۱۳۹ بیت ببحر تقارب، دردنبال دیوان منوچهری تصحیح شیخ عبدالکریم‌بن عبدالحسین‌ چ .سنگ تهران۱۲۹۵ق. وچاپ‌دوم آن، چاپ شده‌است.

آغاز:

آلهی بمستان میخانه ات

بعقل آفرینان دیوانه است

نسخه‌های آن در (بریتیش موزیوم) و (بادلیان) و(ایندیاافیس ۱۵۲۲) و(برلین ۶۷۴) و (سپهسالار) و(سلطان‌القرائی) و (فخرالدین‌نصیری) و(سیدمحمد جزایری در نجف) میباشد.

۶۵ـ شوکتی‌شاعرسدهٔ یازدهم. ساقینامهٔ وی مثنوی در۸۸بیت ببحرتقارب در مجموعهٔ گلچین خط ۱۲۶۸ق . موجود است .

آغاز:

آلهی دلم را شکستی رسان
چودیوانه کردی‌بمستی رسان

۶۶ـ صفی‌اصفهانی‌شاعرسدهٔ یازدهم‌اصفهان(ذریعه۹: ۶۱۴)ساقینامه ناقص‌وی در « میخانه‌ـص۵۴۸»آمده‌است.

۶۷ـ ضیائی‌جونپوری شاعرسدهٔ یازدهم‌چندبیت‌ازساقینامهٔ وی‌در«میخانه ـ۵۷۳» آمده است.

۶۸ـ طالب اصفهانی. شاعرسدهٔ یازدهم‌وازتبریزیانی‌است که بعباس‌آباداصفهان کوچانیده شدند (ذریعه ۹ : ۶۳۷) نصرآبادی در تذکرهٔ خویش (ص۱۲۷) ساقینامهٔ اورا یاد کرده است .

آغاز:

الهی بمستان صهبای عشق
بمجنون نهادان صحرای عشق

۶۹ـ فصیحی‌خراسانی‌درسده یازدهم. فخرالزمانی گوید : گرچه ساقینامه ندارد لیکن ترکیب بندی بمعنی ساقینامه سروده است . و آن در «میخانه:ص ۳۹۴ـ ۳۹۶» چاپ شده است .

آغاز:

ساقیا آن قدح نور بیا
آن چراغ دل منصوربیار

۷۰ـ فوجی نیشابوری فرزند ملافیدی .ساقینامهٔ او در بریتیش موزیوم هست (فهرست ریوج۲ص ۶۹۰) .

۷۱ـ کامل جهرمی ، قوام‌الدین بن نظام‌الدین طباخ ، معاصر عزتی فخرالزمانی درسدهٔ یازدهم بوده، وساقینامهٔ وی در«میخانه . ص۴٦۹ـ٤٧٧» یادشده‌است .

آغاز:

ساقی بده آن می که زیانش همه سوداست

چون دست و دل پیر مغان مایهٔ جود است

ـ کلیم همدانی . ابوطالب. م۱۰٦۱ق . ساقینامهٔ وی در(بادلیان۱۱۱۷)و(بریتیش موزیوم‌ـفهرس ریو۲،٦۸٦) هست .

۷۲ـ گدائی . برادر فداخان ندیم‌خان خانان هندی . ساقینامهٔ وی ببحرتقارب درمآثررحیمی ـج٤ ص۱۳۱٦ ـ ۱۳۲۷ چاپ‌شده‌است .

آغاز:

بیاساقی اکنون که جشن سده‌است

دگر بار فتح در میکده است

۷۳ ـ مایل ، قطب دهلوی . نصرآبادی بعضی از اشعار ساقینامهٔ او را یاد کرده است :

بنام چمن‌آفرین جهان حبابی کن شیشهٔ آسمان

۷٤ـ محب علی‌سندی‌فرزندحیدرعلی تتوی . بخشی از ساقینامهٔ‌وی‌در « میخانه » و تمام آن در « مآثر رحیمی ج ۳ ص ۵۰۲ ـ ۵۱۳ » چاپ شده . و نسخهٔ آن در (بادلیان) هست.

آغاز:

دلا صبح شد آفتابی برار

بنیلو فری جام آبی درار

۷۵ـ مرشد بروجردی درسدهٔ یازدهم ساقینامه‌یی بنام محمدقلی‌برناك حاکم لاردارد . و در«میخانه٤۱٤ـ٤۲۰» چاپ شده ود(بادلیان ٦۱۳) هست .

آغاز:

بهارست دل مست و من درخمار

بیا ساقیا ساغر می بیار

۷۶ـ مسیحای کاشانی درسده یازدهم، ساقینامهٔ وی در «میخانه۳۶۹ـ۳۷۵» چاپ شده‌است ودر(بادلیان۲۱۴) هست.

آغاز:

دلا چند ازین دست برد خمار

بتاراج میخانه دستی بر ار

۷۷ـ مشرب کاشانی ساقینامهٔ وی در(اینندیاافیس ۱۷۶۶) هست.

۷۸و۷۹ـ قدسی مشهدی، حاجی محمد جان. م ۱۰۵۶ق. ساقینامهٔ وی در (بادلیان)و(ایندیاافیس)و(بلوشه۱۹۹۱) هست.

آغاز:

بنام خدائی که روز نخست

بپیمانه‌دام کرد پیمان درست

ونیز ترجیع بندی‌دارد که برگردان آن چنین‌است:

عمریست که درپای‌خم افتاده خرابیم

همسایهٔ دیوار بدیوار شرابیم

۸۰ـ ادهم همدانی تویسرکانی‌پسر رضی‌ارتیمانی‌م۱۰۶۰ق. ساقینامهٔ اودر«سرو آزاد. ص۸۴»یادشده، ودر(بادلیان) و (برلین۷ـ۵۷) موجود است. ازآنست:

دماغم ز میخانه بوئی شنید حذر کن که دیوانه هوئی شنید

۸۱ـ کلیم کاشانی‌همدانی‌میرابوطالب‌م۱۰۶۱ق، ساقینامه‌وی‌در (بادلیان۱۱۱۷) و (بریتیش موزیوم) هست (ریو۲:۶۸۶).

۸۲ـ سالك قزوینی میرزا ابراهیم . زادهٔ ۱۰۲۱ ق . وزندهٔ ۱۰۶۱ ق . (ذریعه ۹: ۴۱۹) ساقینامهٔ او در (مجلس) هست (فهرست ۳ : ۲۹۶)وسو گند نامه نیز در آن هست .

آغاز:

بنام خدایی که ازصنع پاك
بگسترد خاك وبر آورد تاك

۸۳ـ فوقی یزدی فوق الدین احمد شاعر هزال انتقادی ، معاصر شاه عباس(۱۰۵۲ـ ۱۰۷۷ق) وصاحب خمسهٔ هزلی (ذریعه ۷: ۲۶۲) ساقینامهٔ هزلی او در(مجلس) هست. (فهرست ۳:۳۷۵) . دارای ۵۴ بیت هزل انتقادی است، ونشان دهندهٔ دشمنی هیئت حاکمهٔ وقت مرعلم وهنر رامیباشد .

آغاز:

جوی حاصلم نیست چون ازهنر
کجا چینم از نخل دانش ثمر

ودرعلت اقدام بهزل سرائی گوید :

دراین روز گار مزخرف صفت
بکارت نیاید جوی معرفت
کسی را که شد مضحکه پیشه اش
ز گرگ حوادث چه اندیشه اش

۸۴ـ عزت هروی . م ۱۰۸۰ ق . از امیران هند(ذریعه ۹ : ۷۱۴ـ۷۱۵). ساقینامهٔ وی ببحر تقارب در«مرآت الخیال . ص۱۲۱» چاپ شده است .

۸۵ و ۸۶ ـ آشنای شاهجهانی . میرزا محمدطاهر پسرظفرخان احسن هندی (۰۰ـ۱۰۸۰ق) (ذریعه۹ : ۷) ساقینامه یی مثنوی به بحر تقارب دارد(اندیا افیس ـ فهرست . ص ۸۶۶) .

آغاز:

بنام خدائی که از قدر وشان

خم باده را نام کرد آسمان

و نیز در همان فهرست ص ۸۶۷ ساقینامهٔ دیگری بروش ترجیع بند از او یاد شده است .

آغاز:

ای باده کشان مژده که ایام بهاراست .

۸۷ـ رشیدای زرگر عباسی شاعر شاه عباس که در ۱۰۸۱ق در گذشته ساقینامهٔ او مثنوی تقارب در ضمن دیوانش در کتابخانهٔ ملك هست (ذریعه ۹ : ۳۶۲) نسخه ناقص و ۲۸۵ بیت است و پس از آن جواهرالاسرار او است .

آغاز:

زهی عالم از نخل صنعت بری

ز خمخانه ات نه فلك ساغری

۸۸ـ بیخود لاهوری، جامی نامدارخانی . م ۱۰۸٤ق. و استاد سرخوش. (ذریعه ۹: ۱۵۲) ساقینامهٔ وی مثنوی ببحر تقارب است و در (ایندیا افیس ۲۸۹۹)هست . ودرفهرس بلوشه . ص ٤۷۸ ش ۱۹۱۵ اورا عارف بی‌خود نامیده است .

آغاز:

الهی بمستان بزم نیاز . . .

۸۹ـ والا، اسلامخان بهادر . ساقینامهٔ خودرا در ۱۰۷٤ ق . سرود، و نسخهٔ آن در (بنگاله ۲۷۱) هست .

آغاز:

بنامی کزو باده مستی گرفت

ز شوقش عدم رنك هستی گرفت

و مثنوی دیگر بنام «رزمیه» همانجا بشمارهٔ ۲۷۲ هست که چنین آغازد:

بده ساقی آن بادهٔ خوشگوار

که غم شکر آراست از هر کنار

۹۰ـ اظهری. چلبی ساقینامه‌یی بوی نسبت داده گوید ۱۲۹ بیت است (کشف الظنون) و شاید یکی از چند شاعر باشد که در ذریعه ۹: ۸۰ـ۸۱ یاد شده‌است.

۹۱ـ محمدرضا مشهدی. چلبی ساقینامه‌یی بوی نسبت داده و گویا همان نوعی خبوشانی باشد.

۹۲ـ عاشقی. چلبی ساقینامه‌یی در ۲۵۰ بیت بوی نسبت داده، لیکن ممکن است ترکی باشد.

۹۳ـ هلالی. چلبی ساقینامه‌یی بوی نسبت داده‌است.

آغاز: خوش آندم که در بزمگاه الست.

۹٤ـ ملهم کاشی، فرزند ملاعلی تجلی کاشانی (ذریعه ۹: ۱٦۷) پدر این شاعر در ۱۰۲۱ ق. در گذشته‌است. ساقینامهٔ وی در ۲۰۸ بیت درمجموعهٔ آقای گلچین هست.

آغاز:

الهی بمستان شوریده حال

بآن می که هرگز ندارد زوال

۹۵ـ مشرب کاشی. در عهد شاه‌عباس اول در تبریز در گذشته‌است. ساقینامهٔ وی در (ایندیاافیس ۱۷٦٦) هست.

۹٦ـ دوستی سمرقندی. در سدهٔ یازدهم در هند. فخر الزمانی مثنوی ببحر تقارب بنام ساقینامه بدو نسبت داده‌، که در «میخانه ـ ص ٤۳۲ـ٤۳۸» چاپ شده‌است:

آغاز:

بیا تا تماشای عالم کنیم

سری در سراپرده غم کنیم

۹۷ـ ذهنی کشمیری، در سدهٔ یازدهم. ساقینامهٔ مثنوی داشته، و چندبیت آن در «میخانه ۵۷۲» آمده است.

۹۸ـ طغرای مشهدی. م۱۱۰۰ق. (ذریعه ۹: ۶۴۰) نسخهٔ ساقینامهٔ وی که مثنوی ببحر تقارب است ودر (بادلیان) و (ایندیاافیس ۱۵۸۶) هست.

آغاز:

زهی لطف سازندهٔ آب وخاك

برقص آور سبز طاوس تاك

۹۹ـ عاقل هندی خافی رازی. م۱۱۰۸ق. (ذریعه۹: ۶۷۴). ساقینامه‌یی بنام وی درفهرست (بادلیان ۱۱۴۸) یاد شده است.

۱۰۰ـ ناصرعلی سرهندی. م۱۱۰۹ق. ساقینامهٔ او در (ایندیاافیس۱۹۵۲) هست.

آغاز:

بیا ساقی که فصل نوبهار است

قلع گلرنك ومی مطرب هزاراست

۱۰۱ـ اشرف مازندرانی محمدسعید. م۱۱۱۶ق (ذریعه۹: ۷۸) چندبیت ازساقینامهٔ اودر «گلستان مسرت. ص۴۳۳ و۴۳۸» آمده‌است.

۱۰۲ـ سرخوش لاهوری (۱۰۵۰ـ۱۱۲۶ق). (ذریعه۹: ۴۳۹) ساقینامهٔ اودرپیشگفتار چاپ کتابش «کلمات الشعراء» یاد شده‌است.

۱۰۳ـ واضح. م ۱۱۲۹ق. میرمبارك‌الله ارادتخان. ساقینامهٔ او یك دیباچه‌دارد.

آغاز دیباچه:

شربنا علی ذکری الحبیب مدامة

سکرنابها من قبل ان یخلق الکرم

آغاز متن:

بهشیار مستی که تاك آفرید...

نسخهٔ آن در (ایندیاافیس ۱۶۷۴) هست.

١٠٤ـ بیدل دهلوی لاهوری ، عبدالقادر(١٠٥٤ـ١١٣٠ق)صاحب «سرمهٔ اعتبار» و«سو گندنامه»و«نکات بیدل». درفهرست تاشکند٢: ٢٩٧ساقینامه‌یی بنام « محیط اعظم » بوی نسبت داده است. وهمچنین در گلستان مسرت ص ٤٢٤، ٤٣٣ » .

١٠٥ـ آرزو اکبر آبادی سراج الدین علیخان(١١٠١ـ١١٦٩ق.)دانشمندومؤلف هندی(ذریعه ٩ : ص ٥) ساقینامهٔ او در فهرستهای (بادلیان) و (برلین) یاد شده است .

١٠٦ـ اشراق مراغی، میرعبدالفتاح شیخ‌الاسلام مراغه . م١١٧٥ ق . ساقینامهٔ وی در٢٠ ص .با مثنوی او «ریاض الفتوح» در تبریز بسال١٣٣٨خ درمجموعه٢٠ + ٥٢ + ٢٢ + ٧ ص . چاپ شده ات وباآن‌ستعلیقات سید یونسی وپیشگفتارازمیرزاجعفر سلطان القرائی است .

١٠٧ـ وارث،محمدشفیع شاعرسدهٔ دوازدهم ومعاصر محمدشاه هندی ونادرشاه افشار. نام ساقینامهٔ او درفهرست ریو ١: ٢٢٦ آمده است.

١٠٨ـمنشی بمرودی کرمانی،فرزند غلامرضا کرمانی که‌ازشاگردان شیخ‌حر عاملی م ١١٠٤ق ٠ ومستوفی نادرشاه بوده‌است اندکی ازساقینامهٔ او درتاریخ‌قهستان تالیف آیتی.ص٢٦٨چاپ‌شده‌است .

١٠٩ـ میر ابوطالب‌فندرسکی نوادهٔ میرفندرسکی‌فیلسوف . وی‌دنباله‌یی برای « حملهٔ حیدری » منظوم باذل خراسانی ساخته . وبنقل ذریعه‌از « ریاض العلماء » یك ساقینامه نیز سروده‌است (ذریعهج ٩:٤٢ و ج١٢) .

١١٠ـ راغب‌هندی، میرمبارك‌فرزند سیدعاصم، پدرانش بلخی بودند که‌بهند رفته و خود در مدراس ١٢٠٣ ق . درگذشت ساقینامهٔ فارسی سروده است (ذریعه ٩ : ٣٤٩) .

١١١ـ فتحعلیشاه قاجار .م ١٢٥٠ق. ساقینامهٔ او بادیوانش درهندچاپ‌شده‌است ونسخهٔ آن نزد سلطان‌القرائی‌درتبریزودر کتابخانهٔ(ایندیا افیس) هست. گوییا این شاه

میخواست لکهٔ ننگ عقب‌ماندگی‌وشکستهای نظامی‌خودرابا ساختن‌وجههٔ ادبی‌برای خودجبران کند که این شعر ها راسروده‌و یا دستور داده‌بنام‌او بسرایند و « خاقان » تخلص کنند .

۱۱۲ـ آقامحمود کرمانشاهی‌م۱۲۷۱ق. پسر آقامحمدعلی‌بهبهانی‌است. اوبعکس پدر صوفی‌کش خود ذوق عرفانی داشت، وساقینامه‌یی‌سرود که در«مجمع‌الفصحاء ج۲ ص ۴۵۴»برخی از آن چاپ‌شده‌است .

۱۱۳ـ ساقی خراسانی .م ۱۲۸۶ ق . (ذریعه ۹ : ۴۱۶) ساقینامهٔاودر دیوانش (ص ۱۴۱ ـ ۱۵۵) در مجلس هست (فهرست۳: ۲۹۵).

۱۱۴ـ اسرار سبزواری ،حاجی ملاهادی .م ۱۲۸۹ ق . (ذریعه۹ : ۷۲)ساقینامهٔ وی‌مکررا چاپ شده است.

۱۱۵ـ هدایت رضاقلی م ۱۲۹۸ق . ساقینامه‌یی دارد .

آغاز:

الا ای خراباتیان الست

که از بادهٔ عشق هستید مست

۱۱۶ـ علی‌بن مهدی‌خراسانی م ۱۳۲۰ ق . معروف‌به‌شیخ‌الرئیس. ساقینامه‌یی بفارسی‌سروده است (ذریعه ۱۲:۱۱۱) .

۱۱۷ـ ادیب کرمانی ، قاسم‌بن‌زین‌العابدین. م۱۳۴۸ق . ساقینامهٔاو بوسیلهٔ آقای گلچین معانی از منظومه های انتقادی او که بلهجهٔ کرمانی است بیرون آورده شده است .

آغاز:

بده ساقی آن جام لب ریز شود
که از هستیم بگسلد تار وپود

ناشناسها:

اضافه برآنچه گذشت چند ساقینامه دیده میشود که تاریخ سرودن آن درست شناخته نمیباشد.

۱۱۸ـ حکیم عطائی. ساقینامهٔ او درفهرست (ایندیاافیس ۱۷٦٦) یادشده است.

۱۱۹ـ عیانی فرزند رفیقی. ساقینامهٔ او در (ایندیاافیس ۱٤۸۳) هست.

آغاز:

بیا ای که عمرت بغفلت گذشت
زمن گوش کن یکدم این سر گذشت

۱۲۰ـ لسانی وجیه‌الدین. ساقینامهٔ او در فهرست(بریتیش‌موزیوم)یادشده است (ریو۲: ٦۵۷).

۱۲۱ـ منشی محمد صادق . ساقینامهٔ او در فهرست کتابخانهٔ تاشکند ج ۲ ص۸۳۱یاد شده‌است.

۱۲۲ـ نائی . ساقینامه‌یی بنام اودرفهرست(بادلیان ۱۲۰۳) یادشده است.

۱۲۳ـ نشمی ساقینامه او در فهرست(بادلیان ۱۲٤۱) یاد شده است .

۱۲٤ـ نافع درویش مولوی. ترجیع بندساقینامه بنام او در فهرست(بلوشه ۱۸۸۰) دیده میشود .

۱۲۵ـ نظر. ساقینامه‌یی بنام او درفهرست (بادلیان ۱۲٤۱) دیده میشود .

۱۲٦ـ هاشم نقشبندی پسر محمد قاسم . ساقینامهٔ اوبنام «سبعهٔ سیاره » است وبرای اختر سروده‌است (ایندیاافیس ۲۸۹۸) .

۱۲۷ـ آگاه .نظام الدین ، احمد.ساقینامهٔ او در فهرست (بادلیان ۱۷۳)یاد شده است .

۱۲۸ـژسوانت‌رای‌منشی‌هندو ساقینامه‌یی داشته که‌درفهرست (ایندیاافیس۱۶۹۵) یاد شده است .

۱۲۹ـ غیاثا . شاعری غیراز منصف یادشده است ،و شاید حلوائی باشد.ساقینامهٔ وی نزدآقای گلچین معانی هست و ۸۰ بیت میباشد.

آغاز:

زهی بهر تسبیحت ای‌نورپاك

بکف سبحه ازخوشه بگرفته‌تاك

۱۳۰ـ مسیحی. ساقینامهٔ اوراکه جزو « گوی و چوگان» اوست . تقی اوحدی ووالـه‌در«ریاض الشعراء»یاد کرده‌اند.

آغاز:

ساقی وحدت قدحی از خم‌آر

باز رهان جان مرا از خمار

نسخهٔ ناقص آن نزدآقای گلچین معانی‌درتهران‌هست .

منتخبی از کتابهای فارسی خطی کتابخانه ملی فرهنگ

آقای دکتر مهدی محقق

۱ـ آگهی گستر: محمد علم‌الهدی ۲۰۸ صفحه، شماره ۱۲۹۹

۲ـ اختیارات بدیعی: علی‌بن‌الحسین الانصاری، تاریخ تحریر ۸۳۵، ۵۰۴ صفحه، شماره ۲۲۳

۳ـ ارشادالمضلین فی اثبات نبوت خاتم النبیین: محمدرضا بن امین الهمدانی ۳۴۹ صفحه، شماره ۱۲۸۵

۴ـ اشجار واثمار: علیشاه‌بن محمدبن‌قاسم الخوارزمی بخط، محمدفصیح بن محمود الحافظ ۱۰۶۰، ۲۵۴ صفحه، شماره ۱۵۵

۵ـ اصطلاح العرفا: شیخ عبدالرزاق کاشی بخط، محمدحسن بن علی محمداللواسانی ۱۲۹۲، ۶۴ صفحه، شماره ۱۲۷۹

۶ـ اعلام‌الناس فی احوال بغدرعباس: سدیدالسلطنه ۴۳۸ صفحه، شماره ۱۰۸۲

۷ـ اکسیرالعبادات: آخوند ملا آقا دربندی، ۳۰۶ صفحه، شماره ۴۶۹

۸ـ امان‌البلیه: امان‌الله میرزا پسر خاقان مغفور ۶۸ صفحه، شماره ۶۶۵

۹ـ انیس الموحدین: مهدی بن ابی ذرالنراقی بخط: میرزامحمدبن غلام علی علی‌آبادی ۱۲۲۰، شماره ۱۰۸۸

۱۰ـ بحرالاسرار (مثنوی) میرزامحمد تقی مولوی کرمانی تاریخ تحریر ۱۲۲۸ ۲۲۲ صفحه، شماره ۲۶۱

۱۱-بحرالاوصاف (دراخلاق):مشکوةالملك ، تاریخ تحریر۱۲۹۸، ۲٤۰ صفحه شماره ۹۰۸

۱۲-بحرالمعارف :آخوند ملا عبدالصمد همدانی ، تاریخ تحریر ۱۲٦۷ ۳۷٤ صفحه، شماره۱۱۵٦

۱۳- بدایع الانوار: میرزا مهدیخان بدایع نگار ، ۳٦٤ صفحه، شماره ۳۲۰

۱٤- بدایع‌السحر فی‌صنایع الشعر بخط : فخرالکاتب درسال ۸۱۱، ۱۵۱ صفحه شماره۱۷۳

۱۵ - البراهین الجلیه فی‌رد مخالفی اثنی عشریه : شیخ علی معصومی بیدختی شماره ۱۰۸۱

۱٦- پادزهرنامه: محمدتقی طبیب‌کاشی، ۱٦٤ صفحه شماره ۵۹۷

۱۷- تاریخ بیهقی : ابوالفضل بیهقی بخط: صادق‌بن‌کاظم شیرازی ۱۲۹۱،۷۳۲ صفحه ، شماره ۱۱۲۰

۱۸-تاریخ سلاطین عجم: وقاربن وصال، ٦۰۹ صفحه ، شماره ۱۲۱۱

۱۹ - تاریخ طبرستان : محمدبن حسن بن اسفندیار بخط : عباس الهمدانی ، ۵۳۰ صفحه، شماره ۱۲۰۹

۲۰- تاریخ هندوستان : ترجمه اسماعیل پسر صحاف باشی ٤۳٦ صفحه

۲۱- تحفه رضویه: قاضی‌بن کاشف‌الدین محمدیزدی ، ٤۹۱صفحه،شماره۲۹۳

۲۲-تحفةالعراقین خاقانی بخط لطفعلی‌بن محمدالشیرازی متخلص بفکار۱۲۸٤ ۲۰۲ صفحه ، شماره ۱۲۰۵

۲۳-تحفةالمؤمنین : حکیم مومن‌بخط محمدبن محمدامین‌العامری‌السبزواری ۱۱۹۲،٦۵٦ صفحه، شماره ۱۱

۲۴ـ تحقیق درمذهب علی‌اللهی ، تاریخ تحریر: ۱۳۱۰ ،۳۰ صفحه، شماره۹۱۸

۲۵ـ ترجمه تاریخ‌الحکما شهرزوری، ٦۲۵ صفحه شماره ۱٦۰

۲٦ـ ترجمه تاریخ طبری : بلعمی ۱۰۹۷ صفحه، شماره ۱۱٤۲

۲۷ـ ترجمه خطوط کوه بیستون ۳۹صفحه، شماره ۲۹۱

۲۸ ـ ترجمة‌الخواص:کلینی ، محمد علی‌بن ملا فتحعلی اردبیلی ۱۲۵٤، ٦۲٦ صفحه شماره ۱۱٤۹

۲۹ ـ تشریح‌الابدان: علی‌بخش قاجار ٤۷٦ صفحه،شماره ۱۱۵۱

۳۰ـ تیرشهاب دررد سیدباب، ۱۲٤صفحه، شماره ۷۰۹

۳۱ـجغرافیای دره رودبار: حاجی‌محمد میرزای مهندس بخط محمدعلی‌تفرشی ۱۲۹۳ ، ۸۱ صفحه، شماره ۸۰۸

۳۲ـ جغرافیای قدیم و جدید طالقان از: صنیع‌الدوله ۱۰۸صفحه، شماره۶۰

۳۳ ـ جغرافیای‌کاشان: عبدالحسین‌لسان‌السلطنه۵۲صفحه ، شماره ۱۰٤٤

۳٤ـ جغرافی‌لار: صنیع‌الدوله، ٤۷صفحه ، شماره ٦۳۹

۳۵ ـ جلاء العیون ، محمد باقر مجلسی ، تاریخ تحریر : ۱۲٦٦ ، ۷۱۱ صفحه شماره ۱۱٤٤

۳٦ ـ جهانگشای نادری : میرزامهدی خان استرآبادی بخط محمدبن ملا محمدسلیم: ۱۲۲٦، ۲۸۱ صفحه شماره ۵۷

۳۷ـ جهان‌نما ازمیرزا محمدحسین فراهانی، تاریخ تحریر: ۱۲٦۳،۳۱۰صفحه شماره ۵۵

۳۸ ـ حبیب السیر خواندمیر (جزء ۳) ، تاریخ تحریر : ۱۰۹۱ ، ۵۷۸ صفحه شماره ٤۲

۳۹ـ حفظ الصحه: حاجی میرزاموسی ساوجی بخط : مهدی‌آقا بابا شهمیرزادی ۳۵۰صفحه ، شماره ۱۳۲

٤٠ ـ حفظ الصحه ناصری : محمدکاظم گیلانی ، تاریخ تحریر : ۱۲۷٦ ، ۳۱٦ صفحه شماره ۹۰۵

٤۱ ـ حدیقة سنائی تاریخ تحریر ۱۰۳۹ ، ۲۹۷ صفحه : شماره ۱۳۰۰

٤۲ ـ حدیقة الطب : میرزا عبدالجواد ابن ابی‌القاسم اصفهانی ٤٤۵ صفحه ، شماره ٤۲٦

٤۳ـ حرمة‌الشطرنج ، ۱۸٦ صفحه، شماره ۳۲٤

٤٤ـ حق‌الیقین، محمدباقر مجلسی بخط : مشهدی محمداسماعیل ۱۲٦۱،۱۸۷ صفحه شماره۱۱۵٤

٤۵ـ خرد نامه مظفری : رضاقلی هدایت بخط فضل‌الله منشی طباطبائی ۱۲۸۱ ، ۹۱ صفحه، شماره ۷۳٤

٤٦ ـ خلاصة التجارب فی‌علم‌الابدان، بهاءالدوله نوربخش بخط: محمدالمراغی ٤۵٦ صفحه، شماره ۱۱٦۹

٤۷ـ دیوان اشعار: ابوالنصر شیبانی ۲۳۲ صفحه، شماره ٤٤٦

٤۸ـ دیوان اشعار ازرقی. ۱۲۵ صفحه ، شماره ٦۲۳

٤۹ ـ دیوان اشعار امیر خسرو دهلوی ، ۵۷۰ صفحه، شماره ٦۵۹

۵۰ـ دیوان اشعارانوری ، تاریخ تحریر ۱۰۲۹ ، ۵٤۳ صفحه، شماره ۱۱۹۰

۵۱ ـ دیوان اشعار بابا کوهی بخط : محمد حسن ، ۱۲۲٦ ، ۱۷٦ صفحه شماره ۱۲٤٤

۵۲ـ دیوان بسحق اطعمه بخط: محمدیحیی ، ۳۰۲ صفحه شماره ۱۱٦٦

۵۳ـ دیوان جمال‌الدین عبدالرزاق بخط: محمد رضابن میرزاعلی‌کاتب خاتون آبادی، ۱۰۲٤، ۱۳٤ صفحه، شماره۹۲۱

۵٤ ـ دیوان اشعارخاقانی. ٤۸۵ صفحه، شماره ۱۱۵۰

۵۵ـ دیوان اشعار: داوری ۷٦۱ صفحه، شماره ۱۲۱۰

٥٦ ـ دیوان اشعار . رستم الحکما ، تاریخ تحریر : ۱۲٤۹ ، ۷٦۸ صفحه ، شماره ٤۹۷

٥۷ـ دیوان اشعارسحاب اصفهانی ، ۳٤۷ صفحه ، شماره۲۷

٥۸ـ دیوان اشعار شاه نعمت‌الله وای : شماره ۱۰۷۸

٥۹ ـ دیوان اشعار شرر (حسینعلی‌بك) ، ۲٤۸ صفحه، شماره۱۲۱۳

٦۰ ـدیوان اشعارشوربده ۲٦۰ صفحه ، شماره ٤٥۳

٦۱ـ دیوان شهاب اصفهانی ۱۱٥صفحه ، شماره ٦٥۸

٦۲ ـ دیوان اشعار صائب‌تبریزی ۳۹۹صفحه، شماره۳۹

٦۳ـ دیوان اشعارظهوری ۱٤٤٥ صفحه، شماره ۲٤۰

٦٤ـ دیوان اشعار ظهیرفاریابی ۲۷٦ صفحه، شماره ۷۸۳

٦٥ـ دیوان اشعارعاشق اصفهانی ۳٦۲صفحه، شماره ۳۹۲

٦٦ـ دیوان اشعار علی‌آبادی(میرزاتقی) ۳۹٥ صفحه،شماره۱۱۹۲

٦۷ـ دیوان فرخی ٤٤۱صفحه ، شماره ۱٤٤

٦۸ ـ دیوان اشعار فروغی بخط : محمد شاه چراغی ۱۲۷۱ ، ۹۱ صفحه : شماره ۷۷۸

٦۹ ـ دیوان اشعار قاسم انوار ، تاریخ تحریر ۱۱۲۳ ، شماره۱۰۳۰

۷۰ـدیوان اشعار مایل ۳۰۲ صفحه، شماره۳۱۹

۷۱ـدیوان‌اشعارمحتشم‌کاشانی‌بخط:محمدبدیع‌بن‌محمدرضی ۱۰۸۸، ۹۷۳صفحه شماره ٤٥۸

۷۲ ـ دیوان اشعار مشتاق ۷۱ صفحه ، شماره ۱۱۹٤

۷۳ ـ دیوان اشعار مغربی بخط محمد تقی درویش ۱۲٦۲، شماره۱۰۹۸

۷٤ ـ دیوان اشعار منوچهری دامغانی ، علی‌بن محمد حسن القزوینی، ۱۲۸۹ شماره ۱۰۸۰

۷۵ ـ دیوان اشعار نزاری قهستانی ۶۱۸ صفحه ، شماره ۱۱۳۶

۷۶ـ دیوان اشعارنظیری ۱۶۲صفحه، شماره ۱۲۳۳

۷۷ـ دیوان اشعارنورعلی‌شاه ۲۰۴ صفحه ، شماره‌ه ۷۴۱

۷۸ـدیوان اشعار والیه ۶۵صفحه شماره۸۷۴

۷۹ ـ درالنظیم: احمدبن حاجی محمدالسکاکی الطبسی تاریخ تحریر: ۱۲۷۴ ، ۲۳۸صفحه ، شماره ۴۵۰

۸۰ ـ دره نادره: میرزا مهدی خان منشی بخط: قزوینی۱۲۴۰ ، ۴۹۲ صفحه ، شماره ۱۱۱۷

۸۱ـ رساله‌جهادیه از:حاجی‌ملامحمدرضا همدانی بخط: محمدحسن‌المازندرانی ۱۲۲۶، ۱۲۸ صفحه، شماره ۹۰۰

۸۲ ـ الرسالةالجهادیة المسماة بالمحمدیة : عبدالرحیم‌المراغی بخط : علی‌نقی ۱۲۵۲،۱۷۱صفحه شماره ۶۲۱

۸۳ ـ رساله در اثبات خلافت حضرت امیر : کمال‌الدین حسین اردکانی تاریخ تحریر: ۱۰۶۷، ۳۱۳ صفحه، شماره ۲۹۹

۸۴ ـ رساله در ارث : سید احمد بهبهانی بخط: حسینعلی زنجانی ۱۳۰۹، ۱۳۸ صفحه شماره ۳۹۰

۸۵ـ رساله درزیج مراغه، ۲۱ صفحه، شماره ۳۶۸

۸۶ ـ رساله در مخارج حروف : محمدبن عبدالنبی نیشابوری ، ۱۳۰ صفحه ، شماره ۱۲۱۶

۸۷ـرساله‌معارف : ملاعبدالله‌زنوزی بخط: محمدباقر جهرمی۱۲۳۹ ، ۶۲ صفحه شماره ۶۸۰

۸۸ـ رساله مفتوح العنوة : محمد تقی‌بن ابیطالب یزدی اردکانی تاریخ تحریر: ۱۲۶۳، ۳۲۰صفحه، شماره ۷۸۶

۸۹ ـ الرسالةالمویدیة در مسئله جبر واختیار: ملامحمدعلیجدلی ، ۵۱ صفحه شماره ۶۱۷

۹۰ ـ رطب‌اللسان میرزا صادق وقایع نگار ۴۴۹ صفحه، شماره ۴۴

۹۱ـ روضةالاحباب: عطاءالله‌بن فضل‌الله الملقب بجمال‌الحسینی ۱۲۱۰ صفحه ، شماره ۱۲۷۷

۹۲ـ روضة النبی ، احمدبن تاج الدین حسن بن سیف‌الدین الاسترآبادی ۴۵۵ صفحه،شماره ۲۷۲

۹۳ـریحانةالصدور : محمد علی‌بن عبدالرحیم زنجانی‌تاریخ تحریر۱۲۵۷،۲۴۰ صفحه‌شماره ۸۹۸

۹۴ـزبدةالاثار: ابوالنصر شیبانی، ۳۳۰صفحه شماره ۹۳۶

۹۵ـزبدةالحقائق فی کشف‌الدقائق: عین‌القضاةهمدانی شماره ۹۲۸

۹۶ـ زیج الغ‌بیك ۵۴۲صفحه ، شماره ۱۱۳۵

۹۷ـ سفرنامه ناصرخسرو بخط: فرج‌الله بن نصرالله تفرشی ۱۲۹۸، ۱۰۹ صفحه شماره ۱۱۸۳

۷۸ـ سنگلاخ: میرزامهدی‌خان‌منشی‌استرآبادی۱۴۶۰ صفحه، شماره۱۱۴۱

۹۹ ـ سیف‌الامه : محمدمهدی‌بن ابی‌ذر نراقی ۵۱۶ صفحه، شمار ۳۸۰

۱۰۰ ـ شاهنامه فتحعلی‌خان صبا بخط : مهدی الکاتب الطهرانی ۱۲۰۲ ، شماره ۱۱۱۱

۱۰۱ ـ شرح برهیئت آقا علی قوشچی: محمد مصلح الدین لاری انصاری ۱۸۹ صفحه شماره ۶۸۷

۱۰۲ـ شرح مفتاح‌الفلاح: آقا جمال خوانساری بخط: عبدالعزیزبن محمدصادق کرمانی ۱۱۲۱، ۳۸۶صفحه شماره۶۸۱

۱۰۳ ـ شرح‌نهج‌البلاغه: فتح‌الله کاشی بخط : ابن‌حاجی میرزا محمد شکرالله ـ

الحسینی ۹٦۲ صفحه، شماره۲۲٤

۱۰٤ ـ شیرازنامه : ابوالعباس احمدبن ابی الخیر الشیرازی ، ۲۲۸ صفحه ، شماره۱۲۲۵

۱۰۵ ـ شیرین وفرهاد: وحشی بافقی ۲۳٦ صفحه ، شماره۱۲۲۱

۱۰٦ ـ صرف و نحو فارسی: محمود طسوجی ، تاریخ تحریر، ۱۲۸۷ ،۸٦صفحه شماره ٤۰۲

۱۰۷ ـ صفات الحیوان : منصوربن حسن بن ابراهیم ، تاریخ تحریر : ۱۲٦۳ ، شماره ۲٤۷

۱۰۸ ـ ظفرنامه تیموری: شرف‌الدین علی‌یزدی ،٦۱۵ صفحه ،شماره۱۱۵۵

۱۰۹ عبرت‌نامه: میرزامحمد کلانتر ۱٤۸ صفحه شماره ۱۲۰۸

۱۱۰ـعقدالعلی‌للموقف‌الاعلی : افضل‌الدین احمدبن حامد کرمانی، ۱۳۷صفحه شماره ۹۲٦

۱۱۱ ـ غایة المسئول و نهایة المأمول : نظام الدین عبدالسمیع یزدی ، شماره ۱۱۰٦

۱۱۲ ـ فرحة الانام : حاجی شیخ محمد واعظ تهرانی ، تاریخ تحریر ۱٤۲۳ ، ۲۰۵ صفحه، شماره ٤٦۰

۱۱۳ ـ فرهنگ جهانگیری ، تاریخ تحریر: ۱۲۲۵ ، ۸۷۳صفحه، شماره۹۷

۱۱٤) فرهنگ سروری بخط : سهیل بن علی شهاب ۱۰۱۱ : ۸۰۰ صفحه شماره ٦۹۹

۱۱۵ـ فرهنگ فرهنگ : ابوالقاسم فرهنگ بن وصال ، تاریخ تحریر ۱۲۷٦ شماره ۱۲۱۲

۱۱٦ ـ فرهنگ مظفری از : عبدالحسین‌بن محمود زند ۹۱۳صفحه، شماره۲٤۹

۱۱۷ـ فواکه‌السحرفی‌بدایع‌الشعر : فتح‌الله ناصری چهل حصاری ۱۱۱٤صفحه

شماره ۲۱٤

۱۱۸ ــ قصص الخاقانی : ولی قلیخان بن داود قلی شاملو ، ۷۳۸ صفحه ، شماره ۱۱٤۰

۱۱۹ ـ کشف الحقایق : عزیزبن محمد النسفی ، تاریخ تحریر ۱۲۸۱ ، ۲۲٤ صفحه، شماره ۱۱۹۹

۱۲۰ ـ کنزاللغات : محمدبن عبدالخالق ٦۲٤صفحه، شماره ۱۲٦۷

۱۲۱ ـ کیمیای سعادت غزالی‌طوسی ۵٤۹صفحه، شماره ۳٦

۱۲۲ گنج گهر : ابوالنصر شیبانی ۳٤٤ صفحه، شمار ۱۱۷٤٥

۱۲۳ ـ گنجینه نشاط از معتمدالدوله نشاط ـ تاریخ تحریر ۱۲۳۸ ، ۲۰۳صفحه شماره ٤۷

۱۲٤ـ گوهر مراد از عبدالرزاق لاهیجی بخط : علی تبریزی ۱۰۷۰ ، ۵٤۳ صفحه، شماره ۱۷

۱۲۵ـ لسان‌التنزیل(لغات قرآن بفارسی بترتیب‌سور)شماره ۷۷۵

۱۲٦ ـ لمعات الهیه درمعارف ربوبیه: عبدالله‌الزنوزی التبریزی ۳۵۹ صفحه ، شماره ۱۱۱٤

۱۲۷ ـ لوازم‌الانشا: ملامیر گیلانی ۹۷۹ صفحه، شماره۲۰۱

۱۲۸ ـ لوامع‌الاشراق فی‌مکارم‌الاخلاق ، ملاجلال دوانی ، تاریخ تحریر۱۰۰۹ شماره ۹۹۲

۱۲۹ ـ المبسوط فی‌القرالات‌السبع‌المضبوط ۵۵صفحه ، شماره۱۲۰٦

۱۳۰ـ مجالس سعدی ۲٤ صفحه شماره ۱۲۷۱

۱۳۱ ـ محاربات نادر شاه ، کشمکش اف ترجمه از روسی بفارسی بوسیله مصطفی‌الموسوی ۵۲۷ صفحه، شماره ۱٦۲

۱۳۲ـ محرق‌القلوب از مهدی‌بن ابی‌ذر نراقی بخط مصطفی کاتب ۱۲۲۲ ، ٤۷٤

صفحه ، شماره ۶۵

۱۳۳ـ مختارنامه: شعاعی، تاریخ تحریر ۱۲۵۹، ۲۹۰ صفحه شماره ۱۸۲

۱۳۴ ـ مختصر زیج الغ بیك بخط محمدعلی کاتب اصفهانی ۱۲۱۷ ، ۲۶۸ صفحه شماره ۴۹

۱۳۵ ـ مدخلیت ایران در مسئله شرقی ، فیلکس ویچرسکی ترجمه آوانس مسیحی در ۱۳۰۶ ، ۵۲ صفحه شماره ۱۸۷

۱۳۶ ـ مشکوة السنیه: میرزا علی محمد طبیب اصفهانی تاریخ تحریر ۱۳۰۸ ، ۵۷۰ صفحه شماره ۶۴۵

۱۳۷ ـ مصابیح القلوب از حسن شیعی سبزواری معروف بسلیمی، ۶۱۹ صفحه ، شماره ۱۲

۱۳۸ـ مصادراللغه : زوزنی ۳۰۸ صفحه شماره ۶۱۵

۱۳۹ ـ مطلع السعدین و مجمع البحرین ، عبدالرزاق سمرقندی شمار ۱۱۱۳

۱۴۰ ـ مظاهر محمودیه درتجوید وترتیل ازمحمدبن مهدی الحسینی ۸۹۰ صفحه شماره ۲۳۳

۱۴۱ ـ معین العوام ، محمدتقی فاضل کاشانی بخط محمد حسین بن محمدعلی گلپایگانی ۱۳۰۲ ، ۱۵۶ صفحه شماره ۵۲۵

۱۴۲ ـ مفتاح الامان، محمدالرازی الکنی (فخرالاطبا) تاریخ تحریر ۱۲۸۰، ۹۰ صفحه شماره ۱۵۳

۱۴۳ ـ مفتاح الفلاح، احمدبن محمد مهدی الموسوی الکاشانی تاریخ تحریر ۱۲۷۷ ، ۴۹۸ صفحه شماره ۵۶۰

۱۴۴ ـ مقالات شیبانی، ابوالنصر شیبانی ۲۹۴ صفحه شماره ۱۱۴۷

۱۴۵ ـ مقامع الفضل ، محمد علی بن محمد باقر اصفهانی بخط نجفعلی همدانی ۷۷۴ صفحه شماره ۱۱۴

۱۴۶ ـ مکاتبه جلال الدوله و کمال الدوله، آخونداف ۲۱۶ صفحه شماره ۱۱۲۳

۱۴۷ـ ملاجعفری خروس باز ۱٦صفحه شماره ٤۲۸

۱٤۸ ـ ملوك الكلام : میرزا تقی علی آبادی صاحب دیوان رسائل فتحعلی شاه بخط آغا بیگم (دختر مؤلف) ۲۹ صفحه

۱٤۹ ـ المنازلات فی اسرار الصلوة ، محمد باقر لاهیجی تاریخ تحریر ۱۲۵۷ ، ۱۷۸ صفحه شماره ۳۹۷

۱۵۰ منطق الحمار ۱۱۵ صفحه شماره ۸۵۳

۱۵۱ـ منیر القلوب و کاشف الکروب، محمد حسن بن محمد عسکری الحسنی السمنانی بخط محمد صادق بن محمد سعید عامری ۱۲٤۹ ۷۵۷ صفحه شماره ۱۱۲

۱۵۲ـ نزهة القلوب، حمدالله مستوفی بخط ابن ایوب ۱۰۳۷ ۵۱۵ صفحه ،شماره ۱۰۵

۱٦۳ ـ نفحات الانس عبدالرحمن جامی بخط ابن یوسف هدایت الله القزوینی ۹۷٤ ، ٤۷۱ صفحه شماره ۱۲۹۷

۱۵٤ـ الوجیزة المشتملة لامهات الصلوة، محمد جعفر بن محمد صفی الفارسی ۲٦۲صفحه شماره ۷۰۷

۱۵۵ ـ هفت اورنگ ، جامی تاریخ تحریر ۱۰۵٦ ٦۳۰صفحه شماره ۹۷۳

آثار چاپ نشده از عباس اقبال

ایرج افشار

در دیماه ۱۳۳۵ قسمتی از کتابخانهٔ مرحوم عباس اقبال که در رم بود و به‌طهران نقل گردیده بود با توجه‌مخصوص‌جناب آقای تقی‌زاده‌برای کتابخانهٔمرکزی دانشگاه طهران خریداری شد. در ضمن آنها اوراق و نوشته‌هایی متفرق بود که در همان موقع به نظر مفید و درخوراستفاده آمد.

بعدها که به‌آن اوراق باز نگریستم به‌کتاب وزارت در عهد سلاجقه برخوردم وخوشبختانه‌طبع آن توسط دوستان فاضل‌آقای محمد تقی‌دانش‌پژوه‌ویحیی‌ذکاء درجزء انتشارات‌دانشگاه طهران (۱۳۳۸ ش) انتشاریافت.

اکنون که‌نخستین نشریهٔ کتابخانهٔمرکزی بطبع‌میرسدمناسب‌دانست که‌فهرست آثار دیگر چاپ نشده مرحوم اقبال را که در دست و در کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه محفوظ است بدست بدهد تا بر دوستداران دانشمند مرحوم وجمیع‌اهل‌تحقیق‌زحمات بسیار وی معین ومعلوم باشد.

مخفی نماناد که این آثار بسبب نقل و انتقال از رم به‌طهران بکلی درهم و مخلوط شده واوراق نوشته‌های مختلف بهم درآمیخته بود. با توجه و دقت یك‌یك را از هم مجزا کردم وهمه در کتابخانهٔ مرکزی بصورت منظم نگاهداری می‌شود.

ناگفته نماند که اوراق و نوشته‌هایی‌هم ازآن دیگران درمیان‌آنهاموجوداست که برای درج در مجلهٔ یادگارفرستاده شده بوده است وطبعاً ذکر آنها موضوع‌بحث در این فهرست نیست.

همچنین بعضی اجزا کتابهای درسی‌از تألیفات آن مرحوم موجودست که همه چاپ شده است وازبدست‌دادن‌آنها دراین‌فهرست خودداری‌شد.

الف - ترجمه‌ها

۱-دائرة المعارف اسلامی - در سالهای ۱۳۲۸ تا ۲۳۳۰ هیأتی مأمور ترجمهٔ داثرة المعارف اسلامی زیر نظر جناب آقای سید حسن تقی‌زاده شد. از جمله مرحوم عباس اقبال ترجمهٔ مقالات مربوط به تاریخ و زبان و ادبیات عرب و ممالك افریقایی را تعهد کرد . نسخهٔ دوم مقالاتی که مرحوم عباس اقبال ترجمه کرده است در ۷۱۵ برك در دست است .

۲- ادبیات ایران(Persian Literature تألیف استوری C.A. Storey)-مرحوم اقبال ترجمهٔ این کتاب را آغاز کرده بود و ترجمهٔ جزوهٔ اول از جلد اول مربوط به‌علوم قرآنی‌رادر ۱٤٤ ورق‌و قسمتی از جزء دوم مربوط به‌تاریخ را در ۵۰ ورق تمام کرده است .

در همین نشریه‌قسمت مربوط به‌علوم‌قرآنی آن‌طبع میشودوقسمت‌مربوط به‌تاریخ دروقت دیگر بچاپ خواهد رسید.

۳-تاریخ طب در ایران (A Medical History of Persia and the Eastern Chalipate تألیف Cyril Elgood)- ترجمهٔ مقدمهٔ کتاب‌تا آخرفصل‌سوم(ازظهور اسلام تا مرگ خلیفه پنجم عباسی هارون‌الرشید) در۳۲ورق دردست است.

ب -تألیفات

۱- وزارت درعهدسلاجقه: بکوشش آقایان محمد تقی دانش پژوه و یحیی ذکاء چندی پیش درسلسلهٔ انتشارات دانشگاه طهران بطبع رسید.

۲-تاریخ‌مختصر ادبیات ایران: (از قدیمترین دوره‌های تاریخی‌تاعصرحاضر) ازنظرجناب آقای سیدحسن تقی‌زاده گذشته است و ملاحظاتی بخط ایشان در آن دیده میشود. کتاب به‌ذکرچند نمونه ازنثردورهٔ سامانی در ۵۲۰ فقره(مطلب) ختم شده‌است.

(قطع ربعی در ٢٥٤ صفحه) .

٣ـ تاریخ جواهر در ایران : مرحوم عباس اقبال این کتاب را برای بانك ملی ایران تألیف کرده و متأسفانه ناتمام مانده است . کتاب به سه قسمت تقسیم شده : تاریخ جواهرات در دوره های پیش از اسلام ، در دورهٔ اسلامی ، جواهرات حالیه.

از نسخهٔ خط مرحوم عباس اقبال فقط قسمت پیش از اسلام در ٨٢ ورق باقی است (دو نسخه ماشین شده از آن در٣٢ ورق نیز وجود دارد) . از قسمت مربوط به بعد از اسلام فقط صفحات ٢ و ٣ و ٢٨ تا ٣٢ و ٣٧ و ٤٠ بصورت ماشین شده در دست است .

٤ـمیرزاتقی‌خان‌امیرکبیر : درمیان آثار چاپ ناشدهٔمرحوم‌عباس‌اقبال‌این‌اثر واجد ارزش خاص ومهمترین‌اثرست و باید نسبت به‌طبع آن اقدام کرد. مرحوم عباس اقبال باجمع‌آوری‌اسناد ومکاتیب بسیار چه شخصاً وچه بامباشرت وهمکاری مرحوم دکترقاسم غنی‌ومراجعه به کتب ومدارك چاپ شدهٔ اروپایی‌وفارسی‌ظاهراً مستندترین کتاب‌را دربارهٔ زندگانی‌وآثارمیرزاتقی‌خان‌امیرکبیرتألیف کرده‌است.بعضی‌ازابواب این کتاب را در مجلهٔ یادگار با عناوین مختلف بطبع رسانید .

درمیان‌اوراق‌واسنادآن‌مرحوم جزوه دانی‌وجود دارد که درآن علاوه‌برمطالب مربوط به‌این کتاب مقادیری سواداسناد ومکاتبات وسناشیرمربوط به امیرکبیریا ازامیرکبیر وجود دارد . چهاردفتر تماماً بخط مرحوم دکتر قاسم غنی و از کتابخانه مشارالیه است که در تصرف عباس اقبال بوده است. البته بدست دادن فهرست کامل و مشروح این اسناد فرصتی بیشتروموقعی مناسب‌ترمیخواهد.طبعاً درفهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مرکزی ذکر آنها از طرف آقای دانش پژوه مؤلف ومدون فهرست مذکور خواهدآمد .

مواد این کتاب آماده است اما با دقت درمتن کتاب معلوم میشود که

مرحوم اقبال ازطرح نخستین خود وفهرست بندی اولی منصرف شده بوده است ، زیرا عناوین مواد و مطالب موجود با آنچه در آغاز برای کتاب در نظر گرفته بوده است تفاوتهایی دارد .

مرحوم اقبال فصولی ازاین کتاب را درمجلهٔ یادگار به تفاریق بطبع رسانیده و عنوان فصول کتاب را به اقتضای مقاله تغییرداده است .

ج- تصحیح متون

۱- **مثنوی ورقه و گلشاه** : اثر عیوقی شاعر در ۱٤۹ ورق که استنساخ و تصحیح شده است (معلوم نیست ازروی کدام نسخه) .

۲- **سیرت شیخ کبیر** : تألیف ابوالحسن الدیلمی ازروی نسخهٔ مورخ ۷۵٤ بخط حسن بن یوسف بن علی استرآبادی سمنانی در ۱۸۸ ورق (این کتاب توسط ا.شمعیل طاری در سلسلهٔ انتشارات دانشکدهٔ الهیات دانشگاه انقره در ۱۹۵۵ طبع شده است).

۳- **الرسالة الثانیة** : تألیف مسعودبن مهلهل با حواشی و بعضی اصلاحات و یادداشتها ازمرحومان عباس اقبال ومحمد قزوینی . (این اثرمهم جغرافیایی مربوط به ایران را ولادیمیرمینورسکی بعنوان « الرسالة الثانیة» بسال ۱۹۵۵ در قاهره در جزء انتشارات وزارت التربیة والتعلیم مصر بطبع رسانیده است) .

۴- **رساله درفن انشاء** : ازمعین الدین محمدبن عبدالخالق میهنی، قسمتی است از رسالهٔ مذکور که از روی نسخهٔ نامعلومی استنساخ شده است (در ۱۱ ورق) .

د - مقالات

۱- **یك نسخهٔ نفیس بخط خواجه نصیرالدین وامضاهای الغ بیك وسلطان احمد جلایر** (درهشت ورق) که درهمین نشریه بچاپ میرسد .

۲- **حزین لاهیجانی گیلانی** (در ۵ ورق کوچك وناقص است) .

۳- **شاهنامه وفردوسی - یك قطعه شعر از دقیقی** (درسه ورق) .

۴- **ابوجعفرمحمد بن حسین الخراسانی الصنعانی الخازن** (درسه ورق) .

۵ - **یزدانی شاعر** (درپنج ورق) .

[این چهارمقالهٔ اخیردرمجلهٔ دانشکده ادبیات بطبع میرسد].

٦ ـ مقاله‌ای بی عنوان در اهمیت و وظایف اجتماعی طبیب در جامعه (دریازده ورق) .

ه ـ یادداشتهای پراکنده

١ـ اسپهبدان باوندی وقارنی ـ دفترچه‌ای است خشتی محتوی بریادداشتها و منقولات از کتب .

٢ـ دفترچه‌محتوی بر «مختصری‌درتاریخ‌مغول که در ٦٨٠ تألیف‌شده‌وعلی‌العجاله نمیدانم مؤلف آن کیست » (در پنج ورق ، بخط مرحوم اقبال نیست) ، شرفشاهیان جعفری (درهشت صحیفه) .

٣ـ فهرست رسائل مجموعهٔ سی و یك رسالهای شمارهٔ ٢٤٢٦ کتابخانهٔ فاتح درهفت ورق .

و ـ فیش‌ها

مقادیری فیش‌مربوط به اعلام‌تاریخی وجغرافیایی درمیان‌اوراق‌بازمانده ازآن مرحوم وجود دارد که محتوی برفواید است و نشرآنها مورد نظراولیای کتابخانه مرکزی است .

ادبیات فارسی

تألیف استوری ، ترجمهٔ عباس اقبال

کتاب مشهور Persian Literature تألیف خاور شناس مشهور استوری که تا اکنون از جلد نخستین آن دو جزء و از جلد دوم جزء مربوط به ریاضیات نشر شده از آثاری است که مرحوم عباس اقبال به ترجمهٔ آن دست زده بوده است و خوشبختانه در میان اوراق و نوشته‌های بازمانده از آن مرحوم ترجمهٔ نخستین دفتر از کتاب مذکور که مربوط به علوم قرآنی است در دست میباشد و عینا در اینجا بچاپ میرسد. محمدتقی دانش‌پژوه

مقدمه

درمقابل کتاب تاریخ ادبیات عرب تألیف بروکلمن تألیف کتابی در تاریخ ادبیات فارسی جهت مطالعهٔ طلاب این زبان از ضروریات بود بخصوص که این اواخر برخلاف سابق مقتضیات جهت اقدام باین کار موجود شده است.

علاوه بر مجاهداتی که اخیراً از طرف کتاب شناسان مخصوصاً در هندوستان درراه معرفی نسخ خطی بعمل آمده و فوق‌العاده باین امر خدمت کرده انتشار فهرست کتابهای چاپی موزهٔ بریتانیا در سال ۱۹۲۲ بتوسط مستر ادواردز [۱] که اولین شرح تفصیلی از یك مجموعهٔ بزرگ از کتب چاپی است این کار را بسیار آسان نموده است.

با این مقدمات امروز میتوان در راه تألیف تاریخ ادبیات فارسی با اطلاعات جامعتری قدم برداشت و این کاری است که چندی قبل خالی از صعوبت نبود بخصوص

۱- Edwards, Catalogue of Persian Printed Books in the British Museum.

که‌از کتابخانه‌های ایران که سرچشمهٔ حقیقی این اطلاعات بشمارمیآید هنوز بدبختانه چنانکه باید فهرستهائی انتشار نیافته و کسی‌بآنها دسترسی و از احوال آنها‌اطلاعی ندارد. این کتاب منقسم به‌قسمتهائی‌است هریك مربوط بیك شعبه ازادبیات وچنانکه طبیعی‌است هریك درذیل شعبه‌ای که بآن مربوط است عنوان شده.

اگر ازیکی از مؤلفین چندین کتاب درشعب مختلفه دردست باشد شرح حال او درصورتیکه درآن باب اطلاعی داشته باشیم باختصار فقط در یك موضع آن هم در طی بیان بزرگترین یا مهمترین یا مشهورترین تألیفات او مذکورخواهد شد و در موارد دیگر خوانندگانرا باین موضع حواله میدهیم.

در همین موضع خصوصیات نسخ خطی و چاپهای مختلف هر یك از کتابهای موجود هرمؤلف راجع‌بآن شعبه‌مذکورخواهد شد وتألیفات دیگر اوهریك را درشعبه یاشعبی که بآنها مربوط میشود یاد میکنیم ودرصورتیکه ممکن باشد برای‌اطلاعات بیشتر درباب شرح‌حال وتألیفات اوصفحاتی ازهمین کتاب راکه‌درآنجا این معلومات قیدشده نشان خواهیم داد.

دراین کتاب ازمؤلفاتی که نسخهٔ آنها موجود نیست صحبتی بمیان نخواهدآمد مگر گاه بگاهی آنهم برای آنکه نوع کار و اشتغال یکنفر مؤلف را بخوانندگان معرفی کنیم بهمین وجه از کتب موجوده هم که‌مربوط‌ببحث مادریك شعبه‌نیست(مثل تألیفات زواری درغیرموضوعات قرآنی) صرف‌نظر شده و بحث درباب آنهارا بمواضع دیگر محول نموده‌ایم.

بنای‌کار ما درهرشعبه براساس رعایت زمان است یعنی هر مؤلف راکه زمان او برزمان دیگران مقدم است پیشتر ذکر کرده وبهمین ترتیب پیش آمده‌ایم و درآخر هرشعبه یاتقسیمات جزء آن خاتمه‌ای مذکور است که درطی‌آن مؤلفاتی راکه زمان تألیف‌آنها معلوم نیست‌آورده ایم واینکه میگوئیم زمان تألیف‌آنها معلوم‌نیست البته تاتاریخی است که ما آن شعبه را در دست نگارش داشته‌ایم والا همچنانکه درخاتمهٔ جزء اول از همین قسمت اصلاح کرده ایم ممکن است که بعد ها زمان تألیف عده‌ای

ازآنها بدست آید و در آینده بتوان آنهارا بترتیب زمانی در جای خود قرارداد [۱].

ذکر نسخه‌ها دراین کتاب تا آنجا که ازفهرستها بر میآمده بترتیب زمانی یا تقریباً بآن صورت است مگر موقعیکه چند نسخه از یك کتاب را که متعلق بیك کتابخانهٔ واحد است ذکر کرده‌ایم و یا عللی دیگر ازاین قبیل درپیش بوده ولی در مورد کتابهای جدید این نظم همه وقت رعایت‌نشده مگروقتیکه‌درفهرستها تاریخ آنها مذکور باشد.

مآخذ مربوط بترجمهٔ احوال مؤلفین که ما آنها درآخر نام هرمؤلف درمیان دوقلاب آورده‌ایم همیشه بارعایت نظم زمانی‌است.

دراین کتاب نسخه‌های ناقص همه‌وقت بهمین شکل وصف شده ودرغالب موارد تا آنجا که امکان داشته است بمقدار موجود ازآنها اشاره رفته است.

کتابهائی که وصف آنها در یکی از فهرستهای موزهٔ بریتانیا یعنی فهرست کتابهای چاپی تألیف ادواردز یافهرست کتب عربی تألیف الس A.G.Ellis آمده بایك دایرهٔ کوچك در طرف راست تاریخ آنها مشخص شده واگر بجای این علامت خنجر کوچکی باشد نشانهٔ آنست که وصف آن کتاب درآن‌فهرستهامذکورنیست ونسخهٔ آن در کتابخانهٔ دیوان هند نیز وجود ندارد بلکه دریکی ازفهرستهای کتبی که بشکل مجله دریکی ازایالات هند انتشار یافته ذکرآن آمده است مانند صورت مجلس ۲۵ راجع بسال ۱۷۶۷ تحت‌عنوان: صورت مطبوعات وجراید جهت ضبط نسخ‌چاپی درهند انگلیس وفهرست بعضی از کتب.

کتبی که من خود دارم یا دیده‌ام ووصف و ذکر آنها درهیچیك از سه‌فهرست مذکور درفوق‌نیست بادوخنجرعلامت گذاشته‌ام.

باید دانست که بعضی از ترجمه‌های احوالی که دراین جزوه آورده شده در

۱ـ این خاتمه ایضاً متضمن کتبی است که بعدازچاپ این جزو انتشاریافته یا اطلاعی باحوال آنها حاصل شده. البته این قبیل تألیفات هم باید در موقع خود درمحل مناسب در متن گنجانده شود.

حقیقت خلاصه و مقدمه ایست از آنچه بعد ها در مواقع مناسب دیگر مفصلتر بیان خواهد شد.

درخاتمه از آقای گنسالو H.L.T. Gonsalves که در تهیهٔ مجلدات فهارس مطبوعات هندوستان بمن کمکهای ذیقیمت کرده ومادرم که درمرتب ساختن موادکار از هیچ محبتی دریغ نداشته و از آقای استفن اوستن Stephen ustin وپسرانش که درنفاست چاپ کتاب ودقت دراین‌کار بیش ازحد انتظار من قبول زحمت کرده‌اند صمیمانه تشکرمیکنم .

ماه‌مارس ۱۹۲۷ استوری(C.A.Storey)

قسمت اول
علوم قرآنی

درسرو آزاد حکایت کرده که عماد اصفهانی بر کلام قاضی عبدالرحیم نسائی اعتراض کرد قاضی جواب نوشت: «قدوقع لی شیء و ماادری اوقع لك ام لا و هوان الانسان لایکتب شیئا فی یومه الایقول فی غده لوغیر هذالکان احسن ولو ترك ذلك لکان اولی و هذه عبرة عظیمة علی استیلاء صفة النقصان علی طبع الانسان» .

(نقل از اتحاف النبلاء ص ۲٦٦) .

۱- علوم قرآنیه
الف - ترجمه ها و تفاسیر قرآن

۱ ـ ترجمهٔ تفسیر کبیر طبری را در تاریخ علوم قرآنیه بزبان فارسی باید اولین اثر نمایان شناخت [۱] چه این ترجمه علاوه براهمیت یکی ازقدیمترین کتابهائی است که بزبان فارسی برای ما باقی‌مانده‌است [۲] .

۱ـ متن عربی این کتاب درسی مجلد درسال ۱۳۲۱ر۱۹۰۳ درمطبعهٔ میمنیه درقاهره بطبع رسیده. اسم آن بااینکه درمقدمه مذکور نیست ظاهراً «جامع البیان عن تأویل آی القرآن» است. رجوع کنید بمقدمهٔ دخویهٔ de Goye بر تاریخ طبری صفحهٔ دوازدهم ومقالهٔ لت O.Loth در همین باب در مجلهٔ انجمن شرق شناسی آلمان ZDMG ص ۵۸۸ ـ ٦۲۸ سال ۱۸۸۱ .

۲ـ تاریخ تألیف چند کتاب ذیل نیز باهمین ایام مقارن است، یکی ترجمهٔ مختصر تاریخ طبری بفارسی بتوسط ابوعلی محمد بن محمدالبلعمی بفرمان ابوصالح منصور بن نوح درسال ۳۵۲/۹٦۳-۹٦٤ (تاریخ ادبیات براون ج اول ص ۱۱ـ۱۲ و ۳٦۹ و ۸-٤۷۷، دیگر کتاب الابنیة عن حقایق الادویة..تألیف ابومنصور موفق بن علی الهروی بنام امیر مزبور (تاریخ ادبیات براون ایضاً) و کتاب حدودالعالم درجغرافیا که درسال ۳۷۲/۳-۹۸۲ تألیف و نسخهٔ آن درسال ۱۸۹۲ بتوسط تومانسکی A. Tumansky دربخارا بدست آمده (رجوع کنید بمجلهٔ زاپیسکی Zapisky مجلد دهم صفحهٔ ۱۲۱ ببعد ومقالهٔ بار تولد Bartbold درمجلهٔ BSOS جلد دوم صفحهٔ ۸۳٦ ، و شاید تفسیر فارسی کتابخانهٔ کیمبریج هم که عنقریب از آن صحبت می کنیم زماناً در ردیف این کتب باشد .

ابوجعفر محمدبن جریر الطبری درسال ۹۲۳/۳۱۰ در بغداد بدرود حیات گفته [۱] وامیر ابوصالح منصوربن نوح سامانی امیر ماواء النهر و خراسان که این ترجمه را بنام او ساخته‌اند ازسال ۹۶۱/۳۵۰تا ۳۶۶/ ۹۷۶ امارت میکرده‌است.

تاریخ ترجمهٔ فارسی تفسیر طبری معلوم نیست لیکن درمقدمهٔ فارسی آن بوقایعی اشاره رفته است که درایام ترجمه رخ داده [۲].

متن عربی تفسیری را درچهل مجلد برای ابوصالح منصوربن نوح آورده بودند واوچون مطالعه آنرا بعربی مشکل یافت مایل شد که آنرا بفارسی ترجمه کنند در دراین باب از علمای ماوراءالنهر که ایشانرا بهمین نیت بحضور خواسته بود رأی خواست . ایشان گفتند مطالعهٔ ترجمهٔ فارسی آن برای کسی که عربی نداند شرعاً اشکالی ندارد و باین آیهٔ استشهاد کردند : « وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلاَّ بِلِسَانِ قَومِهِ »
و گفتند که ازعهد آدم تا اسمعیل جمیع انبیاءِ وملوك بفارسی تکلم میکردند و و اسمعیل اول پیغمبری‌است که بعربی سخن گفته.

بعد ازتحصیل این فتوی منصوربن نوح علمای بخارا وسمرقند وبلخ وفرغانه [۳] وبعضی از بلاد دیگر را جمع آورد و ایشان بامر امیر ازمیان خود عده‌ای را برای

۱- برای اطلاع بیشتری درباب ترجمهٔ احوال طبری رجوع کنید بالفهرست ص۲۳۵- ۲۳۴ وابن خلکان شمارهٔ ۵۸۱ وسبکی ج۲ص۱۳۵ و روضات‌الجنات ج۴ص۱۶۳ و مقالهٔ گلدزیهر Goldziher در WZKM ج ۹ص ۳۵۷-۲۵۸ ومقدمهٔ دخویه بر تاریخ طبری و برو کلمن ج۱ص۲۴ یا وغیره

۲- متن فارسی این مقدمه درفهرست Cureton - Rieu مذکوراست.

۳- این علما عبارت بودنداز ابو بکر محمدبن فضل الانام [یاالفضل الفضلی الکماری که در ۹۹۱/۳۸۱ دربخارا مرده، رجوع کنید بالجواهر المضیئه ج۲ ص۱۰۷ والفوائدالبهیه ص ۱۸۴] ومحمدبن اسماعیل الفقیه وابوبکر احمدبن حامدالفقیه وخلیل بن احمدالسجستانی یا سجزی متوفی سال ۹۷۹/۳۶۸ در سمرقند (رجوع کنید بالجواهر المضیئه ج ۱ص ۲۳۴و ابن‌قطلوبقاص۷۳ وسمعانی‌ورق ۲۹۱ب) غرض ازجهدالعلماء که دراین مقدمه آمده بلاشبهه العلماء ابو جعفر محمدبن علي وابوالجهم خليل بن هاني المتفقه است ؟

ترجمه بر گزیدند ومترجمین مزبور باحذف اسانید تفسیرطبری را درترجمه مختصر کردند و بعضی حوادث مربوط بسال ۳۴۵ را برآن افزودند.

امروزه این ترجمه و تفسیرهای فارسی قدیمی که در همین ایام تألیف شده از این لحاظ کـه بمعرفت زبان فارسی در اوقاتی که رو بنضج میرفته[کمك میکنند] حائز اهمیت مخصوصی هستند.

ترجمهٔ تفسیر طبری (کشف‌الظنون ج ۲ ص ۳۱۶۱ ببعد) ، **کتابخانه رامپور** (سوره های اول و دوم و سوم وچهارم شامل ٦٦ ورق درحدود ٦٠٠ هجری) رجوع کنید بصفحهٔ ۱۱ ازفهرست نذیراحمد ، **کتابخانهٔ ملی پاریس** (فهرست بلوشه ج ۱ص۲۵) (سوره‌های اول‌ودوم وسوم وچهارم که مابین سنوات٦٠٧و٦٢٢ درآذربایجان نوشته شده)، **کتابخانه انجمن آسیائی بنگاله**(فهرست‌ایوانف‌ص۹۵۵) متضمن‌سوره‌های ۲ ـ ۱۷ (این نسخه ظاهراً در قرن هفتم یا هشتم هجری درخراسان نوشته شده) ، **موزهٔ بریتانیا** (فهرست ریو ج ۱ ص ۸ ب) کـه در سـال ۸۸۳ در جونپور به ـ کتابت آمده.

از روی ترجمهٔ فارسی تفسیرطبری ترجمه‌ای نیز بزبان ترکی شده ونسخه‌ای ازآن در کتابخانهٔ ایـاصوفیه بشمارهٔ ۸۷ و در کتابخانهٔ دولتی شهر در سدن تحت شمارهٔ ۲۲ موجود است.

۲ـ باحتمال قوی تفسیری که جلد سوم وچهارم آن (سوره‌های نوزدهم ازآیهٔ دوم تا آیهٔ سیزدهم ازسورهٔ هشتاد ونهم و سوره‌های نود ودوم ازآیهٔ پنجم تا سورهٔ نود وچهارم) در کیمبریج باقیست و درتاریخ ۱۲۳۱/٦٢٨ نوشته‌شده متعلق بزمانی نزدیك بزمان ترجمهٔ تفسیر طبری است.

اگرچه تا کنون درست مشخصات این تفسیر یعنی مؤلف و زمان تألیف آن بدست نیامده لیکن وضع زبان وخصوصیات‌دیگرآن که ادوارد براون درطی‌مقاله‌ای

در روزنامهٔ انجمن همایونی آسیائی (ص ٤١٧ ـ ٥٢٤) در سال ١٨٩٤ و در فهرست نسخ فارسی کیمبریج صفحهٔ ١٣ـ ٣٧ اشاره کرده احتمال فوق راتأیید مینماید.

٣ ـ ابوبکر عتیق بن محمدالسور آبادی الهروی ١ از معـاصرین الب ـ ارسلان (٤٥٥ـ٤٦٥/١٠٦٣ـ١٠٧٢) ٢ .

تفسیرالسورآبادی (حاجی خلیفه ج٢ص ٣١٩٥و٣٢٩٣) ، **کتابخانهٔ دیوان هند** شماره ٣٨٤٠ (سورهٔ بیست وسوم و٥٨ بیست وچهارم و بیست وهفتم ١٤٧ـ بیست و هشتم ٣ و بیست و هشتم ١٦ـ٥٨ و نود و هشتم ١ـ٢٩ مورخ بسال ٥٢٣/ ١١٣٩) ، **کتابخانهٔ دولتی برلین** (فهرست آهلوارد شماره ٩٣٨ سورهٔ دوم ٣٤ـ١٨٤ و٢٢٩ تاسوره چهارم آیهٔ ١٥٢ زمان کتابت حدود ٧٠٠ هجری) ، ایضاً **کتابخانهٔ دیوان هند** بشمارهٔ ٣٨٣٨ (سوره های اول تاچهارم بخط دبیر نام بتاریخ ٧٣٠) و بشماره ٣٨٣٩ (سوره‌های هشتم تا آیهٔ ٤٠ ازسوره چهاردهم بهمان خط) .

کتابخانهٔ لیدن (فهرست دزی ج ٤ شماره ١٦٥٨ ، سوره های هفتم تا بیست وهشتم کهٔ درحلب بتاریخ ٧٦٩ نوشته‌شده) ، **کتابخانهٔ در سدن** شماره ١١ (سوره‌های اول تاسوم) و ایضاً **کتابخانهٔ لیدن** (فهرست دزی ج ٤ شماره ١٦٥٧ ازآیهٔ ٦٥ سورهٔ چهارم تا آیهٔ ٥٢ ازسوره هفتم)

تفسیری که درفهرست بلوشه (ج ١ ص ٣٠) شامل سوره‌های هشتادم تا صد و چهاردهم مذکور وتاریخ کتابت آن سال ٧٨٠ و همان نوع سؤال وجوابها را متضمن است ظاهراً جلدی ازهمین تفسیر باشد.

١ـ درپشت جلد نسخهٔ لیدن (شمارهٔ ١٦٥٨) نام مؤلف عتیق بن محمد النیسابوری مذکور است ، و ظاهراً النیسابوری در این نسخه تحریفی است ازالسور آبادی ـ ذکر سور آباد را هیچیك از جغرافیون ولغت‌نویسان درکتب خود نیاورده‌اند.

٢ـ نام الب ارسلان درمقدمه کتاب مذکور نیست.

کتاب **ارشادالتفسیر فی بشارات التذکیر** (فهرست دارالکتب المصریة ص ۴۰۷ شامل سوره‌های نوزدهم تا نود وچهارم مورخ بسال ٦٩٤) ظاهراً خلاصه‌ایست از همین تفسیر سورآبادی و درفهرست مذکورآنرا بشکل « المستخرج من التفسیر العتیق » وصف کرده.

(رجوع کنید بکشف‌الظنون ج ۲ شماره ۳۱۹۵ و۳۲۹۳ وج ۷ صفحهٔ ٦٧٧ و ذیل آن ج۲ : ۳٦٤/۱۲) .

۴ - عمادالدین ابوالمظفر طاهر بن محمد اسفراینی معروف بشاهفور یاشهفور متوفی سال ۴۷۱ /۱۰۷۸ - ۱۰۷۹ که معاصر خواجه نظام‌الملك بوده و خواجه نسبت باونظر التفات داشته . وی مولف کتابی است در بیان فرق اسلامی باسم **التبصیر فی‌الدین و تمییزالفرقة الناجیة من فرق الهالکین** (رجوع کنید به - فهرستهای اهلوارد شماره ۲۸۰۱ و دسلان شماره ۲۴۵۲). وفات اسفراینی بسال۴۷۱/ ۱۰۷۸ - ۱۰۷۷ اتفاق افتاده .

تاج‌التراجم فی تفسیرالقرآن للاعاجم که گاهی نیز آنرا تفسیرطاهری خوانده‌اند (رجوع کنید بحاجی خلیفه‌ج ۲ ص۲۰۴۳) .

کتابخانهٔ پاریس (فهرست بلوشه ج ۱) شماره ۲٦ ازآخر سورهٔ نهم تاابتدای سورهٔ چهاردهم (تاریخ قرن چهاردهم میلادی) . شماره ۳۲(استخراجات) .

کتابخانهٔ اکسفرد فهرست اوری شماره ۱۹ (نیمه اول (بتاریخ ۹۴۸ هجری) شماره ۲۰ نیمهٔدوم.

کتابخانهٔ دیوان هند (فهرست اته شماره ۲۹۹٦ (سوره های ۱۹ تا ۹٦) .

کتابخانهٔ کپنهاگ (فهرست مهرن)سوره‌های از اول تاهجدهم .

برای شرح حال اسفراینی رجوع کنید بطبقات سبکی‌ج ۳ ص ۱۷۵ و تاریخ

ادبیات بروکلمن ج۱ص ۳۸۷) .

۵ - ابو نصر احمد بن الحسن بن احمد السلیمانی(۱) معروف **بزاهدی** وی در سال ۵۱۹(۲) - /۱۱۲۵ تفسیری نوشته است بنام :

تفسیر زاهدی ، کتابخانهٔ مجمع آسیائی بنگاله (فهرست ایوانف مجموعهٔ کرزن) شمارهٔ ۳۳۲ (سوره های ۲-۱٦ ، تاریخ نسخه حدود ۱۷۰۰ میلادی) شمارهٔ ۳۳۳ (سوره‌های ۱۹ - ۹٦) بتاریخ ۱۱۲۱ هجری، **ایضاً همان کتابخانه** فهرست کتب‌عربی تألیف اشرف علی صفحهٔ ۱۳۵ دست راست شماره ۳۰ که ظاهراً قسمتهای متفرقی است از آن تفسیر ودرزمان سلطنت او رنگ زیب تحریرشده .

کتابخانهٔ آصفیه (فهرست آن ج ۱ ص ٥٦٤ شمارهٔ۲٥ (نصفهٔ دوم) شماره ۱۳۳ (نصفهٔ‌اول)شمارهٔ۱۳٤ (نصفهٔ دوم)شمارهٔ۲۷۳ تاریخ اتمام تحریرآن ۱۰۷۰ هجری) .

کتابخانهٔ بانکیپور (فهرست نسخ‌خطی فارسی‌آن شماره‌های۱۱۲۱-۱۱۲۲ (بتاریخ ۱۱۲۵ و۱۱۲۲) .

کتابخانهٔ پیشاور شماره ۳۹ (؟) (سوره‌های ۱-۱۸) ، **رامپور** (بتاریخ۹۸۰) رجوع کنید بفهرست نظیر احمد شماره ۸.

۱- درفهرست کتب خطی که بدست حکومت هند درانجمن‌آسیائی بنگاله‌جمع آوری شده نام مؤلف بشکل احمدبن حسن درداجکی مذکور گردیده..

۲- تاریخ ٦٥۸هجری (۱۲٥۹م) که نظیر احمد ظاهراً بتبعیت ازمؤلف محبوب‌الالباب تاریخ فوت مؤلف دانسته اشتباه است چه‌سال مذکور تاریخ فوت زاهدی دیگری است که مختاربن محمود نام‌داشته (رجوع کنید بتاریخ ادبیات بروکلمن‌ج۱ص ۳۸۲ و تاج‌التراجم‌ابن قطلوبقا ص۲۲۳)

۶ - جمال الدین حسین بن علی بن محمد بن احمد الخزاعی النیسابوری معروف **بابوالفتوح رازی** از معاصرین زمخشری (متوفی سال ۱۱۴۴/۵۳۸) وی وی از استادان منتجب الدین علی بن عبیدالله ...ابن بابویه قمی [۱] (متوفی درسنین بعد از ۵۸۵) و رشید الدین محمدبن علی بن شهر آشوب مازندرانی (۱)(متوفی سال ۵۸۸) است.

روض الجنان وروح الجنان فی تفسیر القرآن که بقول مؤلف روضات ـ الجنات تفسیر مبسوطی است بمذاق شیعه وامام فخرالدین درمفاتیح الغیب خود (رجوع شود بکشف الحجب والاستار شمارهٔ ۱۵۹۰) ازآن استفادهٔ بسیار کرده.

کتابخانهٔ بانکیپور فهرست نسخ خطی فارسی آن شماره‌های ۱۱۳۷ ـ ۱۱۳۹ (تفسیر سوره‌های ۱ـ۱۸ بتاریخ ۷۳۴هجری).

برای شرح حال اورجوع کنید بمجالس المومنین ص۲۱۱ ومنتهی المقال ص۱۱۳ وروضات الجنات ص ۱۸۳).

۷ـ محمد بن محمود نیسابوری(۳) این شخص همان کسی است که او را بهرام شاه پادشاه غزنه (۵۱۱ـ۵۵۲/۱۱۱۸ـ۱۱۵۷) در سال ۵۲۹ موقعیکه سلطان سنجر

۱ـ مؤلف فهرست معروف باسم او درباب مصنفات و مصنفین شیعه (رجوع کنید به ـ فهرست اهلوارد شمارهٔ ۱۰۰۴ و کشف الحجب والاستار شمارهٔ ۲۲۵۰)

۲ـ مؤلف معالم العلماء که فهرستی است نظیرفهرست منتجب الدین (کشف الحجب والاستارشمارهٔ ۲۹۹۲).

۳ـ لقب او بقول عوفی درلباب‌لالباب فخرالدین است. حاجی‌خلیفه اورا ظهیرالدین ابوجعفر میخوانند. صاحب هفت اقلیم و حاجی خلیفه (مگردرج ۱ تحت شمارهٔ ۱۸۵۰) اورا محمود بن احمدبن محمود نامیده‌اند.

قصد حملهٔ بغزنه را داشت بوساطت نزداین پادشاه فرستاد .

وی مولف دیوانی (حاجی خلیفه ج ۳ شمارهٔ ٥٦٥٧) وترجمه‌ای از کتاب غرر-السیر ثعالبی است بنام رأی آرای (حاجی خلیفه ج۳ شمارهٔ ٦٨٥٥) واو معارضه ای داشته است بین تیغ و قلم بنام صحیفة الاقبال (حاجی خلیفه ج ٤شمارهٔ ۷۷۲۷) که ظاهراً تمام آنها ازمیان رفته‌است‌وچیزی که ازاو باقیست تفسیری‌است‌بنام:

تفسیر بصائر یمینی(رجوع کنید بلباب الالباب و هفت اقلیم) یا البصائر فی-التفسیر[1](حاجی خلیفه ج ۲شمارهٔ ۱۸٥۰) .

کتابخانهٔ موزهٔ آسیائی پطرزبورغ شماره ٤٥ (ظاهراً) ازسوره ٤٩-تا آیهٔ ٤٥ ازسوره ٤٨ بتاریخ ٦٠٣ .

فهرست ایوانف شمارهٔ ٩٥٦ (ظاهراً) از سورهٔ ٢٨ تا آیهٔ ٨سوره ٣٤ با بعضی سقطات بتاریخ قرن هفتم هجری .

کتابخانهٔ بایزید شمارهٔ ٦٨ که مقداری از آخرآن افتاده است .

(برای شرح حال او رجوع کنید بلباب الالباب ج ۱ ص۲۸۱ و هفت اقلیم شماره ۷۳٥) .

۸-محمد بن الحسین بن فضیل الواعظ معروف بجمال ساجی ، وی بر اثر

۱-تاریخ اتمام این کتاب را حاجی خلیفه در حال ۱۱۸۱/٥۷۷-۱۱۸۲-۱۱ نوشته لیکن چون ازملاحظهٔ القابی که‌درمقدمهٔ آن مذکوراست مسلم میشود که کتاب بیمین‌الدوله بهرامشاه اهداء شده وهمین نکته راصاحبان‌لباب‌الالباب وهفت‌اقلیم نیز ذکر کرده‌اند بنابراین شکی‌نمیماند که‌تاریخ‌اتمام بصائر یمینی مدتهاقبل‌از تاریخی بوده‌است که‌حاجی‌خلیفه ذکرنموده است ؛

مصائبی که بر وطنش غزنین وارد آمد [۱] از آنجا باچندتن دیگر درسال ۱۲۲۱/۶۱۸ خارج شد و پس از تحمل مشقات دیگر در سمرقند مستقر گردید.

زادالمذکرین که تفسیری است از ۵۸ سوره منتخب از قرآن (فهرست کتابخانهٔ مجمع شرقی آلمان جلد اول).

۹ـ حمیدالدین ناگوری از سران صوفیهٔ فرقهٔ چشتی. درقرن هفتم (سیزدهم میلادی) دونفر باین لقب شهرت یافته‌اند لیکن شهرت اولی باین لقب بیشتر است [۲] واو قاضی حمیدالدین محمدبن عطاءِ ناگوری است. وی دربخارا تولدیافت و از آنجا درعهد معزالدین محمد بن سام با پدر خود بدهلی آمده و در مدت سه سال قضای ناگور [۲] را در عهده داشته.

حمیدالدین دربغداد بخدمت شیخ شهاب‌الدین سهروردی رسیده و بمقام خلافت او نایل آمده بوده سپس مدتی درمدینه ومکه زیسته‌است. وفاتش بسال ۶۴۳(۱)/۱۲۴۶ اتفاق افتاده ودردهلی بخاك سپرده شده‌است.

از تألیفات او یکی لوایح است دیگر طوالع الشموس و این دومی شرح ۹۹ اسم است (رجوع کنید بسیر العارفین فهرست اته شماره ۶۳۷ ورق ۱۷۸ب و اخبار ـ

۱ـ دراین سال اوگتای پسر چنگیزخان بزغزنین استیلا یافت وقسمت اعظم مردم آنجارا کشت وبقیه‌را باسیری برد وغزنین بعدازاین مصیبت دیگرروی آبادی بخودندید. ابن بطوطه که قریب بصدسال بعد یعنی درتاریخ ۷۳۳ آنجارادیده آنرا بشکل تلی ازخاك یافته بوده است (رجوع کنید بمادهٔ غزنه دردائرة المعارف اسلامی)

۱ـ دومی درسیرالاولیاء ومنابع دیگر حمیدالدین سوالی خوانده شده‌است.

۲ـ ناگورقصبه ایست کوچك درولایت جودپور، در عهد اکبرشاه این قصبه شهر عمدهٔ یکی ازسرکارهای صوبهٔ اجمیر بشمار میرفته (آئین اکبری صفحهٔ ۵۱۲)

۳ـ بقول رحمان علی: ۶۰۵ ودرخزینة الاصفیاء: ۶۷۸

الاخیار (D.p.572) ورق ۳۵ الف و سفینة الاولیاءِ ص۱۱۳ شماره ۱۴۹ و ذکرجمیع اولیاءِ دهلی (D.P.634) ورق ۸ ب وسواطع‌الانوار ورق۱۱۶ب وخزینةالاصفیاءِ ج ۱ ۳۰۹ـ۳۳ ورحمان علی ص ۵۲ وغیره) .

حمیدالدین ثانوی شیخ حمیدالدین ابواحمد سعیدی ناگوری رسوالی [۱] است که سلطان الطارقین لقب داشته و از خلفای خواجه معین الدین سنجری چشتی بوده است. وی در سال ۶۷۳ / ۱۲۷٤ وفات یافته و در ناگور مدفون شده است . بهترین تألیفات او کتاب اصول‌الطریقه‌است.

(برای ترجمهٔ احوال او رجوع کنیدبسیرالاولیاء ص ۱۵۶ وسیرالعارفین ورق ۱۶ ب واخبارالاخیار ورق ۲۸ الف وسفینه الالیاء ص ۹٤ شمارهٔ ۱۱۱ و سواطع‌الانوار ورق ۱۰۶ ب و خزینة الاصفیاء ج۱ ص ۳۰۸ ورحمان‌علی ص۵۲ وغیرها) .

تفسیر پارهٔ عمه که نسخهٔ آن در کتابخانهٔ آصفیه (فهرست آن ج ۱ ص۵۶۲ شماره ۵۰۳) موجود است یکی از جمله کتب عدیده ایست که باین دوتن حمیدالدین ناگوری نسبت داده شده و اگرچه شکی نیست که آن نگارش یکی ازدوحمیدالدین مذکور است لیکن قطعاً نمیتوان گفت که از کدام یکی‌است.

۱۰ــ سعدی (؟)ـ بشاعرمعروف‌فارسی‌سعدی‌متوفی‌درسال۱۲۹۱/۶۹۱ ترجمه ای ازقرآن نسبت داده شده است که آنرا یك‌باردرسال۱۲۹۹ با کتاب‌فتح‌الرحمن ولی‌الله دهلوی‌وترجمه‌های اردوی‌رفیع‌الدین‌وعبدالقادروباردیگردر ۱۸۸۷ باهمان‌سه‌ترجمه و یك بارهم‌در فاصلهٔ سنین ۱۳۱٤ ـ ۱۳۱۷ با همان ترجمه‌ها وترجمه و تفسیر اردوی رحیم‌بخشی دهلوی در دهلی بچاپ سنگی بطبع رسانده اند و همین کتاب با ترجمهٔ عبدالقادر دو بار نیز در اگره یکی در سال ۱۳۱۲ ـ ۱۳۱۳ و دیگری در ۱۳۱۳ بچاپ رسیده .

۱ ـ بنابنوشتهٔ سواطع الانوار رسوال مرضعی است درناحیهٔ ناگور

نوشتهٔ دیگری که بسعدی نسبت داده شده ملاحظاتی‌است درشأن نزول سور مختلفهٔ قرآن که آنهم بهمین عنوان یکبار در سال ۱۲۹۹ (۱۸۹۰) (فقط ازصفحهٔ ۱ـ ٥٤) یکبار هم در۱۸۹۱ و در ۱۳۱۳ در اگره بچاپ سنگی منتشر شده (رجوع کنید به کتاب هانری ماسه H . Massé تحت عنوان Essai sur le poète Saadi چاپ پاریس سال ۱۹۱۹ و تاریخ ادبی ایران تألیف براون ج ۲ ص ٥۲٥ ـ ٥۳۹ و اساس فقه‌اللغهٔ ایرانی (بآلمانی) ج ۲ ص ۲۹۲ ـ ۲۹٦ و دائرة المعارف اسلامی تحت عنوان سعدی) .

۱۱ ـ جمال‌الدین محمد بن محمد آقسرائی ، جمال الدین محمدبن محمد آقسرائی‌ازنوادگان امام فخرالدین رازی است ،وی‌مدتی درمدرسهٔ[1]سلسله درولایت قرمان وظیفهٔ معیدی داشته وچند کتاب بعربی‌تألیف کرده مثل :

۱ـ حواشی کشاف .

۲ ـ ایضاح‌الایضاح که شرحی است بر کتاب ایضاح خطیب دمشق (کتابخانهٔ اسکوریان شمارهٔ۲٥۸).

۳ـ حل‌المجاز که شرحی است بر خلاصهٔ قانون ابن سینا ازابن النفیس واین کتاب بهترین تألیفات اوست ودرسال ۱۸۷۰ (؟) در دهلی ودرسالهای ۱۸۷۷ و۱۳۲٦ درلکهنو بطبع رسیده (فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ بدلین ج ۱ ص ٦۲۹)، وفات وی درفاصله سنوات ۱۳٦۸/۷۷۰ـ۱۳٦۹و ۱۳۷۸/۷۸۰ و۱۳۷۹ اتفاق افتاده.

الاسئلة و الاجوبة المتعلقة بالقرآن والحدیث (فهرست فلوگل ۱٤۸۰ (۲) بتاریخ ۱۰۳۹ هجری)، کتابخانه ایاصوفیه ٦۹ب، ۱۰۳۳/۷۲/۷۱/۷۰ (وظاهراً ٦٦)، کتابخانهٔ پاریس فهرست بلوشه شمارهٔ ٦٦) ، کتابخانه فاتح شماره ۹۹ (وظاهراً

۱ـ بگفتهٔ صاحب فوائد نام این محل «المدرسةالمسلسلة» بوده‌است.

۹۸)، کتابخانهٔ لیدن (فهرست آن ج ٤ ص ۱٦۸۸).

(برای ترجمه احوال او رجوع کنید بالشقایق النعمانیة ج۱ص ۲۰ والفوائد البهیة ص۱۹۱).

۱۲ـ سعدالدین مسعود بن عمر التفتازانی (متولد۷۲۲/۱۳۲۲ درتفتازان ومتوفی [۱] ۷۹۲ درسمرقند) وی از مشاهیر علماست که درعهد امیرتیموز میزیسته ومورد التفات وی بوده و بعربی تألیفات عدیده داردمانند تهذیب المنطق والکلام وشرح العقائد النفسیة که هنوز آنهارا درمدارس اسلامی شرق درس میدهند.

کشف الاسرار وعدة الابرار در تفسیر (حاجی خلیفه ج ٥ شماره ۱۰٦۷٤) ، فهرست کتب دینی جامع ص ۸۰ شمارهٔ ٤۳.

برای احوال او رجوع شود ببغیة الوعاة ص ۳۹۱ و مجالس العشاق ص۲۸۷ و حبیب السیر مجلد سوم جزء۳ ص۸۷ والفوائدالبهیه ص۱۲۸ـ۱۳۰ و۱۳٤ـ۱۳۷ وبروکلمن ج۲ص۲۱٥ وتاریخ ادبیات براون ج ۳ص ۳٥۳ .

۱۳ـ خواجه محمدپارسا محمدبن محمدبن محمود الحافظی البخاری معروف بخواجه محمد پارسا ازشاگردان بهاءالدین نقشبندی[۲] است .

وی درسال ۸۲۲ـ۱٤۲۰ بخارارا بعزم حج ترک گفت ودر۲٤ ذی الحجه همان سال در

۱ـ یا ۷۹۱ (بغیه ۳۹۱ وفوائد ص۱۳٦)

۲ ـ بهاءالدین نقشبندی سرسلسلهٔ فرقهٔ نقشبندیه است (رجوع کنید بنفحات الانس شمارهٔ٤٤۲ ومجالس العشاق شمارهٔ ۳۷ (ص۲٦۸) ورشحات ص ٥۳ وحبیب السیرمجلدسوم جزء۳ص ۸۷ وخزینة الاصفیاء ج۱ص ٥٤۸ وبروکلمن ج ۲ ص ۲۰٥ و مجلهٔ **Der Islam** ج۱٤ص۱۱٤ بقلم Babinger وغیرها ،

درمدینه بجوار حق شتافت ۱ . کتاب مشهور او فصل الخطاب است (رجوع کنید بفهرست هـای اته ۱۸۵۵ و ایوانف ۱۲۱۸ و مقالهٔ بابینگر در Der Islam ج ۱۳ ص ۱۰۶ وج۱٤ ص ۱۱۲ و مقالهٔ بروکلمن درهمان مجلدج ۱۳ ص ۲۸٦ وغیرها) .

تفسیر محمد پارسا (حاجی خلیفه ج۲ شماره ۳۲٦٤ که میگوید این تفسیر فقط راجع است ببعضی ازسور دوثلث اخیر قرآن) کتابخانهٔ محمد مراد (استانبول) شمارهٔ ۷۲ (بخط جامی)، کتابخانه اسعدافندی شمارهٔ ۸٤ (!)

تفسیر ثمانیه که تفسیری است از هشت سوره از سورقرآن (از سورهٔ ۹۷ تاسورهٔ ۱۰٤) ونسخه آن در کتابخانهٔ رامپور باقی است ظاهراً ازهمین محمد پارساست لیکن نظیر احمد که آن نسخه را درفهرست خود تحت شمارهٔ ۷ وصف کرده نام مؤلف را محمدبن محمود الحافظی البخاری قید نموده . نسخهٔ رامپور درسال ۱۱۸۱/۱۷٦۷ ازروی نسخهٔ خط مولف استنساخ شده‌است

مقدمهٔ تفسیر وتفسیر سورة القدر و تفسیر سورهٔ لم‌یکن که تحت شماره ۳٦۵۵ در کتابخانهٔ لاله‌لی محفوظ وبمحمودبخاری منسوب است ظاهراً استخراجاتی است از همین کتاب .

(برای ترجمه حال او رجوع کنید بنفحات الانس ص ٤٤۸ ورشحات ص ۵۷ وحبیب السیر مجلد سوم جزء ۳ص ۱٤۲ والشقایق النعمانیة ج ۱ص ٤۸٦ وسفینة الاولیا ص ۷۹ شمارهٔ ۸۳ و خزینة الاصفیا ج ۱ ص ۵۵۹ والفوائد البهیة ص ۱۹۹ و مجلهٔ

۱ـ بسن ۷۳ بقول صاحب سفینة الالیا ولی این گفته باقول اینکه اودرسال ۷۵٦ (الفوائد البهیه ص ۱۹۹) تولدیافته درست درنمی آید. پسر وی یعنی ابو نصر محمودبن محمد الحافظی البخاری پارسا که نیزمانند پدرازمتصوفه مشهور بوده بسال ۸٦۵/۱٤٦۰-۱٤٦۱ مرده و دربلخ مدفون شده است (نفحات الانس ص ٤٤٤ و حبیب السیر مجلد ششم جزء۳ ص ۱٤۲ والفوائدالبهیه ص۱۹۹) .

Der Islam مذکور درفوق).

۱۴ـ شاه نعمة‌الله‌ولی شاعر وصوفی معروف ، شاه نورالدین نعمة‌الله بن عبدالله کرمانی مشهور بشاه‌نعمة‌الله ولی مؤسس سلسلهٔ دراویش نعمت‌اللهی و ازمقبولین دستگاه شاهرخ درحلب تولدیافته وپس‌ازآنکه قسمت عمدهٔ جوانی‌رادرعراق بسربرده در ۲٤ سالگی بزیارت مکه مشرف شده ودرآنجا درسلك مریدان یافعی‌صوفی‌ومورخ معروف متوفی‌سال ۱۳۶۶/۷۶۸ـ۱۳۶۷ (رجوع کنید ببروکلمن ج۲ص۱۷۶) درآمده وقسمت‌اخیر ازعمرخویش را درسمرقند وهرات ویزد و ماهان گذرانده وبالاخره دراین‌محل اخیر بسال ۸۳٤/(۱) ۱٤۳۱ وفات یافته است.

۱ ـ **شرح فاتحة‌الکتاب** (فهرست ایوانف شماره ۱۲۳۹ قسمت نهم رجوع کنید ایضاً بهمان فهرست همان شماره(ازقرن هجدهم) وفهرست ریوج۲،۸۲۹قسمت هشتم و فهرست کورتن وریو۸۸۶ (دوم) بتاریخ ۱۱۶۵ـ۱۱۷٤)

۲ـ**رسالة‌اخلاص** در تفسیر سورهٔ ۹۲ ، فهرست ایوانف شمارهٔ ۱۲۳۹ قسمت دوازدهم (ازقرن هجدهم) .

برای شرح حال او رجوع کنیدبتذکرهٔ دولتشاه ص ۳۳۳ ـ ۳٤۰ وحبیب‌السیر مجلد سوم جزء ۳ ص۱٤۳ و فهرست ریو ج ۲ ص ٦۳٤ ب و تاریخ ادبیات براون ج۳ ص٤٦۳ـ٤۷۳ و غیرها.

۱۵ـ یعقوب چرخی ، یعقوب‌بن‌عثمان بن محمود بن محمدغزنوی چرخی از شاگردان بهاءالدین نقشبند متوفی سال۱۳۸۹/۷۹۱، رجوع شود بحاشیهٔ ۳ ازصفحه۷)

۱ـ دولتشاه وبعضی‌دیگرسال وفات اورا ۸۲۷ نوشته‌اند.

و مربی صوفی بزرگ بهاءالدین خواجه عبیدالله احرار (متوفی سال ۸۹۵/۱۴۹۰) درچرخ ازقرای نزدیك بغزنین تولد ودر۸۳۸[1]/۱۴۳۴-۱۴۳۵ وفات یافته ودرقصبهٔ حصار شادمان بخاك سپرده شده است.

تفسیر یعقوب چرخی که تفسیر موجزی است از سورهٔ اول وسوره‌های از ۴۷ تا۴۹ (رجوع کنید بکشف‌الظنون ج۲ شماره‌های۳۳۰۸ (ظاهراً)و۳۳۶۱و۳۴۳۳- فهرست کتابخانهٔ پیشاور شماره ۱۰ ب (ب بتاریخ ۹۴۰ هجری) و فهرست کتابخانهٔ دیوان هند D.p،۸ ، (سوره‌های۳۸ تا۹۴ بتاریخ۱۰۳۸) وایوانف شماره۹۵۷ (سوره‌های ۳۷-۴۷ بتاریخ۱۰۸۲) واته شماره ۲۶۷۸ (بتاریخ ۱۰۸۹ هجری) و دکوردمانش ج P.S.۱۶۷۲/۲(بتاریخ۱۲۴۲ هجری) وایوانف (کرزن ۳۳۴) و اسعد افندی شماره۸۸ و فهرست Aumer ص ۱۲۷ شماره ۳۲۸، ایا صوفیه شمارهٔ ۴۰۴ و فهرست قاهره ص ۴۰۸ و فاتح شماره۲۹۹ ودیوان هند D.p ،۵ ب، فهرست رزن M.A شماره ۴۷ (۳)، ینی جامع ص ۷۹ شماره۲۲ (سورهٔ اول) از چاپهای این تفسیر یکی چاپ پیشاور است (قبل از۱۸۶۸) لاهور [2] (قبل‌از۱۸۶۸)وسالهای ۱۸۷۰و۱۸۸۰ و۱۸۸۵ و۱۸۸۹ (دو چاپ) و۱۳۳۱ هجری، بمبئی در۱۲۹۷ و۱۳۲۶ وقادیان در۱۸۹۳.

چاپ سال ۱۳۳۱ لاهور بعلاوه متضمن تفسیری بر تفسیر است از مولوی ولی محمد قندهاری.

---

۱ - این تاریخ قول صاحب طبقات شاهجهانی است (ورق ۴۶ الف) ولی مولف خزینة الاصفیا (ج ۱ ص ۵۶۷) سال وفات یعقوب چرخی را سال ۸۵۱/۱۴۴۷ - ۱۴۴۸ دانسته است.

۱-ذکر این طبع وطبع لاهوردرپشت صفحهٔ اول‌ازچاپ دیگرلاهور(سال۸۷۹) آمده‌و وبنای این چاپ اخیر بر آن دوطبع بوده‌است.

سایر تألیفات یعقوب چرخی را نیز بعد ها در موارد دیگر مذکور خواهیم داشت .

(برای ترجمهٔ احوال او رجوع کنید بنفحات‌الانس ص۴۵۵ ورشحات ص۶۵-۶۸ وطبقات شاهجهانی (فهرست اته شمارهٔ ۷۰۵) ورق ۴۶ الف و سفینة‌الاولیاس ۸۰ شماره ۸۶ وخزینةالأصفیاج۱ص ۵۶۶.

۱۶ شهاب‌الدین دولت‌آبادی، شهاب‌الدین‌بن شمس‌الدین‌بن عمرزاولی دولت آبادی درد ولت آباددکن‌متولدشده ودرعهدحملهٔ امیرتیموربهنداز آنجافرارنموده‌ودر جونپوراقامت گزیده وبامر ابراهیم شاه شرقی(مدت سلطنتش از ۸۰۴تا ۸۴۴/۱۴۰۱-۱۴۴۰) بامرد یوان عدالت آن شهرمنصوب گردیده ولقب ملك‌العلماء یافته‌است .

ازنوشته‌های اوحواشی برکافیه درنحوو کتابی بنام‌الارشاد درشرح کتاب‌الاصول بزدوی ویك عده دیگر ازکتب بعربی [۱] وفارسی ازاو بجاست. وفاتش درسال ۸۴۹/ ۱۴۴۵ یا قبل ازاین تاریخ اتفاق افتاده‌است.

بحر مواج تفسیر مشروحی است که مؤلف آنرا بابراهیم شاه شرقی تقدیم داشته (فهرست اته ج۲ شمارهٔ ۳۰۷۳ (سوره‌های اول تاششم بتاریخ ۹۶۲ هجری) و ج ۱ شمارهٔ ۲۶۷۹ (سوره های اول تا هجدهم بتاریخ ۱۱۸۷ هجری) وایوانف شمارهٔ ۹۵۸ (سوره‌های ۱۹-۹۴ بتاریخ ۱۱۸۷) وآصفیه ج۱ص ۵۶۲ شماره های ۹۶ (نصف اول) و ۱۳۵-۱۳۸ (کامل بتاریخ ۱۲۶۵) و۲۹۸ (هفت قسمت) وبانیکپور(فهرست

۱- رجوع کنید بفهرستهای Casiri ص ۸۰و۱۵۱-۱۵۲ وکورتن - ریو ص ۵۲۵ ولیدن ص ۲۳۲ Loth ص ۹۷۴-۹۷۵ و غیرها .

۲-مولف تجلی‌نور دوتاریخ بدست میدهد یکی ۸۴۰ (قول صاحب تاریخ فرشته) دیگری ۸۴۲ ودرالحدائق‌الحنفیه ۸۴۸ آمده‌است.

نسخ خطی فارسی شماره‌های ۱۱۰۵ ـ ۱۱۰۸ (بتاریخ ۱۲۶۵) و۱۱۰۹ (جلد چهارم بتاریخ ۱۱۰۱) و۱۱۱۰ـ۱۱۱ (جلدهای ۱ـ۲ قرن هفدهم) فهرست قاهره ص ۴۰۷ و نوری عثمانیه ۲۳۴ ـ۲۳۵ (!) وپیحاور۱۷ (سوره‌های ۳۸ـ۹۴) .

ازاین کتاب درلکنهو درسال۱۲۹۷فقط سوره‌های۱ـ۴بچاپرسیده . کتب دیگر این‌مؤلف را بعدهامذکورخواهیم داشت.

برای ترجمهٔحال او رجوع شود باخبارالاخیار ورق ۱۶۰ الف وتاریخ فرشته ج ۲ص ۵۹۵ وسبحةالمرجان ص۳۹ و فهرست رحمان علی ص۸۸ وتجلی‌نورج ۲ص ۳۳ و دائرةالمعارف اسلامی ج۱ص ۹۳۲.

۱۷ـعلاءالدین مصنفك، علاءِالدین علی‌بن محمدالشاهرودی‌البسطامی‌الهروی معروف بمصنفك ۱ از احفاد امام فخرالدین رازی است .

وی درسال ۱۴۰۰/۸۰۳ درهرات متولد شده وتحصیلات خودرا درآنجا بانجام رسانده سپس در ۸۴۸ بآناطولی عزیمت کرد و درقونیهٔ بتدریس پرداخته است. چون بمرض ثقل سامعه مبتلا گردید عازم قسطنطنیه شد وسلطان محمدثانی (۸۵۵ـ۸۸۶) وظیفه‌ای جهت او بمبلغ۸۰ درهم درروزمعین کرد ، وفاتش بسال ۱۴۷۰/۸۷۵ـ۱۴۷۱ اتفاق افتاده .

علاءالدین مصنفك تألیفات عدیده دارد که اکثرآنها بعربی است متضمن حواشی برچند کتاب وچندتصنیف اوحکم کتاب درسی راپیدا کرده‌است.

۱ـوی چون درعین جوانی بکار تصنیف مشغول شده بودباین‌لقب مشهور گردید.

۲ـ رجوع کنید بشقایق وفواید وبعضی مواضع از کشف‌الظنون ولی حاجی خلیفه در بعضی مواضع دیگر وفات او را بسال ۸۷۱ و در یك مورد هم سال ۹۳۰ (!) دانسته است.

از کتب فارسی او یکی **انوار الاحداق** است دیگری **حدائق الایمان لاهل الیقین والعرفان**، دیگر **تحفة السلاطین** و **تحفة المحمودیة** و شرح شمسیه و و از مشهورترین آنها:

المحمدیة یا **تفسیر مصنفك** است که بعلت تفصیل بقول حاجی خلیفه ناتمام مانده و آنرا مصنف درسال ۸۶۳ بفرمان سلطان محمدثانی شروع بتألیف کرده و بهمین جهت هم نام آنرا المحمدیه گذاشته (رجوع کنید بکشف‌الظنون ج ۲ شماره ۲۴۰۳ وج ۱۱۵۵٤).

ظاهراً این تفسیر همان نسخه هائی است که در فهرستهای کتابخانهٔ ایاصوفیه ص ۲۸۵ (سوره‌های ۷۷-۹۶) وبایزید ص ۲۶۰ و ۲۶۱ (سوره‌های ۹۶-۷۷) و فاتح ص ۶۳۶ قید شده ولی درهیچیك از این فهرستها نام آن مذکورنیست فقط درفهرستهای بایزید وفاتح آنرا **الشفاء** نامیده‌اند.

(بران احوال او رجوع کنید بالشقایق النعمانیة ج ۱۸۱ والفوائدالبهیه ص ۱۹۲ وبروکلمن ج ۶ ۲۱٤).

۱۸ مولاناعبدالرحمن جامی، اگر بگفتهٔ مؤلف فهرست کتابخانهٔ سلیمیه بشود اعتماد کرد شاعر و عالم و صوفی مشهور مولانا عبدالرحمن بن احمد جامی متوفی سال ۱٤۹۲/۸۹۸ تفسیری داشته تحت عنوان:

تفسیر جزء النباء که تفسیر سوره‌های ۷۸ تا ۹٤ است و نسخه آن در کتابخانهٔ مذکور شماره ٤۹ باقیست.

۱۹ـ معین مسکین، معین الدین بن شرف الدین حاجی محمد فراهی هروی معروف بمعین مسکین ازوعاظ مشهور بوده ویك سال نیز سمت قضاء هرات را داشته است، مشهورترین

کتاب او **معارج النبوة** است در سیرت حضرت رسول. وفات او بسال ۹۰۷/۱۵۰۱-۱۵۰۲ رخ داده است، از تألیفات دیگر او:

۱ **تفسیر سورهٔ فاتحه**، بانکیپور (فهرست نسخ خطی فارسی شمارهٔ ۱۱۲۸) بتاریخ ۱۱۰۹، هجری، کتابخانه ریوان هند D.P.I، آصفیه ج۱ ص ٥٦٤ شماره ۱۰۵، پیشاور شمارهٔ ۹۹ب (ظاهراً خلاصه‌ای از آن).

۲ **تفسیر سورهٔ یوسف** یا (**احسن القصص؟**)، بانکیپور (فهرست نسخ خطی شماره‌های ۱۱۲۳ - ۱۱۲٦، بدلیان شماره‌های ٤٥۳ و۱۸۱۳ (قسمت اول) که ظاهراً جزئی از آن است، ایوانف (کرزن شماره ۳۳۵)، فهرست نظیر احمر شماره ۱٥ (م. محدث، رامپور).

چاپها: طهران ۱۲۸۸ (که بخطا بمعین جوینی نسبت داده‌شده)، لاهور ۱۸۷۳ چاپ سال ۱۳۰۷ سال ۱۳۰۷ که محل آن معلوم نشد (فهرست آصفیه ج۱ ص ٥٦٤) لکنو سال ۱۹۰۲ میلادی (م).

از ملاحظهٔ مقدمهٔ تفسیر سورهٔ یوسف چنین بر میآید که این کتاب و تفسیر سوره فاتحه وتفسیر سورهٔ البقره که بقول مصنف بانجام رسیده برن همه بایستی از اجزاء تفسیر بزرگی باشند که معین مسکین میخواسته‌است آنرا بنام **حدائق الحقایق** باتمام برساند (کشف‌الظنون ج۳ شماره ٤٤۳۸ [۱]).

(برای شرح حال معین مسکین رجوع کنید بحبیب‌السیر مجلد سوم جزء ۳ ص ۳۳۸ ومخزن‌الغرایب (نسخه کتابخانه بدلیان ۳۹٥ شماره ۲۲۹۳ وحدائق‌الحنفیه

۱- **از** تفسیر عربی معین مسکین بنام بحرالدرر (کشف‌الظنون ج ۲ شماره ۱٦٥۸) یك نسخه در کتابخانهٔ بانکیپور باقیست (رجوع کنید بفهرست نسخ خطی عربی آن تحت شماره ۲۰۹).

۳۵۸ فهرست ریو ج اول ص ۱۴۹).

۲۰ ـ ملاحسین کاشفی کمال‌الدین حسین بن علی الواعظ کاشفی برادرزن جامی و مولف معروف انوار سهیلی و روضة الشهداء و تألیف دیگر (رجوع کنید بفهرست اته تحت شماره‌های ۲۱۸۸ و ۲۶۸۰) از وعاظ معروف است که در ایام سلطنت سلطان ابوالغازی حسین بایقرا و وزیر نامی او امیر علی شیرنوائی در هرات بوعظ اشتغال داشته و درسال ۱۴۹۹/۹۱۰ـ ۱۴۵۰ [۱] وفات کرده است.

۱ ـ جواهر التفسیر لتحفة الأمیر که تفسیر مفصلی است بنام امیر علی شیر لیکن مولف فقط باتمام جلد اول آن شامل تفسیر سوره‌های ۱ و ۲ و ۳ و ۴ تا آیه ۸۴ توفیق یافته (کشف‌الظنون ج ۲ شمارهٔ ۴۲۷۴)، فهرست اته شمارهٔ ۲۶۸۰ (بتاریخ ۹۶۷ هـ)، بانکیپور (فهرست نسخ خطی فارسی شماره ۱۱۳۱ شامل تفسیر سوره‌های ۱ـ۳ ازقرن شانزدهم میلادی، و شماره ۱۱۲۳ شامل سوره‌های ۱ـ۴ (تا آیه ۸۴؟)، ریو ج ۱ ص ۱۱ الف (قسمت اعظم از مقدمه وتفسیر سوره اول بتاریخ ۱۰۲۱ هجری) و ج ۱ ص ۱۱ ب (تفسیر سوره دوم بتاریخ ۱۰۶۷. هـ)، قاهره (فهرست آن ص ۴۰۸) شامل تفسیر سوره‌های ۱ و ۲) فهرست Vollers شمارهٔ ۸۹۹ (تفسیر سوره های ۱ و ۲ و ۳ تا آیهٔ ۱۹۳ و ناقص ازابتدا).

از آنجا که مولف درمقدمهٔ تفسیر آتی‌الذکر خود یعنی مواهب علیه نامی از جواهرالتفسیر برده است بعضی از نویسندگان فهرستها بخطا مواهب علیه را همان جواهرالتفسیر پنداشته اند بهمین جهت تادلیل دیگری بدست نیاید نمیتوان یقین کرد که نسخ شماره ۱۴۵ کتابخانهٔ بایزید وشمارهٔ ۲۷۹ نوری‌عثمانیه وشمارهٔ ۱۹ ینی جامع واقعاً همانطور که نگارندگان فهرستهای آنها نوشته اند همان جواهرالتفسیر باشد.

۲ مواهب علیه یا تفسیر حسینی تفسیر موجزی است که مولف در فاصلهٔ بین

۱ ـ بقول حاجی‌خلیفه (کشف‌الظنون ج ۲ شماره ۴۲۷۴) سال ۹۰۶

سنوات ۸۹۷ ۸۹٦ بعد از آنکه بعللی از تعقیب خیال خود دراتمام جواهرالتفسیر منصرف شده بنام امیرعلیشیر بانجام رسانده است (رجوع کنید بکشف‌الظنون ج ۲ شماره ۳۲۵۹ وج٦ شماره ۱۳۳۷۳ .

چون نسخ این تفسیر فراوان است خود را ازدادن تفصیل بیشتری در آن باب بی‌نیاز میدانیم ، برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید بفهرستهای **Áuberystwyth** شماره ۱۸ (بتاریخ ۹۸۹ه) و **Aumer** ۳۲٦ـ۳۲۷ بتاریخ ۹۲۸ه) وبانکیپور(فهرست نسخ خطی فارسی شماره‌های ۱۱٤٥ـ ۱۱٥٦ که یکی از آنها ۹۰۹ هجری تاریخ‌دارد ودیگری ۹٤۱) ، بلوشه‌ج۱ شماره ۲۷ (مورخهٔ ۹۳٦ هجری) ، بدلیان ۱۸۰٥ـ۱۸۰۸، فهرست نسخ خطی براون ص۳۷ـ٤۰، نسخ دستی ۱۲۹۱، ذیل‌آن ۱۲۷۸ـ۱۲۷۹،دارن ۲٥۱، اته۲٦۸۱ـ۲٦۹۰ ، لیدن‌ج٤، ۲٦۹۲۱، ۲۷۱ مورخهٔ ۹۲٦ هجری ، مهرن ۲ـ۳ ، ریوج اول ۹ب ـ۱۱ الف و غیرها.

چاپها : (معمولا درحاشیهٔ قرآنها) ، کلکته ۱۸۳۷ (فهرست زنکر ج۱شماره ۱۳٦۸)، میروت ۱۲۸٤ و ۱۲۸۸ ـ ۱۲۸۹ ، بمبئی ۱۲۷۹ و ۱۲۹۰ و ۱۲۹٥ـ۱۲۹۷ و ۱۳۰۳ـ۱۳۰۷ ، لکنهو ۱۸۷۱و۱۸۷٤ و۱۸۸۸ ، لودیانا ۱۸۷۷ ، دهلی ۱۲۹٤ و۱۳۰٤ و ۱۸۸۹ (چاپ دوم) و ۱۸۹۳ (۳٦ صفحه فقط) ، اگره ۱۳۰۸ ، کاونپور ۱۸۹٥. از مواهب علیه‌چند ترجمه بترکی وارد وپشتو نیز بعمل آمده:

چاپهای لکنهو وکاونپور فقط متضمن متن قرآن است بامواهب علیه درحاشیه ولی درچاپهای بمئی کتاب فتح‌الرحمن ولی الله دهلوی نیز برآنها ضمیمه شده مگر چاپ سال ۱۲۷۹ که یك ترجمهٔ فارسی از قرآن را هم بدون ذکر نام مترجم شامل است.

چاپهای دهلی ومیروت ترجمهٔ اردوی رفیع‌الدین را ضمیمه دارند ویکی‌از آنها که درسال ۱۸۸۹ بطبع رسیده متضمن دو کتاب فتح‌الرحمن وفتح‌العزیز نیز هست ، چاپ آگره ترجمهٔ اردوی عبدالقادر را شامل است و چاپ لودیانا مشتمل بر یک

ترجمهٔ اردوست که نـام مولف آن در مجلات راجع بفهرست های کتابخانه های مذکور نشده .

درفهرست کتابخانهٔ پیشاور شمارهٔ ٤٠ یك ترجمهٔ فارسی قرآن نیز بملاحسین کاشفی منسوب گردیده‌است.

(برای تفصیل احوال کاشفی رجوع شود بمجالس النفـایس ورق ٧٠٠ الف و حبیب السیر مجلد سوم جزء ٣ ص ٣٤١ و مجالس‌المومنین ص ٢٣٥ و روضات‌الجنات ص ٢٥٦ ومنتخبات فارسی شفر ج ١ ص ١٩٠ ـ ١٩٧ و تاریخ ادبیات براون ج ٣ ص ٤٤١ـ٤٤٣ و٥٠٣ـ٥٠٤ ودائرة المعارف اسلامی ج٢ ص ٧٨٠) .

٢١ـ ابوالفتح حسینی، ابوالفتح حسینی که برای شاه طهماسب صفوی (٩٣٠ـ ٩٨٤/١٥٤٤ـ١٥٧٦) از کتاب صفوةالصفاءِ ابن‌بزازنسخه مهذبی‌ساخته (رجوع کنید بفهرست ریوج ١ص٣٤٥) بدستورهمین پادشاه،

تفسیر شاهی را که تفسیری است بمذاق شیعه از سوری از قرآن که متضمن احکام است تألیف نموده وازاین کتاب نسخه‌ای در کتابخانهٔ بهار ١٠٥ (مورخهٔ ١٠٨٨ هجری) ونسخه‌ای‌در کتابخانهٔ آصفیه (فهرست آن ج١ ص ٥٦٢) بشماره ٢٥١ تحت عنوان تفسیرآیات احکام موجود است، اما در اینکه کتاب **ترجمهٔ رسالهٔ اعتقادیه** که ترجمهٔ اعتقادات محمدبن‌علی‌بن بابویه است (رجوع کنید ببروکلن ج١ ص ١٨٧) از او باشد جای شبهه‌است.

برای ترجمه های دیگر کتاب اعتقادات رجوع کنید بصفحهٔ‌آینده و کشف الحجب والاستار تحت شماره ٣١٨٥ وفهرست ایوانف (کرزن ٣٨٦) .

۲۳ـفخر الدین زواری، فخر الدین [۱] علی بن حسن زواری [۲] که اواخرعمر خود را درخدمت شاه طهماسب۹۳۰ـ۱۵۲٤/۹۸٤ـ ۱٤۷٦) [بسر برده] صاحب تالیفاتی است که‌اهم آنها بقرارذیل‌است :

۱ **ترجمة‌الخواص یا تفسیرزواری** که‌تفسیری است که‌تفسیری‌است بمذاق شیعه ودر۱۵۳۹/۹٤٦ـ۱۵٤۰ بانجام رسیده (کشف‌الحجب والاستار شماره۵۳۵) ،اته ۲٦۹۳ (بتاریخ ۹۵۹ هجری) ، بانیکپور (فهرست نسخ خطی ۱۱۱۲-۱۱۱۳ بتاریخ ۱۰۷۸ ـ ۱۰۷۹) بهار ۱٤۳ ـ ۱٤٤ (سوره های ۱-۱۸ ، قرن هفدهم میلادی)، ایوانف شماره ۱۰۹۸ (سوره های ۱-۱۸ قرن هفدهم) شماره ۱۰۹۹ (سوره‌های ۱-۱۸ بتاریخ۱۲٦۰ هجری) .A.S.B مجموعهٔ کتب دولتی درفاصلهٔ ۱۹۰۳ـ۱۹۰۷ شماره۲۱۷، کتابخانه بشیر آغا (استانبول) ۳۷ـ ۳۹ (ناقص) ، لیدن فهرست‌آن ج۵ شماره۲٦۵۵ (سوره‌های ۱ـ۷) .

۲ **لوامع الانوارالی معرفة‌الائمة‌الاطهار** که خلاصه‌ایست‌از کتاب‌احسن‌ـ الکبار فی‌مناقب‌الائمة‌الاطهارتألیف محمدبن ابی‌زبدورامینی ونسخه‌ای‌از آن که۱۲٤٤ تاریخ دارد در کتابخانه امپراطوری Imp.Lib موحود است (رجوع کنید بفهرست نظیر احمد شماره ٦۹) .

۳ **مجمع‌الهدی** در تاریخ انبیاءِ وائمه و اولیاء، فهرستهای ایوانف شماره ٦۱ (بتاریخ ۱۰۸۳ هجری) واته شماره ۵۹۸ .

۱ـ درفهرست لیدن شماره ۲٦۵۵ چنین‌است .

۲ـزواره نام چندمحل‌است لیکن مشهورترین آنها قریه‌ایست درشمال غربی‌اردستان (اراضی خلافت شرقی لسترنج ص ۲۰۸) ، لسترنج آنرا زواره ویاقوت (ج۱ص ۲۳٤) اوزاره ضبط نموده‌است.

٤ **روضة الابرار** که شرحی است بزبان فارسی از نهج البلاغه (راجع باین کتاب رجوع کنید بتاریخ ادبیات بروکلمن ج ۱ص ٤۰۵)، کشف الحجب والاستار شیاره ۲۰۱٦ ، فهرست هوتم شنیدلر شمارهٔ اول

غییر از این کتب فخرالدین زواری مولفات ذیل را نیز ترجمه کرد:

۵ـ اجتحاج احمدبن علی طبرسی [۱]

٦ـ اعتقادات محمدبن علی بن بابویه باسم وسیلة النجاة [۲]

۷ـ کشف الغمه فی معرفة الائمة تألیف علی بن عیسی اربلی [۳] باسم ترجمة المناقب که آنرا درسال ۹۳۷ بنام امیر قوام الدین محمد نوشته، کتابخانهٔ . بانکیپورج ۵ ص ۵۰۹و Auberystwyh ۱۹ (فقط قسمت کوچکی از آن).

۱ـ برای ترجمه‌های دیگر این کتاب رجوع شود بشماره ۱٦۰ که ذیلا بیاید و کشف الظنون شماره ۵۱۲۰ و برای اصل عربی آن رجوع کنید بفهرست Loth ۱۵٦، این احمدبن ٤طبرسی را نباید بامعاصرش فضل بن حسن طبرسی متوفی سال ۱۱۵٤/۵٤۸ مولف تفسیرمجمع البیان اشتباه نمود.

۲ـ ترجمه‌های دیگر این کتاب رجوع کنید بصفحه ۱۳ و کشف الظنون شماره ۳۱۸۵

متن عربی اعتقادات در سال ۱۲۸۲ هجری در ایران بچاپ رسیده (فهرست Bllis ج۱ص ٦۲۹) . برای مولف آن که در ۹۹۱/۳۸۱-۹۹۲مرد رجوع شود ببروکلمن ج۱ص۱۸۷ ودائرة المعارف اسلامی ج۲ص ۳٦۵ و غیره‌ها.

۳ـ برای ترجمه احوال مولف کـه کشف الغمه را در رمضان ۱۲۸۸/٤۸۷ بانجام رسانده ودر۱۲۹۳/٦۹۲ مرده رجوع کنید بأمل الامل ص٥٤ وروضات الجنات ص ۳۹٦ و وبرای شرح متن عربی آن که درطهران ظاهراً در سال ۱۲۹٤ منتشر شده رجوع کنید بفهرست Ellis ج۱ص۲٤۳.

۸ـ مکارم الاخلاق رضی الدین حسن بن الفضل طبرسی بنام مکارم الکرائم [1] (کشف الظنون شماره‌های ۵۷٤ و ۳۰۸۸.)

۹ـ تفسیر منسوب بامام حسن عسکری [2]

۱۰ ـ الطرائف فی معرفة مذهب الطوائف ازعلی بن موسی... طاوس [3] بنام طراوة اللطائف فی ترجمة کتاب الطرائف (کشف الظنون شماره ۲۰۹۵).

۱۱ـ عدة الداعی ابن فهد بنام مفتاح النجاح [4]، فهرست آصفیه ج ۱ ص ٦۲، (رجوع شود بروضات الجنات ص ٤۰۷).

۲۳ـ ملافتح الله کاشفی، فتح الله بن شکر الله الشریف الکاشانی از شاگردان فخر الدین زواری مذکور درفوق است، وی نیز درتألیف همان سیرهٔ استاد خود را

۱ـ برای ترجمه‌های دیگر این کتاب رجوع کنید بفهرست ریو ج۱ ص۱۵ب، یکی ترجمه محمد بن عبدالکریم انصاری استرابادی دیگری بنام محبوب الالباب ترجمهٔ علی بن طیفور بسطامی و کشف الظنون شماره ۵۷۵. متن عربی درسال ۱۳۰۰ دربولاق ودر ۱۳۰۳ و ۱۳۱۱ درقاهره بچاپ رسیده (فهرست Ellis ج۲ ص ٤۹۹) این مؤلف پسر مؤلف تفسیر مجمع البیان است.

۲ـ برای ترجمه‌های دیگر این تفسیر مراجعه کنید بشمارهٔ ٤ مذکور درصفحه ۲۹ آتی وفهرست کتابخانهٔ آصفیه ج۱ ص ٥٦۲ شمارهٔ ۲۳۸. متن عربی درسال ۱۲٦۸ درطهران (فهرست Ellis ج ۱ ص ٦۳۰) ودر ۱۸۹۳ درلکنهو بچاپ رسیده. برای ترجمهٔ احوال امام حسن عسکری رجوع شود بدائرة المعارف اسلامی ج۱ ص ٤۸۹.

۲ـ برای احوال ابن طاوس که در ٦٦٤ / ۱۲٦٦ وفات کرده رجوع کنید بروضات الجنات ص ۳۹۲، برای ترجمه دیگر آن که درقرن نوزدهم میلادی بعمل آمده ودر ۱۳۰۱ درطهران بچاپ رسیده رجوع شود بفهرست Edwards صفحه ۱۱۱ ولی دراین فهرست نام آن بخطا کشف الحجه ضبط شده.

۳ـ برای ترجمهٔ دیگر این کتاب ازمحمد بن عبدالکریم انصاری مذکور درحاشیهٔ ۲ ازصفحه قبل رجوع کنید بکشف الظنون شمارهٔ ۵۵۷ و برای نسخهٔ عربی آن رجوع شود بمحبوب الالباب ص ٤۸٤. احمد بن محمد بن فهد حلی درسال ۱٤۳۷/۸٤۱ فوت کرده (رجوع شود بمنتهی المقال ص ۳۹ وروضات الجنات ص۲۰ و بروکلمن ج۱ ص ٤۹۸. ۲ـ بقول صاحب مرآة الصفا (بنقل ریو درفهرست خود ج۱ ص۱۰۷۷).

تعقیب نموده و در آخر عمر بفرمان شاه طهماسب بترجمهٔ کتابی مشغول شده و در ۹۷۸/۱۵۷۰-۱۵۷۱ یا در۹۸۸/۱۵۸۰- ۱۵۸۱ وفات یافته‌است[۱]، مهمترین تألیفات او بقرار ذیل است :

۱-**منهاج الصادقین فی الزام المخالفین** که تفسیر مفصلی است بمذاق شیعه درپنج مجلد (کشف‌الظنون شمارهٔ ۳۱۹۲)، فهرست بدلیان ۱۸۰۹ (بتاریخ ۱۰۶۴-۱۰۶۵ هجری، فهرست انجمن سلطنتی‌آسیایی ص۱ (تفسیر سوره‌های ۱-۳ که قدری ازابتدای‌آن افتاده) و ص ۲ (تفسیر سوره های از ٤۸ تا۹٤ بتاریخ ۱۱۰۷ هجری)، آصفیه ج ۱ ص ۵٦۸ شماره ۲۸۷ (تفسیر سوره های ۸ -۱۵) و شماره ۲۸۸ (تفسیر سوره‌های ٦۹-۳۷) و شماره ۲۸۹ (تفسیر سوره‌های ۱۹-۲۳) ودیوان هند D.P. ۲٤ با حاشیهٔ تفسیر سورهٔ ۱ و۲ تا آیهٔ ۷۵).

چاپها : ۱۲۹۰ (؟) فهرست آصفیه ج۱ ۵٦۸ شماره های ۳۷۳ -۳۷۵،طهران در سال ۱۲۹٦-۱۲۹۷.

۲- **خلاصة المنهاج**، که مختصر کتاب سابق است (کشف‌الظنون شمارهٔ۱۰٦٦) فهرست ریوج ۱ ص ۱۱ ب (تفسیر سوره‌های ۱-۱۸ بتاریخ ۱۰۷۱ هجری) وص ۱۲ الف (سوره‌های ۱۹ -۹۳ بهمان خط) ص ۱۲ ب، (سوره های ۱۹-۹٤ بتاریخ ۱۰۸۲ هجری)، فهرست بلوشه ج۱ ص ۲۹ (سوره‌های ۳۵- ۹٤ بتاریخ ۱۰۷٤ هجری)، بهار ۱٤٦ (۱۰۸۵هجری)، اته شمارهٔ۲٦۹۲ (سوره‌های ۸۱- بی‌تاریخ) و۲٦۹۵ (سوره‌های ۳۹ - ۹٤ بی‌تاریخ) ایوانف شماره ۱۱۰۰ (سوره‌های ۱-۱۸ تاریخ تجلیدآن ۱۰۹۹ هجری) دیوان هند D.P. شماره ۲٤ (سوره‌های ۱ تا آ یهٔ ۹۸ ازسورهٔ ۱۸) و۱۷ (۱-٤)، آصفیه‌ج ۱ ص٥٦٤ شماره ۹۸ (نصف دوم)، بانکیپور (فهرست نسخ خطی عربی‌آن ۲ و۸ وفهرست نسخ خطی‌آن ۱۱۳۳-۱۱۳٤ (بتاریخ ۱۰۹۹ هجری) و۱۱۳۵ (بتاریخ

۱-بگفتهٔ صاحب روضات‌الجنات.

۱۰۷۸) و۱۱۳۶ (جلد دوم بتاریخ ۱۱۶۶) و Lincei Sendiconti بتاریخ ۱۹۱۲ صفحهٔ ۱۱۲.

این کتاب درسال ۱۲۸۱ درطهران بچاپ رسیده.

از تألیفات دیگر ملافتح‌الله کاشانی :

۳ـتنبیه‌الغافلین وتذکرةالعارفین که تفسیری است از نهج‌البلاغه و درسال ۹۵۵ تألیف شده (کشف الظنون شمارهٔ ۷۱۰) ، آصفیهٔ ج ۲ ص ۱۶۰۸ شمارهٔ ۱۸۵ (نصف اول) ، ذیل فهرست براون شمارهٔ ۱۳۴۲ ، ایوانف (کرزن ۳۷۲) ، ریو ج ۱ ص ۱۸ب .

٤ـ ترجمهٔ قواعدالاحکام حسن‌بن یوسف‌بن‌المطهر الحلی [1] ،

۵ـ ترجمهٔ کتاب احتجاج احمدبن‌علی‌الطبرسی بنام کشف‌الاحتجاج [2] ،

٦ ـ ترجمهٔ قرآن ،

۷ـ زبدةالتفسیر که بعربی درسال ۹۷۷ بانجام رسیده .

(برای ترجمهٔ حال ملا فتح‌الله رجوع کنید بروضات‌الجنات ص۵۰۸ وفهرست ریوج ۳ص ۱۰۷۷ب) .

۲٤ـمیر فخرالدین‌سماکی، میر فخرالدین محمد بن حسین حسینی سماکی استرابادی ، ابتدا در سبزوار بتعلیم و شیخ‌الاسلامی اشتغال داشته سپس بخدمت شاه طهماسب اول پیوسته و اگرچه مؤلف هفت اقلیم میگوید که او در دستگاه این پادشاه بصدارت رسیده لیکن نویسندهٔ عالم‌آرای عباسی این‌نکته‌را تأیید نمیکند.

---

۱ ــ برای ترجمهٔ حال مؤلف اصلی که درسال ۱۳۲٦/۷۲٦ وفات یافته رجوع کنید بروضات‌الجنات ص۱۷۱ و بروکلمن‌ج۲ص۱٦٤ وغیرها .

۲ـ برای ترجمه دیگر این کتاب رجوع شود بصفحه ۹٤از صفحات گذشته

میرفخرالدین سماکی شرحی برهدایةالحکمة میبدی که درسال ۱۸۷۳ در لکنهو بطبع‌رسیده نوشته(کشف‌الظنون ج۴ص ۴۷ وفهرست Loth ۴۹۲)همچنین‌وی مؤلف شرح تهذیب المنطق‌تفتازانی(کشف‌الظنون‌ج۲ص۴۸۰و کشف‌الحجب والاستار شمارهٔ ۹۰۶) و حواشی بر شرح قوشچی بر تجریدالعقاید خواجه نصیر طوسی است (کشف‌الظنون ج۲ص ۲۰۳ و کشف‌الحجب شمارهٔ ۸۹۷).

سماکی درسال ۱۵۴۵/۹۵۲ بنام شاه طهماسب،

تفسیر آیةالکرسی رابمذاق شیعه‌تألیف نموده (فهرست ایوانف شمارهٔ۱۱۰۱). برای شرح حال او رجوع کنید بهفت اقلیم شمارهٔ ۱۱۶۷ و تاریخ عالم‌آرای عباسی ورق ۴۴ الف.

۲۵ـ جلال‌الدین تهانیسری ازصوفیهٔ چشتی‌مهمترین شاگردان عبدالقدوس‌بن اسماعیل گنگوهی [1] است. اکبرشاه موقعیکه برای رفع‌فتنهٔ برادر خود محمدحکیم میرفت بزیارت او آمد. وی بسن نود و پنج در سال ۱۵۸۲/۹۸۹ درتهانیسروفات یافت ودر همانجا مدفون شد.

رساله تفسیر سورهٔ والتین که شرح سورهٔ نود و پنجم ازقرآنست، فهرست /ته ۱۹۲۴ (۸).

(برای شرح حال او رجوع شود بهفت اقلیم شمارهٔ ۲۸۰ ومنتخب‌التواریخ‌ج۳ ص ۳ وسفینةالاولیاءِ ص ۱۰۱ شمارهٔ ۱۱۹ وسواطع‌الانوار (فهرست اته۶۵۴) شمارهٔ۳۱ وخزینةالاصفیاءِ ج ۱ص ۴۳۹ ورحمن علی ص ۴۰) .

۲۶ـ نورالدین‌محمد واعظ، وی مؤلف تفسیری است از **آیةالکرسی** که آنرا بنام ابوالغازی عبدالله بهادرخان نوشته، و این ابوالغازی عبدالله ظاهراً یکی از دو تن امیر شیبانی است که هر دو باین نام و کنیه معروف بوده انداولی از سال

۱ـ درولایت سهرانپور.

۹٤٦ / ۱۵۳۹ تا ۹٤۷/ ۱۵٤۰ سلطنت کرده و دومی از ۱۵۸۳/۹۹۱ تا ۱۰۰٦/ ۱۵۹۸ . (رجوع شود بفهرست کتابخانهٔ دیوان هند D.A ورق ۷۷ الف).

۲۷ـ نظام‌الدین تهانیسری، نظام الدین عبدالشکور فاروقی تهانیسری بلخی برادرزاده و داماد و خلیفهٔ جلال‌الدین محمدبن محمود تهانیسری مذکور درشمارهٔ ۲۵ است .

دراواخر سال ۱۰۱٤/۱٦۰٦ یعنی سال اول سلطنت جهانگیر موقعیکه پسر این پادشاه یعنی سلطان خسرو عاصی شد ازترس پدر از اکبرآباد گریخت وبتهانیسر آمد و بشیخ نظام‌الدین پناه برد، جهانگیر ازاین معنی درغضب رفت و ازشیخ خواست که ازهند بیرون رود . شیخ نیز عازم حج شد ودر طی اقامت در حرمین دوشرح برلوامع عراقی نوشت (فهرست اته‌مجموعهٔ ۳۳۷ وتزوك‌جهانگیری‌ترجمهٔ Reverdge, Rogers ج ۱ ص۶۰) سپس ببلخ آمد و در آنجا مقیم شد ودرهمین شهر بتاریخ هشتم رجب ۱۰۳۵ یا ۱۰۳٦ [۱] (مطابق ٥ آوریل۱٦۲٦ یا۲۵ مارس ۱٦۲۷)وفات یافت.

۱ ـ **تفسیر** سورهٔ اول و سور ۷۸ـ ۹٤ (فهرست کتابخانهٔ دیوان هند D.p. با چند سقط بتاریخ ۱۱۱٤ هجری) ۱۱۸٤ب (سورهٔ اول فقط).

شبهه‌ای نیست که این تفسیر همان **ریاض‌القدس** است که در کتاب سواطع‌ـ الانوارباونسبت داده شده ومؤلف‌این کتاب میگوید که آن تفسیر دوثلث اخیرقرآن است ونیزهمانست که رحمن‌علی‌آنرا **تفسیر نظامی** نامیده است.

۲ـ **ملحوظ شیخ نظام‌الدین تهانیسری** (فهرست کتابخانهٔ آصفیه ج۱ ص ٤۸۸ شمارهٔ ۸٤۳ بتاریخ ۱۰۲٦ هجری) .

۳ـ **شرح لمعات مکی یامدنی** که یکی از دو شرح اوست برلمعات عراقی (فهرست کتابخانهٔ بدلین۱۲۵٤)،

---

۱ ـ بگفتهٔ رحمن‌علی‌وی درسال ۱۰۲٤ وفات‌یافته.

(برای شرح حال او رجوع شود بهفت اقلیم شمـارهٔ ۱۳۸۱ ، سواطع الانوار فهرست اته ٦٥٤) ورق ۳۹۳ الف و حدایق‌الحنفیه ص۴۰۱ ورحمن‌علی ۲۴۱ وخزینة‌الاصفیاءج ۱ص ٤٦۳) .

۲۸ـ ملاشاه ،شاه محمدبن عبد محمد [۱] بن سلطان علی‌بن فتح‌الله ار کسائی رستاقی بدخشی مشهور بملاشاه وملقب بلسان الله یکی ازاقطاب فرقهٔ قادریه و مربی دارا شکوه پسر ارشد جهانگیر بوده.

وی درسال ۱۰۲۳/۱٦۱٤ـ۱٦۱٥.م‌در ار کسا ازقصبات نزدیك‌برستاق‌دربدخشان تولد یافته سپس در هند مقیم شده و رشتهٔ ارادت میان میرلاهوری صوفی معروف را بگردن گرفته ودر ۱۰۷۲ /۱٦٦۲ـ۱٦٦۳ م (بقول صاحب مرآة‌الخیال) یا در ۱۰٦۹ (بگفتهٔ مؤلف خزینة‌الاصفیاء) وفات یافته است ولی Beale در مفتاح التواریخ (چاپ اگره در سال ۱۸٤۹) میگوید که برلوح مزار او سال ۱۰۷۰ مرقوم است.

شاه تفسیر یا **تفسیر شاه** (که ماده تاریخ سال تألیف نیز از همان برمیآید تفسیری است از سور اول ودوم وسوم ودوازدهم قرآن قسمتی بفارسی وقسمتی بعربی وآن بسال ۱۰۵۷ (۱٦٤۷.م) تألیف شده‌است (فهرست کتابخانهٔ هند D.P ۱٤۲۰ که در عهد مؤلف نوشته و بتوسط او تصحیح گردیده، فهرست کتابخانهٔ بانکیپور ج ۳ ص ۳۲٦ (قرن هجدهم میلادی) ، فهرست ایوانف ۹٦۹ که کاملا تمام نیست و در اواخر قرن هفدهم بکتابت آمده ، فهرست کتابخانهٔ رامپور نظیر احمد شمارهٔ ۹ که گویا فقط شامل سوره‌های اول ودوم وسوم است) از مثنویات ومنظومه‌های او درمحل خود صحبت خواهیم کرد .

برای‌شرح‌احوال‌اورجوع کنید بنسخ‌احوال‌شاهی (ذیل‌فهرست ریوشمارهٔ۱۳۰) ومرآة‌الخیال‌ص۱۲۷وخزینة‌الاصفیاءج۱ص۱۷۲وفهرست ریوج۲ص٦۹۰وغیره .صورت اونیزدر کتاب‌نقاشان‌دربارسلاطین گورکانی The Court painters of the Grand Maguls

---

۱ـظاهراً ملاعیدی که در فهرست ریو آمده تحریفی‌است ازملاعبدی .

تألیف Binyon وAruld تحت شمارهٔ ۳۳ بچاپ رسیده .

۲۹ـ سلطان بن سید خواجگی حسینی، وی در سال ۱۰۸۳/۱۶۷۲ـ۱۶۷۳ در شهر جلیسر کتابی در **تفسیر سورهٔ واقعه** (سورهٔ ۹۶) تألیف کرده (فهرست ایوانف کرزن ۳۳۶) .

۳۰ ـ محمد صفی قزوینی بن ولی قزوینی مؤلف دو کتاب **تحفة الاخیار** (فهرست ریو ج ۱ ص ۱۲۵) **وانیس الحجاج** (ایضاً ج۳ ص ۹۸۰) تفسیری دارد که آنرا بنام زیب‌النساء دختر اورنگ زیب تألیف کرده باسم **زیب‌تفسیر** که تفسیر مشروحی است ، جلد پنجم آن درسال ۱۰۸۱/۱۶۷۰ـ۱۶۷۱ تألیف شده وتاریخ تألیف قسمت اخیر آن ظاهراً سال ۱۰۸۷ است (رجوع شود بفهرست ریو ج۳ ص ۹۸۰) ، فهرست بدلین ۱۸۱۰ (سوره های ۸ـ۱۲ که ظاهراً بخط خود مؤلف است) .

۳۱ـ محمدامین علوی، محمد امین صدیقی علوی حسینی بنام اورنك زیب (سلطنتش از ۱۰۶۹ تا ۱۱۱۹ / ۱۶۵۹ ـ ۱۷۰۷) تفسیری نوشته است تحت عنوان : **تفسیر امینی** (فهرست کتابخانهٔ آصفیه ج۱ ص ۵۶۲ شمارهٔ ۱۶۵)

۳۲ـ میرزا نورالدین محمد نعمت‌خان، میرزا نورالدین محمد که اورنگ‌زیب او را نعمت‌خان لقب داده بود ودر شعر علی تخلص میکرد ومؤلف دو کتاب **وقایع حیدرآباد** و **بهادرشاه‌نامه** وبعضی کتب دیگر است . وی درسال ۱۱۲۱/۱۷۰۹ یا ۱۱۲۲/۱۷۱۰ وفات یافته واز او تفسیری باقیست بنام

نعمت عظمی که آنرا بسال ۱۱۱۲/۱۷۰۰ـ۱۷۰۱ شروع کرده و در ۱۱۱۵/ ۱۷۰۳ـ۱۷۰۴ بانجام رسانده وباورنگ زیب تقدیم نموده است (رجوع کنید بکتاب کشف‌الحجب والاستار تحت شماره ۳۲۸۰ وفهرست ایوانف کرزن ۳۳۷) آیات قرآنی را که میرزا نورالدین محمد در کتاب وقایع حیدری آورده شخصی بنام کمال الدین احمد صدیقی دررساله‌ای باسم تحفة الودایع فی حل دقایق الوقایع [1] درسال ۱۲۰۴ جمع آورده

۱ـ چون این عنوان در خود رساله مذکور نیست بنظر میآید که آنرا ناشر رساله بر آن گذاشته باشد .

(فهرست کتابخانه بهار ٤٨٠ وفهرست اته ١٦٥٩ ومواضع دیگر).

۳۳-جمال‌الدین خوانساری، جمال‌الدین محمدبن حسین‌خوانساری ازفضلای معروف اصفهان است که چندین تعلیقه و تألیفات دیگر دارد (رجوع شود بکشف‌الحجب والاستارشماره های ٨٧٧ و٩١٦ و١٣٩٨) وبگفتهٔ مؤلف کشف‌الحجب(شمارهٔ ١٣٩٨) رساله‌ای نیز در رجعت بنام شاه سلطان حسین صفوی (سلطنتش از ١٦٩٤ تا ١٧٢٢ . م) نوشته وبقول صاحب روضات الجنات در ٢٦ رمضان ١٧١٤/١١٢٥ وفات یافته و درقبری که شاه سلیمان جهت پدر خود ساخته بود مدفون شده .بنابراین وی نمیتواند مؤلف

موائد الرحمن فی ترجمة القرآن [1] باشد که بامر نادرشاه (١١٤٨-١١٦٠/ ١٧٣٦-١٧٤٨) تألیف شده ودرسال ١٨٩٣ میلادی در بمبئی بچاپ رسیده و ناشر در پشت جلد آنرا بجمال‌الدین خوانساری نسبت داده‌است [2].

(رجوع کنید بروضات‌الجنات ص١٥٥ وقصص‌العلماء ص٢٠٨)

۳۴-ترجمهٔ قرآن بامر نادرشاه برای این ترجمه رجوع شود بشمارهٔ قبل

۳۵- قطب‌الدین دهلوی ، قطب‌الدین احمدبن عبدالرحیم معروف بولی الله دهلوی متولد سال ١٧٠٣/١١١٤ ومتوفای١٧٦٢/١١٧٦-١٧٦٣ یکی‌ازعلمای بزرگ حدیث و کلام هنداست وچندین کتاب بفارسی وعربی نوشته ازجمله:

۱-**فتح الرحمن بترجمة القرآن** که ترجمهٔ فارسی قرآنست و آنرا که مؤلف شماره گذاری نیز کرده درسال ١١٥١ بانجام رسانده است (فهرست کتابخانهٔ آصفیه ج۱ص ٥٦٦ شمارهٔ ٢٠٤، فهرست کتابخانهٔبانکیپورمخطوطات فارسی ١١٤٠-١١٤١،

۱- این عنوان در متن کتاب مذکور نیست و بنظر میرسد که دیگران آنرا ازخود ساخته باشند.

۲-ترجمهٔ قرآنی را بعضی‌ازمؤلفین بپدراو آقاحسین بن جمال‌الدین‌محمد خوانساری نسبت‌داده‌اند (رجوع کنندبآمل‌الامل ص٤٢ وروضات‌الجنات ص ١٩٦-١٩٨وقصص‌العلماء ص٢٠٧ و کشف‌الحجب شماره ٥٦٤).

فهرست کتابخانهٔ هند D.P ۱۵ ، فهرست ایوانف ـ کرزن ۳۳۱ ، فهرست کتابخانهٔ پیشاور متون ۴۳ الف) .

چاپهایی که تاکنون ازاین ترجمهٔ قرآن شده غالباً با یکی یا چند کتاب ذیل همراه است:

الف ـ ترجمهٔ قرآن باردو تألیف رفیع الدین دهلوی ، ب ـ ترجمهٔ عبدالقادر دهلوی، ج ـ تفسیر عربی جلالین، د ـ تفسیر منسوب با بن عباس ، هـ ـ تبصیر الرحمن عربی تألیف المهایمی، و ـ مواهب علیه (رجوع شود بصفحهٔ ۹۰) ، ح ـ تبجیل التنزیل (که ذکر آن درصفحهٔ ۱۱۹ بیاید) ز ـ تفسیر فارسی منسوب بسعدی (رجوع شود بصفحهٔ ۸۰) ، ط فتح العزیز (رجوع شود بصفحهٔ ۱۰۸) ، ی ـ تفسیر فرقان باردو تألیف ابومحمد عبدالحق ، یا اعظم التفسیر باردو تألیف رحیم بخش دهلوی ، یب ـ ترجمهٔ مواهب علیه باردو ، وما ذیلا در ذکر چاپهای فتح الرحمن بکتابهای دیگری هم که بهریك ازآنها ملحق شده، باذکر همان حروف ابجدی که درفوق آنها را بآن نمودیم بدست میدهیم.

چاپهای دهلی [1] در سال ۱۲۸۳ (با الف وج) ، سال ۱۲۸۵ (باالف وب) ،سال ۱۲۸۶ (باالف وه) ، سال ۱۲۸۶ (با ب) ، ۱۲۹۳ (باالف وب) ، ۱۳۹٤ (باالف وب) ۱۲۹۹ (با الف وب وز) ، ۱۸۸۹ (باالف وظاهراً ب) ، ۱۸۸۹ (باالف ووط) ۱۸۹۰ (با ب و ط ولی فقط از۱تا٥٤)، ۱۸۹۰(الف و ب) ، ۱۸۹۱ (بای ازصفحهٔ ۱تا۱۱۰فقط)، ۱۸۹۳ (باالف وط ویب ولی ظاهراً فقط تاصفحهٔ ۳٦٦) ۱۳۱٤ ـ ۱۳۱۷ (باالف وب وز ویا) ، ۱۳۱٥ (باالف وب).

چاپهای میروت : سال ۱۲۸٤ (با الف وج) ، ۱۲۸٥ (باب ود) ، ۱۲۸٦ (با (باالف و ج و د)، ۱۸٦۹(باالف)، ۱۲۹۲(با ب ود)، ۱۲۹٦(باالفوج)، ۱۲۹۹(باالفوجود

۱ـ اگرچه دراین چاپها نام محل نشر بدست داده نشده لیکن از ذکر نام مطبعه بخوبی میتوان بشهرهائی که این چاپها در آنجا بعمل آمده پی برد.

چاپهای کاونپور : سال ۱۲۹۹

چاپهای بمبئی : سال ۱۲۹۰ (باو) ، ۱۲۹۵-۱۲۹۷ (با و) ، ۱۳۰۳ - ۱۳۰۷ (بـا و) .

چاپ سیالکوت : سال ۱۸۹۹ با دو ترجمهٔ انگلیسی وارد و بدون ذکر نام مترجم (ظاهراً فقط ازصفحهٔ ۱ تا ۳۱) .

چاپ لکنهو بین سالهای ۱۸۹۹-۱۹۰۲ (با ی) .

علاوه براین‌چاپها کتاب فتح‌الرحمن چندین‌بارنیز درلاهور همراه کتاب موضح فرقان یا تفسیر محمدی تألیف محمدبن بارك‌الله بطبع رسیده (جلد اول آن درسال ۱۲۸۸ از چاپ در آمده و پنجمین بـار که همین جلد بچاپ رسیده در سال ۱۳۲۱ است ولی سایر مجلدات هفتگانهٔ آن بنظر نمی‌آید که تا این اندازه به زیر چاپ رفته باشد) .

غالباً این چاپها مقدمهٔ ولی الله را ندارند ولی درچاپهائی که درسنوات ۱۲۸٤ و ۱۲۸۵ و۱۲۹۲ ازاین کتاب در میروت شده ودرچاپ سال ١٦٩٤ دهلی مقدمه مزبور موجود است.

این تفسیر بنام **التفسیر الجمالی علی تنزیل الجلالی** بتوسط محمد خیرالدین خان حیدر آبـادی بترکی نیز ترجمه شده و در سال ۱۲۹٤ در بولاق بچـاپ رسیده است.

۲- الفوز الکبیر فی اصول التفسیر (فهرست کتابخانهٔ آصفیه‌ج ۱ص ٥٦٦ شمارهٔ ۲۵۹ ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند .D.P ستون ۲۵ و D.A ستون ۲۷۹ الف ، فهرست کتابخانهٔ پیشاور ستون ٤۳ الف) .

چاپهای این کتاب : در چین‌سوره بسال ۱۲٤۹، در لاهور سال ۱۸۸۳ . نسخهٔ عربی آن درسال ۱۲۹۷ دردهلی باخاتمه‌ای باسم جامع البیان تألیف معین بن صفی بچاپ

رسیده و گویا کتابی هم که درحاشیهٔ کتاب سفرالسعادة فیروزآبادی در قاهره (ظاهراً بسال ۱۸۸۰) طبع شده همین نسخهٔ عربی الفوز الکبیر است.

قسمت پنجم و فصل آخر این تفسیر ، که بعربی نگاشته شده شرح کلمات و آیات قرآنی است بترتیبی که نازل شده . این قسمت که عنوان علیحده ای دارد باسم فتح الکبیر بمالابد من حفظه فی علم التفسیر جداگانه استنساخ و در سال ۱۲۸۹ در لکنهو بچاپ رسیده (رجوع کنید بفهرست عربی کتابخانهٔ خدیوی مصر ج ۱ ص ۲۰۰).

شرح حال ولی الله دهلوی را که بقلم خود اوست هدایت حسین درسال ۱۹۱۲ مجلهٔ آسیایی بنگاله ازصفحهٔ ۷۵ تا ۱۶۱ بچاپ رسانده . برای ترجمهٔ احوال اورجوع شود ایضاً بکتاب اتحاف النبلاء ص ۴۲۸ وحدایق الحنفیه ص ۴۴۷ و کتاب رحمن علی ص ۲۵۰ و تاریخ ادبیات عرب بروکلمن ج ۲ ص ۴۱۸ و دائرة المعارف اسلامی ج ۱ ص ۹۷۱ وفهرست کتابهای عربی کتابخانهٔ بانکیپور قسمت پنجم شمارهٔ ۱۲۵).

۳۶ـ سید قمر الدین اورنگ آبادی ، سید قمرالدین بن منیب الله بن عنایت الله اورنگ آبادی (متولد سال ۱۱۲۳/۱۷۱۱/۱۷۱۲م دربالاپور نزدیك برهانپور ومتوفای سال ۱۱۹۳[۱] /۱۷۷۹دراورنگ آباد) ازخاندان سادات خجندیه است که دربالاپورمقیم شده بودند. وی ازدوستان غلامعلی آزادبلگرامی بوده واین مولف در کتاب سبحة المرجان خود (ص۱۰۱ـ۱۱۳) ترجمهٔ حال وقسمتی ازیکی از کتب عرفانی اورابنام مظهرالنور نقل کرده است.

از تألیفات او یکی:

۱ـ نور الکریمتین، است درتفسیر آیات ۲۸ و۲۹ و۳۳ ازسورهٔ سی وسوم قرآن (فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ستون ۳۰ وفهرست کتابخانهٔ آصفیه ج۱ص ۴۹۶ شمارهٔ ۹۱۱ (بدون ذکر نام مولف) . این رساله درسال ۱۳۰۷ـ و۱۳۰۸ بچاپ

۱ـ درفهرست کتابخانهٔ آصفیه تاریخ وفات سید قمرالدین ۱۲۹۵ مذکوراست .

رسیده (فهرست آصفیه ج۲ ص۱۳۵۸) . دیگر :

۲ـ **رساله جواب سؤالات بعضی ملحدین از ملاحدهٔ هندوستان** (فهرست آصفیه ج۲ ص ۱۳۵۸) .

۳ـ **رساله نور الظهور** (فهرست آصفیه ج۲ ص ۱۳٤٦) .

٤ـ **رسالهٔ سؤال و جواب اربعه** (فهرست آصفیه ج ۲ صفحهٔ ۱۳٤٤) .

برای شرح حال او رجوع شود بخزانهٔ عامره ص ۳۸۰ وسبحة المرجان ص۱۰۱ـ ۱۱۳ ، و حدابق الحنفیه ص ٤٥۲ و تذکرهٔ علمای هند ص ۱۷۰) .

۳۷ـ حافظ غلام مصطفی، حافظ غلام مصطفی بن محمد اکبر تهانیسری دهلوی بنا بگفتهٔ خود او در مقدمهٔ تفسیرش مولف کتاب بزرگی است درطب بنام **طب مصطفوی** بعلاوه کتابی دارد بعربی باسم **مدایح القادریة** و تفسیری بفارسی با چند تألیف دیگر درمواضیع کلامی . ازتألیفات اوست:

۱ـ **بحر العلوم الاسلامیه یا التفسیر المصطفوی** که تفسیرساده ایست و آنرا مؤلف بسال ۱۱۹۱ / ۱۷۷۸ بانجام رسانده و بیازده علم تقسیم نموده بشرح ذیل : ۱ـ رسم الخط ، ۲ـ وقوف ، ۳ ـ تجوید ، ٤ـ قرا آت سبع ، ٥ـ تفسیر، ٦ـ عقائد اهل السنة والجماعة ۷ـ فقه ، ۸ ـ تصوف ، ۹ـ سلوك، ۱۰ ـ معارف و حقایق ، ۱۱ ـ حدیث نبوی [فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ستون ۲ الف (سوره‌های ۱ـ۲۸) ،فهرست کتابخانهٔ رامپور نظیر احمد ص۱۲ که کامل است]

قسمت رسم الخط این کتاب با قرآنهائیکه درسالهای ۱۲۸۲ و۱۸٦٦ و۱۲۸٦ لکنهو ودرسالهای ۱۲۸۳ و ۱۲۹۲ دردهلی ودرسنوات ۱۲۸٤ ـ ۱۲۸٥ـ و۱۲۹٦ در میروت ودرسال ۱۲۸٤ درلاهور بچاپ رسیده بطبع درآمده است.

۲ ـ **شخوص الحکم** شرحی است بفارسی از کتاب فصوص الحکم ابن عربی (کتاب بروکلمن ج۱ ص٤٤۲) ، رجوع کنید بفهرست آصفیه ج۱ص٤٤۸.

۳۸ـسلیمان نحیفی، سلیمان بن ابراهیم نحیفی متوفی سال۱۱۹۹/۱۷۸٤-۱۷۸۵ بنابرشرح مذکور درفهرست کتابخانهٔ حمیدیهٔ (ص ۱۰۳ شماره ۱۹) مولف تفسیری است بنام:

لطائف التفسیر.

۳۹ـمحمدرضاهمدانی،محمد رضابن محمد امین همدانی که درسال۱۸۲۳.م درتبریزمقیم بوده وباهانری مارتین Henry Martyn مبلغ‌عیسوی انگلیسی بمعاوضه واحتجاج پرداخته صاحب دورساله است،یکی:

۱ـ**الدرالنظیم** دربیان آیات قرآنی وقبل از هرآیه باجمال تفسیری از هریك از آنها بدست داده. این کتاب در سال ۱۲۷۹ درایران بچاپ رسیده.

۲ـ**ارشادالمضلین فی اثبات نبوة خاتم النبیین** (فهرست کتب فارسی براون ستون ۹و۱۰ ب).

این رساله را S.Lee تحت عنوان Controversial Tracts بانگلیسی ترجمه کرده. رجوع کنید بکتاب Controversial tracts .. by Heury Martyn تألیف همین شخص که آنرا در سال ۱۸۲٤ در کمبریج (صفحات ۱۱۸ ـ ۱۲۱) منتشر ساخته است.

۴۰ـعبدالعزیز دهلوی، عبدالعزیز دهلوی پسر ارشد ولی الله دهلوی مذکور در شمارهٔ ۳۵ است. وی عمر خودرا بتألیف و اصلاح دین گذرانده. تولدش بسال ۱۱۵۹[۱]/۱۷٤٦.م ووفاتش بتاریخ ۱۲۳۹/۱۸۲٤.م اتفاق افتاده.

کتب مشهور ومرغوب او عبارتند از: ۱ـبستان المحدثین ،۲ـ سرالشهادتین (بعربی). ۳ـ تحفهٔ اثنا عشریه، ٤ـ عجالهٔ نافعه.

۱ـ بهمین مناسبت وی خودرا نیز غلام حلیم که بحروف ابجد با ۱۱۵۹ برابر است می‌نامیده.

۵- **فتح‌العزیز یا تفسیر عزیزی** در تفسیر سوره‌های اول ودوم (تا آیهٔ ۱۸۰) و سور ۴۷-۹۴ . فهرست آصفیه ج۱ص ۵۶۶ شماره‌های ۲۹۰ (تفسیر سورهٔ اول ودوم تا آیهٔ ۱۳۵) و۲۹۳ (تفسیر سوره‌های ۴۷-۹۴)، فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ بانکیپور ۱۱۴۲ - ۱۱۴۴ ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی شماره ۲۲ الف (تفسیر سوره‌های اول ودوم تا آیهٔ ۱۸۰) و شمارهٔ ۲۲ج (تفسیر سوره‌های ۴۷-۹۴) و فهرست کتابخانهٔ برلین شمارهٔ ۵۲ رسالهٔ پنجم که فقط قسمتی از کتاب را حاوی‌است.

چاپهای این کتاب : بسال ۱۲۸۴ (فقط قسمت ۲۹ ظاهراً) و۱۲۴۹ (تفسیر سوره‌های اول ودوم تا آیهٔ ۱۸۰) در کلکته بسال ۱۲۶۸، در لکنهو (فقط قسمت ۳۰ ظاهراً) درلاهور بسال۱۲۹٤ (ظاهراً فقط قسمت ۳۰) و بسال ۱۸۸۱ (ظاهراً بعضی قطعات) و ۱۸۸۳ (ظاهراً قسمتهای اول و ۲۹ و ۳۰) و بسال ۱۸۹۰ (قسمت ۲۹) و بسال ۱۸۹٤ (ظاهراً فقط قسمت ۳۰) . در بمبئی درفاصله سنوات ۱۲۹٤ - ۱۲۹۵ (قسمتهای‌اول و۲۹و ۳۰) و بسال ۱۸۸۹ (ظاهراً فقط قسمت ۳۰) . در دهلی بسال ۱۸۸۹ (رجوع شود بصفحهٔ ۲۱) و بسال ۱۸۹۳ (ظاهرا ازصفحهٔ ۱ تا ۳۶ فقط) .

درفهرست کتابخانهٔ آصفیه از چاپهای سال ۱۲۵۹ و ۱۳۰۰ ذکری هست ولی محل طبع آنها معین نشده (رجوع کنید بآن فهرست ج۱ ص ۵۶۶ شماره‌های ۱٤۶ - ۱٤۸ وصفحهٔ ۵۶٤ شمارهٔ ٤۰۹.

از قسمتهای ۲۹ و۳۰ ترجمه‌هائی نیز بزبان اردو انتشار یافته است.

برای ترجمهٔ احوال عبدالعزیز دهلوی رجوع کنید بآثار صنادید ج ٤ ص ۶۹ واتحاف‌النبلاء ص ۲۹۶ و کمالات عزیزی (که کتابی‌است درتراجم احوال بزبان‌اردو تألیف نواب مبارك علیخان و درسال ۱۸۷۳ درمیروت بطبع رسیده) و حدائق‌الحنفیه ص ٤۷۰ وتذکرهٔ علمای هند ص۱۲۲.

۴۱ـ رفیع الدین دهلوی، محمد رفیع الدین دهلوی پسر دوم ولی‌الله دهلوی مذکور در فوق مؤلف ترجمه ایست از قرآن بزبان اردو و بعضی تألیفات دیگر . وفات وی بسال ۱۲۴۹/۱۸۳۳ـ۱۸۳۴ اتفاق افتاده(۱) ، از نوشته‌های او:

۱ـ بحث درباب آیهٔ ۵۶ ازسورهٔ شصتم قرآن که آنرا بسال ۱۲۰۳/۱۷۸۸ تألیف کرده (رجوع کنید بفهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت اردو ۳۰ و قسمت فارسی ۱۱۴۵) .

۲ـ بحث درباب آیهٔ اول ازسورهٔ شصت و پنجم که ظاهرا از اوست و باحتمال قوی باید همان رسالهٔ شق القمر باشد که مترجمین احوال وی تألیف آنرا باونسبت داده‌اند (رجوع کنید بفهرست دیوان هند قسمت فارسی ۱۱۴۵) .

برای شرح حال اورجوع شود بآثار الصنادید ج۴ ص۹۱ و کتاب Garcin de Tassy ج۲ ص ۵۱۸ وحدائق الحنفیه ص ۴۶۹ وتذکرهٔ علمای هند ص۶۶ .

۴۲ـ سید ولی الله فرخ آبادی، سید محمد ولی الله بن احمد علی فرخ آبادی مؤلف **تاریخ فرخ آباد** بسال ۱۱۶۵/۱۷۵۱ـ۱۷۵۲ درشهر ساندی متولد شده ولی چون ازسال ۱۱۹۶ ببعد پیوسته ساکن فرخ آباد بوده شهرت فرخ آبادی یافته.وفاتش در۱۲۴۹/۱۸۳۳ـ۱۸۳۴ اتفاق افتاده‌است. وی مولف:

نظم الجواهر ونقد الفرائد است که تفسیریست مشروح ، شروع آن بسال ۱۲۳۳ وانجام آن در تاریخ ۱۲۴۲ بوده است (رجوع شود بفهرست نظیر احمد ۱۴ که محل وجود آنرا بدست نداده شامل سور ۲۶ـ۳۰ یعنی جلد دوم سوم).

برای شرح حال او رجوع کنید بکتاب Garcin de Tassy ج ۳ ص ۲۸۸ و حدائق الحنفیة ص ۴۷۱ وتذکرهٔ علمای هند ص ۲۵۲ وفهرست نسخ خطی فارسی موزهٔ

۱ـ حدائق الحنفیه وفات اورا بسال ۱۲۳۸ نوشته‌است .

بریتانیا از ریو ص ۹۵۹.

۴۳ـ مولوی صفدر علی دهلوی، مولوی سید صفدرعلی بن سیدحیدرعلی رضوی دهلوی که بگفتهٔ مولوی خدابخش مجتهدی صاحب افکاری آزاد بوده ودرفیض آباد مقر داشته وبسال ۱۸۳۸ـ۱۸۳۷/۱۲۵۳ کتاب :

احسن الحدائق راتفسیردرسورهٔ دوازدهم قرآن تألیف نموده است (رجوع کنید بفهرست نسخ خطی فارسی کتابخانهٔ بانکیپور ۱۱۰۱) و برای شرح حال او کتاب محبوب الالباپ ص۱۲ دیده شود .

۴۴ـ مولوی محمد سعید اسلمی، مولوی محمد سعیداسلمی نائطی شافعی مدراسی بگفته مولف آصفیه (ج۲ص۱۳۳۶ شمارهٔ ۲۷۷) بسال ۱۸۵۶ـ۱۸۵۵/۱۲۷۲ وفات یافته. رحمن علی مولف تذکرهٔ علمای هند میگوید که کتاب تحفهٔ اثنا عشریهٔ عبدالعزیز دهلوی را بعربی ترجمه و کتابی نیز بنام **سفینة النجاة** تألیف نموده است . از تألیفات او :

۱ـ **مواهب الرحمن** است در تفسیر که فقط دوقسمت اخیر آن درسال ۱۲۶۱ درمدرس بچاپ رسیده.

۲ـ **التعلیقات الرزینة فی شرح السفینة** (رجوع کنید بفهرست کتابخانهٔ آصفیه ج۲ص ۱۳۳۶ شمارهٔ ۲۷۸ درقسمت کلام فارسی).

برای شرح حال او رجوع شود بتذکرهٔ علمای هند ص ۲۲.

۴۵ـ سید رجب علیخان بهادر، سید رجب علیخان بهادر در ادارهٔ حکومتی پنجاب میرمنشی بود ، از تألیفاتش :

۱ ـ **کشف الغطاء** که تفسیری است بمذاق شیعه ازسورهٔ هفتاد وششم (سورهٔ الانسان) و بسال ۱۲۶۶ برشتهٔ تألیف در آمده (کشف الحجب والاستار شمارهٔ ۲٦٤۰) .

اما چاپهای این کتاب: در لاهور بسال ۱۸۵۱، در بمبئی بسال ۱۸۶۲ (بضمیمهٔ سرا کبر) ، درلودیانا بسال ۱۲۸۵ (ایضاً بضمیمهٔ سرّاکبر).

۲ـ سرا کبر که نیز تفسیریست بمذاق شیعه ازسورهٔ هشتاد ونهم (سورة‌الفجر) وبسال ۱۸۶۷ تألیف شده . چاپهای آن : درلاهور بسال ۱۸۵۱ ، دربمبئی بسال ۱۸۶۲ (با کشف‌الغطاءِ) ، درلودیانا بسال ۱۲۸۵ (با کشف‌الغطاء) .

۳ـ افادات علیه بشعر که چاپ دوم آن درتاریخ ۱۲۷۹ دربمبئی انتشار یافته.

۴۶ـ سید محمدعبدالحکیم‌دهلوی، سید محمد عبد الحکیم بن محمد عبدالرحیم دهلوی درسال ۱۲۹۳/۱۸۷۶ کتاب

تفسیر وجیز را تألیف کرده و آن بسال ۱۲۹۵ دردهلی بچاپ رسیده‌است.

۴۷ـ حکیم سید محمدحسن امروهوی، حکیم سید محمد حسن‌بن کرامت علی امروهوی یا امروهی که در حدود ۱۲۵۰/ ۱۸۳٤ـ ۱۸۳۵ میزیسته ارشا گردان فضل حق خیرآبادی و معاصرین او بوده و در تصوف ارادت بسید حضرت شاه صاحب رامپوری میورزیده و بعد ها خلیفهٔ او شده . وی مدتی درمدرسهٔ اجمیر درس میگفته ولی بسال ۱۸۸۷ ازاین‌کار دست کشیده و بوظیفه‌ای که درحق او مقرر گردیده قناعت ورزیده و گاهی نیز بطبابت مشغول بوده، محمد ادریس نام پانزده کتاب از تألیفات او را [نام] میبرد از آنجمله:

۱ **معالمات** [۱] **الأسرار فی‌مکاشفات الاخیار** یا **تفسیرحیدر شاهی** که در ۱۲۹۵ دردهلی بچاپ رسیده .

۲ ـ **تأویل المحکم فی‌متشابه فصوص‌الحکم** که شرحی است بفارسی از از فصوص‌الحکم‌ابن عربی، چاپ لکنهو در ۱۸۹۳.

۳ـ **تأویلات راسخ** درتصوف که بسال ۱۸۸٦دردهلی چاپ شده (رجوع کنید

۱ـ معالمات چنانکه مؤلف خود درمقدمهٔ کتاب تصریح کرده جمع معالم است.

بفهرست کتابخانهٔ آصفیه ج۱ص۴۰۶ شمارهٔ ۳۰۷و۱۰۹۹).

برای شرح حالش رجوع‌شود بکتاب تطییب‌الاخوان محمد ادریس ص۷۵.

۴۸-سیدمحمدصدیق‌حسن،سید ابوالطیب محمد صدیق بن اولاد حسن[1] بن اولاد علی حسینی بخاری قنوجی در۱۹ جمادی‌الاولی ازسال ۱۸۳۲/۱۲۴۸ در بریلی تولد یافته ودردهلی و نقاط دیگر بتحصیل معارف‌پرداخته سپس سکندربیگم (وفاتش در ۱۸۵۸/۱۲۸۵)اورا ببهوپال خوانده وسید ابوالطیب ازسال ۱۸۷۵ درآن خطه مقیم شده ابتدا سمت منشیگری یافته وبعد بریاست هیئاتی که مأمور تدوین تاریخ‌بهوپال بوده‌اند معین گردیده‌است.

در ایام سلطنت شاه جهان بیگم سید ابوالطیب ابتدا سرپرست کل معارف کشور بهوپال و بعد با القاب میردبیر و خان میر منشی شاه جهان بیگم شده و در ۱۸۷۱ بیگم اورا بشوهری اختیار کرده وسمت وزارت دوم ولقب معتمد المهام داده است.

یك‌سال بعد از این ازدواج شاه جهان بیگم این سمت را ملغی‌نمود و شوهر را بالقاب نواب والا جاه امیر الملك ملقب ساخت و سید صدیق حسنخان کم کم غالب اختیارات ملك را بدست خود گرفت ولی حکومت هندوستان در صدد جلو گیری از این توسعهٔ نفوذ بر آمد و در ۱۸۸۵ اورا معزول و القابش را لغو کرد . وی عاقبت در ۲۰ فوریه[2] ۱۸۹۰م دربهوپال بدار دیگر شتافت .

۱- سید اولاد حسن قنوجی ارادبای مشهور و ارشاگردان عبدالعزیز دهلوی وسید احمد بریلوی (رجوع کنید بجلد اول دائرةالمعارف اسلامی ص۱۹۰) بوده ودرجهاد این استاد اخیرخود شرکت کرده (رجوع شود باتحاف النبلاء ۲۳۵ وتذکرهٔ علمای هند که او را سیدعلی‌حسن میخواند .

۲- تقریر سلطان بیگم که او در ۲ رجب مطابق ۲۲ فوریه فوت کرده ظاهراً صحیح نیست .

اگرچه در جراید آن عصر علت حزن اورا سوء اداره واجحاف بمردم نوشتند لیکن درزمینه‌های دیگر نیز براو خرده‌هائی گرفته میشد ازقبیل اینکه میگفتند که او از صراط مستقیم دیانت منحرف شده بمذهب وهابیه [۱] گرویده است درصورتیکه حقیقة چنین نبوده بلکه تعلق شدید او بطریقهٔ اهل حدیث وانکارتقلید وتمسك بسنن سلف اورا بوهابی بودن منتسب ساخته‌است.

آثار ادبی او بزبانهای عربی وفارسی دارد وفوق‌العاده زیاد است، تنها دردائرة المعارف اسلامی‌نام ۲۲۲ عدد ازآنها برده شده.مهمترین‌تألیفات‌او که مشتمل برعقاید خاصهٔ وی نیز هست (در همان ایامی که کتاب اکسیر را نوشته) یکی تفسیر عربی است برقرآن بنام:

۱ **افادة الشیوخ بمقدار الناسخ والمنسوخ** که در سال ۱۲۸۶ تألیف شده ودر تاریخ ۱۲۸۸_۱۲۸۹ درکاونپور ودر ۱۹۰۰ درلاهور بچاپ رسیده‌است، دیگر:

۲ **اکسیر فی‌اصول التفسیر** (که بحساب جمل باسال ۱۲۸۹ برابر در میآید اگرچه خود مولف در مقدمه از سال ۱۲۹۰ بعنوان سال جاری نام میبرد) . بنای این کتاب بر کشف‌الظنون حاجی خلیفه‌وفوزالکبیر ولی‌الله دهلوی (رجوع شود بماقبل) نهاده شده ومولف آنرا بعنوان مقدمه بر تفسیر عربی خود بنام فتح البیان فی‌مقاصد القرآن نوشته است (رجوع کنید بفهرست الس ج۲ص ۳۷۰) . کتاب اکسیر درسال ۱۲۹۰ درکاونپور بطبع رسیده‌است.

از سایر مولفات این مولف درموارد خود نام خواهیم‌برد.

شرح حال سید صدیق حسنخان بقلم خود در چندین کتاب ازمولفات وی هست مثل اتحاف‌النبلاء درصفحات۲۶۳_۲۷۱ واکسیر۱۱۴ ورقه وترجمهٔ رسالهٔ اردوی ترجمان وهابیه در ۴۵ ورق بعنوان Ainterpreter of wehahisme چاپ کلکته به‌سال ۱۸۸٤

۱- مداخلهٔ اودرامر بدعتی که درآن عصررایج وازتأثیرات مذهب وهابیه بودموجب تزلزل وشکست کارحکومت بهوپال گردید.

ومقدمهٔ مترجم آن.

برای تفصیلات دیگر درباب ترجمه احوال او ایضاً رجوع شود بفهرست Ellis ج۲ مجموعهٔ ۳۷۰و۳۷۳و کتاب تاج‌الاقبال تألیف شاه جهان بیگم (ترجمهٔ Barstow چاپ کلکته سال ۱۸۷٦) صفحات ۱٤۹ـ ۱۵۹ ، روزنامهٔ The pionicer بتاریخ ۲۹ اکتبر ۱۸۸۵ صفحهٔ ۱ب و روزنامهٔ دیلی تلگراف پونه بتاریخ فوق صفحهٔ ۳ الف و The Indian Mirror بتاریخ اول نوامبر ۱۸۸۵ صفحهٔ ۲ ه و روزنامهٔ تایمز هند هفتگی بتاریخ ششم نوامبر ۱۸۸۵ صفحات ۱ج و۱۲ب و۱۸ج وبمقاله‌ای تحت عنوان Affairs ni Bhopal ومقالهٔ دیگری بعنوان Adefensc ofThe Nawab - Consort که که ابتدا دردفاع سید صدیق حسنخان ازطرف روزنامهٔ اشاعة السنه متعلق باهل حدیث لاهور انتشار یافته وبعد بعنوان ضمیمهٔ روزنامهٔ The advocate of Inudia بسال ۱۸۸۷ دربمبئی منتشر گردیده وروزنامهٔ The poona Observer بتاریخ ۲۲ فوریه ۱۸۹۰ صفحهٔ ۲ ز و The pioneer بتاریخ ۲۵ فوریه ۱۸۹۰ صفحه ۱ب و بتاریخ ۲٦ فوریه ۱۸۹۰ صفحهٔ ٦ب وروزنامهٔ تایمز بتاریخ سوم مارس ۱۸۹۰ صفحهٔ ۷، وتذکرهٔ علمای هند صفحهٔ ۹٤ و تاریخ ادبیات عرب بروکلمن ج۲ص۵۰۳ و کتاب An account of my life تألیف سلطان جهان بیگم (ترجمهٔ Payne چاپ لندن بتاریخ ۱۹۱۲) صفحات ۱٤۳ـ۱٤۵ و غیره بایك تصویر ازاو در مقابل صفحهٔ ۱٤٤) و دائرة المعارف اسلامی تحت عنوان « صدیق حسنخان » و درآنجا از رساله ای بنام « مآثر صدیقی » نام برده می‌شود که آنرا علی حسنخان پسراو بزبان اردو درفاصلهٔ ۱۹۲٤ـ۱۹۲۵ در لکنهو بچاپ رسانیده است.

۴۹ـ ضمیمه این قسمت شامل اسامی کتبی است که غالباً (ولی نه‌تمام آنها) تاریخ تألیف معین ندارند.

الف ـ تفسیرهای بانام ونشان یا آنها که میتوان دراین ردیف معدودشان کرد

۱ **احسن‌القصص** در تفسیر سورهٔ دوازدهم منسوب بمعین‌الدین جوینی که بسال ۱۲۸۷ در طهران بچاپ رسیده و در حقیقت از معین‌الدین فراهی است (رجوع شود بصفحهٔ ۱۱) .

۲ **انیس المریدین وروضة المحبین** در تفسیر سورهٔ دوازدهم تألیف ابونصر احمدبن احمدبن نصرالبخاری (فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۰۳ بتاریخ ۱۰۰۱ هجری).

۳ **اصدق‌البیان** (فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۰۲ (سوره‌های ۷ـ۱۷ بتاریخ ۱۰۳۸) .

٤ **آثارالاخبار** که ترجمه ایست ازقسمتی ازتفسیرعربی منسوب بامام حسن عسکری ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ١٤ (بتاریخ ۱۰۷۸) .

۵ **بحرالاسرار** در تفسیر سورهٔ اول بنظم ببحر مثنوی تـألیف مظفر علی نعمة‌اللهی، فهرست کتابخانهٔ برلین ۷(۱۲).

٦ **بحرالمعانی** تألیف محمدبن خواجی بن عطاءِ الله معروف بخاوندمیان ، فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ١١٠٤ (سوره های ٦٨ـ١٩٤ بتاریخ ۱۰۸۸) .

۷ **ضیاءالتفاسیر** تألیف محمد صدیق موسوی خوانساری که در طهران یکبار در۱۲۸۵ـ۱۲۸٦ وباردیگر در۱۲۹۹بچاپ رسید.

۸ **انتخاب تفسیر سورهٔ مزمل** (سوره ۷۳) تألیف طه قطب الدین قـادری

کتانوی (فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۱۱٦۹).

۹ **استقصاءالافهام واستیفاءالانتقام** تألیف سیدحامد حسین (قرن‌نوزدهم) [۱] در تقریر بعضی از آیات قرآنی بمذاق شیعه و در رد اقوال مخالفین ، چاپ لکنهو بسال ۱۳۱۵ .

۱۰ **جامع‌اللطائف البساتین** که تفسیریست صوفیانه از سورهٔ یوسف (سورهٔ دوازدهم) در شصت فصل تألیف تاج الدین سیف‌النظر جمال الدین ابوبکر بن احمدبن محمدبن زیدالطوسی (بقول‌ابوانف) یاتاج‌الدین ابوبکراحمد بن محمد یزید الطوسی (بگفتهٔ اسعد افندی در فهرست کتابخانهٔ خود) ، رجوع کنید بفهرست کتابخانهٔ اسعد افندی ۹٤ و بایزید ۲۷۷-۲۸۸ وایوانف۱۲٤۱.

۱۱ **جواهرالتفاسیر** تألیف مجدالدین خاصه شیرازی (فهرست کتابخانهٔ‌پیشاور ۱۵۸ که فقط مشتمل بر قسمتهای اول تادهم است.

۱۲ **جلاءالاذهان وجلاءالاحزان** [۲] **فی‌تفسیرالقرآن‌یاتفسیرکازرونی** که تفسیریست بمذاق شیعه تألیف ابوالمحاسن حسین‌بن حسن الجزجانی‌الکازرونی رجوع شود بکشف الحجب شمارهٔ ۷۷۱ و فهرست کتابخانهٔ بایزید ۲۱۵-۲۱٦ وبهار شمارهٔ ۱٤۹(که فقط مشتمل برسور ۱-۱٦ است ودرقرن شانزدهم نوشته شده وشمارهٔ ۱۵۰ (سوره ۱۹-۱۱٤ مورخهٔ ۹۷۱هجری) .

۱۳ **کلمات یوسفی** در تفسیر سورهٔ دوازدهم (فهرست کتابخانهٔ پیشاور ۱۰۰ (۳) .

۱٤ **کشف‌الاسرار** تألیف [۳] ابوالفضل‌احمدبن‌محمد بزودی (فهرست کتابخانهٔ اسعد افندی ۱٤۵و۱٤٦ درتفسیر سوره‌های ۱-٦و۲٦و ۱۱٤ .

۱-رجوع شود بکشف الحجب والاستار مقدمهٔ مؤلف صفحهٔ۳

۲-درکشف‌الحجب والاستار ترتیب این دوجمله مقلوب است.

۱- در کشف‌الحجب نام تفسیری باین عنوان مذکور است‌از تألیفات‌الامام‌البزدوی .

۱۵ **لوامع التنزیل و سواطع التأویل** که تفسیریست بمذاق شیعهٔ وآنراسید ابوالقاسم بن الحسین الرضوی القمی [۱] شروع کرده و بعد پسرش سیدعلی الحائری (ظاهراً ازجلد ۱۳ ببعد) بتکمیلش پرداخته وآن درسال ۱۸۸۱ درلاهور بطبع رسیده (رجوع کنید بفهرست کتابخانهٔ آصفیه ج۱ص۵۲۶ شمارههای ۱۹۹ـ۲۰۲و۲۴۴) .

جلد چهارم این تفسیر (تفسیر سورههای پانزدهم از آیهٔ دوم تاشانزدهم) در فاصلهٔ ۱۳۲۴ ـ ۱۳۲۵ نوشته و ۱۳۲۶ انتشار یافته است ، مجلدات ۶ و ۸ و ۹ و۱۳ (۱۸۹۹ـ ۱۹۰۷) ازاین کتاب درموزهٔ بریتانیا هست.

۱۶ـ **لمعة التفسیر** که تفسیر مفید و موجزی است از تمام قرآن (فهرست کتابخانهٔ لیدن ج۴ص۱۷۰۹) .

۱۷ **معالم التنزیل** (رجوع کنید بترجمهٔ معالم التنزیل).

۱۸ ـ **مجمع البحار** تألیف مظفرعلی نعمةاللهی که آنرا بقصد استنباط جمیع احکام مذهب شیعه از سورهٔ اول قرآن نوشته است (فهرست برلین ۸۱۸).

۱۹ـ **مظهر الحق** (فهرست کتابخانهٔ آصفیهج۱ص ۵۶۶ شمارهٔ ۲۸۶ وفهرست کتابخانهٔ بانیکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۲۹ ازقرن نوزدهم).

۲۰ـ **مصباح العاشقین** درتفسیرسورهٔ ۹۳ جمع آوری بهاءالدین بن (؟) محمودبن ابراهیم از روی چندین تفسیر و اخبار واحادیث و نوشتههای حمیدالدین ناگوری (رجوع شودبصفحهٔ۷۹). فهرست کتابخانهٔ آصفیه ج ۱ص۴۷۸ وفهرست کتابخانهٔ بدلین ۱۸۱۱ وایوانف ۱۲۹۸ (۱) کرزن ۴۳۵.

۲۱ ـ **المحیط الاعظم فی تفسیر قرآن** تألیف حیدرالحسینی الآملی ، رجوع شود بفهرست ایوانف ۱۱۴۲ (۱۱) که فقط استخراج مختصری ازآنست .

۱ـ مؤلف کتاب درعشرهفتم قرن هفتمقرن اخیر درلاهور میزیسته وچندتألیف دیگر رادرموارد خود درهمین کتاب نام خواهیم برد.

۲۲ **المستخلص فی التفسیر** [1] (ظاهراً لغت ماننده است؛) تألیف حافظ‌الدین بخاری (فهرست کتابخانهٔ فاتح ۶۴۵) .

۲۳ **قصهٔ یوسف** در چهل مجلس (فهرست قاهره ص ۵۲۳) .

۲۴ **قصهٔ یوسف** (ابتدای آن : الحمدلله‌الذی علی آلائه توضاء ...) ، رجوع شود بفهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۱۲ (ناقص).

۲۵ـ **راحة المومنین** در تفسیر سورهٔ نورمحمد چاپ لاهور بسال ۱۷۸۶.

۲۶ **رسالهٔ الم غلبت الروم** در تفسیر آیات ۱ـ۲ از سوره ۳۰ بمذاق شیعه (فهرست de Zong ۱۸۲ (۱۱) بتاریخ ۸۶۰ .

۲۷ **رسالة اذقال یوسف لابیه** درشرح خواب حضرت یوسف و تفسیر آیه‌های ۴ـ۶ ازسورهٔ ۱۲ بمذاق شیعه (فهرست de Zong ۱۸۲ (۳) بتاریخ ۸۶۰

۲۸ **رساله روح** در تفسیر آیهٔ ۸۷ ازسورهٔ ۱۷ بمذاق شیعه (فهرست de Zong ۱۸۲ (۵) بتاریخ ۸۶۰.

۲۹ **رساله شرح سور اربعه** تألیف غلام جیلانی (فهرست کتابخانهٔ آصفیه جلد اول صفحهٔ ۵۶۶)

۳۰ **ریاض الابرار** تألیف محمد صادق بن عبدالباقی بن عزالدین فرغانی (فهرست آصفیه ج۱ ص۵۶۶)

۳۱ **شفاء القلوب** ودراین کتاب مؤلف بعداز فصلی درفضائل قرآن ازآیهٔ ۲۹ از سوره ۳۵ تفسیری صوفیانه میآورد . تاریخ تألیف یا تحریر آن ۱۴۲۹/۸۳۳ است (فهرست برلین ۱۸۲ الف).

۱ـ در کتاب الجواهر المضیئه ج ۲ ص ۱۲۱ـ۱۲۳ و الفوائد البهیه ص ۱۹۹ نام شخصی بعنوان ابوالفضل محمدبن محمدبن نصر متوفی سال ۱۲۹۴/۶۹۳ برده شده شاید چنانکه عقیدهٔ Horn (درمجله ZDMG سال ۱۹۰۰ ص ۲۸۶) است. این شخص همان محمد پارسا

۳۲ **سرور الارواح** فی تفسیر بعض آیات القرآنیة علی‌الاعتقادات الرافضیة (فهرست قاهره صفحهٔ ۴۰۸).

۳۳ **تبجیل التنزیل** تألیف سید ابومنصور محمدبن محمدعلی که دردهلی یکبار بسال ۱۸۹۰ (فقط ۵۴ صفحه ظاهراً) و باردیگر در ۱۹۰۳ (قسمت اول یعنی تفسیر سورهٔ اول وسورهٔ دوم تا آیهٔ ۲۵۳ ظاهراً) بچاپ رسیده.

۳۴ **تفسیر ابوبکر بن عمر بن ابی الفضل** که فقط تفسیر قسمتهائی از قرآن است (فهرست Ellis ـ Browne صفحهٔ اول بتاریخ ۸۶۷ هجری).

۳۵ **تفسیر ولی عظیم خان** بمذاق شیعه (فهرست کتابخانهٔ بهار ۱۵۲ـ۱۵۴ (سوره‌های ۱ـ۹۹) و فهرست نذیراحمد ۱۰ (نصف سوره دوم، کتابخانهٔ میرزا محمد علیخان درلکنهو).

۳۶ **تفسیر اسرار الفاتحه** تألیف ملاخیرمحمد پشاوری چاپ لکنهو بسال ۱۸۹۰ (رجوع کنید بفهرست کتابخانهٔ آصفیه ج ۱ ص ۵۰۲).

۳۷ **تفسیر آیة الکرسی** تألیف محمد باقربن محمد تقی (مجلسی ؟) متوفی سال ۱۰۱۰/۱۶۰۱ ـ ۱۶۰۲ یا ۱۰۱۱/۱۶۰۲ـ۱۶۰۳ (رجوع کنید بروضات الجنات ص ۱۱۸ و کشف الحجب شماره ۳۶۰ و غیره). فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۱۴.

۳۸ **تفسیر آیة الکرسی یا شرح آیة الکرسی** (بنابنوشتهٔ فهرست قاهره ص ۵۲۴ ببعد).

۳۹ ـ **تفسیر آیهٔ شریفهٔ استخلاف** تألیف محمد حسن چاپ لودیانا به سال ۱۸۹۱.

(دنبالهٔ حاشیهٔ صفحهٔ پیش)

الحافظی البخاری (رجوع شود بصفحه ۸۲) باشد. اگر [این] عقیده درست شمرده شود این تفسیر را باید همان تفسیر محمد پارسا که سابقاً در صفحه ۸۳ ذکر آن گذشت دانست،

۴۰ **تفسیر عزیز** (؟) تألیف ملاحسین کاشغری (فهرست Rors a Browne ۱۱۹ شامل سوره‌های ۳۶-۳۸ و ۷۸-۸۹ تا آیهٔ ۱۴).

۴۱ **تفسیر بعض سور قرآنی** تألیف معین (؟) بن محمد شیرازی (فهرست آصفیه ج۱ ص۵۶۲ شمارهٔ ۳۰۲) .

۴۲ **تفسیر دلیل الرحمن** ، تألیف دلیل الرحمن بن خیر الدین (فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ فارسی ۱۱۱۵-۱۱۲۰ (قرن نوزدهم) .

۴۳ **تفسیر مبارکشاه** تألیف مبارکشاه اصفهانی (فهرست کتابخانهٔ نوری عثمانیه ۴۴۴) .

۴۴ - **تفسیر قسمتهای قرآن مجید** ، تألیف سید محمد حسن چاپ دهلی بسال ۱۸۸۶ .

۴۵ **تفسیر صفی** ، بنظم ازحاجی میرزا حسن علیشاه چاپ طهران بسال ۱۳۰۸ (فهرست آصفیه ج۱ ص۵۶۴ شماره ۲۴۱) .

۴۶ **تفسیر سورهٔ فاتحه** ، تألیف مولوی عابد حسین چاپ بلندشهر بسال ۱۸۹۴.

۴۷ **تفسیر سورهٔ فاتحه** تألیف ابوبکر حسین خالدی (فهرست کتابخانهٔ اسعد افندی ۸۹) .

۴۸ **تفسیر سورة الفاتحه** تألیف السیدالحسینی الرضوی عبیدالله خان الدهلوی ملقب بمیرجمعه بهادرطرخان [فهرست اته ۲۶۹۸ (۱)].

۴۹ **تفسیر سورة انا اعطیناك** (سوره ۱۰۸) تألیف ابوالعصمة محمد معصوم بن بابا سمرقندی ، فهرست ایوانف ۹۷۰ (۲).

۵۰ **تفسیر سورة المدثر** (سوره ۷۴) ، فهرست اتهٔ ۱۷۶۵ (۵) .

۵۱ **تفسیر سورة الملك** (سوره ۶۷) ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت ۱۱ ب .

۵۲ **تفسیر سورهٔ المزمل** (سورهٔ ۷۳) تألیف غلام جیلانی ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۵٦٤ شمارهٔ ۳۰۸ .

۵۳ **تفسیر سورهٔ المزمل** ، فهرست اته ۱۷٦۵ (۵).

۵٤ **تفسیر سورهٔ النباء** (سورهٔ ۷۸) تألیف عبدالرحیم سمرقندی متوفی سال ۱۰۱۸/۱٦۰۹ـ ۱٦۱۰ (؟) ، فهرست کتابخانهٔ حمیدیه ص ۱۱۰ شمارهٔ ۱۵٦

۵۵ **تفسیر سورهٔ النباء** ، تألیف حمامی زاده ، فهرست کتابخانهٔ یحیی افندی ۱٦ .

۵٦ **تفسیر سورهٔ القدر** ، (سورهٔ ۹۷) تألیف ابراهیم درویش البخاری (فهرست ایاصوفیه ٤۱۱) .

۵۷ **تفسیر سورهٔ التوحید** (سورهٔ ۹۲) تألیف السیدالحسینی الرضوی عبیدالله الدهلوی (رجوع شود بشمارهٔ ٤۸ مذکور در فوق) ، فهرست اته ۲٦۹۸ (۲).

۵۸ **تفسیر سورهٔ یس** تألیف همین شخص، فهرست اته ۲٦۹۸ (٤) .

۵۹ **تفسیر سورهٔ یس** بمذاق شیعه ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۱۱ الف.

٦۰ **تفسیر سورهٔ یوسف**، فهرست کتابخانهٔ اسعدفندی ۱۰۱ .

٦۱ **تفسیر سورهٔ یوسف** ، فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۲۷ .

٦۲ **تفسیر سورهٔ یوسف** . فهرست کتابخانهٔ چلبی عبدالله ۱۹.

٦۳ **تفسیر سورهٔ یوسف**، فهرست کلاسکو (روزنامهٔ مجمع همایونی آسیائی سال ۱۹۰٦ صفحهٔ ۵۹۵ شمارهٔ ۱) .

٦٤ **تفسیر سورهٔ یوسف** ، فهرست پیشاور ۲۸.

٦۵ **تفسیر سورهٔ یوسف** (رجوع کنید به قصهٔ یوسف مذکور درفوق) .

۶۶ **تفسیرات کریمه** تألیف فیض محمد پنجابی چاپ بمبئی بسال ۱۸۹۹.

۶۷ **تنویر الدجی فی تفسیر سورة والضحی** (سورهٔ ۹۳) تألیف محمدقمرالدین چاپ لاهور بسال ۱۹۰٤.

۶۸ **ترجمه آیة الکرسی** (آیهٔ ۲۵۶ ازسورهٔ دوم) . فهرست de Zong ۱۸۲ (٤) مورخهٔ ، ۸۶۰ هجری .

۶۹ **ترجمهٔ معالم التنزیل** یعنی ترجمهٔ تفسیر امـام بغوی معروف ، فهرست کتابخانهٔ قره‌مصطفی۱۰۰.

۷۰ **توضیح** ، فهرست کتابخانهٔ بهار ۱۵۱ (سوره‌های ۱ـ۲۲) ، فهرست ایوانف ۹۶۸ (بانقص مختصری ازقرن شانزدهم ظاهراً) .

۷۱ **توضیح** (؟) غیر از کتاب مذکور درفوق ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت عربی۱۸ .

۷۲ **توضیح** (که گویا بایکی از دونسخهٔ فوق یکی باشد) ، فهرست کتـابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی ۱۱۳۰ ازقرن شانزدهم .

۷۳ **تحفة المؤمنین فی تفسیر پارهٔ عم یتساءلون** بنظم ازمحمدفرهادقندهاری چاپ لاهور بسال ۱۹۰۵

۷٤ **وسیلة القبول الی حضرت الرسول** (درتفسیر سورهٔ اول قرآن) تألیف عبدالرحیم بن نصرالله العلوی ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی۳۱ .

۲ ـ تفسیرهای مختلفی که مؤلفین آنهامشخص نیست

این قسمت فقط شامل قسمتی از تفسیرهائی است که زمان تألیف و مؤلفین آنها درست مشخص نشده یا قطعاتی ازتفسیرهائی که درفهارس آنهارا قید کرده‌اند.

۱ـ تفسیر سور ۱ـ۱۷ مطابق عقاید شیعه ، فهرست ریو ج۱ ص۱۲ب ،

۲ـ تفسیرسور ۱ـ۱۸ مطابق عقاید شیعه،ذیل‌فهرست ریو۲

۳ـ تفسیر از آیهٔ ۴۱ سورهٔ نهم تاسورهٔ ۱۷ (که تفسیر سورآبادی نیست) ، فهرست بلوشه ۳۱ (قرن‌سیزدهم) .

٤ـ تفسیر ازآیـهٔ ۷۵ سورهٔ هجدهم تا آیهٔ ۲۲سورهٔ ۲۵، فهرست الس‌وبراون صفحهٔ اول (قرن سیزدهم یا چهاردهم) .

۵ـ تفسیر ازآیهٔ ٤٤ سورهٔ نوزدهم تاآیهٔ ۵۱ سورهٔ ۳۸ ، فهرست‌اته ۲٦۹۷

٦ ـ « سورهٔ۳۹ (؟) که درقرن یازدهم تألیف شده، مجموعهٔ براون (رجوع کنید بنوشتهٔ Edvards در کتابی کـه راجع بـه پروفسور براون نوشته شده صفحهٔ ۱۳۸) .

۷ ـ تفسیر سور ٤۹ ـ ۱۱٤ ، فهرست لیدن ج ٤ شمـارهٔ ۱٦۹۱ (قبل از ۸۷۳هجری) .

۸ ـ تفسیر سور ۵۳ـ۱۱٤ (ظاهراً همان تفسیر سورآبادی) فهرست بلوشه ۳۰ بتاریخ ۸۸۰ هجری .

ج- ترجمه های بی نام

ترجمه‌هائی که‌ازقرآن‌بزبانهای‌فارسی وهندی شده فوق‌العاده زیاداست وتعداد تمام‌آنها از روی فهرستهای مختلف چندان مفید فایده بنظر نمیرسد بهمین جهت ما دراینجابذکرنمونه‌هائی چندازآنهاقناعت میورزیم:

فهرست اهلوارد : ۱۰۳۱ و۱۰۲٤٦ـ۱۰۲٤۷ ، **فهرست آصفیه** صفحات۳ـ۲ شماره‌های۷ـ٦ ، **فهرست عربی** Aumer ۱٦ـ۱۷ ، **فهرست بانکیپور** قسمت نسخ خطی عربی ۱ ،۲ ، ۸ ، ۱۲ـ۱٤ (؟)، ۱۵–۱۷،۱۹ـ۲۰ ،۲۷ ، ۲۹ ، ۳۰ـ۳۱ ، ۵۸ ، ۷۲ ، ۸۲ . **فهرست بلوشه** ج اول ۲٤ ، ۳۲ . **فهرست نسخ خطی براون** ۱٦ ـ ۱۷ .

فهرست قاهره قسمت عربی ج ۱ صفحات ٤ و ۲۹ . **فهرست** Christensen- Ostrup
۱. **فهرست درن** ۱۲ . **فهرست درسدن** ۲۵۲ . **فهرست اته** ۲٦۷۷ و ۲۹٦۹ .
فهرست لیدن ۱٦۱۰ - ۱٦۱۱ **فهرست لیندزیانا** صفحه ۵۷ (۱) . **فهرست**
نذیراحمد قسمت نسخ عربی ۳ .**فهرست ریو** ج اول ص٦ الف و۷ الف و ۸ الف (شش
نسخه یکی از قرن چهاردهم، یکی ازقرن پانزدهم و دوتا ازقرن شانزدهم) . **فهرست**
رزن قسمت نسخ عربی شماره ۳۳. فهرست **اوپسالا** ۳۸۳ . **فهرست واتیکان**
۲۰ (۵۵) .

شماره ۱۸ مذکور در فهرست نسخ فارسی براون ظاهراً ترجمه ایست که از متن قرآنی بریده شده .

تصویر یك صفحه ازیك قرآن بتاریخ سال ۶۰۷ هجری باترجمهٔ فارسی در زیر هرسطررا Moritz در کتاب خطوط قدیمهٔ عربی Arabic paleograbhy در صفحهٔ ۸۷آورده است همچنین تصویر ۸۵ آن کتاب‌نیز از قرآنی است بهمین شکل ولی از قرن دوازدهم.

ترجمه های چند باقرآنهائی که در شهرهای مختلف بچاپ رسیده بدون ذکر مترجم دیده میشود مانند قرآنهای چاپ طهران در ۱۲٦۰ و۱۲۷۲ وچاپ بمبئی در ۱۲۷۵ و۱۲۷۹ وچاپ دهلی در ۱۲۸۵.

ب ـ لغات قرآن

۵۰ـ زین‌الدین بقالی، زین الدین محمدبن علی القاسم البقالی الخوارزمی متوفی۵٦۲/۱۱٦٦-۱۱٦۷ مولف کتابی‌است‌بنام :

تراجم‌الاعاظم (رجوع کنید بکشف‌الظنون ج۲ص۲۸۷۷ وفهرست‌ایاصوفیه ٤٦٦٤ـ٤٦٦٦ و فهرست de Zong ۱۲۸(۱) وفهرست کتابخانهٔفاتح ۵۱۷٦

این کتاب را بعدها صارم‌بن محمدالاماسی تهذیب وتکمیل نموده‌است (رجوع

شود بفهرست ليدن ج٤ ص ٢٦ (بتاريخ ٧٠٠).

۵۱ـ ابن التاج مولتانی ابو بکر اسحاق بن تاج الدین ابی الحسن [علی [1]] بن علی بن ابی بکر بن ابی سعید الحافظ الصوفی البکری المولتانی الحنفی معروف با بن التاج مولف کتابی است بعربی بنام «مناسك الحجج» (اهلوارد ٤٠٤٦) و کتاب دیگری ایضاً بعربی تحت عنوان : خلاصة الاحكام بشريعة الايمان والاسلام» که خلاصهٔ آن بعربی وفارسی باسم «خلاصة الدین بشریعة الایمان والیقین» مشهور شده (رجوع کنید بفهرست اهلوارد ۱۷۹۸ ـ ۱۷۹۹) . وفات ابن التاج بتاریخ ۷۱۷ درمولتان اتفاق افتاده . تألیف دیگر او موسوم است به:

خلاصة جواهر القرآن فی بیان معانی لغة الفرقان که ترجمه وشرح لغات قرآن است بفارسی (ازهرسوره يك لغت ظاهراً) ، فهرست اهلوارد ۸۷٦ مساوی برلین ۳۰ (بخط خود مولف که در ٧٤٤ در قاهره نوشته شده ، رجوع کنید بتاریخ ادبیات بروکلمن ج۲ص۲۲۰).

۵۲ـ میر سید علی همدانی، امیر سید علی بن شهاب الدین همدانی معروف به «خلیفهٔ کشمیر» از عرفای معروف ومولف کتاب ذخیرة الملوك و کتب دیگری است که در موارد خود بآنها اشاره خواهیم کرد . وفاتش بسال ۷۸٦ / ۱٤۸۵ رخ داده . وی مؤلف :

فرهنگ میر سید علی است که در فهرست کتابخانهٔ بدلیان ۱٦۵۲ وصف شده (رجوع کنید ایضاً بفهرست ریو ج۲ص ٤٤۷وغیره).

۵۳ـ میر سید شریف جرجانی، السید شریف علی بن محمد الجرجانی متولد شعبان ۱۳٤۰/۷٤۰ در قریهٔ طاغو [2] نزدیکی استراباد ازشاگردان عالم منطقی مبارکشاه و

۱ـ درفهرست آهلوارد چنین آمده ولی درهیچیك از نسخ کتاب او نام مذکور دیده نمیشود اهلوارد (ص١٥٤) میگوید که این نام در «اجازه» او آمده است.

۲ـ دردائرة المعارف اسلامی «تاجو» نوشته شده و آن صحیح نیست.

اکمل‌الدین بابرتی (تاریخ ادبیات براون ج۲ ص ۷۰) است و در قاهره خدمت ایشان تلمذ کرده .

درسال ۷۷۹ ـ ۱۳۷۸ ملا سعد الدین تفتازانی اورا بشاه شجاع مظفری معرفی نمود وشاه شجاع تدریس مدرسهٔ دارالشفاء شیراز را باومحول داشت. چون امیرتیمور شیراز را در سال ۷۸۹ مسخر ساخت میرسید شریف را بسمرقند برد ولی بعد از مرگ آن امیر بشیراز بر گشت و تاسال فوت خود یعنی ۸۱۶/۱۴۱۳(۱)۱ در همانجا مقیم ماند.

تألیفات میرسید شریف که ازپنجاه متجاوز وغالباً بعربی‌است بیشتر کتب‌درسی یاشروح بر کتابهای درسی منطق وصرف ونحو و معانی وبیان و فقه و فلسفه است از کتب فارسی او باید صرف میر ونحو میر وصغری و کبری نام برد . همچنین:

ترجمان قرآن ۲ که شرح و ترجمهٔ فارسی غالب لغات قرآنی است بترتیب نزول آنها. فهرست اته ۲۶۹۹ (۸۵۸هجری) ، فهرست براون قسمت نسخ‌فارسی ۱۹، فهرست کتابخانهٔ عاشر افندی ص ۱۵۷ شمارهٔ ۱۴۲۸ (؟) فهرست ایوانف کرزن ۳۳۸ .

این کتاب را بعد ها دیگران بنظم الفبائی در آورده اند و ازاین نوع دونسخه بدست است :

۱ - از تاج بن محمد بن ابراهیم الهاشمی (فهرست اته ۲۷۰۰ ۳ بتاریخ ۸۵۸ هجری) .

۲ـ از عادل‌بن علی‌بن عادل‌الحافظ (فهرست برلین ۳۲ (۲) و فهرست کتابخانهٔ

۱ـ درالفوائدالبهیه بنقل ازتاریخ‌عینی۸۱۴ مذکوراست.

۲ـحاجی‌خلیفه‌ازیک‌ترجمان‌القرآن‌نام‌میبرد ومیگوید که‌همان‌تراجم‌الاعاظم (مذکور درشماره ۵۰) است : رجوع کنید ایضاً بشماره‌های ۵۴و۵۶ و۶۷

۳ـاته ازتصادف عجیبی صحبت میدارد که مؤلف شرح آنرا در مقدمهٔ کتاب خود ذکر کرده است.

دیوان‌هند قسمت فارسی ۵۳۰ که اندکی ناقص است بتاریخ ۱۱۱٤) .

برای ترجمه احوال میرشید شریف جرجانی رجوع کنید بیغیةالوعاة ص۳۵۱و ومجالس العشاق ص۲۹۱ ورشحات‌ص۱۰٦ وحبیب‌السیر ج۳ص۸۹ والفوائدالبهیه ص ۱۲۵ وروضات الجنات ص٤۹۷ و تاریخ ادبیات بروکلمن‌ج۲ ص۲۱٦ ودائرة المعارف اسلامی تحت عنوان «جرجانی» و تاریخ ادبیات براون‌ج۳ ص۵۳۵ .

۵۴ـ منقاری‌زاده، یحیی‌بن‌عمر منقاری‌زاده که از سال ۱۰۷۳ تا ۱۰۸٤ شیخ الاسلام قسطنطینیه بوده بسال ۱٦۷۸/۱۰۸۸ ـ ۱٦۷۸ وفات یافته است . اما مسلم نیست که‌وی همان منقاری‌زاده یحیی افندی باشد که کتاب :

ترجمان‌القرآن را در تفسیر یا ترجمهٔ لغات قرآن (؟) نوشته . فهرست کتابخانهٔ ایاصوفیه ۸۵ (ودراینجا تاریخ فوت مؤلف سال۱۰۵۳ قید شده) .

(رجوع کنید بخلاصة الاثار ج٤ص٤۷۷وفهرست نسخ خطی ترکی‌ازریو ص۱۵ وتاریخ ادبیات بروکلمن ج۲ ص٤۳۵) .

۵۵ـعبدالحی‌دهلوی، عبدالحی دهلوی متوفی سال ۱۸۲۸/۱۲٤۳ شاگرد و داماد عبدالعزیز دهلوی مذکور در صفحهٔ۱۰۷است واز بزرگترین پیروان مجتهد ومصلح دینی سیداحمد باریلیBarielly بوده(رجوع کنید بدائرةالمعارف اسلامی‌تحت عنوان احمدبن محمدبن عرفان) وبیشتر بتدریس فقه حنفی اشتغال داشته .

ازتألیفات اویکی :

لغات‌القرآن است که یك ،باردر فاصلهٔ ۱۳۰٦ ـ ۱۳۰۷ درجونپورو دوباردر حاشیهٔ قرآنهای چاپ میروت درسالهای ۱۲۸٦ و۱۲۹٤ بچاپ رسیدهٔ (رجوع کنید بتذکرهٔ علمای هندص۱۱٤) .

۵٦ ـ لغات قرآنی دیگر که تاریخ تألیف آنها معین نیست

۱ـاساس‌العلوم تألیف‌حکیم‌بن عماد ناگوری ،فهرست رامپور(نذیراحمد٦)

۲ ـ جامع مفردات القرآن تألیف مراد کشمیری ، فهرست کتابخانهٔ آقسرای۹۱ وایاصوفیه ۲۹۷ (؟)

۳ ـ **ترجمان‌القرآن** تألیف‌ابوجعفر محمدبن محمدبن‌خلیل الزوزنی(فهرست کتب‌عربی کتابخانهٔ گوتا ٤٠) .

٤ـ **واضح البیان فی‌لغات القرآن** تألیف محمدصالح ، فهرست ایاصوفیه‌ج۲ ص۱٤٦۲ شمارهٔ ٥٦ بخط مؤلف .

٥٧ـ لغات‌قرآنی که مؤلفین‌آنها مشخص نیست

۱ ـ شماره٤۸۳۷ ازفهرست ایاصوفیه .

۲ ـ فهرست کتابخانه دیوان‌هند قسمت فارسی صفحهٔ ٥٦۲ الف .

۳ ـ **جواهرالقرآن** ، فهرست آصفیه ج ۲ ص۱٤٥۲ شمارهٔ ۲٦٤ که ازا بتدا ناقص است ،

٤ ـ **خلاصه‌متخلص‌المعانی** ، فهرست‌اته ۲۸۰۱وفهرست ایوانف کرزن۳٤٦،

٥ ـ **متخلص‌المعانی** ، فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱٦٤ (بتاریخ ۱۲٥۰ هجری) چاپ باریلی بسال ۱۸٦٦ ،

٦ ـ **رساله فی‌معرب‌الفاظ القرآن‌والحدیث** ، فهرست قاهره ص٥۳۳.

۷ ـ **ترجمان القرآن** [1] ، فهرست برلین ۲۳۲ (۸) که فقط قسمتی است،

۸ ـ **ترجمان القرآن** [1] فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت عربی۹۸٤ که قسمت‌آخرآن افتاده .

تجوید و قراآت

کتاب معروف شاطبی متوفی سال٥۹۰/۱۱۹٤ بنام حرزالمعانی ووجه التهانی یاالقصیدة الشاطبیه یاالشاطبیه (تاریخ ادبیات بروکلمن ج۱ص٤۰۹)درقراءت قرآن‌هم بفارسی ترجمه وشرح‌شده وهم‌التقاطاتی ازآن بعمل‌آمده :

الف ـ ترجمه‌های آن

---

۱ ـ برای همین عنوان رجوع کنید بصفحات ۱۲٦و۱۲۷

۱ ـ متن باترجمهٔ فارسی ، فهرست کتابخانه والدهٔ عتیق جامعی ۲۰.

۲ ـ استخراجی از ترجمهٔ آن ،فهرست فلوگل۱۶۳۷ اوراق ٤ب ـ ۷الف ،

ب ـ شروح آن

۱ ـ **ایضاح المعانی فی شرح حرزالامانی** که بسال ۱۰۹۹ در مکه نوشته شده ،فهرست کتابخانهٔ پیشاور ۱۰۹۷ (ب)

۲ ـ **ایجازالمعانی فی شرح حرزالامانی** تألیف حسین بن عثمان ، فهرست آصفیه ج ۱ س ۳۰٦ شمارهٔ ٤٦ ،

۳ ـ **کشف الامانی فی سبع المثانی**،تألیف محمدبن عبدالله بن محمود ،فهرست ایاصوفیه ۵۷ ،

٤ ـ **قطبیه شرح شاطبیه** ، فهرست پیشاورشمارهٔ ۱۰۷۹ .

۵ ـ **شرح قصیدهٔ شاطبیه** بنظم ،فهرست ایاصوفیه ۳٤

٦ ـ **شرح قصیدهٔ شاطبیه** (مثنوی) ، فهرست کتابخانهٔ امیر کمانکش ۱۵ مکرر

۷ـ **سکندر شاهی** ، فهرست کتابخانهٔ پیشاور ۱۰۹۱

۸ ـ **ترجمة الجریدة فی شرح القصیدة** تألیف قاسم بن ابراهیم بن محمدقزوینی، فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱٦۷ (قرن شانزدهم) ، فهرست Decourdemanche ج۲قسمت عربی ٦۳۱٤ (بتاریخ ۸۷۰ هجری) ، فهرست پیشاور ۱۰۹٦ .

ج ـ التقاطات از آن

۱ ـ فهرست اته ۲۷۰۲ (۲)

۲ ـ رجوع کنید بملتقطات حرزالامانی تحت شمارهٔ ۵۹ که ذیلا بیاید

۳ ـ فهرست Deceurdemanche قسمت فارسی ۱٦۷۳ (۱۵) ،

۵۹ - شریف محمد سمرقندی، الشریف محمد بن محمود بن محمد بن [1] احمد بن علی السمرقندی البغدادی [2] بگفته حاجی خلیفه نوادهٔ ناصر الدین [محمد بن یوسف الحسینی السمرقندی [3]] است که در ۱۱۶۱/۵۵۶ وفات یافته و بهمین جهت نباید خیلی دیرتر از سال ۱۲۰۰ میلادی اسم و رسمی پیدا کرده باشد. از تألیفات او:

۱ - **المبسوط والمضبوط فی القراآت السبع** (رجوع کنید بکشف الظنون ج ۵ شماره ۱۱۳۳۲ و فهرست نذیر احمد ۳ (کتابخانهٔ احمد الله مرادآبادی).

۲ - **ملتقط حرز الامانی** [4] که منظومه‌ایست مبتنی بر رساله شاطبیه (رجوع کنید بعدد ۵۸) و آن شرحی دارد بنثر بنام منثور ملتقط حرز الامانی تألیف محمد بن احمد سنانی، فهرست برلین ۱۸۱ (٤) و ظاهراً «کتاب قراآت» مذکور در فهرست اته تحت شمارهٔ ۲۷۰۲ نیز تألیف همین مؤلف است.

۶۰ - حافظ رومی، حافظ رومی محمد بن یوسف الظهیر در سال ۱۳۷٤/۷۷۶-۱۳۷۵ درخوارزم کتابی نوشته است بنام **مطلوب القاری** بنظم درقراآت مختلفه در ۷۸۰ بیت، فهرست نذیر احمد ۵ (رامپور)

۶۱ - ترجمه‌های مقدمة الجزرية کتاب منظوم محمد بن محمد الجزری متوفی سال ۱٤۲۹/۸۳۳ را درفن قراآت قرآن که معمولا بمقدمة الجزرية معروف است (تاریخ ادبیات بروکلمن ج ۲ ص ۲۰۲) ازعربی بفارسی تحت عنوان.

فرائد الفوائد ترجمه کرده‌اند (فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شمارهٔ ٤۵ و فهرست بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۶۸ ب بتاریخ ۱۱٤۵ هجری و فهرست ایوانف ۹۷۲)

ترجمهٔ دیگری از همین کتاب بتوسط عبدالرحمن بن برهان الدین بن عبدالله الصباغ الحقی اللهوری بعمل آمده بنام **ترجمة المفید فی مقدمة التجوید** (فهرست

---

۱ - درفهرست نذیر احمد چنین است ۲ - در فهرست نذیر احمد بهمین شکل است ولی با تردیدی ۳ - رجوع کنید بتاریخ ادبیات عرب بروکلمن ج ۱ ص ۳۸۱ و ٤۱۳-٤ نام مؤلف دراین کتاب محمود بن محمد بن احمد السمرقندي الشريف مذکور است

کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی‌فارسی ۱۱۶۸) .

شرح‌همین کتاب بتوسط مفتی‌محمداحسن بامتن عربی‌وشرح زکریاالانصاری یك‌باردرسال ۱۲۸۸ درپیشاور وسه‌باردر سال۱۸۸۱ و۱۸۸۷ و۱۸۸۸ دردهلی ویك‌بار هم‌درسال ۱۹۲۱ (ظاهراً) درلاهور بچاپ رسیده .

۶۲ ـ ابن‌عماد که ظاهراً همان شاعر معروف بهمین رسم است (رجوع کنید بذیل فهرست ریوشمارهٔ ۴۸ ۳دوم‌بار) . وی‌درسال۸۰۳/۱۴۰۰ـ۱۴۰۱ منظومه‌ای‌ساخته است درقراءت قرآن بنام :

خلاصة‌التنزیل (ـ التجوید ؟) (فهرست ایوانف ۵۹۸) .

۶۳ ـ طاهر اصفهانی که بدون‌شبهه همان‌طاهربن عربشاه اصفهانی است که بقول‌حاجی‌خلیفه در کشف‌الظنون (ج۶شماره‌های ۹۴۷۵و۹۴۸۴) درسال۷۸۶/۱۳۸۴ ـ۱۳۸۵ تولدیافته ، وی‌مؤلف‌دو کتاب است‌یکی‌بنام :

۱ ـ **درالفرید فی‌علم[یامعرفة]التجوید** ، فهرست کتابخانهٔ دیوان‌هندقسمت فارسی۳۲ الف وفهرست کتابخانهٔ پیشاور ۱۰۸۳ ، دیگری باسم :

۲ ـ **منهل‌العطشان فی‌رسم القرآن** که‌آنرا بسال ۸۴۷ باسم شاهرخ نوشته، فهرست کتابخانهٔ پیشاور ۱۰۹۵(۲) وفهرست کتابخانهٔ عمومی۲۰۸ .

ظاهراً کتب و رسائل ذیل نیزاز همین شخص باشد ، یکی کتاب «**قراءة قراء السبع**» که درفهرست کتابخانهٔ ایاصوفیه ٤٤ بحافظ اصفهانی نسبت داده‌شده ،دیگر «**رسالهٔ‌مفرد همزه**» که درفهرست کتابخانهٔ عمومی ۲۱۳ آنرا بطاهر حافظ منسوب داشته‌اند . همچنین محتمل است که «رسالهٔ تجوید» مـلامحمد طاهر قاری (فهرست آصفیه‌ج۱ص۳۰۶شمارهٔ۴۸) و«تجویدلاینفك» ملامحمدطاهر که بعدذکرآن بیایدنیز ازتألیفات همین طاهر اصفهانی باشند .

۶۴ـ یارمحمدسمرقندی،یارمحمدبن‌خدادادسمرقندی بنام‌ابوالغازی عبیدالله بهادرخان شیبانی حکمران ماوراءالنهر ازسال۹۳۹تا ۹۴۶/۱۵۳۳ ـ ۱۵۳۹ کتابی تألیف کرده است بعنوان :

قواعدالقرآن ، فهرست آصفیهٔ ج۱ص ۳۰۸ شمارهٔ‌های ۲۲و۹۲ و ۹۶و۱۰۹ ، فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱۷۱ (قرن شانزدهم) ، ۱۱۷۲ (۱۱۸۹هجری) ،فهرستDecourdemamche ج۲ قسمت‌فارسی۱۶۷۳(۲ـ۳) ، فهرست اته۲۷۰۳ ، فهرست کتابخانهٔ دیوان‌هند قسمت‌فارسی ۳۳الف ، فهرست ایوانف۴ـ۹۷۳ ایوانف ـ کرزن۳۳۹ (۱) فهرست ریوج ۲صفحه ۸۰۳ که فقط‌قسمتی از آن است .

۶۵ ـ عمادالدین استرابادی ، عمادالدین علی الشریف القاری الاسترابادی کتابی‌درتجوید بنام شاه‌طهماسب صفوی (۹۳۰ـ۹۷۴/۱۵۲۴ـ۱۵۷۶) نوشته است‌بنام :

تحفهٔ‌شاهیدرقراآت مختلفهٔ عشرسوره‌های اول‌وصدودوازدهم قرآن ،فهرست برلین ۴(۳) ، فهرست ایوانف ۹۷۵ [۱] ،ایوانف کرزن ۳۴۰ ،

ظاهراً «رساله قراآت» از همین مؤلف که درفهرست آصفیه ج۱ص ۳۰۶ شمارهٔ ۶۴وفهرست بانکیپور قسمت نسخ‌خطی ۱۱۷۰ (بتاریخ ۱۱۶۸) وصف شده همین‌تحفهٔ شاهی‌باشد .

برای شرح حال اورجوع کنید بهفت‌اقلیم شماره ۱۱۶۸ .

۶۶ ـ حافظ کلان بخاری،حافظ کلان بخاری‌بنام‌عبدالله‌بهادرخان (ظاهراًهمان عبدالله‌خان امیردوم ازملوك شیبانیهٔ بخارا که از۹۹۱ تا ۱۰۰۶/۱۵۸۳ـ۱۵۹۸ امارت میکرده) کتابی نوشته تحت عنوان :

الدرة الفریدة ، فهرست‌آصفیه ج۱ص ۳۰۶ شماره ۸۹ و فهرست نذیراحمد۱ (محمد محدث دررامپور)

۶۷ـرضی الدین‌عبدالمجید ،رضی‌الدین ابوالخیر عبدالمجید در سال ۱۰۲۲/ ۱۶۱۳ـ۱۶۱۴ کتابی تالیف‌نموده است‌باسم :

القول‌المجید لتجوید کلام‌الله المجید ، فهرست نذیراحمد ۲ (رامپور) .

۶۸ ـ نورالدین محمدقاری ، نورالدین محمدقاری درعهد سلطنت جهانگیر

۱ـاگرچه‌عبارات اول‌در دونسخهٔ برلین و کلکته مختلف است لیکن‌دو نسخه‌ای که برج‌و ایوانف‌وصف آنها راکرده‌اند یکی‌است .

(۱۰۱٤ـ۱۰۳۷/۱۶۰۵ـ۱۶۲۸) کتابی تألیف نموده بنام :

مقصود القاری [1] ، فهرست آصفیه ج۱ ص۳۰۸ شمارهٔ ۷۹ ، فهرست برلین ۷۳(۵)، فهرست بهار ۱۵۶ (۵) ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند ۱٤۳۵ اوراق ا ب-۶ الف و ۲۳ـ۳۵ فهرست ایوانف کرزن ۳٤۱ .

کتاب مقصود القاری چهار بار در لکنهو بچاپ رسیده در سال ۱۲۹۰ و ۱۸۸۶ (در ضمن مجموعه‌ای از چهار ساله) و ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ (در ضمن مجموعهٔ بیست رسائل قراءت) .

۶۹ـ قاسم جونپوری، قاسم جونپوری مؤلف کتابی است بنام شاه‌جهان (۱۰۳۷ـ ۱۰۶۹/۱۶۲۸ ـ۱۶۵۹) بعنوان :

خلاصهٔ قراآت ، فهرست ایوانف کرزن ۳٤۲ .

۷۰ ـ قاری ابو القاسم، قاری ابو القاسم مؤلف کتابیست بتاریخ ۱۰۶۱/۱۶۵۱ بنام :

نظم اللئالی فی تجوید کلام المتعالی ، فهرست آصفیه ج۱ ص۸۰۳ شماره‌های ۸۰ و ۱۰۱ .

۷۱ ـ مصطفی قاری، مصطفی بن ابراهیم قاری [2] مؤلف کتابیست بتاریخ ۱۰۶۷/ ۱۶۵۶ـ۱۶۵۸ باسم :

۱ ـ تحفة الابرار ، فهرست آصفیه ج۱ ص ۳۰۶ شماره ۵۸ (۱) .

---

۱ ـ این کتاب عین کتاب «زبدة القراءة» تألیف قوام الدین بن سید عبدالله بخاری است (رجوع شود بفهرست کتابخانهٔ دیوان هند ، کتب فارسی دهلی ورق ۳۳) بنابراین بنظر میرسد که مقصود القاری سرقتی باشد از آن کتاب

۲ ـ اعجاز حسین اشتباهاً نام اورا ابراهیم بن مصطفی نوشته

اعجاز حسین (شماره ٤٧٠) میگوید که این کتاب خلاصه‌ایست از :

۲ ـ **تحفة القراء** [فی قراءة العاصم [1]] که آنرا بسال ۱۰٦۷ در اصفهان تألیف وبشاه‌عباس ثانی تقدیم نموده است (کشف الحجب والاستار شمارهٔ ٤٧٠) ، فهرست آصفیه ج۱ص ۳۰٦ شماره‌های ۲۰و۸۳(متممه)،۱۰٤،فهرست برلین۱۸۱(۱۳) ، فهرست بلوشه ج۱ص۳٤. وی کتاب دیگری نیزدارد بعنوان ،

۳ ـ **ارشادالقاری** ،فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱٦٥ (بتاریخ ۱۱۳٤هجری) .

۷۲ ـ سیداحمد کوه گیلوئی،سید احمدبن رکن الدین حسینی کوه گیلوئی که‌بنام ابوالحسن قطبشاه (۱۰۸۳ـ۱۰۹۸/۱٦۷۲ـ۱٦۸۷) کتابی تألیف کرده است باسم :

حیلة القاری ، شروع آن درسال ۱۰۸۳/۱٦۸۲ـ۱٦۷۳ درحیدرآباد واتمام آن در۱۰۹٥/۱٦۸٤ بوده ، فهرست آصفیه ج۱ص۳۰٦ شمارهٔ ۱۰۸ ،فهرست ایوانف کرزن ۳٤۳ .

۷۳ ـ عبدالرحمن بن یوسف،عبدالرحمن بن یوسف درعهداورنگ زیب(۱۰٦۹ ـ۱۱۱۹/۱٦٥۹ـ۱۷۰۷) کتابی تألیف نموده بنام :

معرفة القراءة ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۳٤ج و۳٤هـ .

۷٤ـ نعمة الله لاهوری،نعمة الله بن رحمة الله لاهوری درمحرم۱۰۸۹/۱٦۷۸ یعنی درعهد اورنگ زیب کتابی ساخته است‌بعنوان :

مفید القراء ، فهرست آصفیه‌ج۱ص ۳۰۸ وفهرست‌اته ۲۷۰٥ .

۷٥ـ میرسیدعلی ختلانی،میرسید علی‌بن میرسید محمد ختلانی معروف‌بمیر منجم ازسادات زرآب کتابی نوشته است بنام‌اورنگ زیب‌باسم :

۱ـ قسمت بین‌دوقلاب رااعجاز حسین اضافه کرده

نجاة القاری درطرز ادای آیات قرآنی وقرآءت آن بروایت عاصم ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۳۳ج .

۷۶ - کتاب نظم حاسم در سال ۱۰۹۹/۱۶۸۷-۱۶۸۸ که بحساب جمل با «نظم حاسم» برابر است، این کتاب درقراءت قرآن تألیف شده ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ٤٤ز .

۷۷ - سید قاسم علی ، سیدقاسم علی درسال ۱۱۹۶/۱۷۸۱ بامرعمش محمدافاض الدین الحسنی کتابی تألیف کرده است باسم :

رقعة القاری ، فهرست بهار ۱۵٦ (٦) .

۷۸ - قادر بخش پانیپتی ، قادر بخش پانی‌پتی که در حدود ۱۲۰۰ میزیسته کتابی دارد بنام :

مختصر التجوید ، مجموعهٔ حکومتی مجمع آسیائی بنگاله ۱۹۰۳-۱۹۰۷ شمارهٔ ۹۰٦ .

۷۹ - قوانین الحفصیّه ، درسال ۱۲۰۸/۱۷۹۳ بنام تیپوسلطان میسور کتابی بنام :

قوانین الحفصیه تألیف شده ، فهرست اته ۲۷۰۸ وفهرست ایوانف ۹۸۳[۱] .

۸۰ - التکمیل فی قراءة التنزیل ، در سال ۱۲۵۷/۱۸٤۱ کتابی باسم ،

التکمیل فی قراءة التنزیل تألیف یافته است ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۳٤الف .

۸۱ - سعدالله مرادآبادی ، محمد سعدالله مرادآبادی (متولد سال ۱۲۱۹/۱۸۰٤-۱۸۰۵ ومتوفی سال ۱۲۹٤/۱۸۷۷) بعد ازآنکه تحصیلات خودرا در رامپورو نجیب آباد ودهلی باتمام رساند درسال ۱۲٤٦ درلکنهو مقیم گردید وبعلت کمال دانش بمدرسی مدرسهٔ شاهی و شرکت در ترجمهٔ قاموس که تاج اللغة نامیده شد سپس مفتی دربار کوتوال گردید بعد از خلع واجد علیشاه نواب یوسف علیخان اورا برامپور

خواست واورا مفتی آنجا کرد وی بعربی وبفارسی مؤلفات بسیاردارد ازجمله :

۱ - **نوادر البیان فی علوم القرآن** در ذکر قواعد روایت قرآن که دو بار بسالهای ۱۸۷٤ و ۱۹۰۰ درلاهور بچاپ رسیده .

۲ - **خلاصة النوادر** که خلاصهٔ کتاب فوق است ودرلکنهو یك باربسال ۱۲٦۳ درابتدای قرآنی وباردیگر درهمانجا بدون تاریخ بچاپ درآمده است .

برای شرح حال اورجوع کنید بحدائق الحنفية ٤۸۸ وتذکره علمای هند ۷٤ .

۸۲ - چند کتاب دیگر که غالباً زمان تألیف آنها مشخص نیست .

الف - کتب باعنوان

(درطبقه بندی این قسم کتب آنها راهم که عنوان رساله قراءت دارند ، غیر مشخص وبی عنوان فرض کرده‌ایم) .

۱ - **عجائب التجوید** تألیف عبادالله ، فهرست ادینبورگ ۱۷۸ .

۲ - **فاتح درفاتحه** تألیف جلال الدین محمدبن عبدالجلیل بن محمودبن محمد الصادقی (؟) فهرست ایوانف کرزن ۳۳۹(۲) .

۳ - **هادی تجوید** منظوم که چاپی از آن بدون ذکر تاریخ ومحل طبع بعمل آمده . فهرست آصفیه ج۱ ص ۳۰۸ شماره ۱۱۹ .

٤ - **حل متشابه ممزوج** (درمواردوقف) تألیف محمدبن یوسف الحافظ الاصفهانی، فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱٦۹ (قرن هفدهم) .

٥ - **حیاة الفؤاد** تألیف محمدبن حسن علی کوساری معروف بعلی القاری، فهرست اته ۲۷۰٤ ،فهرست ایوانف ۹۷٦ .

٦ - **جدول مبین**(؟) فهرست ایوانف ۹۸٥ .

۷ - **کامل التجوید** تألیف امین عزالدین محمدبن بهاءالدین الجوریدی که

بدرخواست رشیدبن بهرام بن رشیدبن محمدالهروی نوشته شده و بسال ۱۲۸۹ با کتاب عربی تبعید الضاد عن صوت الضاد تألیف محمد شاه یکجا در دهلی بطبع رسیده ، فهرست Decourdemenche ج ۲ قسمت فارسی ۱۶۷۳ (۱۲) که قصیده ایست از همین مؤلف (رجوع کنید بصفحه ۱۳۹ شماره ۲) و ایضاج ۲ قسمت فارسی ۱۶۷۳ (۶) (تألیف محمد صادق؟) و فهرست بلوشه ۱۵۵ (۳) که ظاهراً شروحی براین کتاب یا قصیده‌ای شبیه بآن است .

۸ ـ **کنز اللطائف فیما یحتاج الیه تصحیح المصاحف** ، فهرست قاهره ص ۴۰۷ (دو نسخه بتاریخ ۱۲۱۵ و ۱۲۳۰) .

۹ ـ **کنز القراء** ، فهرست پیشاور ۱۰۹۷ ج .

۱۰ ـ **خلاصة الرسوم** تألیف عثمان بن عبدالرحمن طالقانی ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۶ شماره ۲۳ .

درقرآنی که درسال ۱۲۹۸ بچاپ سنگی در اگره انتشار یافته مستخرجاتی از کتابی که همین نام را دارد هست .

۱۱ ـ **معادن الاسرار** تألیف نظام بفارسی ، فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۸ شمارهٔ ۱۰۵ .

۱۲ ـ **مجمع الفوائد** تألیف امام بن احمدبن امام الکوجابی ، فهرست گوتا ۲ (۵) .

۱۳ ـ **مجموعهٔ فیروزشاهی** [۱] . فهرست آصفیه ج ۱ ص ۳۰۸ شماره ۱۱۰ .

۱۴ ـ **منظر القاری** تألیف حافظ اخضری (؟) ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت اردو ۷۰ الف .

۱۵ ـ **مرغوب القاری** تألیف عبدالله بن احمدبن بایزید کلیانی ، فهرست ایوانف ۹۸۵ (۳) .

---

۱ ـ تألیف این کتاب بلاشبهه در عهد فیروزشاه تغلق (۷۵۲-۷۹۰/۱۳۵۱-۱۳۸۸) بانجام رسیده است.

این کتاب یك‌بار بسال ۱٦۸٦ دردهلی ودوبارهم در۱۳۰۸ و۱۸۹۵(درضمن مجموعهٔ بیست رسائل قراءت) بچاپ رسیده .

۱٦ ـ مفید‌التجوید ، فهرست آصفیه‌ج ۱ص۳۰۸ شمارهٔ ۹۵ .

۱۷ ـ مختصر فی‌بیان تجوید الفرقان تألیف محمد چاپ دهلی بسال۱۸۸٦

۱۸ ـ منتخب‌التجوید بنظم ، فهرست ایوانف کرزن ۳٤۵ (۲).

۱۹ ـ قول‌فصل دروقف ووصل تألیف میرآقا چاپ لکنهو۱۸۹۳ ،

۲۰ ـ رغائب الالباب تألیف محمدرضا علی‌بن‌سخاوت علی‌بفارسی ، فهرست آصفیه‌ج۱ص ۳۰٦ شمارهٔ۷۳ .

۲۱ ـ مسالك‌البیان فی کشف‌مشکلات‌القرآن تألیف‌محمد جعفر که‌فهرستی است ازقسمتهائی از قرآن که در قرائت‌آنها بسهولت اشتباه رخ میدهد ، چاپ بمبئی سال ۱۳۰۹ .

۲۲ ـ تیسیرالقاری تألیف نورالحق چاپ‌لکنهو بسال ۱۸۹۵ .

۲۳ ـ تجرید فی‌احکام التجوید ، فهرست آصفیه‌ج۱ص ۳۰٦شمارهٔ ٦۲ .

۲٤ ـ تجوید محمدی وتجوید احمدی ورسالة‌نون‌قطنی تألیف‌حاج‌محمد وحاج فتح‌محمدخان چاپ لاهور بسال۱۹۱۳ .

۲۵ ـ تحفه‌نذریه‌تألیف‌قاری عبدالرحمن پانی‌پتی که بسال۱۲۸۳ بچاپ‌رسیده ولی معلوم‌نشد درکجا،فهرست آصفیه ج۱ص۳۰٦ .

۲٦ ـ تحفة الحفاظ تألیف نصرة‌بن‌عمر معروف بسکندر (رجوع کنید بشمارهٔ ۲۸) فهرست کتابخانه بدلیان ۱۳٤۱ (۳)

۲۷ ـ تحفة الرحمانی،فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ خطی فارسی ۱۱٦٦ (قرن نوزدهم) .

۲۸ـ زینة القاری تألیف نصرة بن عمر معروف بسکندر (رجوع شود بشمارهٔ ۲۶) فهرست کتابخانه بدلیان ۱۲۴۱ (۲) وفهرست بهار ۱۵۶ (٤) (؟)، فهرست اته ۲۸۰۲ (۱۰) وفهرست کتابخانه دیوان هند ۱۴۳۵ اوراق ۹ب ـ ۲۱ب و ۴۱ ب ـ ۴۷ الف

۲۹ ـ زینة القاری بنظم، فهرست بهار ۱۵٦ (۲).

۳۰ ـ زینة القاری، فهرست بهار ۱۵٦ (۳).

۳۱ ـ زینة القاری بنظم (که گویا غیر از شمارهٔ ۲۹ مذکور است) فهرست ایوانف کرزن ۳۴۵ (۱).

۳۲ ـ زبدة القراءة [۱] که بتوسط قوام الدین محمدبن سید عبدالله بخاری در احمدآباد تألیف شده، فهرست کتابخانه دیوان هند قسمت فارسی ۳۳ح (تاریخ تألیف یا استنساخ نسخه ۱۱۸۲ است).

ب ـ کتبی که عنوان مخصوصی ندارند ولی مؤلفین آنها معلوم است

۱ ـ درباب قرآآت سبع تألیف حافظ اصفهانی (یاطاهر اصفهانی ؟) رجوع کنید بشمارهٔ ٦۳ مذکور درفوق وفهرست اياصوفيه ٤٤.

۲ـ ابتدای قصیده‌ای در هفت بیت از حافظ عز الدین (رجوع کنید بصفحهٔ ۱۳۷ شمارهٔ ۷؟) در باب آنچه برای یك نفر قاری قرآن رعایت آن لازم هست، فهرست کتابخانهٔ گوتا ۲(۷).

۳ ـ اشعاری از لطف‌الله بن احمد درموضوعات قرآنیه وطرز قراءت آن بترتیب ذیل ۱ـ فهرست اسامی قراء سبع و روایات ایشان ۲ـ ترتیب معمولی سورقرآنی ۳ـ سور قرآنی بترتیب تاریخی ٤ـ سجده‌های قرآن ۵ـ موارد وقف ٦ـ وقوف غفران. فهرست

۱ ـ بغیر از مقدمه این کتاب عین کتاب مقصود القاری نورالدین محمد مذکور در صفحه ۴۲ است.

کتابخانهٔ دیوان‌هند ۱۴۳۵ اوراق۱۶ب ـ۲۹ الف و۴۰ب . قسمتهای ۲و۳ درمجموعهٔ بیست رسائل قرآآت درسالهای ۱۳۰۸ و۱۸۹۵ درلکنهو بطبع رسیده .

۴ ـ رسالهٔ تجوید تألیف محمد معصوم ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت عربی ۹۳ ب .

۵ ـ رساله درتجوید تألیف محمدبن علی حسینی که درمقدمهٔ قرآنی درفاصلهٔ سالهای ۱۲۸۵ـ۱۲۸۸ درطهران بچاپ رسیده (فهرستEllisج‌اول۸۸۴) .

۶ ـ رساله درتجوید تألیف محمدزمان‌بن‌حاج‌محمدطاهر تبریزی فهرستRoss and Browne ۱۲۰ .

۷ ـ رسالهٔ‌تجویدتألیف ملامحمدطاهر قاری(ظاهراً همان‌طاهر اصفهانی‌مذکور درصفحه ۱۴۱قبلا)فهرست آصفیه ج۱ص ۳۰۶ شمارهٔ ۴۸ .

۸ ـ رسالهٔ درتجوید قرآن‌تألیف رضاقلی ، فهرست لیدن۱۶۴۹ (بتاریخ۱۰۶۵ هجری) .

۹ ـ کتاب قرآآت تألیف یك نفر سمرقندی (ظاهراً همان محمدبن محمود مذکوردرصفحه۱۳۰قبلا) ، فهرست‌اته۲۷۰۲ ج۱ (تاریخ نسخه ۱۵۰۲/۹۰۷) .

۱۰ ـ مختصر درعلم‌تجویدتألیف حاج‌شکرالله یااستادشکری ، فهرست‌ایوانف ۹۸۴ .

۱۱ ـ قواعد درطرز ادای‌آیات‌قرآنی تألیف زین‌العابدین سبزواری که درآخر قرآنی درفاصلهٔ سالهای ۱۲۸۵ـ۱۲۸۶ درطهران بچاپ رسیده .

ج. کتبی که نه‌عنوان مخصوصی دارندونه‌مؤلفین آنهامشخص است

اول ـ در تجوید و قراءت بطور کلی

۱ ـ بعضی از هفت مقدمهٔ عربی و فارسی که بقرآن چاپ دهلی در سال ۱۲۹۲ منظم است .

۲ ـ منظومه‌ای در تجوید که برای شخصی بنام عبدالرؤف ساخته شده ، فهرست بهار ۱٦٦ (۱) .

مستخرجاتی از این منظومه بعنوان اشعار منتخب از قصیدة‌القراء در مجموعهٔ بیست رسائل قرائت درسالهای ۱۳۰۸ و ۱۸۹۵ در لکنهو بطبع رسیده

۳ ـ فهرست آصفیه ج۱ص ۳۰٦ شمارهٔ ۹۸ وص۳۰۸ شمارهٔ ٥٤ .

٤ ـ فهرست برلین ۱۸۲ .

٥ ـ فهرست اته ۲۸۰۲ (۹) .

٦ ـ فهرست فلوگل ج۳ شمارهٔ ۱٦۳۷

۷ ـ فهرست گوتا ۲ (۲)

۸ ـ فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت عربی ۹۳ج ، اوراق ٥۰ـ٦۰ب ، قسمت عربی ۹۳ج (فقط قطعه‌ای) ،قسمت فارسی ۳۲ب ، قسمت فارسی ۳٤د .

۹ ـ فهرست LOTH ٤۳ اوراق ۹۲ب ـ ۹٤ الف .

دوم ـ کتب مربوط بموضوعات مخصوص

الف در ـ وقف: ۱ ـ ملاحظاتی درباب وقف درقرائت قرآن Notice d' un traité des pauses dans la lecture de l' Alcoran (فهرست بلوشه ج ۱ ص ۳۳) تألیف Sylvestre de Sacy در Notices et Extraits ix pt.1 pp III -I6 .

۲ ـ مختصر من الوقف للسجاوندی ، فهرست Krafft ٤۰ ذ .

۳ ـ Memoria Technica (منظومه‌ای برای حفظ) از ۸ تا ۱۲ شعر ، فهرست اته ۲۷۰۳ آخر آن ، فهرست گوتا ۲ (٤) فهرست کتابخانهٔ دیوان هند ۱٤۳٥ ورق ۱۹الف

و۴۰ب-۴۱ الف قسمت فارسی ۳۳ ورق۱۱۱الف . این همان «نظم‌مشهور» است که در ضمن‌مجموعهٔ بیست رسائل قرائت درسالهای ۱۳۰۸ و۱۸۹۵ بچاپ رسیده .

٤ - فهرست برلین ۱۸۹ ازذیل آن .

٥ - فهرست بلوشه ج ۱ص۳۳ .

٦ - صورت ۸۳مورد ازقرآن که وقف درآنها جایزنیست ، فهرست برلین۱۸۹ ازذیل آن .

۷ - صورت ۱۷ مورد دیگر ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۳۳ یا

ب - درتلفظ همزه ، فهرستLOTH ٤٥ اوراق۱ -۱٦الف.

ج - درادغام واظهار واخفا وقلب ،فهرست برلین ٤ (٤) ،

د - دستور درقراءت سوره‌ای بدون لحن ، فهرست برلین ۱۸۹از ذیل آن (٥) .

ه - منظومه برای حفظ دراختصاراتی که قراء بایدرعایت کنند .فهرست کتابخانهٔ دیوان‌هند ۱٤۳٥ اوراق ۱٦ الف و۳٦ .

و - فهرست منظوم قراآت سبع ،فهرست کتابخانهٔ دیوان‌هندقسمت‌عربی۹۳ جورق ٦۱ .

ز - صورت منظوم موارد قطع و سورو رکوعات و سجدات قرآن درضمن مجموعهٔ بیست رسائل قرائت که در۱۳۰۸ و۱۸۹٥ بچاپ رسیده .

ح - منظومهٔ جهت‌سپردن بحافظه‌در سوری که‌متضمن سجده‌اند فهرست برلین٦ (۷) .

ط - نظم خوش بیان که منظومه‌ایست در تعداد لغات وآیات وسور که‌ایضاً درضمن مجموعهٔ بیست رسائل‌قرائت درسالهای ۱۳۰۸ و۱۸۹٥ درلکنهو بطبع رسیده

ی - صورت منظوم‌سور ، فهرستDorn ٥۰۰(٤٦) ،فهرست کتابخانهٔ‌دیوان

هند قسمت فارسی ۳٤ وفهرست ایوانف کرزن ۳٤۳ . یك چنین صورت منظومی سور درمجموعهٔ بیست‌رسائل قرائت درسالهای ۱۳۰۸ و۱۸۹۵ درلکنهو چاپ شده است .

یا ـ صورت‌موارد‌قطع ، فهرست ایوانف ۹۸۳ (۳) .

یب ـ صورت رکوعات ،فهرست اته ۲۷۱۰ و فهرست ایوانف ۹۸۱ـ۹۸۲ـ ۹۸۳ (۲) .

یج ـ درعدهٔ دفعاتی که هر کلمه درقرآن آمده ، فهرست برلین ۱٤ (۲۱) رجوع کنید درباب‌رسالهٔ دیگری درهمین‌موضوع بصفحه۱٤٥ که بعد خواهدآمد .

د ـ رسم‌الخط

۸۳ ـ رساله‌ای دراین موضوع بقلم محمد جعفر شیرازی در مقدمهٔ قرآن چاپ ۱۲۸٥ـ۱۲۸٦ درطهران بطبع رسیده وسه رسالهٔ ذیل هم بشکل نسخهٔ خطی موجود است .

۱ ـ منهل‌العطشان فی‌رسم القرآن تألیف طاهرحافظ (رجوع کنید بصفحهٔ ۱۳۱ که گذشت) فهرست کتابخانهٔ پیشاور ۱۰۹٥ (۳)وفهرست کتابخانهٔ عمومی۲۰۸

۲ ـ هرسوم الخط هرسوره به تجوید لاینفك تألیف‌ملامحمدطاهر، فهرست رامپور (نذیراحمد٤ تاریخ نسخه ۱۰۸۳هجری) .

۳ ـ تحفةالخاقان فی‌رسم القرآن تألیف‌محمد نعیم‌بدخشی ، فهرست آصفیه ص۳۰٦ شماره ۹۰ (۲) .

هـ ـ فهارس و کتب کشف‌الایات

۸۴ـ محمدعلی کربلائی، محمد علی کربلائی از شاگردان محمدبن خاتون عاملی‌است [۱] وی‌بدستور استاد خودوبنام‌سلطان عبدالله‌قطبشاه پادشاه گلکنده(۱۰۳٥

---

۱ ـ وزیر عبدالله قطبشاه (رجوع کنید بفهرست ریو۲ص ۷۸۱ الف۵)

-۱۰۸۳/۱۶۲۶-۱۶۷۲) کتابی تألیف کرده است‌باسم :

هادیهٔ قطبشاهی که‌فهرستی است‌الفبائی از آیات‌قرآن ، فهرست‌ریو ج۱ص۱۳

ظاهراً کتب ذیل که همهٔ آنها را بنام محمد علی کربلائی ضبط کرده‌اند همین کتاب فوق‌باشد . فهرست کتابخانهٔ با یزید ۱۴ بنام «ترتیب زیبا» و فهرست کتابخانهٔ نوری عثمانیه ۱۳۵ بنام «ترتیب القرآن» و فهرست کتابخانهٔ سلیمیه ۷ بنام «ترتیب بهائی قطبشاهی» .

در کتاب کشف‌الحجب والاستار تحت شمارهٔ ۱۱۷۵ رساله‌ای بنام :«رسالة الواضحه لتخریج الآیات القرآنیة» بهمین مؤلف نسبت داده شده‌است

۸۵ ـ مصطفی بن محمدسعید، مصطفی بن محمد سعید افغانی ملقب بمقرب‌خان مؤلف دو کتاب ذیل است :

۱ ـ نجوم الفرقان یا علامات نجوم الفرقان که این‌عنوان ثانوی‌ضمناً بحساب جمل‌باسال تألیف کتاب یعنی ۱۱۰۳/۱۶۹۱-۱۶۹۲ نیزمطابق است واو آنرا باورنگ زیب‌تقدیم نموده ، فهرست کتابخانهٔ بانکیپور قسمت نسخ‌خطی فارسی ۱۱۶۲-۱۱۶۳ وفهرست اته۲۷۰۷ وفهرست ایوانف ۹۷۷ وفهرست پیشاور ۱۱۴ .

این کتاب درنقاط وسنوات‌ذیل بچاپ‌رسیده : در کلکته بسال ۱۲۲۶ «فهرست Ellis ج‌اول۹۱۶»درمدرس۱۲۹۲(فهرست Ellis ج اول۹۱۶)ودرحاشیهٔ‌قرآن‌چاپ‌اگره ۱۳۰۸ (فهرست Ellis ج‌اول ۸۸۱)

۲ ـ امارات‌الکلام الرحمانی که‌بحساب‌جمل‌با ۱۱۰۵ سال‌تألیف آن‌مطابقت دارد و آن فهرستی [است] از آیات ورکعات قرآن،فهرست نذیراحمد (رامپور۱۶)

۸۶ـ غلام‌احمدوسیدعلی، غلام احمدقاضی‌سرینگپتام وسیدعلی‌قاضی‌لشکردر سال۱۲۲۳/۱۷۹۵-۱۷۹۶ که تاریخ مولودی‌تیپوسلطان است [۱] برای‌او که از۱۷۸۲تا

۱ ـ برای‌معرفت‌این‌تاریخ رجوع کنید بکتاب «مسکوکات حیدرعلی وتیپوسلطان» تألیف J.R.Henderson ص ۹-۱۳ و۲۸ که در سال۱۹۲۱درمدرس‌بچاپ رسیده‌همچنین بمقاله‌ای که اودر روزنامهٔ انجمن آسیائی بنگالGASBدرسال ۱۹۱۴درصفحات ۲۵۱-۲۵۵ نوشته است .

۱۷۹۹ درمیسور سلطنت میکرده کتابی تألیف کرده‌اند باسم :

جواهر القرآن که کشف الایاتی است [1] فهرست‌اته ۲۷۰۹ ، فهرست ایوانف ۹۷۹(که گویا بخط مؤلف است) ، ۹۸۰ .

ظاهراً این کتاب همان کتاب «تعداد آیات قرآن» است که درفهرست کتابخانهٔ عمومی ۱۹۰ آمده .

همین سیدعلی که‌قاضی حضور معلی بوده‌درسال ۱۲۲۶ ازتاریخ مولودی باسید مصطفی قاضی حضور عسکر وغلام‌حسین وغلام‌احمد میرزایان‌دفتر برای تیپوسلطان بشمردن عدهٔ‌دفعاتی که هریك ازحروف الفباء در تمام قرآن ودرسی سوره از سورآن تکرار شده پرداختند ورقمی که بدست‌آمده در انجمن همایونی آسیائی قسمت سوم مضبوط است (ذکر تألیف دیگری از این قبیل در صفحهٔ ۱۴۳ عنقریب گذشت) .

غلام احمد مذکور در فوق مؤلف کتابی است بنام «زادالمجاهدین» در جهادو عبادات دیگر (فهرست‌اته ۲۶۲۱_۲۶۲۲ وفهرست‌ایوانف ۱۱۴۷) و کتابی باردوباسم «احکام‌النساء» یا «خلاصهٔ سلطانی» (فهرستBlumhatrd در دیوان‌هند ۱۶_۱۷ رجوع شود ایضاً بفهرست اته۲۶۲۳ [2]) .

۸۷ - فهرست سوره‌های کتاب‌الله، فهرست‌سوره‌های کتاب‌الله‌رابدستور تیپوسلطان تألیف کرده‌اند وآن کتابی است‌مشتمل برفهرست سوروشأن نزول ومحل وحی‌وعدهٔ‌آیات و کلمات وحروف ورکعات‌قرآن وخواص آیـات ، فهرست اته۲۷۱۱ وفهرست ایوانف ۹۷۸ .

ازاین کتاب یك نسخهٔ اصلاح شده بااضافاتی درباب رکوعات مقتبس ازنجوم

---

۱ ـ آنچه‌اته وایوانف درباب مضمون این کتاب نوشته‌اند اعتمادی ندارد .
۲ ـ اینکه‌اته‌مدعی است که این کتاب از کتابی‌عربی‌تألیف ابوحفص‌بخاری مذکور درمقدمه ترجمه‌شده اشتباه است .

الفرقان مذکور درفوق ومطالبی در بـاب علائم وقف وغیره بدست سیدعلی نامی در سال۱۲۸۲ در کلکته بچـاپ رسیده است .

درفهارس دیگر ازسور قرآنی رجوع کنید بصفحهٔ ۱٤۳ که گذشت .

۸۸ ـ کتب دیگر ۱ ـ سبیکة الذهب الابریز فی فهرس مقاصد الکتاب العزیز تألیف بدیع الزمان بن مسیح الزمان که صورتی است ازمحتویات قرآن ودرحاشیهٔ آن لغات غیرمأنوس بفارسی ترجمه شده ونام این حاشیه «فتح المنان فی ترجمة لغات القرآن» است وآن بسال ۱۸۷۹ درلاهور بطبع رسیده است .

۲ ـ **ترتیب زیبا** تألیف حاج صـالح ناظم بن محمدبن اسماعیل که بچاپ رسیده ولی معلوم نشد که کی ودر کجا ؟

(فهرست آصفیه ج۱ص ۵٦۲ شماره ۱۰۸) .

۳ ـ **عنوان القرآن** (؟) تألیف محمد ممتاز الحق صدیقی که صورتی است از سورقرآنی باخلاصه‌ای ازمحتویات آنها باخاتمه‌ای بفارسی که سوررا بترتیب محتویات منظم کرده ، چاپ لکنهودر سال ۱۸۷۹ ،

و ـ خواص القرآن

۸۹ ـ ابن الخشاب، محمدبن احمد(؟)بن سهیل الجوزی معروف بابن الخشاب (حدود۱۲۵۲/٦۵۰) کتابی بعربی داردبنام :

الدر النظیم فی فضائل قرآن العظیم(رجوع کنید بتاریخ ادبیات بروکلمن ج ۱ص٤۱٤) .

این کتاب رامورخ وصوفی معروف یافعی (عبدالله بن اسعد متوفی سال۱۳٦۷/۷٦۸ رجوع کنیدبتاریخ ادبیات بروکلمن ج۱ص٤۱٤) خلاصه کرده وترجمهٔ فارسی آن(که ظاهراً ازیافعی باشد ؟) درسال ۱۳۱۱ در بمبئی بچاپ رسیده است . یک نسخهٔ خطی از آن هم ظاهراً در کتابخانهٔ آصفیه ج۲ص۱٦۸۸ موجود باشد .

۹۰ـ عبدالعلی بن محمد بن حسین، عبدالعلی بن محمد بن حسین که شاید همان بیرجندی منجم معروف [۱] وشاید هم کسی دیگر غیرازاو باشد در سال ۱۵۱۹/۹۲٦ـ ۱۵۲۰ ازروی مآخذ عربی غیر مشخص کتاب عظیمی در خواص مخفیه وآثار سحرآمیز آیات وعبارات قرآنی تألیف نموده است [۲] . فهرست کتابخانهٔ برلین ٦٤(٦) که آخر آن ناقص است ، فهرست اته ۱۷٦۲ (۳۰) وفهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۷٤الف و۸٤ب . ارتو کریستن سن A . Christensen درباب این کتاب مقاله‌ای نوشته وبعضی ازقسمتهای آنرا نیز ترجمه کرده تحت عنوان Notice et extrait d ' un ms .persan traitant la magie des versets du Coran وآنرا درسال ۱۹۲۰ در کپنهاگ در مجلهٔ ـ Kgl . Danske Videnskabernes Selskab Historisk filologiske Meddelelser جلد سوم شمارهٔ چهارم بچاپ رسانده‌است .

۹۱ ـ صوامع الملکوت، درعصر محمدقلی قطبشاه پادشاه گلکنده (۹۸۹ـ۱۰۲۰ ۱۵۸۱ـ۱٦۱۱) درحیدرآباد کتابی بنام :

صوامع الملکوت تألیف شده‌است ، فهرست آصفیه ج ۱ ص٥٦٦ شمارهٔ ۱۸۲ .

۹۲ ـ محمد باقر مجلسی عالم معروف شیعه ، محمد باقر بن محمد تقی مجلسی متوفی سال ۱۱۱۵/۱۱۱۱یا/۱٦۹۹ـ۱۷۰۰ کتابی داردباسم :

خواص سوره‌های قرآن ، فهرست کتابخانهٔ بهار ۲٤۱ (۱) .

(برای شرح حال او رجوع کنید بروضات الجنات ص۱۱۸ وتاریخ ادبیات براون ج٤ص٤۰۹ وغیره) .

۹۳ ـ شاه میرزا، ابوالمفاخر نظام‌الدین محمدهادی بن محمد مهدی الحسینی

---

۱ ـ بیرجندی منجم معاصر شاه طهماسب اول (۹۳۰ـ۹۸٤/۱۵۲٤ـ۱۵۷٦) بوده رجوع کنید بفهرست ریوج۲ص ٤۵۳ب وکتاب ریاضیون و منجمین تألیف Suter شمارهٔ ٤۵٦

۲ ـ درمقدمهٔ این کتاب عنوانی جهت آن مذکور نشده .

الصفوی معروف بشاه میرزا ومیرزا مهدیخان صفوی که مؤلف جداول تاریخی راجع بسلاطین تیموری هنداست (فهرست ایوانف ۱٤۷) درسال ۱۱۱٤/۱۷۰۲-۱۷۰۳ درحیدر آباد کتابی نوشته است بنام:

ضیاء العیون در خواص طلسماتی بعضی از عبارات قرآنی (فهرست کتابخانهٔ بدلیان ۱٥٦۳ وفهرست اته ۲۲۷۲).

این کتاب یک‌بار درطهران بتاریخ ۱۲٥٥-۱۲٥٦ (درمقدمه قرآنی) وباردیگر درسال ۱۸۹٤ دربمبئی بچاپ رسیده است.

۹۴ - کتبی که تاریخ تألیف آنها مشخص نیست

۱ - **رسالة مرآة العناية فی اسرار الخواص القرآنية** تألیف محیی الدین روح الله الغزنوی، فهرست ایاصوفیه ٤۰۷.

۲ - **تحفة الغرائب** که بنای آن بر کتاب خواص القرآن تمیمی [۱] (یا بقول خدابخش برجواهر القرآن) نهاده شده، مؤلف این کتاب معلوم نیست بعضی آنرا بمحمدبن محمد سبزواری (فهرست کتابخانهٔ دیوان هند) بعضی دیگر بمحمدبن محمد صدری (خدابخش) بعضی دیگر بمحمدبن محمد سرفرازی (فهرست بهار) وبعضی هم بمحمدبن احمد الداوسی (یا الدوسی) الزواری یا السبزواری یا السرواری (ایوانف) نسبت داده اند ودر فهرست بدلیان بحمد الهروی منسوب شده، فهرست کتابخانهٔ بانکیپور (محبوب القلوب ۹٥)، فهرست بدلیان ۱٥٦۰ (فقط فصول ۱-٤)، فهرست بهار ۲٤۱ (۳)، فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۱۱۸۳ اوراق ٥۷-٦۷، فهرست ایوانف ۱٥۲۷.

۹۵ - کتبی که مؤلفین آنها معلوم نیست

---

۱ - خواص القرآن تألیف ابوعبدالله احمدبن محمدبن ابراهیم التمیمی است که عصر اودرست مشخص نیست. این کتاب شهرتی داشته وچندین نسخه از آن دراستانبول موجود است (رجوع کنید بفهرست کتابخانهٔ بایزید ٦۹ و٦۹ مکرر وفهرست کتابخانهٔ کوپرلوص ۱۸۱ شمارهٔ ۲۱ و کتابخانهٔ سلیمانیه ۱۸۷).

۱ ـ شماره ٤۲٤ از فهرست ایاصوفیه، ۲ فهرست برلین ۲۱ (۱) ، ۳ ـ فهرست بدلیان ۱۸۱٤ (که بصورت مثنوی است) و ۱۸۱۵ (که کتاب مبسوطی است ۱۹۰٤) ۱٤)٤ـ ذیل فهرست براون ٤۵۳، ۵ـ فهرست قاهره ص۵۲۳، ٦ ـ فهرست Decourdemenches ج ۳ قسمت فارسی ۱۹٤۳ (سورهٔ ۱۰۵) ، ۸ ـ فهرست درن ۲۳۳ (۱۱) ، فهرست اته ۲۷۰٦ (منظوم) و ۲۸۰۲ (٤) ، ۹ ـ فهرست فلوگل ۱۷۷۰ آخری (سورهٔ ۱۱۲) ۱۰ ـ فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت مختلف ۲۱ (که کتاب مبسوطی است مبتنی بر کتاب تمیمی مذکور در شمارهٔ ۹٤) ، قسمت فارسی ۱۱۸۲ ورق ۱۷۳ (سورهٔ ۱۲) ، قسمت فارسی ۱۱۸۲ اوراق ۱٦۷ـ۱۷۳ الف (با احادیثی مروی از حضرت امام جعفر صادق) ، ۱۱ـ فهرست ایوانف ۹٤۹ (٦) ، ۱۲ ـ de Yong ۱۸۲ (۱۳) بتاریخ ۸٦۹ هجری، ۱۳ـ فهرست کتابخانهٔ لالهلی ۱۵۳۰ ، ۱٤ ـ فهرست نذیر احمد ۱۷ (از کتابخانهٔ محمد عبدالباری در لکهنو بتاریخ ۷۰۰ هجری) ، ۱۵ ـ فهرست کتابخانهٔ پیشاور ۱۹۷٤ (فرائدالقرآن) ، ۱٦ ـ فهرست کتابخانهٔ سلیمیه ۵٤ ، ۱۷ ـ فهرست de Slane ٦٦۸ (٤) ، ۱۸ ـ فهرست کتابخانهٔ عمومی ۱۳۳۹ .

قرآنی که درسال ۱۲۷۵ در بمبئی بچاپ سنگی منتشر شده حاشیه‌ای دارد در باب آثار عجیب بعضی از عبارات قرآنی ونظیر این قبیل حواشی درعده‌ای ازقرآنهای خطی نیز دیده میشود مثل قرآن مذکور درفهرست کتابخانهٔ دیوان هند ۲ ٤۱٤ .

زفالنامه‌ها

۹٦ ـ موضوع استنباط مطلب از قرآن را گوستاو فلوگل G. Flugel در طی مقاله‌ای تحت عنوان Die Loosbucher der Muhammadaner درمجلهٔ Berichte uber die Verhandlungen der K . Sàchsischen Ceselschaft der Wissen - ehaften Phil . hist . Klasse جلد سیزدهم در ۲٤ ورق منتشر ساخته است دراین موضوع اسامی کتب ذیل درفهرستها دیده‌میشود :

۱ ـ رسالهٔ منسوب بامام جعفر صادق ، فهرست آصفیه ج ۲ص۱۶۹٤، فهرست برلین۲ (۱٤)، فهرست ادینبورگ ۳۶۷،فهرست اته ۲۲۶٤ ، فهرست کتابخانهٔ دیوان هندقسمت عربی۳۶۷، فهرست ایوانف۱۵۱٤ ، فهرست‌لیدن ج۳ص ۱۸۶ ، فهرست‌ریو ج۲ص ۸۰۰ ب .

۲ ـ بعضی کتب مختلطه که بیشتر آنها منظم است : فهرست‌آهلوارد ۳۷۱ورق ۲۹٤ب و۳۸٤ ورق۳۷۰ب، فهرست Aumer قسمت عربی۱۲ ، فهرست برلین۱ (۲)، ۶۰(۵) و۳۰۷ ، ۳۰۸ ، فهرست براون قسمت فارسی ۱۷ ، قسمت خطی۷۷۱، فهرست قاهره قسمت عربی‌ج۱ص ۸۱، فهرست درسدن‌شمارهٔ ۲۵۲ ، فهرست ادینبورگ ۱۵۰، فهرست اته۲۶۸۲ ، فهرست فلوگل ۱۶۲۱ ، فهرست کتابخانهٔ دیوان‌هند۲٤۱٤۲ قسمت فارسی ۳۳ز، فهرست ایوانف۹۳۳ . ۱۵۱۲ فهرست کرافت ۳۶۶ ،فهرست‌لیپنزیگ‌ص ۳۵۷،فهرست‌ریونسخ‌عربی ۶۹، فهرست de Slane ٤۱۵،۵۱۸، فهرست Vri نسخ‌عربی ۲۵ .

۳ ـ مجموعـهٔ فالنامـهٔ قرآنی محبوب الراغبین ، مرغوب الطالبین ، مطلوب الصالحین تألیف محبوب احمدچاپ‌دهلی بسال ۱۸۸۷ .

٤ ـ کتابی بنثرونظم ازمنور [بن؟] محمود ادیب ، فهرست، ایوانف ۱۵۱۵ (۱)

ح ـ کتب مختلطه

۹۷ ـ ظهیر الدین بلگرامی، محمدظهیرالدین‌بلگرامی‌بن‌محمدمسعودخان بهاربلگرامی معلم‌زبان فارسی Canning Gollege درلکنهو درسال ۱۲۸٤/۱۸۶۷ـ ۱۸۶۸ کتابی تألیف کرده است بنام :

ترغیب‌الفرقان دربیان‌این‌نکته که عجزازتلفظ صحیح‌کلمات عربی وندانستن قواعد تجوید نباید سبب شود که قرآن ناخوانده بماند . این کتاب دو بار یکی درسال ۱۸۷۰ درلکنهو وباردیگر درسال ۱۸۷٤ درکاونپور بطبع رسیده است .

۹۸ ـ معین‌الدین کروی، سید ابوالخیر محمد معین الدین بـن خیرات علی مشهدی کروی درعلوم مختلفه مخصوصاً ریاضیات مهارت داشت ورحمن علی که از شاگردان اوست یازده کتاب ازتألیفات اورادر کلام ونجوم‌وطب‌ومنطق وغیره نام‌میبرد

درسال ۱۸٦۵/۱۲۸۱ که معین‌الدین درسفرحج بوده‌درصدد بر آمد که کتابی در علوم قرآنیه (جلاءالاذهان که ذیلا بیاید) تألیف کند، پس از آنکه از حج بهند بر گشت درمدرسهٔ میرزاپور مدرس‌شد وبهمین‌علت‌کار تألیف کتاب اوبکندی‌پشرفت کرد . عاقبت در سوم ربیع‌الاول ۱۸۸٦/۱۳۰٤ در احمدآبادناره وفات یافت ،تألیفات عمده اوبقرار ذیل است :

۱ ـ **جلاءالاذهان فی‌علوم القرآن**،منقسم بفصول ذیل :

فصل‌اول درپنج‌علم :

۱ ـ علم‌احکام ، الف : واجب ، ب : مندوب ، ج : مباح ، د : مکروه ، ه: حرام

۲) ـعلم مخاصمه باچهار فرقهٔ ضاله ،

۳) ـ علم تذکیر بآلاءالله ،

٤) ـ علم‌تذکیر بایام‌الله ،

٥) ـ علم تذکیر بموت وما بعدآن .

فصل دوم ناسخ ومنسوخ ،

فصل سوم‌خواص سورقرآنی ،

فصل‌چهارم رموز مخصوص بنام‌هریک ازروات،

فصل‌پنجم وقف ،

فصل ششم علائم وقف ،

فصل‌هفتم عدد‌سور وآیات وکلمات‌وحروف ور کوعات ؛

فصل هشتم در تجوید .

فصل نهم خاتمه درفضائل قرآن و آداب قرائت آن .

این کتاب درسال ۱۸۷۵ درلکنهو بچاپ رسیده .

۲ ـ **آداب معینه** (یا بقول رحمن علی : آداب معینیه) درتعالیم . چاپ کاونپور بسال ۱۲۸٦ .

۳ ـ **هدایة المومنین الی سلسلة الصالحین** در بیعت وسیر و سلوك متصوفه (برای بعضی ازاجداد مؤلف رجوع شود بصفحهٔ ١٤) چاپ لکنهو ۱۸۷۵ .

٤ ـ **التبیان فی احکام شرب الدخان** که بسال ۱۲۹۸ بجاپ رسیده ولی معلوم نشد درکجا (فهرست آصفیه ج ۲ ص ۱۱۱۸) . برای احوال او رجوع شود بتذکرهٔ علمای هند ۲۲۹ .

۹۹ـ سید نورالحسن مارهروی، سید نورالحسن بن غلام‌محیی الدین قادری برکانی مارهروی درسال ۱۸۷۵/۱۲۹۲ کتابی نوشته است باسم :

مطلع الایمان فی بیان جمع القرآن واین عنوان بحساب جمل باسال تألیف کتاب مطابق است وآنرا درسال ۱۲۹۳۱۲۹۲ درسیتاپور بچاپ رسانده .

۱۰۰ ـ کتب مختلطهٔ دیگر ۱ ـ آمین ختم قرآن که اشعاری است که بعدازختم قرآن بایدخوانده‌شود،نظم میرعباس چاپ دهلی بسال ۱۸۷۵ ،

۲ ـ **علم کتاب** تألیف خواجه‌امیر المحمدی چاپ‌دهلی بسال ۱۸۹۱ .

۳ ـ **ختم سورهٔ انعام** و اینکه چگونه سورهٔ چهارم را باید خواند چاپ بمبئی بسال ۱۸۸۵ .

٤ ـ **خاتمهٔ خطاب فی مسألة فاتحة الکتاب** تألیف انورشاه چاپ دهلی بسال ۱۹۰۲ .

۵ ـ **معارج العرفان فی علوم القرآن** تألیف سید احمد حسین چاپ امروهه بسال ۱۹۱۸ .

۶ ـ **مفتاح القرآن** تألیف میرزا قلیج بیک (که معلوم نیست فهرستی است ازقرآن یالغاتی‌ازآن) وآن بسال ۱۳۱۰ (ولی معلوم نشد که در کجا) بچاپ رسیده، فهرست آصفیه ج۱ص ۵۶۸ شمارهٔ۳۹۹ .

۷ـ **میزان الفرقان** تألیف عثمان‌خان قیس که مقدمه‌ایست برقرآن چاپ‌لکنهو ۱۸۷۴ .

۸ـ **نهایة البیان فی مقاصد القرآن** تألیف سید محمد دهلوی سال۱۸۶۸ .

۹ ـ **قرة العین** محتوی دلایلی بر اینکه جمیع امثال وحکم ملل‌عالم درقرآن موجود است ، فهرست برلین ۴۱ (۵) (که آخرآن ناقص است) .

۱۰ ـ **رساله دراسباب النزول والناسخ والمنسوخ**[۱] فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت فارسی ۲۳ .

۱۱ ـ **در ناسخ و منسوخ** فهرست کتابخانهٔ دیوان هند قسمت عربی ۶۱ ب اوراق۱۶ ب ـ ۲۰ الف .

۱۲ ـ **درحقیقت قرآن ورسالت محمد(ص)** تألیف عبدالواسع ، فهرست کتابخانه بدلیان ۱۸۱۶ .

۱۳ ـ **درحدیث ان للقرآن ظهراً وبطناً** ، فهرست کتابخانهٔ گوتا ۸ (۸).

---

۱ ـ برای کتب دیگر درباب الناسخ والمنسوخ رجوع کنید بصفحهٔ۱۱۳ که گذشت

وصف نسخی چند

عباس اقبال

در یادداشتهای مرحوم عباس اقبال که پاره‌ای از آنها بکتابخانهٔ مرکزی دانشگاه رسیده وصفی از چند نسخهٔ خطی بخط او و بسیاری از آنها هم با امضای خود او دیده شده که از رهگذر کتابشناسی و نسخه‌شناسی سودمند میباشد، بویژه آنکه بطرز فهرست‌نگاری آن مرحوم که خود از دانشمندان کشور مابشمار است باخواندن این گفتار آشنایی حاصل میگردد.

چون میدانیم که آن مرحوم باتنی چند از دانشمندان دیگر ماموریت داشته‌اند که فهرستی برای کتابخانهٔ سلطنتی بنویسند و خود او نیز در ذیل نام «ابومسلم نامه» شماره ۱۰۶۲ و جاهای دیگر تصریح دارد باید نسخه‌های موصوف در این فهرست از آن کتابخانهٔ سلطنتی است.

برای اینکه خوانندگان گرامی بنکاتی که آن مرحوم در مورد کتابشناسی آورده است آگاه گردند و این اثر علمی آن مرحوم از نظر کتابدوستان نهفته نماند بدستور دانشگاه تهران بچاپ این اوراق بی‌هیچ تغییری پرداخته شده است.

محمدتقی دانش‌پژوه

(تذکره) **آتشکده** (۶۲۲)

تألیف لطفعلی بیك آذر متوفی سال ۱۱۹۵ .

بقطع ۱۵×۲۶ سانتی‌متر ، متن و حاشیه، ۱۲ سطر در متن و ۳۵ نیم سطر در حاشیه ، بخط نستعلیق .

مکرر شماره ۶۲۱ (بآن شماره مراجعه شود) .

نسخه بخط منصور توی‌سرکانی است که آنرا درسال ۱۲۳۱ درشوشتر نوشته .

(تاریخ) **آثار احمدی** (۱۰۴۴)

تألیف احمد بن تاج الدین حسن بن سیف الدین استرابادی .

بقطع ۲۱×۳۲ سانتی‌متر، هرصفحه دارای ۱۹ سطر، بخط نستعلیق دارای یك سرلوح .

این کتاب «مشتمل است بر معظمات آثار نبوی و محتوی بر تحقیقات اخبار مصطفوی» وخاتمه‌ای دارد دراحوال خلفای اربعه وائمهٔ اثنی‌عشری. شرح‌حال مؤلف و تاریخ تألیف کتاب او بدست نیامد ولی چون این کتاب تصریح مؤلف خلاصه مانندی است از روضة‌الاحباب امیرجمال‌الدین دشتکی‌شیرازی که درسال ۹۰۰ تألیف‌یافته‌مسلم میشود که مؤلف آن بعدازآن میزیسته‌وچون نسخه‌ای ازاین کتاب‌درکلکته هست که ۹۶۴ تاریخ کتابت داردپس یقینا کتاب آثار احمدی پیش‌ازسال ۹۶۴ تألیف یافته(رجوع شودبتاریخ ادبیات فارسی تألیف استوری ص۱۹۲) .

تاریخ کتابت این‌نسخه ۵ شهرصفر ۱۰۷۷ است .

[داستان] **ابومسلم‌نامه** (۱۰۶۲)

دارای ۴۳۶ صفحه، بقطع ۳۴×۱۲ سانتی‌متر، هرصفحه ۱۷ سطر، حاوی یك سرلوحه

وسیزده تصویر بخط نستعلیق بالنسبه خوش بدون تاریخ ونام کاتب ، ظاهراً از اواخر دورهٔ صفویه .

ابتدای آن :

به بسم‌الله الرحمن الرحیم [کذا] ای دل زبان بگشا

که بسم‌الله الرحمن الرحیم است اول اسما [کذا]

بـهر بنیـاد کار خـیر بسم‌الله گـو اول

کـه بسم‌الله بـاشد نـام ذات خالـق یـکتا

اما بعد، ازرایان اخبار وناقلان آثار ازقصه وداستان صاحب‌الدعوة خاندان نایب‌شاه مردان وصاحب تبر گران **ابومسلم مروزی غازی حجازی** روایت کند **ابوطاهر بن حسین طرطوسی** که درزمانی که یزید ... الخ .

نام مؤلف وراوی اصلی داستان ونام پدر وجداو درچند جای دیگر این کتاب هم بشکل **ابوطاهر بن موسی طرطوسی** و **ابوطاهر بن حسین بن علی بن موسی طرطوسی** بمیان می‌آید (صفحات ۸۷ و ۱۵۱ و ۲۱۵) .

نگارنده آنچه تفحص کرده ندانستم که این ابوطاهر طرطوسی راوی اصل داستان ابومسلم مروزی کیست ودرچه زمان میزیسته. امری که مسلم شد اینست که وی بهرحال قبل ازسال ۷۲۴ یعنی پیش ازتألیف کتاب تجارب السلف بوده چه هندوشاه مؤلف تجارب السلف کتاب اورادردست داشته وازآن دوفقره مطلب راجع با بومسلم نقل میکندولی هندوشاه این مؤلف ابومسلم نامه رافقط بهمان نسبت طرطوسی یاد نموده واز کنیه‌و نام‌ونام پدر وجدوی چیزی نگفته است (رجوع کنید بتجارب السلف ص ۸۴ و ۸۶ ومقدمهٔ نگارنده بر آن کتاب ص یا) .

اما کتاب حاضر یعنی نسخهٔ شمارهٔ ۱۰۶۲ کتابخانهٔ سلطنتی روایتی است نسبة

جدیداز کتاب ابومسلم طرطوسی که آنرا باحتمال قریب بیقین در عصر صفوی بقصد خدمت بمذهب شیعه و نشر مقامات مجاهدان این آیین ساخته وعالماًعامداً ابومسلم مروزی را«نایب‌شاه‌مردان» و«کشندهٔ خارجیان» و «نایب‌امام المتقین ویعسوب‌الدین» قرارداده است . انشاءنسبة سخیف وسبک روایت‌آن شبیه بداستانهائی است که‌نقالان برای عامه شفاهاً میگفته‌اند .

این‌نسخه بدوجلد تقسیم شده‌است وآخرآن چنین است :

«زولالی بری‌رسید امیرحوشته بمدد نصرمی‌آید الحال بلشکر طاهر ملحق‌شد باتفاق متوجه ری‌شدند . تمام‌شد این کتاب بعون‌الملک الوهاب» ،

ظاهراً نسخه ناقص است‌زیراکه قسمت‌موجود تمام‌زندگانی ابومسلم راحاوی نیست . نسخهٔ ناقص دیگری از همین کتاب را نگارنده سابقاً پیش مرحوم وحید دستگردی مدیرمجلهٔ ارمغان دیده‌بودم .

[کلام] احسن الکبار (۱٦٤۰)

[آغاز] : سپاس‌وحمدآفریدگاری که منزه‌است‌از کل‌اشیاء .

یک‌سرلوح ، ۱۷سطر، نستعلیق ۱۸۰×۲۵ .

[انجام]:فی‌شهورسنةاربع‌وسبعین‌وتسعمایه کتبه‌احقرالعبادغیاث‌الدین بن‌علاءالدین.

(اخلاق) اخلاق محسنی (۱۷۰۳)

تألیف ملاحسین کاشفی واعظ‌سبزواری (متوفی‌سال ۹۱۰) .

ابتدا : «حضرت‌پادشاه‌علی‌الاطلاق عزت‌کلمته وجلت‌عظمته...»

بقطع۱۳ ×۲۳سانتی‌متر ، هرصفحه دارای ۱۵سطر،بخط‌نستعلیق .

کتاب‌اخلاق محسنی راملاحسین کاشفی درسال ۹۰۰ بنام**ابوالمحسن** یکی‌از پسران سلطان حسین بایقرا که حکومت مرورا داشته تألیف نموده است ووجه تسمیهٔ

آن باخلاق محسنی نیز همین است · این کتاب مکرر در ایران و خارج ایران بطبع رسیده‌وبانگلیسی نیزترجمه شده‌است . برای احوال مؤلف آن رجوع‌شود بذیل‌شمارهٔ ۸۲۶تحت عنوان «انوارسهیلی» .

این‌نسخه نام کاتب وتاریخ کتاب ندارد وظاهراً ازقرن دهم است .

(لغت) اساس البلاغة (۱۲۶۵)

تألیف محمودبن عمر زمخشری

بقطع۱۷×۲۶سانتیمتر، عدداوراق۳۸۱، هرصفحه دارای۲۷ سطر، بخط نسخ .

ابتدا : «خیر منطوق امام کل کلام» .

مؤلف کتاب عالم بسیار مشهور **علامه جارالله ابوالقاسم محمودبن عمر زمخشری** است که درسال٤٦٨ درقصبهٔ‌زمخشرازبلاد خوارزم قدیم تولد یافته وپس‌از تکمیل علوم‌ادبی وعربی ودینی درآن‌بلاد ببغداد وازآنجابمکه رفته و مدتی‌درآنجا مجاوربوده وبهمین جهت‌است که اوراجارالله لقب‌داده‌اند وفاتش بسال۵۳۸.زمخشری از بزرگترین‌علمای لغت وادب وحدیث وتفسیراست وبمذهب معتزله معتقد بوده.اهم تألیفات‌اوعبارتست ازهمین**اساس‌البلاغه**و**اطواق‌الذهب**درمواعظ وخطب و**انموذج** درنحوو کتاب **الجبال والامکنة والمیاه** درجغرافیا ولغت‌و**کشاف** درتفسیرقرآن که‌آنرا در سال ۵۲۸ درمکه تألیف کرده و **مفصل** درنحو و **مقدمة الادب** درلغات عربی بفارسی و **ربیع‌الابرار**

اساس‌البلاغه‌فرهنگ لغات عربی است‌بترتیب تهجی‌ولی‌بیشتر زمخشری‌معانی مجازی و تعبیرات‌غیر مأنوس این کلمات راکه‌ازسایرلغویون فوت شده بوده دراین کتاب ضبط کرده است وآن دوبار در دوجلد یکی‌بسال ۱۲۹۹ دیگری بسال ۱۳۲۷ درمصر بطبع‌رسیده است .

این نسخه تاریخ کتابت ندارد ولی نسخه‌ای نسبة قدیمی است وظاهراً از قرن هشتم‌باشد . کاتب‌آن یحیی‌بن فخرالدین است .

(تذکره) **انجمن خاقان** (۱۹۳)

تألیف **فاضل خان گروسی راوی** بقطع ۱۸/۵ × ۳۱/۵ سانتی متر، هر صفحه دارای ۱۷ سطر، بخط نستعلیق.

ابتدا: «زیب انجمن خاقان که زینت بزم زمان باد».

مؤلف کتاب یعنی محمد فاضل خان اصلا از طایفهٔ ترکمانان بایندری است که درسال ۱۱۹۸ در گروس تولد یافته و پس از آنکه درسال ۱۲۱٤ پدرش فوت کرده بطهران آمده و بخدمت فتحعلیخان صبا ملک الشعراء پیوسته وملك الشعراء اورا بفتحعلشاه معرفی کرده و فاضل خان درخدمت شاه بروایت اشعار منصوب و تخلص ولقب **راوی** یافته، وبدستور شاه بتألیف انجمن خاقان که شرح حال شعرای عهد فتحعلیشاه است مشغول شده و آنرا بسال ۱۲۳٤ بانجام رسانده است.

وفات فاضل خان بسال ۱۲۵۲ اتفاق افتاده است.

انجمن خاقان مشتمل است برچهار انجمن ویك خاتمه:

انجمن اول درشمه‌ای ازاحوال وآثار شهریار گردون اقتدار.

انجمن دوم دراحوال وآثارشاهزادگان وخوانین.

انجمن سوم دراحوال وآثارسی ونه تن ازشعرای درباری.

انجمن چهارم در احوال وآثار یك صدو بیست تن ازشعرای زمان بترتیب تهجی

خاتمه دراحوال واشعار مؤلف.

این نسخه درسال ۱۲۸٦ حسب الامر علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه وزیرعلوم بخط علی محمدبن محمدعلی کاشانی تحریر شده است.

(داستان) **انجمن دانش** (۲۸۷۰)

تألیف **میرزا احمد وقار** (۱۲۳۲-۱۲۹۸).

ابتدا : «سپاس بی‌قیاس خداوندی راسزد جل سلطانه ...» .

این کتاب که آنرا مرحوم وقار در سال ۱۲۸۱ در طهران بتتبع گلستان سعدی ساخته دریک مقدمه وسه مقاله ویک خاتمه است وآن بخط نسخ در سال ۱۲۸۹ـ۱۲۹۰ در طهران بطبع رسیده . (برای احوال مؤلف رجوع کنید بشماره ۱۷۸۸ تحت عنوان اهبة الکتاب)

(ادب) انوار الربیع فی انواع البدیع (۱۷۹۲)

تألیف **سیدعلیخان مدنی شیرازی** .

ابتدا :«حسن ابتدائی بذکری حیرة الحرم ...» .

مؤلف کتاب **سید صدرالدین علی بن احمدبن محمدبن معصوم حسینی** از سادات دشتکی شیراز است که بعلت طول اقامت در مدینهٔ طیبه وتولد درآنجا بمدنی نیزشهرت یافته تولد اوبسال ۱۰۵۲ درمدینه اتفاق افتاده واومدتی نیزدر مکه مجاور بوده سپس بهندوستان رفته ودرحیدرآباد دکن مقیم وازاعاظم امرای آنجا شده وبعداز پادشاه شدن اورنک زیب(۱۰۶۹ـ ۱۱۱۸) دردهلی بخدمت اورفته وازامرای مخصوص اوو بلقب خانی ملقب گردیده است . قسمت آخر عمر سید علیخان بعداز رفتن ازهند بمکه وآمدن بایران درشیراز گذشته وبالاخره هم بسال ۱۱۱۸ یا ۱۱۲۰ درهمین شهر وفات کرده ودرجنب شاهچراغ بخاک سپرده شده است .

سید علیخان که مؤلفین عرب اورا **ابن معصوم** می‌نویسند بزبان عربی صاحب تألیفات عدیده است ، اهم آنها یکی کتاب **سلافة العصر** است در محاسن شعرای هر شهر بوضع یتیمه و دمیه و خریده در پنج قسم که آنرا سید علیخان بسال ۱۰۸۲ تألیف کرده، دیگر **شرح صحیفهٔ سجادیه** بنام سلطانحسین صفوی و**طراز اللغة** که فرهنگ بزرگی است در لغت عربی و کتاب **الدرجات الرفیعة فی طبقات الشیعة** و همین کتاب **انوار الربیع** و **شرح صمدیه** وغیرها .

بزرگی است درلغت عربی و کتاب **الدرجات الرفیعة فی طبقات الشیعة** و همین **انوار الربیع** و **شرح صمدیه** و غیرها

انوارالربیع شرح قصیدهٔ بدیعیه‌ایست در ذکراقسام صنایع بدیعیه و این کتاب که درسال ۱۳۰٤ درهند ودرهمان سال درطهران بطبع رسیده شامل ۱۵۳ صنعت بدیعی است که شارح در ضمن قصیده بدیعیهٔ خود گنجانده بوده و آن قصیده را سید علیخان درسال ۱۰۷۷ درمدح حضرت رسول ساخته است .

(داستان) بهارستان (۳۰٤٤)

تألیف **نورالدین عبدالرحمن جامی** (۸۱۷-۸۹۸) .

ابتدا : چو مرغ امرذی بالی زآغاز نه از نیروی حمد آید بپرواز

کتابی است درحکایات وقصص ومختصری دراحوال شعرا که جامی آنرا بتقلید گلستان سعدی ساخته منقسم بهشت روضه وآنرا در سال ۸۹۲ بسلطان حسین بایقرا تقدیم داشته است ودرماده تاریخ آن خود میگوید :

بوقتی شدآخر که تاریخ هجرت شود نهصدارهشت بروی فزایی

بهارستان باترجمهٔ آلمانی درسال ۱۸٤٦ دروینه وباترجمهٔ ترکی درسال ۱۲۵۲ دراستانبول چاپ شده . متن تنهای آن یك بار بدون سال تاریخ درلکنهو وبار دیگردر طهران بطبع رسیده است .

(تاریخ) تاریخ الفی (۸۱۸)

تألیف احمدبن نصرالله تتوی و دیگران .

ابتدا : «آغاز کتاب دربیان اموری که واقع شده درسال اول رحلت خاتم النبیین»

درسال ۹۹۳ اکبرپادشاه هند دستورداد که تاریخی عام ازسال اول رحلت حضرت رسول تاسال ۱۰۰۰ هجری بنام او تألیف کنند وچون بناشد که این تاریخ بسال ۱۰۰۰

منتهی شود آنرا **تاریخ الفی** نامیدند . قسمت مختصری ازاوایل کتاب یعنی سی‌وپنج سال آنرا در عرض یك هفته **نقیب‌خان میرغیاث الدین علی** (متوفی سال ۱۰۲۳)و **ومیرفتح‌الله شیرازی** (متوفی سال ۹۹۷)و**حکیم همام گیلانی** (متوفی‌سال۱۰۰٤) وحکیم علی گیلانی (متوفی‌سال ۱۰۱۸) **وحاجی ابراهیم سرهندی** (متوفی ۹۹٤)و **ومیرزا نظام‌الدین‌احمد و عبدالقادر بداونی** (متوفی ۱۰۰٤ یا۱۰۰٦)ودیگران بانجام رساندند . ازسال سی‌وششم ببعد تالیف کتاب در عهدهٔ **ملا احمدبن نصرالله دیبلی تتوی** گذاشته شد .

ملااحمدتتّوی که اصلاازمردم شهر تتّه‌ازبلادسند وپسر قاضی‌آن شهر است‌در جوانی بمذهب تشیع گرائیده و برای تحصیل طب‌و علوم دینیه بمشهد ویزدو شیراز آمده‌ودر عهدشاه‌طهماسب اول بقزوین رفته وتاسال مرگ این‌پادشاه یعنی سنهٔ۹۸٤در دردربار اومقیم بوده‌سپس عازم کربلا ومکه وبیت‌المقدس شده وازآنجا بهندبر گشته است‌ودر۹۸۹ بخدمت‌اکبر پادشاه هندراه‌یافته وتاسال ۹۹٦ که در لاهور بجرم تشیع بقتل رسیده‌بکار تألیف وتصنیف مشغول بوده واوغیر ازتاریخ الفی کتابی نیز درترجمهٔ تاریخ‌الحکمای شهرزوری دارد بنام **خلاصة‌الحیات** .

ازتاریخ الفی ازسال۳٦تا ایام‌سلطنت غازانخان تألیف‌تتّوی است چون‌تتّوی‌در سال۹۹٦ بقتل رسیدجعفر بیك **آصف‌خان**(متوفی‌سال ۱۰۲۱) دنبال کار اورا گرفت وذیل‌وقایع راتاسنهٔ ۹۹۷رساند درسال ۱۰۰۰ عبدالقادر بداونی نوشته‌های سابقین را تجدید نظرنموده . تاریخ الفی بدوجلد منقسم است‌یکی قسمت تألیفی احمدبن‌نصرالله تتّوی‌وسابقین‌او،قسمت‌دوم‌قسمت تألیفی آصف‌خان. بعضی‌دیگر آنرا بعدسنین‌تقسیم نموده ۵۰۰ سال‌اول رایك‌جلد و بقیه‌را جلددوم محسوب داشته‌اند . در بعضی‌نسخ‌دیگر اصلا تمییزی بین دوجلد کتاب نیست .

(تاریخ) **تاریخ تبریز** (۱۲۲۶۱)

[آغاز:] بسی نامه خواندم بسی رنج بردم   ز گفتار تازی وهم پهلوانی

۲۳۰ ورق، [مورخ] ۲۰ شهر ذی قعده ۱۰۳۲ .

۲۲ × ۳٤ ، ۱۷ سطر نسخ بعضی صفحات سفید، وبعضی بخط شکسته نستلیق .

(تاریخ) **تاریخ جدید** (۱۳۳۲)

۲٦ × ۱۹، نستعلیق، ۱۲ سطر (جلد اول) .

[آغاز:] ترجمهٔ جلد اول تاریخ جدید از تألیفات لامه فلوریه که حسب الامر ناصر الدین شاه این بنده درگاه ماردروس داود خانف Martirosse David Khanoff مترجم باهتمام ومواظبت جناب معتمد الملك کما کان ومطابق با اصل بلااختلاف اورا اززبان فرانسه بزبان فارسی در دار الترجمهٔ مبارکه بترجمه رسانید وصورت اتمام یافت در پانزدهم محرم ۱۲۸۷ .

تاسلطنت فیلیپ دوم تاسال ۱۵۹۸ .

(تاریخ) **تاریخ جهانگشای** (۳۰۸۱)

تألیف **علاءالدین عطاملك** جوینی (۶۲۳-۶۸۱) بقطع ۱۷ × ۲٦ سانتی متر، هر صفحه دارای ۱۹ سطر، بخط نستعلیق .

ابتدا : «سپاس وثنا معبودی را که واجب الوجود است» .

تاریخ جهانگشای جوینی چنانکه مخفی نیست تاریخ چنگیزخان واجداد و اعقاب اوست از ابتدا تاسال ٦٥٦ یعنی سال فتح بغداد بدست هولاکوخان وآن کتاب که درسال ٦٥٨ تألیف یافته درسه مجلد است واین سه جلد بهمت وتصحیح استاد علامه آقای محمد قزوینی ازسال ۱۹۱۲ تا ۱۹۳۷ درلیدن ازبلاد هلند بطبع رسیده وازجلد سوم آن یك نسخه عکسی نیزدرسال ۱۹۳۱ بتوسط سردنیسن راس مستشرق انگلیسی درلندن منتشر شده است .

نسخهٔ کتابخانهٔ سلطنتی[1] بر هر سه جلد مشتمل است و آخر آن باین عبارت ختم میشود : «ذلك ذکری للذاکرین و کذلك الله یفعل بالظالمین» که عبارت آخر جلد سوم جهانگشای جوینی است .

این نسخه در ذی‌القعدة الحرام سال ۱۲۹٦ بتوسط محمود بن حاج محمد خویی بنام مظفرالدین میرزا ولیعهد تحریر شده .

[تاریخ] تاریخ جهانگشای (۱۱۱٦٦)

تألیف عطاملك جوینی (٦۲۳ـ٦۸۱) .

بقطع ۱٦×٦٤ سانتی‌متر ، هر صفحه دارای ۱۹ سطر ، بخط نسخ خوش ، مکرر شماره ۳۰۸۱ (بآن شماره مراجعه شود) .

نسخه تاریخ کتابت ندارد ولی نسخهٔ بالنسبه مصحح مضبوطی است از اواخر قرن هفتم یا اوایل هشتم ، نام کاتب نیز معلوم نیست .

(تاریخ) تاریخ سیاقی (۱۰۱٦۸)

بقطع ۲۱×۳۵ سانتی‌متر عدد اوراق ۱۰۷ ، هر صفحهٔ دارای ۲۷ سطر ، بخط نستعلیق **ابتدا** : «تاریخ پادشاهان عجم و غیره که در ملك ایران سلطنت کرده‌اند» تا سال ۱۲۵۰ .

بخط فضل‌الله الحسینی شیرازی در پنجشنبه دویم ربیع الثانی ۱۲٦۱ در طهران بخواهش حاجی محمدخان. این کتاب در تصرف فروغ اصفهانی بوده وقسمتی از غزلیات خود را در روی سه صفحهٔ اول نسخه که سفید بوده است یاد داشت کرده (غزلیات لکاتبه فروغ اصفهانی) :

بسر گشته خود باز فراز آمدای   دل وجان هردو ازاو برده وباز آمده‌ای

(تاریخ) تاریخ گزیده (۱۱٦۳)

تألیف حمد مستوفی قزوینی .

۱ـ از اینجا هم برمیآید که این یادداشتها مربوط بکتابخانهٔ سلطنتی است و پس از ۱۹۳۷ نوشته شده است

ابتدا : «سپاس وستایش پادشاهی را که ملك او بی زوال هست» .

مؤلف کتاب که نام اورا اکثر مصنفین بعد **حمدالله** نوشته اند ظاهراً چنانکه از نسخه‌های قدیمی مؤلفات خود او برمی‌آید **حَمد** نام داشته وحمد باصطلاح و بلهجه بعضی از ولایات ایران شکل دیگر محمد است و باین اسم بسیاری در تاریخ شهرت یافته اند.

مؤلف که بسال ۶۸۰ در قزوین تولد یافته از خاندان قدیم مستوفیان قزوین است و خود گوید که نسب خاندان او بحر بن یزید ریاحی می‌پیوندد و او پسر تاج الدین ابی بکر مستوفی است واجداد و بنی اعمام او اکثر در شغل استیفاء و مهمات دیگر دیوانی سر میکرده اند . خود حمد از منشیان زیر دست خواجه رشیدالدین فضل‌الله وزیر بوده وخواجه درسال ۷۱۱ پس از استقلال یافتن در وزارت مؤلف را مستوفی ابهر و زنجان وطارم نموده و برادرش را بنیابت دیوان وزارت گماشته است .

بعد از قتل خواجه رشیدالدین حمد مستوفی درسلك ملازمان پسر خواجه یعنی غیاث‌الدین محمد وزیر درآمده است . از سال ۷۳۶ که سال قتل خواجه غیاث‌الدین است درست از احوال حمد مستوفی اطلاعی بدست نداریم . وفات اورا صاحب کتاب شاهد صادق بسال ۷۶۶ می نویسد . حمد مستوفی از شعرا و منشیان مطلع زبان فارسی بوده واز جوانی شوقی مفرط بتحصیل اطلاعات تاریخی و جغرافیائی ومباحثه با فضلا داشته و ازاو سه کتاب معتبر بفارسی باقیست یکی **تاریخ گزیده** که خلاصهٔ تاریخ عمومی عالم است از بدو خلقت تا ایام وزارت خواجه غیاث‌الدین که آنرا مؤلف درسال ۷۳۰ بنام این وزیر دانش دوست تألیف کرده و آن درحقیقت منتخبی است از جامع التواریخ رشیدی با اطلاعاتی که حمد از کتب مورخین دیگر التقاط کرده و بر آخر آن دوفصل یکی در تاریخ علما وائمه وفضلا وشعرای عرب وعجم دیگری در تاریخ وجغرافیا وبزرگان شهر قزوین موطن خود افزوده واین دوفصل ازمهمترین ابواب کتاب است .

دیگر از تألیفات حمد **ظفرنامه** است بشعر بوزن متقارب در ۷۵۰۰۰ بیت در تاریخ ایران بعد از اسلام وآن درحقیقت ذیل شاهنامهٔ فردوسی است . سال انجام آن ۷۳۵ هجری است دیگر **نزهة القلوب** درجغرافیا که در ۷۴۰ تألیف شدهٔ .

تاریخ گزیده درسال ۱۹۱۰ بچاپ عکسی بتوسط مرحوم ادوارد براون درلیدن بطبع رسیده وخلاصهٔ انگلیسی آن بانضمام فهارس کامل بتوسط همان مرحوم واستاد نیکلسن درسال ۱۹۱۳ درلندن چاپ شده . ازتاریخ گزیده دراروپا خاورشناسان ابواب وفصول چندی را عین متن یاترجمه‌هائی از آنها رابزیور طبع آراسته‌اند .

(تاریخ) تاریخ نگارستان (۸۶۲)

تألیف **قاضی احمد غفاری** .

بقطع ۱۴×۲۵ سانتی‌متر، هرصفحه دارای ۱۹ سطر، بخط نستعلیق.

ابتدا : ای طرازندهٔ بهارستان   وی نگارندهٔ نگارستان

مؤلف کتاب **قاضی احمد بن محمد غفاری قزوینی** است ازاعقاب عالم معروف عبدالغفار قزوینی مؤلف کتاب الحاوی الصغیر ومتوفی سال ۶۶۵ . پدرش قاضی محمد درشهرری سمت قضاداشته وباتخلص **وصالی** اشعاری میسروده وبسال ۹۳۳ فوت کرده است . قاضی احمد مؤلف تاریخ نگارستان مردی فاضل و منشی وشاعر وخوش خط ومورخ بوده وهمواره درپیش امراوشاهزادگان صفوی محترم ومعزز میزیسته ومدتی نیزدر دستگاه سام‌میرزا مؤلف تحفهٔ‌سامی مقیم بوده درآخر کار بعزم حج عازم مکه معظمه شده ولی درمراجعت دربندر دریبال سندسال ۹۷۵ فوت کرده است .

قاضی احمد غفاری درتاریخ مؤلف دو کتاب نفیس معتبر است یکی همین **تاریخ نگارستان** دیگری **نسخ جهان آراء** .

تاریخ نگارستان مشتمل است بر ۳۳۰ حکایت تاریخی که مؤلف آنها را بترتیب وقوع آنهادرزمان هریك ازسلسله‌های سلاطین عنوان کرده و آن کتاب که بشاه‌طهماسب اول تقدیم شده درسال ۹۵۹ باتمام رسیده است و **نگارستان واقع** ماده‌تاریخ انجام آن است چنانکه خود گوید :

دراین روضه که از فرط نوادر — شود هردم نگاری تازه لامع
پی تاریخ و نامش فکر کردم — خرد گفتا که هست این نکته جامع
چودر واقع نگارستان چنین است — از آن آمد : «نگارستان واقع»

تاریخ نگارستان بترکی ترجمه شده ودوباریکی بسال ۱۸۲۹ میلادی دیگری بسال ۱۲۷۵ هجری قمری دربمبئی بچاپ رسیده . کاتب نسخه شهاب الدین علی وسال مقابلهٔ آن بانسخه دیگر ۱۰۲۱ است درقمصر کاشان در پنجشنبه ۲۵ جمادی الثانیه .

(تاریخ) تاریخ وصاف (۱۰۱٥٤)

[آغاز :] حمدوستایش که انوار اخلاصش آفاق وانفس را .

ج ۱ ، یك سرلوح، ۲۲ سطر، نستعلیق خوش، ۱۹ × ۳۲/٥، یوم الاربعاء من شهر رجب المرجب ۱۲٥۷ [بخط] علی محمد لواسانی .

(تاریخ) ترجمهٔ تاریخ طبری (۸۷۳)

[آغاز :] شکروسپاس بی حدو قیاس آفرینندهٔ زمین وآسمان .

۲٥ سطر، نستعلیق، ۲٦ × ۳٥/٦، بتاریخ ۸۲۱ کاتب ... محمودبن محمد .

(تاریخ) ترجمهٔ تاریخ طبری (۸۷٤)

ابتدا ناقص است قریب یك ورق ۱۷ × ۲٤، بخط نسخ، هرصفحه دارای ۲۷ سطر، فی تاریخ غرهٔ رجب المرجب سنه تسع وثمانین وثمانمائة، کاتب سعدالدین بن تاج الدین بن علی بن محمدبن نجیب الکازرونی .

(تاریخ) ترجمهٔ تاریخ یمینی (۹۷٥)

(آغاز:) سزاوارترین چیزی که زبان گوینده برآن مشعوف باشد .

سرلوح جدید، ۱٥ سطر، شکسته نستعلیق، ۲۲ × ۱٤، ناقص.

ذکر امیر صاحب الجیش ابوالمظفر نصربن ناصرالدین (عتبی رساله‌ای درمرثیهٔ او انشا کرده است دراصل کتاب مسطور است) .

(تاریخ) **ترجمهٔ فتوح ابن اعثم** (۸۲۱)

مترجم **محمد بن احمد مستوفی** .

بقطع ۱۸×۲۷ سانتی‌متر، هر صفحه ۱۹ سطر، بخط نستعلیق .

ابتدا : «الحمدلله الملك القدیم والمنان الکریم» .

اصل فتوح ابن اعثم بعربی بوده است ولی از متن عربی آن ظاهراً تا کنون نسخه‌ای دیده نشده . این کتاب که شرح فتوحات مسلمین است تا اواخر ایام یزید بن معاویه ازجنبهٔ تاریخی زیاد اعتبار ندارد وحیث داستانی آن غالبست بخصوص که مؤلف اصلی آن شیعی مذهب بوده وتعصب براوغلبه داشته است .

مؤلف اصلی کتاب **ابو محمد احمد بن اعثم اخباری** ازفضلای نیمهٔ دوم [قرن] سوم واوایل قرن چهارم است . یاقوت درمعجم الادباءِ (ج۱ص ۳۷۹) میگوید که اورا اصحاب حدیث در روایت ضعیف میشمردند واو مؤلف کتاب **المألوف** و کتاب **الفتوح** است که تاعهد رشید دامنهٔ وقایع آن کشیده میشود وتاریخی دارد از ایام مأمون تاعهد مقتدر که ظاهراً ذیل کتاب الفتوح اوست . وفات او رابعضی ازمؤلفین درحدود ۳۱۴ نوشته‌اند (بروکلمن درتاریخ ادبیات عرب ج۱ص ۵۱۶) .

مترجم کتاب **محمد بن احمد مستوفی هروی** است که آنرا بتشویق یکی از وزرای خراسان که اورا بالقاب **مؤیدالملك قوام الدولة والدین تاج الاسلام والمسلمین افتخار اکابر خوارزم وخراسان** یادمیکند تألیف کرده وآنرا درخراسان درسال ۵۹۶ بدستور آن وزیر شروع نموده اما پس از آنکه تاآخر خلافت ابوبکر را بانجام رسانده بوده محمد مستوفی وفات میکند وشخصی دیگر بنام **محمد بن احمد بن ابی بکر کاتب مابیژنابادی** آن ترجمه رابانجام میرساند واین قسمت اخیر فقط ضمیمهٔ بعضی از نسخ ترجمهٔ فتوح ابن اعثم است (رجوع کنید بتاریخ ادبیات استوری صفحهٔ ۲۰۸-۲۰۸) .

ترجمهٔ فتوح ابن اعثم دوباردر بمبئی درسالهای ۱۳۰۰و۱۳۰۵ بطبع رسیده .

نسخهٔ کتابخانهٔ گلستان[1] تاریخ کتابت ونام کاتب ندارد .

۱-این دلیل سوم است که این فهرست باید مربوط بکتابهای کتابخانهٔ سلطنتی باشد.

(تذکره) تذکرة الشعراء (۳۱۲۶)

تألیف دولتشاه سمرقندی.

ابتدا : «تحمیدی که شاه‌باز بلندپرواز اندیشه ..».

بقطع ۱۹×۲۹ سانتی‌متر ، هرصفحه دارای ۱۲ سطر، بخط نستعلیق.

مؤلف کتاب یعنی امیر دولتشاه‌بن علاءالدوله بختیشاه غازی سمرقندی اصلاً از امیرزادگان اسفراین خراسان بوده ولی‌ازجوانی‌نظر بکمال‌میل بشعر وادب ازامارت‌دست برداشته وبکار جمع‌اشعار ومطالعهٔ کتب پرداخته و کتاب تذکرهٔ‌خودرا که‌ظاهراً نام‌اصلی‌آن مجمع‌الشعراء است‌در تاریخ ۲۸شوال ۸۹۲ بنام‌امیرعلیشیر نوائی تألیف نموده است.

تذکرهٔ دولتشاه ازیك مقدمه در ذکر شعرای عرب وهفت قسمت دیگر که‌هر قسمت راطبقه نامیده است مرکب است . خاتمهٔ کتاب درذکر شش‌تن ازشعرائی‌است که در عهد تألیف کتاب هنوز در حیات بوده اند . این خاتمه متضمن تاریخ سلطنت سلطان حسین بایقرا است.

تذکرهٔ دولتشاه یك‌بار درسال ۱۳۰۵ قمری بچاپ سنگی در بمبئی‌وباردیگر بافهارس کامل بسال ۱۳۱۸ قمری ۱۹۰۰ میلادی بهمت مرحوم ادوارد براون در لیدن بطبع رسیده است .

تاریخ تحریر۱۰۰٤، کاتب فولاد محمدبن یارمحمد بخاری ، دریك‌ترنج پشت ورق اول چنین مرقوم است :

« بر خاطر عاطر اولواالالباب مخفی نماندکه نوشته شد از برای کتابخانهٔ مخدوم زادهٔ ارجمند سلطان نیکوپسند سرو جویبار ولایت نهال چمن هدایت نتیجهٔ اکابر کرام خواجه عبدی‌بن خواجه سعدبن محمد اسلام طال‌الله عمره الی یوم‌القیام»

(تذکره) تذکرة الشعراء (٦٦٥)

تألیف : دولتشاه سمرقندی

بقطع ۱۷×۲۵ سانتی متر، عدد اوراق ۲۷۲، هرصفحه دارای ۱۷ سطر، بخط نستعلیق دارای یك سرلوح.

مکرر شمارهٔ ۳۱۲۶ (برای احوال مؤلف وشرح کتاب رجوع شود باین شماره) تاریخ کتابت نسخه سال ۹۹۰ و کاتب آن نسبتی است که کتاب را در شهروان درروز دوشنبه دوم شعبان بنام و برای مصطفی چلبی بانجام رسانده چنانکه خود در این قطعه گوید:

شکر خدا که از مدد بخت سازگار
این نسخه شدتمام چوحسن جمال یار
روز دوشنبه از مه شعبان شده دوروز
سالی که بود عشر هماناکم از هزار
در ملك وان بمدت یك اربعین نوشت
بیچاره نسبتی پریشان خاکسار
ز اندیشهٔ سفر متردد تمام کرد
از بهر مصطفی چلبی معدن وقار
آن حاتمی که از اثر همتش نماند
رسم حساب و قاعدهٔ محنت شمار
تا هست سبزه زار فلك را بقادلش
خرم بود ز خواندن او چون گل از بهار

(عجائب المخلوقات) ترجمهٔ عجائب المخلوقات (۱۲۳۰۹)

اصل کتاب از زکریا بن محمود قزوینی

بقطع ۱۸×۲۵ سانتی متر، هرصفحه دارای ۱۲ سطر، بخط نستعلیق دارای یك سرلوح و ۳۱۳ صورت.

ابتدا: «یا مقر الارض بانواع الحیوانات»؛

[حکایات] **ترجمهٔ الفرج بعد الشدة** (۳۰۲۵)

تالیف حسین بن اسعد دهستانی

بقطع ۱۴×۲۵ سانتی متر، عدد اوراق ۳۴۹، هر صفحه دارای ۲۱ سطر، بخط نستعلیق.

ابتدای این نسخه: «سزاوارترین حمدی که زبان گوینده بدان مشعوف باشد» مؤلف کتاب در مقدمهٔ این ترجمه خود را **حسین بن اسعد بن حسین دهستانی مؤیدی** میخوانده [در این نسخه بغلط چنین مذکور است: حسین بن سعد بن مؤید الرهبانی (؟)] و کتاب خود را بنام **عزالدین طاهر بن زنگی فریومدی وزیر** نگاشته و غیر از این دو اشاره هیچگونه اطلاعی درباب این ترجمه ومؤلف آن در منابع موجوده بدست نیست.

عزالدین طاهر بن زنگی فریومدی نایب امیر ارغون آقا در حکومت او بر خراسان و مازندران (از ٦٤١ تا ٦٥٤) بود واو پدر وجیه‌الدین زنگی است که در ایام طغیان ارغونخان بر تگودار وزارت خراسان را داشت وبالاخره هم بفرمان این ایلخان بقتل رسید.

از احوال حسین بن اسعد دهستانی هیچ اطلاعی در دست نیست همینقدر ازنام مخدوم او عزالدین طاهر وزیر فی‌الجمله معین میشود که او این ترجمهٔ فرج بعد از شدت را دربین سنوات ٦٤١ و ٦٥٤ بانجام رسانده و قریب سی سال قبل ازاو سدیدالدین محمد عوفی نیز بهمین کار دست زده بود و ظاهراً دهستانی از ترجمهٔ عوفی خبری نداشته است.

ترجمهٔ دهستانی بسیار روان و از نمونه های خوب انشاء فارسی است وخوداو چون شاعر هم بوده غالباً ابیات عربی اصل کتاب را بفارسی نظماً ترجمه کرده یا بتناسب حکایت اشعاری از خود ساخته است.

اصل کتاب الفرج بعد الشدة و الضیقة چنانکه مخفی نیست تألیف قاضی ابوعلی المحسّن بن علی تُنوخی متوفی سال ۳۸٤ است.

این نسخه بسال ۱۰۵۹ بدست سلام بن حبیب الله قوام کازرونی استنساخ شده.
ترجمهٔ دهستانی بخط نسخ درسال ۱۳۲۹ قمری در مطبعهٔ سنگی در بمبئی بطبع رسیده است.

(ادب) ترجمهٔ نهج البلاغه (۲۰۶۷)

مترجم و شارح ملا فتح‌الله کاشانی.

بقطع ۱۶×۲۹ سانتی‌متر، هرصفحه دارای ۲۴ سطر.

ابتدا: «الحمدالله الذی هدانا لهذا وما کنا لنهتدی».

فتح‌الله بن شکرالله کاشانی ازمشاهیر مفسرین وعلمای عهدشاه طهماسب اول (۹۳۰ـ۹۸٤) وازشاگردان علی‌بن حسن زواری صاحب تفسیر معروفست واو علاوه‌بر ترجمهٔ چندکتاب معروف از عربی بفارسی مثل ترجمهٔ کتاب احتجاج طبرسی و نهج‌البلاغه صاحب تفسیرمعروفی است بنام **منهج الصادقین** که بتفسیر ملافتح‌الله اشتهار دارد، وفات ملافتح‌الله بسال ۹۸۸ اتفاق افتاد.

نام ترجمهٔ شرح مانندی که ملافتح‌الله از نهج‌البلاغه بفارسی کرده‌است «**تنبیه الغافلین وتذکرة العارفین**» است وآن‌دوبار در ۱۲۷۵ و۱۳۰۵ درطهران چاپ‌شده.

نسخهٔ کتابخانهٔ گلستان[1] بخط عبدالرحیم بن نصراله بهبهانی وسال کتابت آن ۱۰۸۲ است.

(تاریخ مدینه) جذب القلوب الی دیار المحبوب (۲۸۷۲)

تالیف **عبدالحق دهلوی**

بقطع ۱۶×۲٦ سانتی متر، عدد اوراق ۱٤۵، هرصفحه ۱۹ سطر، بخط نستعلیق.

ابتدا:

صد شکر که از تشنگی غم رستم

چون قطره بدریای کرم پیوستم

مؤلف کتاب **عبدالحق بن سیف الدین ترک دهلوی بخاری** است که بلقب **حقی** مشهور است واو که یکی ازمحدثین و مؤلفین هندی است درسال ۹۵۸ درشهر دهلی تولد یافته و در ۹۹٦ بعزم زیارت مکه بآنجا عزیمت کرده و در عرض دو سال

۱ـ این‌هم دلیل چهارم براینکه این یادداشتها مربوط بکتابخانهٔ سلطنتی است

درآنجا بتکمیل عرفان و جمع اخبار مشغول بوده و پس از مراجعت بهند بالاخره‌در سال ۱۰۵۲ در دهلی از دنیا رفته ودر آنجا بخاك سپرده شده است. عبدالحق دهلوی مؤلف کتب بسیاراست مثل **مدارج النبوة** درسیرت حضرت رسول و **اخبارالأخیار** درشرح حال عرفا و**ذکرالملوك یاتاریخ‌حقی** درتاریخ هند وهمین**جذب‌القلوب** و غیرها.

جذب‌القلوب شرح جغرافیا و تاریخ مدینه است و مؤلف آنرا در سال ۹۹۸ در مدینه شروع و در ۱۰۰۱ در دهلی بانجام رسانده است و کتاب مزبور در سال ۱۸٤۷ در کلکته و در ۱۲۸۲ در لکنهو و در ۱۸۹۳ در کاونپور بطبع رسیده است. نسخهٔ کتابخانهٔ گلستان[1] سال تألیف وتاریخ کتابت‌ندارد‌ظاهراً ازقرن‌یازدهم یا دوازدهم است.

(جنگ) جنگ اشعار (٦۳۵)

بقطع ۱۹ × ۲۸، هرصفحه۱۵سطر متن و۲۹[و] نیم‌سطر حاشیه، بخط نستعلیق، دارای چهارسر لوح و ۲٤ تصویر جدید.

ابتدا:

رحمی بده خدایا آن سنگدل جوان را
یا طاقتی و صبری این پیر ناتـوان را

این جنگ مرکبست از قسمتی از غزلیات جامی و ترجیع بندهاتف وغزلیات سعدی و عاشق اصفهانی و نان و حلوای شیخ بهائی و لیلی ومجنون مکتبی.

تاریخ کتابت سال ۱۲۳۷ و کاتب آن زین‌العابدین بن علی همدانی است.

(حکایات) جوامع‌الحکایات‌ولوامع‌الروایات (۸۸۸)

تالیف سدیدالدین محمد عوفی

ابتدا: «شکر وسپاس بی قیاس که مقاطع اوهام انسان»
«ثنا و حمد مبدعی را که از بدایت صباح وجود...».

۱- اینهم دلیل پنجم.

بقطع ۲۷/۵×۴۸/۵ سانتی متر ، عدد اوراق ۴۴۸ ، هرصفحه دارای ۳۰سطر، بخط نستعلیق .

مؤلف کتاب سدیدالدین‌محمد عوفی بخارائی است که در اواسط نیمهٔ دوم‌مایهٔ ششم هجری دربخارا تولد یافته و چون نسب اجدادش بعبدالرحمن‌بن عوف میرسیده خاندان ایشان بعوفی‌مشهوربوده‌اند . محمد عوفی ابتدای جوانی را دربخارابتحصیل علوم ادبی و عربی و دینی گذارنده و تاسال۵۹۷درآن شهر بوده سپس بشهرهای‌دیگر ماوراءالنهر و خوارزم وخراسان وسیستان سفر کرده وبخدمت مشاهیرفضلاوشعرای آن بلاد رسیده و از ایشان کسب معلومات نموده و از بعضی نیز اجازهٔ روایت حدیث ووعظ گرفته ضمناً پیش‌سلاطین وامرا محترم شده وازنعم‌ایشان بهره‌ور گردیده‌است .

عوفی از سال ۵۹۷ تا ۶۱۷ که ایران را ترك گفته در شهر های نواحی فوق میگشته . در اوایل این دوره اندك مدتی رانیزدرخدمت عثمان خان سلطان‌السلاطین (۶۰۰ ـ ۶۰۹) آخرین پادشاه خانیهٔ سمرقند سمت ریاست دیوان انشاء اورااداشته واز آنجا درحدود سال ۶۰۰ بخراسان آمده و تا ۶۱۲ درآن بلاد و سیستان سفرمیکرده سپس قبل از استیلای چنگیزیان بربخارا بوطن خود برگشته و چون آوازهٔ هجوم مغول بگوش او رسیده بوده‌ازراه‌غزنه وکابل خودرابسند رسانده و درپناه‌ناصرالدین قُباجه (۶۰۲ ـ ۶۲۵) ازممالیك غوریه که برآن حدود سلطنت میکرده‌قرار گرفته و از خواص وزیر او عین‌الملك اشعری گردیده است .

ناصرالدین قباجه را درسال ۶۲۵ شمس‌الدین التتمش ازمیان برداشت و خود مالك متصرفات او شد . عوفی نیز در دستگاه این پادشاه تازه داخل گردید و بوزیر او نظام الملك محمد جنیدی تقرب جست و از این تاریخ در دهلی مقیم شد و عوفی تاحدود ۶۳۰ در حیات بوده لیکن از آن ببعد احوال او روشن نیست .

محمد عوفی از سال ۶۱۷ که در هند اقامت گزیده بتألیف کتاب پرداخته واز او سه کتاب معتبر باقی است یکی **لباب الألباب** در طبقات شعرای فارسی زبان که بطبع رسیده و معروف است ، دیگر ترجمهٔ فارسی کتاب **الفرج بعد الشدة** ، سوم کتاب بزرگ **جوامع الحکایات ولوامع الروایات** .

جوامع الحکایات کتاب معتبری است مشتمل بر یك عده حکایات ادبی و تاریخی و عبرت و قصه که عوفی آنها را از یك عده کتاب معتبر که شمارهٔ آنها قریب بصد است جمع آورده بضمیمهٔ آنچه خود دیده یا شنیده بوده است . جوامع الحکایات را عوفی بنام ناصرالدین قباجه شروع بتالیف کرده لیکن چون او در ۶۲۵ رفته عوفی کتاب را پس از اتمام درحدود ۶۳۰ بنظام الملك جنیدی وزیر شمس الدین التتمش تقدیم نموده است .

جوامع الحکایات در چهار جلد است هر جلد دارای بیست و پنج باب و قریب دوهزار و یکصدو کسری حکایت دارد ، انشاء آن روان وسلیس و ازجهت اشتمال بریك عده از حکایات مهم ادبی وتاریخی از کتب معتبره است .

جوامع الحکایات تا کنون بطبع نرسیده لیکن دکتر محمد نظام الدین دکنی در یك مقدمهٔ نفیسی که بانگلیسی بر این کتاب نوشته خلاصه ای از ابواب و فصول و محتویات و منابع جوامع الحکایات رابدست داده و این مقدمه بسال ۱۹۲۹ درلندن بطبع رسیده است .

تاریخ کتابت روز دوشنبه هیجدهم شهر محرم الحرام سنة خمس وسبعین والف هجری ، نام کاتب معلوم نیست .

[تاریخ] حبیب السیر (۸۹۲)

[آغاز :] لطایف اخبار لئالی نثار انبیاء عالیمقدار .

سرلوح ، ۲۱ سطر ، نستعلیق ، ۲۲×۳۷ ، ج ۱ ، [مورخ] ۱۰۴۴ ، [نوشتهٔ] محمد تقی بن حسین الکاتب الخاتون الاصفهانی .

[تاریخ] حبیب السیر (۹۰۰)

[آغاز:]

یارب بثنای خود سخن سازم کن

در گلشن حمد نغمه پردازم کن

۲۲×۳۷، نسخ، ۲۹۰ سطر، (ج۳).

[مورخ] رابع عشر شهر شوال من شهور سنة تسع وستين بعد الالف (بدون نام کاتب)

[تاریخ] درهٔ نادره (۱۰۲۳)

تالیف میرزا مهدیخان کوکب منشی الممالك استرابادی.

ابتدا: «دیباج دیباچهٔ کتاب کتاب فصاحت قرین».

برای احوال مؤلف آن رجوع کنید بشمارهٔ .. تحت عنوان جهانگشای نادری (۱).

درهٔ نادره تاریخ افشاریه است تا سال ۱۱۶۲ یعنی تا قتل ابراهیم خان ظهیر الدوله برادر نادر. این کتاب که بوضع تاریخ وصاف با انشائی مصنوع و مغلق نگاشته شده چندین بار در هند و ایران بطبع رسیده و بعضی از فضلای هند بر مشکلات لغوی آن شرحی نیز نوشته‌اند.

(تاریخ) روضة الاحباب فی سیر النبی و الال و الاصحاب (۱۱۷۱)

تالیف عطاء الله بن فضل الله معروف به جمال حسینی

بقطع ۱۷×۲۸ سانتی متر، هر صفحه ۱۷ سطر، بخط نسخ.

ابتدا: «الحمدلله الذی منّ علی المؤمنین».

جمال الدین عطاالله بن فضل الله حسینی از سادات دشتکی شیراز است که مدتی نیز در هرات میزیسته و درمدرسهٔ سلطانیه وجامع آن شهر بدرس ووعظ مشغول بوده و در آخر عمر ایام را بعبادت و تألیف میگذرانده و بگفتهٔ صاحب حبیب السیر در وقت تألیف آن کتاب (ذی القعدهٔ سال ۹۲۹) هنوز درحیات بوده است.

کتاب روضة الاحباب کتابی است بفارسی در سیرهٔ حضرت رسول و آل و اصحاب او که آنرا جمال حسینی درسال ۹۰۰ بانجام رسانده و آن بسه مقصد منقسم است:

مقصد اول درسیرت حضرت رسالت مشتمل برسه باب که باب سوم آن متضمن هشت فصل است.

مقصد دوم در معرفت احوال صحابه در دو باب.

مقصد سوم در بیان احوال تابعین درسه باب.

۱- برگهٔ «جهانگشای» در یادداشتها دیده نشده است

روضةالاحباب در سال ۱۲۹۷ در لکهنو بطبع رسیده و محمود مغنیساوی آنرا بتر کی ترجمه کرده‌است. جمال حسینی غیراز روضة الاحباب کتاب دیگری نیزدارد بنام **تحفة الاحباء فی مناقب آل العباء**

نسخهٔ روضةالاحباب کتابخانهٔ گلستان[1] تاریخ کتابت ونام کاتب ندارد ولی ظاهراً ازقرن‌دهم است .

[تاریخ] **روضةالصفا** (۹۱٦)

تألیف **میرخواند** (متوفی سال ۹۰۳) .

ابتدا : « آرایش دیباچهٔ مناقب و مآثر سلاطین رفیع مقدار» (جلدپنجم) .

بقطع۱۸ × ۲۹سانتی متر، هرصفحه دارای۲۳سطر ، بخط نستعلیق،دارای یك سرلوح .

برای احوال مؤلف وشرح کتاب رجوع شودبشمارهٔ۹۱۳[2] .

تاریخ کتابت شهررجب‌المرجب سنهٔ ۱۰۰۹ بدون نام کاتب .

(تاریخ) **روضةالصفا** (۹۲۲)

تألیف **میرخواند** متوفی سال ۹۰۳ .

مکرر شمارهٔ ۹۱٦ (جلد پنجم) .

بقطع ۱۷ × ۲۷ سانتی متر،عدد اوراق ۲٦۵، هرصفحه دارای ۲۵ سطر،بخط نستعلیق، برای‌احوال‌مؤلف وشرح کتاب رجوع‌شودبشمارهٔ ۹۱۳.[2]

تاریخ کتابت ۱۰۹۳ در بخارا بخط عربشاه .

[تاریخ] **روضةالصفا** (۹۲۳)

آغاز : جواهر حمدوسپاس ولآلی شکر بیقیاس (جلد ششم) .

۲۵ سطر،نستعلیق ۳٤ × ۲۳ (قرن یازدهم)، صفحهٔ آخرجدید است .

(تاریخ) **روضةالصفا** (۹۳٤)

هفت جلد روضة الصفا،۳۳ سطر،نستعلیق‌خوش،۲٤ × ۳۷،هفت سرلوح‌وتذهیب

۱ـ این‌هم‌دلیل‌ششم ۲ـ برگه مربوط بشمارهٔ۹۱۳ دریادداشتها نبوده است

بنام شکرالله‌خان نوری ذی القعده ۱۲۴۰، راقمه‌العبدالذلیل محمد اسمعیل‌شیرازی

(تاریخ) روضة‌الصفا (۹۳۵)

هفت جلد روضة الصفا ، دارای هفت سرلوح و تذهیب، ۳۵ سطر، نستعلیق ، ۲٤/٥×۳۷/٥، بتاریخ۱۲۵۵، بدون‌نام کاتب .

(تاریخ) ریاض‌الشهادة فی ذکر مصائب السادة (۲۸٤۷)

تألیف محمد حسن قزوینی

جلد دوم ، بقطع ۱۸×۲۸ سانتی متر، هرصفحه ۲۵ سطر،بخط نسخ .

ابتدا : « و به نستعین و علیه نتوکل فی کل حین » .

محمد حسن‌بن حاج معصوم قزوینی ، مؤلف این کتاب از شاگردان آقا محمد باقر بهبهانی عالم معروف (متوفی‌سال ۱۲۰۵) است که در دستگاه حسینعلی میرزا فرمانفرما والی‌فارس‌پسرسوم فتحعلیشاه (حکومتش برفارس از ۱۲۱٤تا۱۲۵۰ وفاتش بمرض وبا در ۱۲۵۱) میزیسته و ریاض الشهادة در سه جلد در سال ۱۲۲۷بنام آن شاهزاده تألیف نموده است.

ریاض الشهاده در سال ۱۲۷۳ ـ ۱۲۷٤ در هند بطبع رسیده .

این نسخهٔ کتابخانهٔ گلستان[۱] جلددوم کتابست‌وتاریخ کتابت‌ونام کاتب‌ندارد.

(تذکره) زینة المدایح (۱۹٤۰؟)

تألیف میرزا محمد صادق وقایع‌نگار همای مروزی

ابتدا : « ای ذکر توگلفروش بازارسخن ... » .

برای شرح حال مؤلف آن رجوع شود بشماره های ۸۷۷ ـ ۸۸۱ تحت عنوان جهان آرای[۲].

زینة المدایح مجموعه ایست از مدایحی که یك عده از شعرا از فتحعلیشاه گفته‌اند از بدو جلوس او تا سال هفتم سلطنتش (۱۲۱۲ ـ ۱۲۱۸) ، این کتاب‌را همای مروزی بدستورفتحعلیشاه ترتیب داده واسم‌زینة المدایح نیز ازخود شاه‌است .

۱- این‌یکی‌دلیل هفتم است.   ۲- چنین برگه‌ای دریادداشتها نبوده‌است.

زینة المدایح بچهار بخش منقسم است باین ترتیب : **آرایش** در اشعار فتحعلیشاه، **پیرایهٔ اول** در اشعار شعرای درباری ، **پیرایهٔ ثانی** در اشعار شعرای دیگر، **زیور** در شرح حال و اشعار مؤلف .

(داستان) سراج المنیر (۱۷۰۵)

تألیف محمد شریف کاشف شیرازی

بقطع ۱٤/٥×۲٥/٥ سانتی متر ، هر صفحه دارای ۱۳ سطر، بخط نستعلیق .

مکرر شمارهٔ ۱۷۰٤ (برای وصف کتاب و احوال مؤلف آن رجوع شود باین شماره[۱]) .

نسخه مورخ است بسال ۱۲٥۱ و خاتمه ای دارد از کاتب بنام محمدشاه قاجار ولی نام کاتب در آن مذکور نیست .

(سفرنامه) سفرنامهٔ خوارزم (...)

تألیف امیرالشعراء رضاقلیخان هدایت (۱۲۱٥ ـ ۱۲۸۸) .

ابتدا :

سر آغاز هرنامه یابد نگار　　　بنام جهان داور کردگار

مرحوم هدایت را در سال ۱۲٦۷ موقعیکه محمد امین خان خوارزمشاه هدایائی بطهران فرستاده بود مرحوم میرزا تقیخان امیر کبیر مأمور سفارت خوارزم و خیوه کرد و هدایت در سه شنبهٔ ٥ جمادی الثانیهٔ آن سال بهمراهی فرستادهٔ خوارزمشاه بخوارزم رفت و در رجب سال بعد از آنجا مراجعت کرد موقعیکه امیر کبیر چند ماه بود از صدارت افتاده بود . این کتاب تفصیل گذارش سفر هدایت است وحاوی فواید جغرافیائی و تاریخی و ادبی زیاد است .

سفرنامهٔ خوارزم درسال ۱۲۹۲ بحروف سربی نستعلیق بتوسط شفر Scheffer رئیس مدرسهٔ السنهٔ شرقیهٔ پاریس دربولاق بطبع رسیده است .

۱ـ این برگه هم در یادداشتها دیده نشده است .

برای شرح احوال و تألیفات دیگر مؤلف رجوع شود بشمارهٔ ٥٤٧ تحت‌عنوان «مجمع‌الفصحاء».

(سفرنامه) سفرنامهٔ ولیعهد بمراغه (۱۱۱۸٥)

سفرنامهٔ مظفرالدین میرزای ولیعهد است در سال ۱۳۰٥ بمراغه دارای ۳۱ ورق کتاب و ۲٤ عکس که از مناظر بین راه و آثار تاریخی مراغه و غیرها برداشته و بآن ملحق کرده اند هرصفحهٔ دارای ۱٦ سطراست و بخط نستعلیق بقلم محمد رضا منشی در همین سال ۱۳۰٥ تحریرشده است.

[تاریخ] شرح حال ناصرالدین‌شاه (۱۱٦۸۷)

تألیف لسان‌الملک ملک‌المورخین

«برحسب اشارهٔ سراسر بشارهٔ بندگان اعلیحضرت ... مظفرالدین‌شاه... ملخص آثار و خلاصهٔ اخبار شهریار نامدار ناصرالدین‌شاه بضمیمهٔ اسامی فرزندان گرامی و نبایر و نتایج نامیش‌را ذکوراً واناثاً تا این دم که سال بر۱۳۱٦ هجری میگذرد کلیة ثبت و ضبط آرد و از این پس شرح جهانبانی شاهنشاه شهید را»

۹ سطر، نستعلیق، ۲۲×۱٥، بدون نام کاتب، و [با یادداشت] «تاریخ ولادت ناصرالدین‌شاه درشب یکشنبه ششم شهر صفر هزار ودویست و چهل وهفت در قریهٔ کهمویه چهارفرسخی تبریز»

[نیز یادداشت] «مهد علیادختر امیرمحمد قاسم‌خان بن سلیمانخان‌اعتضادالدوله قاجارقوانلوولایت عهد ۱۲٥۱»

بهمان تعداد زوجات و ابناء وبنات‌ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه ومحمدعلی میرزا ختم میشود.

(ادب) شرح‌الحماسة (۱۳۸)

تألیف خطیب‌تبریزی، جلد اول

بقطع ۱٦×۲٥ سانتی‌متر، عدد اوراق ۱۷۸، هرصفحه دارای ۱٥سطر، بخط نسخ کهنه.

ابتدا : « حمدالله الذی لایبلغ صفاته الواصفون » .

مؤلف کتاب **یحیی بن علی ابو زکریا** معروف **بخطیب تبریزی** ازاجلهٔ علمای لغت و نحو است که بسال ۴۲۱ تولد یافته و از تبریز بقصد ملاقات ابـوالعلاء معری شاعر معروف بمعرة النعمان شام رفته و سفری نیز بمصر کرده سپس ببغداد آمده و سمت کتابداری کتابخانهٔ نظامیهٔ بغداد را یافته و تا آخر عمر درآن شهر مانده و در همانجا نیز بسال ۵۰۲ بداردیگر شتافته است .

این کتاب شرح **دیوان اشعار الحماسه** است که آنهارا شاعرمعروف ابوتمام طائی از گفته‌های شعرای معتبرعرب جمع آورده بوده وحطیب تبریزی آنهارا شرح نموده‌است .

کتاب شرح الحماسة خطیب یك بار درآلمان و بار دیگر در چهارجلددرسال ۱۲۹۶ هجری قمری در بولاق بطبع رسیده است .

این نسخهٔ کتابخانهٔ گلستان[۱] جلد اول شرح الحماسه است وتاریخ کتاب ونام کاتب ندارد .

(ادب) شرح المقامات الحریریة (۱۸۳۷)

جلد اول تألیف **احمد شریشی** بخط نسخ کهنه .

مؤلف کتاب **احمدبن عبدالمؤمن** از نویسندگان بلیغ و از علمای نحوولغت اندلس است که بسال ۴۵۷ در شریش Xerès تولد شده و مدتی دراشبیلیه Séville و بلنسیه Valence مقیم بوده و بممالك اسلامی شرق نیز سفر کرده و بسال ۶۱۹ در شریش دارفانی را وداع گفته است اصل مقامات چنانکه مخفی نیست از ابو محمد قاسم‌بن علی حریری بصری (۴۴۶ ـ ۵۱۶) است و شریشی آنرا شرحی مفصل کرده‌و این شرح مکرر درمصر بطبع رسیده .

(ادب) شرح المقامات الحریریة (۱۸۳۸)

جلد دوم تألیف **احمد شریشی** (۴۵۷ ـ ۶۱۹) .

بقطع ۱۶×۲۵ ، عدد اوراق ۲۷۵،هرصفحه دارای ۲۷ سطر، بخط نسخ کهنه.

۱ـ این یکی دلیل هشتم است

جلد اول کتاب در شمارهٔ قبل با مؤلف آن معرفی شده بآنجا رجوع شود.

این جلد از شرح مقامة الخامسة و العشرین یعنی بعبارت « شتوت اقمت فی الشتاء » شروع میشود.

این نسخه تاریخ کتابت ندارد ولی مسلماً از قرن هفتم است و در پشت‌ورق‌اول آن سال ۸۸۹ تحت رقم یکی از مالکین دیده میشود.

[ادب] شرح الواحدی علی المتنبی (۱۱۶)

[آغاز:] وقال یرثی جدته (؟) لامه: الاالاری‌الاحداث حمداً ولاذماً.

۱۷ سطر، ۲۴×۱۷ نسخ.

[انجام:] و ذلك فی‌شهورسنة خمس وثمانین وستمایة للهلال (بدون نام کاتب)

(لغت) الصحاح فی اللغة (۱۲۳۲)

تألیف اسماعیل بن حماد جوهری

مؤلف کتاب امام ابونصر اسماعیل بن حماد جوهری از اهل فاراب ترکستان است که برای جمع و تحصیل لغت بحجاز و بلاد دیگر عرب مسافرت کرده و سالها در بادیه در میان قبایل مانده است سپس در نیشابور مقیم شده وپیش استادان فن در لغت وخط و کتابت سرآمدافران گردیده ودرذکاء وعلم مشارالیه بالبنان گشته‌است.

درآخرعمر جوهری دچار اختلال حواس شد و در نیشابور بر بامی بالا رفت و دولنگه در مانند دوبال برخود بست وبخیال پرواز خود را درفضا پرتاب کردبرزمین افتاد و بسال ۳۹۳ جان سپرد.

کتاب صحاح که در عمر جوهری از سواد ببیاض نیامده و بعد از او یکی از شاگردانش آنرا منتشر کرده وبهمین جهت اغلاطی در آن داخل شده از مشهورترین کتب لغت عربی است و جوهری آنرا بر۲۸ باب و هر باب را بـه ۲۸ فصل بعددهو ترتیب حروف الفبامرتب کرده ولی دراین ترتیب رعایت آخر حروف راآنهم بروش ابجد نموده است.

کتاب صحاح در سال ۱۲۷۰ در تبریز و در ۱۲۸۲ در بولاق ویك جزء ازآنهم

در سال ۱۷۷٤ در اروپا بطبع رسیده واز آن اختصارات و تهذیبات چندیگران ترتیب وبر آن شروح متعدده نوشته‌اند.

[طبیعی] صواعق النظام (۲٦٥۷)

[آغاز:]حمد وسپاس معبودی را سزاست که مبدع ذواتست ومخترع موجودات... اما بعد این رساله‌ایست در علم ترکیب توپ و خمپاره وترتیب گلوله و عراده وسایر آلات وادوات حربیه» ـ باشارهٔ حاجی میرزا آقاسی ـ مقدمه و سی دو باب، تاریخ تألیف وجمع آوری اواسط رمضان ۱۲٥٤ـ یادداشتهای شخصی محاجی میرزا آقاسی.

۲۰ سطر، نستعلیق، ۲۲×۳۷، تاریخ اتمام یوم الاثنین هفدهم شهر ذی‌الحجه ۱۲٥٤.

(تاریخ) ظفر نامهٔ تیموری (۱۲۲۸٦)

تألیف مولانا شرف‌الدین علی یزدی متوفی سال ۸٥۸.

دارای ۷٥۰ صفحه که از آن جمله صفحهٔ اول و آخر سفید است وصفحات ۱و۲ و۳و٤ تذهیب و تزیین بدون هیچگونه کتابتی.

بقطع ۲٤×۳۷ سانتی متر، هرصفحه دارای ۱۹ سطر.

ابتدای آن که از صفحهٔ ٥ شروع میشود چنین است:

این نامه که نام حق در او مسطورست
بحریست که سر بسر در منثورست

حمداً کثیراً لمن توتی الملک من تشاء و تنزع الملك ممن تشاء و صلوة طیبة دائمة علی خاتم الانبیاء وسید الاولیاء وآله الاصفیاء و عترته البررة الاتقیاء.

بنام خدائی که از نام اوست
که ما را توانایی و گفتگوست

کتاب ظفر نامهٔ شرف‌الدین علی‌یزدی مشهورتر از آنست که بوصف آن احتیاجی باشد چه این کتاب که یکی از مهمترین منابع تاریخ صادرات اعمال امیر تیمور گورکانی است از همان ایام تألیف شهرتی بسزا یافته وغالب مورخین بعداز شرف‌الدین

علی ازآن استفاده ها کرده‌اند . نسخ آن نیز در دنیا فراوانست و بزبانهای فرانسه‌و انگلیسی نیز ترجمه شده و متن فارسی آن هم بین سنوات ۱۸۸۵ و ۱۸۸۸دردوجلد در کلکته بطبع رسیده است .

ظفرنامهٔ تیموری را شرف الدین علی یزدی در شیراز بامر ابوالفتح ابـراهیم سلطان پسر شاهرخ بن امیر تیمور که از جانب پدر برفارس از سال ۸۱۸ تا ۸۳۸سال مرگ خود حکومت داشته نوشته است. تاریخ تألیف کتاب در خود ظفرنامه مسطور نیست‌لیکن‌بقول‌صاحب‌حبیب‌السیر (جزء سوم‌ازجلد سوم صفحهٔ ۱٤۸) عبارت **صنّف فی شیراز** که بحساب جمل با ۸۲۸ برابر است ار تاریخ تألیف این کتاب حکایت میکند .

در ابتدای بعضی از نسخ ظفرنامهٔ مقدمهٔ بالنسبه مفصلی وجود داردبنام **تاریخ جهانگیر** در ذکر نسب خوانین ترك و تاریخ چنگیزخان و اعقاب او کـه در ۸۲۲ یعنی شش سال قبل ازاصل ظفرنامهٔ تألیف شده است نسخهٔ کتابخانهٔ سلطنتی(۱) این مقدمه را ندارد .

آخر نسخه :

بعدلش جهان یـکسر آراسته
ز گیهان رسوم بـدی کاسته
خلایـق مرفّـه ز احسان او
زمین و زمان تحت فرمان او

کتبه سلطان محمد نور و ذهبه میر عضد وصوره بهزاد ۹۳۵ (باضافهٔ تحقیقی در باب سال فوت بهزاد که در ورقهٔ علیحده دارد)

[تاریخ] عالم آرای عباسی

تألیف اسکندربیك منشی

ابتدا : « چون نشر محامد کبریای الهی که بیرون ازدایرهٔ عقول ...»

۱- این‌هم‌دلیل نهم .

مؤلف کتاب یعنی اسکندر بیك که در حدود ۹۶۸ تولد یافته ابتدا در شغل استیفا سر میکرده سپس از آن کار دست کشیده و بفن انشاء پرداخته و درحدود ۹۹۲ـ۹۹۳ درسلك منشیان سلطان محمد خدابنده پدرشاه عباس کبیر درآمده ومدتی نیز در عداد سپاهیان و جنگ آوران معدود بوده تا آنکه در سال ۱۰۰۱ درعهد شاه عباس در سلك منشیان عظام آن پادشاه وارد گشته و بملازمت او مخصوص وسرافراز گردیده است .

در سال ۱۰۲۵ اسکندربیك بتالیف تاریخ شاه عباس و اسلاف اوپرداخته وعالم آرای عباسی را در دوصحیفه عنوان کرده است ، صحیفهٔ اول درذکرنسب و اجداد و ظهور دولت و شرح وقایع ایام سلطنت سلاطین صفویه تا جلوس شاه عباس یعنی تاسال ۹۹۶ برسبیل اجمالی که در همین سال ۱۰۲۵ بانجام رسیده .

صحیفهٔ دوم شامل دومقصد ، مقصداول دروقایع چهل و دوسالهٔ سلطنت شاه عباس که بسال ۱۰۳۸ منتهی میگردد ، مقصد دوم در وقایع پنج سالهٔ اول سلطنت شاه صفی که بسال ۱۰۴۳ ختم میشود و ظاهراً در همین سال است که اسکندر بیك وفات یافته .

از عالم آراء صحیفهٔ اول و مقصد اول از صحیفهٔ دوم در سالهای ۱۳۱۳ـ۱۳۱۴ قمری بچاپ سنگی در طهران و مقصد دوم از صحیفهٔ دوم بعنوان ذیل عالم آرای بسال ۱۳۱۷ شمسی در همین شهر بچاپ حروفی بطبع رسیده است.

(تاریخ) عالم آرای عباسی [۹۵٤]

ابتدا : پرده گشای درامیدوبیم چون نشر محامد کبریای الهی که بیرون ازدایرهٔ عقول . . . غرض از تسوید این مقالات آنست که اقل العباد اسکندر الشهیر بالمنشی که در اوان نشاهٔ جوانی باغوای کوته خردان (جلد۱) .

یك سرلوح ، ۲۵ سطر ، نستعلیق ، ۳۶ × ۲۳ ، بدون تاریخ و نام کاتب (قرن دوازدهم) .

(تاریخ) **عالم آرای عباسی** (۹٦۸)

صحیفهٔ دوم، تألیف **اسکندر منشی**

بقطع ۱٤ × ۲۷/٥ ، هر صفحه دارای ۲۳ سطر، بخط نستعلیق ، دارای یک سرلوح .

ابتدا : « عنوان صحیفهٔ سلطنت و عالم آرایی پادشاهان کامکار» .

برای تفصیل کتاب و احوال مؤلف آن رجوع شود بشمارهٔ .

(تاریخ) **عالم آرای عباسی** (۹۷۰)

صحیفهٔ اول بقطع ۲۹×۱۷، هر صفحه دارای ۲۹ سطر، بخط نستعلیق، دارای یك سرلوحه، عدد اوراق ۷٦۹. (صحیفهٔ اول)

ابتدا : پرده گشای در امیدوبیم .

آخر : لهذا مأمول بعفو است تم بالخیر و السعادة فی التاریخ یوم الخمیس ۲٦ شهر ذی‌قعده الحرام سنه ۱۰۷۲ .

(ادب) **العقد الفرید للملك السعید** (۱۷٦۱)

تألیف **ابن طلحه**

بقطع ۱۷×۲٥ سانتی‌متر ، هرصفحه دارای ۲٥ سطر، بخط نسخ.

ابتدا : « الحمدلله حامی حوزة بلاده »

مؤلف این کتاب خود را در مقدمه **شمس الدین ابو عبدالله محمدبن طلحه** معرفی میکند ولی صاحب معجم مطبوعات العربیه بنقل از ابن عماد صاحب شذرات الذهب لقب اورا کمال الدین و کنیه‌اش راابوسالم نوشته . ابتدای تحصیل اودرخراسان بخصوص در نیشابور بوده و پس ازمدتی سیاحت و رسیدن بخدمت اکابر و ملوك در سال ٦٤۸ بوزارت الملك السعید نجم الدین غازی بن ارتق (٦۳۷-٦٥۸) ازملوك ارتقیهٔ ماردین رسیده ولی پس ازدوروزازآن شغل استعفا کرده وبزهد وسفرپرداخته.تولدش در ٥۸۲ ووفاتش در ٦٥۲ اتفاق افتاده است .

کتاب العقد الفرید که آنرا ابن طلحه بنام الملك السعید مزبور، تألیف کرده کتابی است ادبی و اخلاقی و بچهار باب منقسم است :

باب اول در مهمات اخلاق وصفات.

باب دوم در سلطنت وولایت.

باب سوم در شرایع ودیانات،

باب چهارم در تکمیل مطلوب.

این کتاب چندین بار در مصر بطبع رسیده ازجمله در سالهای ۱۳۰۶ و ۱۳۱۰ قمری. نسخهٔ کتابخانهٔ گلستان(۱) ناقص است.

این نسخه تاریخ نداردولی ظاهراً متعلق بقرن هفتم است درپشت ورق اول نوشته شده: «ملکه کاتبه یوسف بن محمدبن الصیداوی الحنبلی...»

(ادب) غررالحکم (۲۷۸۵)

ازعبدالواحدبن محمدبن عبدالواحد الامدی

آغاز: الحمدلله الذی هدانا بتوفیقه»

یك سرلوح، ۱۵سطر، ۲٤×۱٤، ابراهیم بن حاجی عبدالجلیل شرانی فی بلدهٔ رشت فی سادس عشرة شهرجمادی الاول فی شهورسنة سبع وثلاثین والف من الهجرة.

(تاریخ) الفتح الوهبی علی تاریخ ابی نصر العتبی (۹۷٦)

تألیف احمدبن علی بن عمر المنینی الدمشقی

بقطع ۱۷×۳۱، هرصفحه دارای ٤۱ سطر، بخط نسخ، متن بامرکب سرخ وشرح بامرکب سیاه.

ابتدا: «حمداً لمن احسن کل شیء ...»

مؤلف کتاب یعنی **شیخ احمدبن علی بن عمر** اصلا طرابلسی است لیکن درسال ۱۰۸۹ در قریهٔ **منین** از قرای دمشق تولد یافته و در آنجا تحصیل علوم شرعی و ادبی

۱ـ این یکی دلیل دهم است

نموده سپس در طلب علم ببلاد دیگر شام ودیارروم رفته بعد در دمشق بتدریس مشغول شده و در ۱۱۷۲ در همانجا متوفی و مدفون گردیده است و او مردی ادیب و مورخ و شاعر بوده و اشعاری نیز از وی باقیست .

کتاب الفتح الوهبی شرح کتاب معروف تاریخ یمینی تألیف ابوالنصر عبدالجبار عتبی است در تاریخ یمین الدوله سلطان محمود وپدرش سبکتکین و معاصرین ایشان.
کتاب الفتح الوهبی در سال ۱۲۸٦ دردوجلد درمصر بطبع رسیده است .

در آخر این نسخه چنین آمده است :

« قال المصنف و کان اکمال تحریره لاربع خلون من ذی القعدة الحرام سنة سبع و اربعین و مائة و الف علی ید جامع شمله وصارف نفایس الاوقات فی کشفه وحله احقر الخلیقة بل لاشیء فی الحقیقة احمد بن علی العدوی الدمشقی الشهیر بالمنینی غفرالله ذنوبه وملاء بزلال الرضوان ذنوبه و فعل ذلك بوالدیه و بجمیع المسلمین اجمعین آمین » .

شاید از این عبارت بتوان یقین کرد که این نسخه اصل نسخهٔ مؤلف و بخط دست خود اوست.

[لعت] فرهنگ جهانگیزی (۱۲٤۳)

تألیف **حسین انجو**

بقطع ۱٤×۲٦ سانتی متر ، هرصفحه دارای ۲۷ سطر، بخط نستعلیق.

ابتدا : بنام ایزد بخشایندهٔ بخشایشگر آنکه بر لوح زبانها حرف اول نام اوست الخ .

مؤلف کتاب **جمال الدین حسین بن فخر الدین حسین انجو** از سادات انجوی شیراز است که از وطن خود بهندوستان افتاده و در دستگاه جلال الدین اکبر راه یافته و پیش او معزز و محترم شده چنانکه اکبر درسال ۱۰۱۳ اورا بدکن بدربار عادلشاه برای ترویج دختراوفرستاده است . جمال الدین حسین انجو درعهد جهانگیر مقامات نظامی وسیاسی نیز یافته چنانکه در سال ۱۰۲۷ بحکومت ولایت بهار وبلقب،

عضدالدوله نایل آمده و در ۱۰۳۰ متقاعد شده و چند سال بعد از این تاریخ در اگره فوت کرده است.

جمال‌الدین حسین انجو کتاب فرهنگ جهانگیری را بدستور جلال‌الدین اکبر در سال ۱۰۰۵ شروع کرده ولی چون اتمام آن در سال ۱۰۱۷ در عهد جهانگیر واقع شده آنرا فرهنگ جهانگیری نامیده‌است. ماده تاریخ اتمام این فرهنگ این مصراع است:

«زهی فرهنگ نورالدین جهانگیر».

فرهنگ جهانگیری را مؤلف در سال ۱۰۳۲ تجدیدنظر کرده ونسخهٔ دیگری از آنرا در این سال که اواخر عمر او بوده است تقدیم جهانگیر نموده است.

فرهنگ جهانگیری دارای مقدمه‌ایست مشتمل بردوازده آیین در باب زبان فارسی و لهجه‌ها وحروف معانی دراین زبان واصل کتاب منقسم است ببیست‌وچهار باب بترتیب حروف تهجی ولی بحرف دوم. این کتاب خاتمه‌ای دارد متضمن پنج درشامل کنایات و لغات عربی و زند و پازند و کلمات اجنبی.

فرهنگ جهانگیری درسال ۱۲۹۳ درلکهنو بچاپ سنگی بطبع رسیده.

این نسخه از آخر قدری ناقص است ونام کاتب وسال کتابت ندارد.

[لغت] فرهنگ جهانگیری (۱۱۱٤۷)

تألیف جمال‌الدین حسین انجو

بقطع ۱۸×۲٦ سانتی‌متر، هرصفحه دارای ۱۹ سطر، بخط نستعلیق، دارای یك سرلوح.

مکرر شمارهٔ ۱۲٤۳ (برای احوال مؤلف و شرح کتاب رجوع شود باین شماره).

تاریخ کتابت شهر ربیع‌الاول ۱۰۳۲ کاتب محمد مؤمن.

(لغت) **القاموس المحیط** (۱۲۲۷)

تألیف مجدالدین محمدبن یعقوب فیروزآبادی

بقطع ۱۵ × ۲۹ سانتی‌متر، هرصفحه‌دارای ۲۱ سطر، دارای یك‌سرلوح، بخط نسخ .

ابتدا : « الحمدلله منطق البلغاء .. » .

مؤلف کتاب لغوی و عالم بسیار معروف ابوطاهر مجد الدین محمد بن یعقوب شافعی فیروزآبادی است که بسال ۷۲۹ در قریهٔ کازرین فارس تولد یافته و عمر خود را بتحصیل ادب و لغت ومسافرت درشام وحجاز ومصر و روم گذرانده ومدتی‌نیزقاضی یمن بوده و بسال ۷۱۸ درهمان‌دیاروفات کرده‌است عدد مصنفات فیروزآبادی بچهارصد بالغ است و ازتمام آنها مشهورتر همین **القاموس المحیط و القاموس الوسیط** است که باختصار قاموس گفته میشود وآن مکرر در مصر وایران و هند بطبع رسیده وبرآن شروح چند نوشته‌اند که از همه معروفتر **تاج‌العروس** تألیف‌مرتضی زبیدی است و بفارسی نیزترجمه شده .

این نسخهٔ کتابخانهٔ گلستان[1] فقط نصف‌اول کتابست تاآخر لغت «السمع» ودر ۱۱۰۶ استنساخ شده بخط یوسفعلی‌بن حاجی محمد کازرونی .

(ادب) **کاشف النکات فی شرح الکلمات** (۲۷۸۰)

در تفسیر چند کلمهٔ حضرت امیر

[آغاز :] «الحمدلله الذی نور قلوب عباده بمصابیح المواعظ والنصایح . اما بعد فیقول احمدبن ابی‌الحسن علی بن‌ابراهیم» .

بنام سلطان‌حسین الصفوی ، دارای‌ترجمهٔ‌فارسی بین‌السطور(نستعلیق) .

۹ سطر، نسخ ۲۳ × ۱۳ ،بدون تاریخ ونام کاتب (ظاهراً ازهمان زمان‌تألیف).

(ادب) **الکامل فی اللغة** (۲۹۳۱)

تألیف محمدبن یزیدمبرد

۱ـ دلیل‌یازدهم

ابتدا : « الحمدلله حمداً کثیرا ... »

مؤلف کتاب **ابوالعباس محمد بن یزید بصری** مشهور به مبرد از مشاهیر علمای لغت و ادبیت است که بسال ۲۱۰ در بصره تولد یافته و در مقابل ثعلب که پیشوای علمای ادب کوفه بوده مبرد امام علمای بصره بشمارمیرفته و بهمین‌علت هم مابین ایشان‌منافرت ومناقشت وجود داشته . بیشتر اقامت مبرد دربغدادبوده وبالاخره هم درهمان شهربسال ۲۸۵ فوت کرده است .

کتاب الکامل شاهکار مبرد است درلغت واقسام ادب از شعر ونثر و مثل و موعظه و این کتاب یك بار ازسال ۱۸٦٤ تا ۱۸۸۲ ازطرف انجمن شرقی‌المان بدقت تمام در لیپزیگ و چند بارهم درمصرواستانبول بطبع رسیده است .

[آغاز نسخه :] قال ابوعثمن سعیدبن جابرحدثنا ابوالحسن علی الاخفش .

۲٤×۳۵ ، ۲۵ سطر ، نسخ باحواشی .

دردوورق شرحی‌است‌منقول‌ازعبدالله‌بن‌سلیمن‌بن وهب وشرحی‌منقول‌ازدو کتاب الجمع‌المتناه فی‌اخبار‌اللغویین‌والنحاة و منقول ازخط احمدبن عبدالقادربن‌مکتوم‌بن احمد الکلینی،قرن هشتم ، نسخهٔ بسیارمصحح ومضبوط .

(جنگ) **کشکول** (۱۸۳۲)

تألیف **شیخ بهاءالدین محمد عاملی** (۹۵۳ - ۱۰۳۱) .

ابتدا : « وبعد فانی لما فرغت من تألیف کتابی المخلاة » .

بقطع۱٤×۲۵سانتی‌متر ۲۲٦ورق، هرصفحه که‌بشکل‌مشجرنوشته‌شده‌دارای عدد مختلف سطراست،بخط شکسته نستعلیق،دارای یك سرلوحه .

مؤلف کتاب یعنی‌شیخ بهاءالدین محمدبن حسین حارثی عاملی‌ازآن مشهورتر است که احتیاج بمعرفی داشته باشد . شرح حال او در کتاب روضات‌الجنات‌ص۵۲۲ وخلاصةالاثرج۳صفحهٔ۴٤۰ ورسالهٔ مستقلی که آقای نفیسی درشرح حال‌اووتصنیفاتش نوشته‌اند مسطوراست .

کشکول کتابی است درروایات و حکم وآثار واقوال واشعارعربی و فارسی و

بر پنج مجلد منقسم است . این کتاب مشهور درسالهای ١٢٦٦و١٢٩١ درطهران و در ١٢٨٨ و ١٣٢٩ در بولاق و در ١٣٠٥ و ١٣٠٢ و ١٣١٨ در قاهره بطبع‌رسیده ولی‌در چاپهای مصرقسمتهای فارسی آنرا انداخته‌اند .

این نسخه سه مجلد اول کشکول است ، نام کاتب وتاریخ کتابت ندارد .

(جنگ) کشکول (٣٠٧٦)

[آغاز :] الحمدلله الواحدالمعین (المجلدالاول الی الخامس)

[مورخ] بیست و چهارم شهررجب المرجب ١٠٥٤ ، بدون نام کاتب .

١٣×٢٣، ٢٨ سطرمنحرف، نسخ .

(لغت) کنز اللغة (١٢٤١)

متن کنز اللغة حاشیه فرهنگ جهانگیری

آغاز ابتداء هرسخن آن خوبتردرهرمقام .

٢٤ سطر متن (نستعلیق) ٥٦ نیم سطر درحاشیه .

٣٦×٢٣ ناقص ازآخر (قرن یازدهم) .

[اخلاق] کنوزالودیعة‌من‌رموزالذریعة الی‌مکارم‌الشریعة (٢٧٦٨)

آغاز : « احسن کلامی که بذریعهٔ انوار معانی آن قلوب ارباب تحقیق منور شود»، ٢٥×١٦ ، نستعلیق ، ١٩ سطر ، ربیع‌الاول ١٠٦٤، شیخ‌محمدبن‌شمس‌الدین .

[درآن آمده :] «پدرم علامه شمس‌الدین حسن ظافر» « فصل اخلخل‌به‌الکتاب‌واوضح العذر فیه عما تعذر ایراده فی متون الفصول والابواب» « لطایف حقایق منقول‌ومعقول وظرایف دقایق فروع واصول» «شکروسپاس وبیقیاس که مقاطع اوهام‌انسان ازمطالع آن نشان ندهد واعداد حمدبی‌حد که نهایت اولوالابصار ازبدایت‌آن عاجزوقاصرآید واجب‌الوجودی‌را سزد که چندین‌هزارانواع‌حیوان بی‌رویت‌وتفکردرحیزتصویرآورد» [نیز:] « امابعد چنین گوید مؤلف این‌تألیف ومصنف » ، « که حکیم متشرع و فاضل

متقی متورع ابوالقسم راغب قدس روحه ونور ضریحه درمطاوی کتاب الذریعه الی مکارم الشریعة در سلك تحریر وسمط تقریر آورده است ومن بنده باوجود ترجل ازصهوات مراکب علوم وتسفل درصف النعال محفل صدرنشینان » [کتاب] درترجمهٔ [سخنان] انبیا وحکما [و] حکم عرب ویونان وفرس، [است].

(داستان) گلستان و بوستان (٤٨٥٨)

هردو از شیخ ابوعبدالله مشرف بن مصلح سعدی شیرازی متوفی سال ٦٩١ بقطع ١٦×٢٧ سانتی متر، عدد اوراق ١٦٠، هرصفحه ١٠ سطرمتن که گلستان است و ٢٤ ونیم سطر که بوستان است، هردو بخط نستعلیق، متن نستعلیق جلی وحاشیه نستعلیق خفی، دارای دوسرلوح.

ابتدای گلستان: « منت خدای را عزوجل ».

ابتدای بوستان: « بنام خداوند جان آفرین ».

نسخه از قرن دهم است نام کاتب وتاریخ کتابت محوشده است.

(داستان) گلستان (۳۳۸)

[از] سعدی، دارای هشت مجلس نقاشی، ۱۲ سطر، نستعلیق ۳۷×۲۳، ۱۲۳ ورق «بتاریخ روز دوشنبه پنجم شهر رمضان المبارك از سال هزار وسی وپنج درقصبهٔ فرح بخش مالده صورت اختتام پذیرفت بدستیاری قلم شکسته رقم عاصی کثیر المعاصی کمترین بندهای خدا فقیر حقیر بی روی وریا حکیم رکن الدین مسعود الشهیر بحکیم رکنا غفرالله ذنوبه وسترالله عیوبه بحق محمد وآله اجمعین الطیبین الطاهرین لکاتبه تجاوزالله عن معاصیه».

کلکم خطی چو آب روان سر بصفحه داد
گفتم بروی خاك نماند نشان من
جاجا ز رتبهٔ قلم من سخن کنند
جایی فتاده هرقلم استخوان من

(رجال‌وتذکره) **مجالس‌المؤمنین** (۹۸٤)

تألیف **سید نوراللهمرعشی شوشتری**، ازمجلس ششم تاآخر
ابتدا: « نفحات دلگشای حمد و رشحات جانفزای ثنا ... »
بقطع ۱٦×۲۷ سانتی متر، هرصفحه دارای ۲۳ سطر، بخط نسخ.

مجالس‌المؤمنین شرح حال عده‌ای ازبزرگان و اعیان و شعرا و فضلاوسلاطین وسادانی است که‌بعقیدهٔ مؤلف پیرومذهب شیعه‌بوده‌اند، این کتاب منقسم‌بیک‌مقدمه بنام فاتحه است و دوازده مجلس مؤلف آن قاضی **نوراللهبن سیدشریف حسینی** از خاندان سادات مرعشی است که در شوشتر مقیم‌بوده‌اند.

قاضی‌نورالله در جوانی بهند افتاد و در لاهور ساکن شد و درآنجا درسال۹۹۳ بتألیف کتاب مجالس المؤمنین مشغول گردید. در سال ۹۹۵ در عهد سلطنت اکبر بقضای شهر لاهور منصوب گشت. چون کتاب مجالس المؤمنین و سایر کتب تعصب آمیز قاضی نورالله انتشار یافت اهل سنت لاهوربکینهٔ اوبرخاستند وجهانگیررابرآن داشتند که اورا درسال ۱۰۱۹ بقتل رسانید. تألیفات دیگرقاضی‌نورالله ازهمه‌مشهورتر **احقاق‌الحق** و **مصائب‌النواصب** و**الصوارم‌المهرقة** و**العشرةالكاملة** وغیرهاست.

مجالس‌المؤمنین را قاضی‌نورالله در سال ۹۹۳ شروع کرده و در ۲۳ ذی‌الحجه ۱۰۱۰ بانتها رسانده است. این کتاب در سال ۱۲٦۸ در طهران بطبع رسیده.

این نسخه فقط مشتمل است برثلث اخیر کتاب یعنی از مجلس ششم بآخر و ابتدای آن‌این‌است: «درذکر جمعی‌ازصوفیان صافی که نزد سالکان مسالك‌طریقت».

این نسخه تاریخ کتاب و نام کاتب ندارد ظاهراً تحریر آن در قرن یازدهم صورت گرفته.

(رجال وتذکره) **مجالس‌المؤمنین** (۹۸٦)

[آغاز:] نقود خزاین‌وسپاس‌وجواهرمعادن ستایش.
۲٦سطر، نستعلیق، ۲۰×۳٦، [درپایان‌آمده:]« کتبه‌العبدعینِ علی‌تبریزی» (بدون تاریخ کتابت).

(رجال و تذکره) **مجالس المؤمنین** (۹۹۵)

[آغاز :] نفحات دلگشای حمد ورشحات جانفزای ثنا

دارای هفت سرلوح ، ۲۵ سطر، نستعلیق ۳۷×۲٤ .

[نوشتهٔ] ابن سید مراد محمد زمان الکاتب الحسینی المشهدی، [مورخ] ثمان وعشرین من شهر ذی الحجه سنة ثمان وستین بعدالالف .

(تذکره) **مجمع الفصحاء** (٥٤۷)

تألیف امیرالشعراء رضاقلیخان هدایت طبرستانی

بقطع ۲۲×۳٥ سانتی متر ، هرصفحه دارای ۲۹ سطر،بخط نستعلیق.

ابتدا : هرانکه نبود راهش بمجمع الفصحاء . . . الخ سپاس شگرف مرخالقی را شاید » .

مؤلف کتاب **رضا قلیخان** فرزند **محمد هادی** از اهل چهارده کلاتـهٔ هزار جریب مازندران است که بسال ۱۲۱٥ در طهران تولد یافته و درعهد ولیعهدی عباس میرزا و محمد شاه در دستگاه دربار داخل بوده سپس ازطرف محمد شاه بسرپرستی پسرش عباس میرزا ملك آرای معین وبلقب **للهباشی** ملقب گردیده و درسال ۱۲٦۷ ازطرف امیر کبیرمیرزاتقیخان بسفارت مخصوص بجانب خوارزم وخیوه مأمور گردیده واندکی پس از قتل امیر بطهران بر گشته و چندی نیز بنظامت و ریاست مـدرسهٔ دارالفنون و مشاغل دیگر مشغول بوده است . وفات او بسال ۱۲۸۸ در طهران اتفاق افتاده .

مؤلفات عمدهٔ رضا قلیخان لله باشی که در شعر هدایت تخلص میکرده بنظـم عبارتست از دیوان **قصاید و غزلیات** و شش مثنوی بنام **ستهٔ ضروریه** باسامـی **انوارالولایة** و **بکتاش نامه** و **بحرالحقایق** و **انیس العاشقین** و **خرم بهشت وهدایت نامه** .

آثار نثری او عبارتست از **سفارتنامهٔ خوارزم** و **ذیل روضة الصفا** بنـام

روضة الصفای ناصری وفهرست التواریخ وریاض العارفین و فرهنگ انجمن آرای ناصری و مدارج البلاغة و غیرها .

مجمع الفصحاء کتاب بزرگیست در شرح حال شعرای فارسی زبان و انتخاب بزرگی از گفته های ایشان و آن در دوجلد است .

جلد اول دراشعار سلاطین قدیم و جدید و شرح حال شعرای متقدمین تاعصر صفویه .

جلد دوم در شرح حال و آثار شعرای متأخرین و معاصرین . مجمع الفصحاء بسال ۱۲۹۵ در طهران بچاپ رسیده .

این نسخه جلد اول کتابست تا آخر احوال نظامی گنجوی بخط عبدالله بن رضاقلی بتاریخ شهرجمادی الثانی سنهٔ ۱۲۸۵ .

(تذکره) مجمع الفصحاء (٥٤٨)

تألیف **امیرالشعراء رضاقلیخان هدایت طبرستانی** (۱۲۱۵ ـ ۱۲۸۸) .

برای احوال مؤلف آن رجوع شود بشمارهٔ ٥٤٧ .

(سفر نامه) مخزن الوقایع (۱۱۳٥)

تألیف **حسین بن عبدالله سرابی**

بقطع ۱۷×۲٥ سانتی متر ، عدد اوراق ۲۷٦، هرصفحه دارای ۱٥ سطر، بخط نستعلیق .

ابتدا : « الحمدلله الاول قبل الانشاء » .

چنین گوید مؤلف کتاب : « کمترین چاکر درگاه عالمیان پناه **حسین بن عبدالله السرابی الاصل التبریزی المسکن** همراه مقرب الخاقان محمودخان میرپنجهٔ قراگوزلو (یعنی ناصرالملك) از سفر پطرز بورغ مراجعت بدارالخلافه نموده وابسته بدستگاه وزارت خارجهٔ دولت ابد مدت ودرخدمت جناب جلالتماب فخامت ومناعت اکتساب مقرب الخاقان معتمدالسلطان میرزا سعیدخان مؤتمن الملك وزیردول خارجه

بودودوباره‌بامنصب منشی گری سفارت کبری مفتخر گردیده در خدمت‌جناب‌معظم‌الیه (یعنی فرخ خان امین‌الملك کاشانی) مأمورسفر خیریت اثرفرنگستان شد.»

این سفرفرخ خان امین‌الملك که بعدها امین الدوله لقب یافت بدستور میرزا آقاخان صدراعظم نوری بود در ضمن محاصرهٔ هرات بدست سپاهیان ایران (هرات از رمضان ۱۲۷۲ تا ۲۵ صفر ۱۲۷۳ درمحاصره بود) برای رفع نقاری که بین‌اووسفیر انگلیس در طهران‌پیش‌آمده بود.

فرخ خان امین‌الملك پس از آنکه در استانبول موفق نشدکه بتوسط سفیر انگلیس درآنجا اختلاف بین میرزاآقاخان و انگلیس را حل کند ودراین‌ضمن‌خبر فتح هرات‌بدست‌سلطان‌مراد میرزاحسام‌السلطنه‌نیزباورسید و معلوم شد که‌انگلیسها ببوشهر لشکر پیاده کرده‌اند عازم پاریس شد . عاقبت پس ازشکست‌یافتن سپاه ایران درخوزستان و فارس فرخ خان‌بوساطت ناپلئون سوم درپاریس بتاریخ هفتم‌رجب۱۲۷۳ باانگلیس معاهده ای بست و افغانستان بضمیمهٔ هرات از آن تاریخ مستقل شد .

کتاب مخزن الوقایع دوجلد است :

جلد اول دربیان وقایع و گذارش حالات و محاورات و مکالمات امین‌الملك باسلاطین و رجال دول فرنگستان .

جلد دوم در شرح ادارهٔ امور وترتیب کارهای دولتی وملتی فرانسه و انتظام اوضاع عموم ممالك اروپا .

نسخهٔ کتابخانهٔ گلستان(۱) تاریخ کتابت ونام کاتب ندارد .

(لغت) المزهر (۱۲۵۶)

تألیف جلال‌الدین عبدالرحمن‌سیوطی

ابتدا : « الحمدلله خالق الالسن واللغات » .

مؤلف کتاب‌عالم‌بسیارمعروف جلال‌الدین ابوالفضل عبدالرحمن‌بن کمال‌الدین است که اصلا از شهرالسیوط از بلاد مصربوده و درسال ۸۴۹ در قاهره تولد یافته ودر

۱- دلیل دوازدهم

کلیهٔ علوم عربی و ادبی و دینی کمال استادی را داشته و درجمیع‌این رشته‌ها تألیفات کثیره دارد و عدد مؤلفات او از کتاب بزرگ و کوچك و رساله از پانصد متجاوز است . قسمتی از عمراو بمسافرت در بلاد شام و حجاز و یمن وهند و مغرب گذشته و درقسمتی از عمرخود نیزقاضی و مفتی بوده است . وفات سیوطی بسال ۹۱۱ در قاهره اتفاق‌افتاده . مزهر اللغه کتابی‌است در کلیهٔ مسائل مربوط بلغت عرب ازحیث اسناد ولفظ و معنی ولطائف متعلق بلغت و کتبی که درابن خصوص تألیف شده باذکررواة لغت ولغویون معروف .

این کتاب یك بار دردوجلد درسال۱۲۸۲دربولاق و باردیگردرمصر بسال۱۳۰۵ بطبع رسیده است .

(تاریخ) مطلع السعدین ومجمع البحرین (۹۷۸)

تألیف کمال‌الدین عبدالرزاق سمرقندی (۸۱۶ـ۸۸۷) جلد دوم .

ابتدا : فاتحهٔ کلام حمدوثنای ملك علامی باید»

بقطع ۲٤×۳۷ سانتی‌متر ، هرصفحه دارای۲۷سطر ، بخط نستعلیق ، بتاریخ جمعه ربیع‌الاخر ۱۰۲٤ ، بخط محمد یوسف‌بن عبدالخالق الحسینی(برای‌احوال این کتاب ومؤلف‌آن رجوع شود بشمارهٔ ۹۸۱).

(تاریخ) مطلع السعدین و مجمع البحرین (۹۸۱)

تألیف کمال‌الدین‌عبدالرزاق سمرقندی

ابتدا : حسن مطلع انوار درافتتاح مقال ولطف مظهراخیار...»

مؤلف کتاب کمال‌الدین‌عبدالرزاق پسرمولانا جلال‌الدین اسحاق‌سمرقندی‌است که در ۸۱٦ در هرات متولد شده و در۸۸۷ نیزدرهمین شهرمرده است پدرش درعهد سلطنت شاهرخ سمت قضا و امامت در اردوی آن پادشاه را داشت و خود کمال الدین عبدالرزاق هم در تاریخ ۸٤۱ موقعیکه سنش به‌بیست وپنج رسیده بود بحضورشاهرخ معرفی‌شد . درسال۸٤۵شاهرخ‌اورا باهیئتی بهندوستان فرستاده وعبدالرزاق‌سمرقندی

که در ۸٤۸ از این سفر بر گشته تفصیل سفر خود را درجلد دوم مطلع السعدین یادداشت کرده است .

درسال ۸۵۰ یعنی همان سالیکه در آن شاهرخ بدرود حیات گفت این پادشاه او را بسفارت بگیلان فرستاد پس از مراجعت همواره در دستگاه فرزندان شاهرخ میزیست تا آنکه ابوسعید اورا در تاریخ ۸۶۷ شیخ خانقاه شاهرخی درهرات قرار داد و عبدالرزاق در این حال بود تا آنکه در ۸۸۷ در این شهر مرد . مطلع السعدین ومجمع البحرین کتاب تاریخ بالنسبه مفصلی است از تیموریان از سال ۷۰٤ تا ۸۷۵ یعنی از تاریخ تولد ابوسعید چنگیزی تا دوسال بعد از فوت ابوسعید تیموری ووجه تسمیهٔ آن بمطلع السعدین نیز ظاهراً همین است این کتاب که کمال الدین سمرقندی آنرا در محرم سال ۸۸۰ بانتها رسانده بدو دفتر یا دوجلد منقسم است .

دفتر اول از تولد ابوسعید چنگیزی تامرگ تیمور وجلوس خلیل سلطان در سمرقند (یعنی از ۷۰٤ تا ۸۰۷) .

دفتر دوم ازجلوس شاهرخ درهرات تاجلوس ثانوی سلطانحسین بایقرا (از ۸۰۷ تا ۸۷۵) از مطلع السعدین تاکنون فقط یك جزءِ قسمت اول ازدفتر دوم تا آخر سال ۸۱۳ بتوسط محمد شفیع در لاهور بطبع رسیده لیکن دراروپا وهند استخراجاتی چندبی ترجمه یا با ترجمه انتشار یافته است .

(تاریخ) مطلع السعدین ومجمع البحرین (۱۰۷۱)

تألیف **کمال الدین عبدالرزاق سمرقند** (۸۱٦ ـ ۸۸۷) .

جلد دوم (مکرر شمارهٔ ۹۷۸) .

بقطع ۱٦×۲۵ سانتی متر، هرصفحه دارای ۱۵ سطر، نستعلیق خوش، دارای یك سرلوح

رقم آخر آن : علی یدالفقیر الحقیر عبدالرزاق بن اسحاق یوم الخمیس السابع و العشرین من محرم الحرام ...

سال تاریخ کتابت محو شده ونسخه ظاهراً [متعلق] بخود مؤلف است .

برای احوال این کتاب و مؤلف آن رجوع شود بشمارهٔ ۹۸۱

(تاریخ) المعجم فی آثار ملوك العجم (۱۰۰۵)

یعنی کتاب تاریخ معجم مشهور بفارسی

تألیف شرف‌الدین فضل‌الله حسینی قزوینی

ابتدا «ان احق ما یفتح به الکلام ...»

بقطع ۱۸×۲۹،هرصفحه دارای ۱۴ سطر ، بخط نستعلیق عالی.

ورق ۱و ۲ الف مقدمه ایست از کاتب نسخه یعنی آقا فتحعلی شیرازی که این نسخه را نوشته وتقدیم محمد شاه قاجار نموده ، ورق ۲ ب و۳ الف حاوی نام و القاب محمد شاه است باتذهیب و بین سطور کتاب همه جا طلا کاری است.

تاریخ معجم کتابی است درتاریخ ملوك قدیم ایران از کیومرث تاآخر سلسلهٔ ساسانی با انشائی مصنوع و مغلق که بقصد هنرنمائی نوشته شده وآن نه حاوی‌مطالب تاریخی معتبری است و نه نمونهٔ خوبی است ازانشا فارسی .

مؤلف آن شرف‌الدین‌فضل‌الله حسینی قزوینی متخلص بشرف دردستگاه‌وزرای ایرانی ایلخانان ومدتی‌نیزدرخدمت‌اتابك نصرةالدین احمد لر (۶۹۵ـ۷۳۳)میزیسته وبیشتر اشعاراو در مدح خواجه غیاث‌الدین محمد رشیدی واتابك نصرةالدین‌مذکور است وبنام همین اتابك است که کتاب تاریخ معجم‌راتألیف نموده . وفات او درحدود ۷۴۰ اتفاق افتاده است.

این نسخه تاریخ کتابت ندارد ولی کاتب آن‌یعنی آقا فتحعلی‌شیرازی‌ازمشاهیر کتاب نستعلیق عهد قاجاریه است که درشعر حجاب تخلص میکرده ودرسال ۱۲۶۹ درشیراز بدرود‌حیات گفته ودرامامزاده‌شاه چراغ مدفون شده است .

(ادب) مفتاح العلوم (۲۸۴۱)

تألیف سراج الدین ابویعقوب یوسف‌بن ابی بکر سکاکی

ابتدا «احق کلام أن تلهج به الالسنة»

سراج‌الدین ابویعقوب یوسف بن ابی‌بکرمحمد سکاکی یکی ازمشاهیرعلمای ادب و علم معانی و بیان و بلاغت است که در سال ۵۵۵ در خوارزم تولد یافته و در دستگاه سلطان محمد خوارزمشاه عزیز و محترم میزیسته و بعد از برافتادن دولت خوارزمشاهیان بدست مغول در پیش جغتای مکرم شده و تاآخرعمر در ماوراءالنهر و خوارزم سرمیکرده و او باوجودمهارت کامل در ادب گویا بنیرنگ وطلسم‌وسحر وجادو نیز معتقد بوده و بهمین علت حکایات غریب زیاد از اونقل کرده‌اند.

وفات سکاکی بسال ۶۲۶ درخوارزم اتفاق افتاده.

مفتاح‌العلوم سکاکی کتاب مشهوریست در علوم ادبیه جامع سه قسم:

قسم اول در علم صرف.

قسم ثانی درنحو.

قسم ثالث در دوعلم معانی و بیان وفروع این علوم واین کتاب را فضلای بعد از سکاکی مکرر تلخیص و شرح کرده‌اند.

مفتاح‌العلوم سکاکی دوبار در سالهای ۱۳۱۷ و ۱۳۱۸ در مصر بطبع رسیده است.

(تاریخ) ناسخ التواریخ (۱۰۱٦)

تألیف محمدتقی‌خان لسان‌الملك سپهر کاشانی

مؤلف کتاب محمد تقی‌خان کاشانی‌است که درشعرسپهر تخلص میکرده‌وبعدها بلقب لسان‌الملك ملقب گردیده و او که بسال ۱۲۱٦ متولد شده در بدایت حال از کاشان بطهران پیش فتحعلیخان ملك الشعرای صبا همشهری خود آمده وصبا او را بانشاء کتابی بنثر واداشته بشرط آنکه درآن ازاشعارصبا استشهاد کند اماصبا بزودی بسال ۱۲۳۸ مرد و سپهر بکاشان بر گشت واز خیال نوشتن کتابی که صبا باوپیشنهاد کرده بود منصرف شد. درسال ۱۲۵۰ یعنی درسال اول سلطنت محمد شاه‌قاجارسپهر از طرف این پادشاه بسمت مداحی خاص مفتخر گردید وبعدها مستوفی ومنشی‌دیوان شد. در همین‌اوان محمدحسینخان‌عندلیب‌پسر مرحوم‌صبا او را بتألیف کتابی‌واداشت

و سپهر درسال ۱۲۵۱ کتاب براهین العجم را در قافیه بنام محمد شاه تألیف نمود سپس ازطرف محمد شاه بتألیف تاریخ عامّی مأموریت یافت و ناصرالدین‌شاه هم که درسال ۱۲۷۲ باولقب لسان‌الملك بخشید او را دراین کار تأیید نمود وسپهر ناسخ‌التواریخ‌را بانجام رساند.

ناسخ‌التواریخ‌تاریخ عامّ عالم است از بدوخلقت تاسال ۱۲۶۷ با ذیلی که دنبالهٔ وقایع را تا سنهٔ ۱۲۷۳ رسانده است و در ۱۴ جلد مرتب شده و بغیراز جلد قاجاریهٔ آن بقیه هیچگونه اعتبار تاریخی‌ندارد وفات سپهر بسال ۱۲۹۷ درطهران اتفاق‌افتاده.

ناسخ التواریخ دوبار درطهران و یك بار هم در بمبئی تمام اجزاءِ یا بعضی از مجلدات‌آن بچاپ رسیده است.

(جغرافیا) نزهة القلوب (۱۰۰۸)

تألیف حمدمستوفی قزوینی (۶۸۰ ـ ۷۶۶).

ابتدا: «چون واهب مواهب بی علت علت کلمته»

نزهةالقلوب کتابی است در جغرافیا دارای مقدمه‌ای در باب انسان‌وحیوانات و نباتات و جمادات و افلاك که در سال ۷۴۰ تألیف شده. این کتاب در سال ۱۳۱۱ هجری بچاپ سنگی در بمبئی و قسم جغرافیائی آن در سال ۱۹۱۵ در لیدن بطبع رسیده است.

برای احوال مؤلف‌آن رجوع کنیدبشمارهٔ ۱۱۶۳ تحت عنوان «تاریخ گزیده».

(جغرافیا) نزهة القلوب (۱۰۱۰)

آغاز: سپاس مرخداوندیرا که بمعرفت خود بینا گردانید.

یك سرلوح وتذهیب دوورق‌اول، ۱۵سطر، نستعلیق، ۱۳×۲۳، بدون‌تاریخ‌ونام کاتب (قرن یازدهم).

(تذکره) نفحات الانس من حضرات القدس

تألیف نورالدین عبدالرحمن جامی (۸۱۷-۸۹۸).

ابتدا: «الحمدلله الذی جعل مرائی قلوب اولیائه ...»

نفحات‌الانس جامی چنانکه معلوم است شرح حال عرفا و متصوفه است و آن چنانکه جامی در مقدمهٔ کتاب مزبور گوید بر اساس کتاب طبقات الصوفیة تألیف محمدبن حسین سلمی نیشابوری متوفی سال ۴۱۲ بنا شده . طبقات سلمی را شیخ‌الاسلام عبدالله‌بن محمد انصاری هروی متوفی سال ۴۸۱ یعنی خواجه عبدالله انصاری معروف بپیرهری در نسخه‌ای بزبان هراتی بسط و شرح داده و تکمیل کرده بود و بهمین زبان برسر منبر برشنوندگان و شاگردان خود املا میکرده . جامی چون نسخهٔ خواجه عبدالله را دیگر کمتر کسی میفهمیده در سال ۸۸۱ بزبان فارسی معمولی برگردانده و درسال ۸۸۳ باافزودن بسیاری مطالب از جمله ترجمهٔ احوال عرفای بعداز خواجه عبدالله آنرا بانجام رسانده است. نفحات الانس مشتمل بر یك مقدمه و ۵۶۷ ترجمهٔ حال است براین کتاب یکی از شاگردان جامی بنام عبدالغفور لاری شرحی در حل مشکلات اعلام و اشارات آن نوشته است که ببعضی ازنسخ نفحات ضمیمه است.

متن نفحات را اول بار درسال ۱۸۵۹ ناسولیز Nassau lees در کلکتهٔ باشرح حالی از جامی و فهرست اعلام بطبع رسانده وبعد ازآن نیزدرهند بطبع رسیده است.

(تذکره) نفحات الانس (۱۱۰۶۶)

مقدمهٔ کاتب: «حمد و سپاس بیرون ازحد وقیاس»، بخط نستعلیق (سه ورق) بنام محمود میرزا پسرفتحعلیشاه از عبداللطیف لاریجانی .

۲۱×۱۲ ، ۲۳ سطر، ۴۹۴ صفحه ، بخط نسخ خوش (از ورق ۴شروع میشود)

مقدمهٔ کتاب: «الحمدلله الذی جعل مرائی قلوب اولیائه مجالی جمال وجهه الکریم»
دارای حواشی بسیار بخط نستعلیق خوش.

کاتب اصل نفحات که در صفحهٔ ٤۹٤ تمام میشود ضیاءالدین محمد الادمی القزوینی
بتاریخ ۹۹۰.

ضمیمه: تیمناً بذکر الملك الاعلی و حمدالله تبارك وتعالی (دراحوال جامی)،
نام آن تکلمهٔ نفحات، ۳۸ صفحه، بخط نستعلیق خوش
فی رابع عشرین شهر جمیدی الثانی سنة تسعین وتسعمائة (درحاشیه)
تمت الرسالة فی شهر ذی الحجة سنه اثنی و تسعین وتسعمایة من الهجرة النبویة
علی ید عبد الضعیف عماد الحسنی.

یك نسخهٔ نفیس

بخط خواجه نصیرالدین طوسی و امضاهای الغ‌بیك و سلطان احمد جلایر

عباس اقبال

مقاله‌ای که درین صحایف درج میشود بقلم مرحوم عباس اقبال ودر بارهٔ یك نسخهٔ نفیس بخط خواجه نصیرالدین طوسی است . این مقاله درجزء اوراق ونوشته های آن مرحوم است که به‌تصرف کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران درآمده است اگرچه آن‌مرحوم ظاهراً آنرادرمجلهٔ اطلاعات هفتگی یاماهانهٔ طبع کرده بوده است ولی چون دسترسی به‌آن مقاله در مجله مذکور برای اهل تحقیق آسان نیست تجدید طبعش مناسب ومفید دانسته شد .

محمدتقی دانش‌پژوه

شهر استانبول پایتخت سابق دولت عثمانی ومرکز خلافت ششصدوسی‌ودوسالهٔ سلاطین آل عثمان‌ازجهت کتابخانه‌های‌متعدد ووجود نسخ خطی بسیارذیقیمت‌بزبانهای عربی و فارسی و ترکی در دنیا بی نظیراست یعنی درحقیقت خزانه های نفیسی‌ازاین نسخ در آنجا باقیست که بعضی بکلی نادر و منحصر بفردند و بعضی دیگر از جهت قدمت و نفاست در هیچ‌جاتالی و مانند ندارند .

سلاطین آل عثمان که خود را مجاهد و مروج دین اسلام میشمردند ودربنای مساجد و جوامع جهدی وافی داشتند بعلاوه یاخود اهل ذوق و ادب بودند یا بسیرهٔ زمان باهل ادب تشبه میکردندغالباً برای‌هریك از مساجدی که میساختند کتابخانهٔ بزرگی نیز ایجاد مینمودند بهمین‌نظرازفتح ممالك وسیعه‌ای که بدست ایشان‌مسخر شد از هرجا بعنوان‌غنیمت وغارت کتب بسیارنیزباستانبول آورند وسلاطین‌وبزرگان اطراف هم بعنوان هدیه و ارمغان اکثراوقات‌نسخه‌های نفیسی‌برای‌ایشان‌میفرستادند و دراین روش پسندیده یعنی تأسیس کتابخانه وزرا واعیان و امرای عثمانی نیز غالباً

از سلاطین خود تقلید مینمودند .

گذشته ازاین اسباب حملهٔ مغول و استیلای تیمور بر ایران عدهٔ کثیری از فضلای ماوراء النهر و خراسان وعراق و آذربایجان را بفرار بقلمرو سلاطین عثمانی و پناهندگی بدربارایشان مجبور ساخت و دراین پیش آمد نیز بسیاری از نسخ خطی از نواحی فوق و نقاط دیگر راه استانبول را پیش گرفت و همین امور و سعی بلیغ سلاطین آل عثمان و زمامداران دیگر آن دولت در حفظ کتب قدما و مصون ماندن استانبول از استیلای بیگانگان وحشی بر آن باعث آمده است که این همه آثار گرانبها درآن شهر باقی و محفوظ بماند .

باتمام این احوال نباید تصور کرد که از کتب خطی استانبول چیزی تلف نشده وعموم نفایس علمی و ادبی که ازابتدا درآنجا جمع آمده بوده است همچنان باقی مانده است . اگرچه استانبول آفاتی نظیر حملهٔ مغول یا سفاهتهائی از نوع کتاب سوختن اهل تعصب را بخود ندیده است لیکن آفت دیگری چندبار بآن صدمهٔ کلی زده وبسیاری از کتابخانه‌های قیمتی آن را از میان برده است وآن حریق بوده است که بعلت چوبی بودن غالب بناها دراستانبول چند دفعه قسمت عظیمی از این شهر را طعمهٔ خود قرار داده و درضمن آن مقدار کثیری کتاب را نیز سوخته است بطوریکه یکی از فضلای ترك میگفت که صدمهٔ این حریقها دراتلاف کتب خطی از صدمهٔ حملهٔ مغول بر ایران کمتر نبوده است .

باوجود این کیفیت چنانکه گفته شد باز هنوز استانبول ازجهت کتاب خطی و کتابخانه گنجینهٔ پرقیمتی است که شاید هنوزهم عالم علم وادب بگرانبهائی ونفاست آنها چنانکه باید پی نبرده زیرا که تا کنون تمام محتویات آنها یك بیك تحت نظر دقت کافی نیامده وازلحاظ علمی خبرگان فن باحوال تمام آنها نرسیده‌اند وغیر ازچندنفر از مستشرقین محقق که هر کدام بملاحظاتی ببعضی ازقسمتهای آنها توجهی نموده‌اند دیگر کسی چنانکه شایسته است باین کاردست نزده .

در دولت سابق عثمانی ازیك عده ازاین کتابخانه‌ها فهرستهائی منتشر ساخته‌اند ولی آن فهارس هم بسیار ناقص ومختصر وهم سطحی وحاوی اغلاط عدیده است بطوریکه

ازآنها کمتر مشخصات نسخ وحقیقت حال کتاب ومؤلف آن بدست می آمد اخیراً از طرف دولت ترکیه انجمنی مشغول انتشارفهرست کلیهٔ کتابخانه‌های استانبول‌شده‌اند و چندین جزوه نیز ازقسمت کتب تاریخی و جغرافیائی که بزبانهای عربی و ترکی وفارسی‌است‌انتشارداده‌اند ولی‌این‌فهارس‌هم‌بدبختانه بزبان‌ترکی‌جدید وبالفبای‌لاتینی است و بعلت کم مایگی مؤلفین هرگزنمیتوان آنها را از نوع‌فهارسی که مستشرقین اروپائی از کتابخانه های پاریس ولندن ولیدن ووینه وغیرهامنتشر کرده‌اند دانست .

فضلای مصر که از نیم قرن قبل یعنی ازعهد دانشمندانی نظیراحمد تیمورپاشا واحمد زکی پاشا باهمیت‌نسخ عربی کتابخانه‌های استانبول پی‌برده‌اند اینك‌چندسالی است که هیأتهائی را که‌بصیروخبیرند واعتبارات کافی نیزازطرف دولت خوددراختیار دارند باین شهر میفرستند و جمیع کتبی را که مفید و لازم تشخیص میدهند عکس برمیدارند وبرای استفادهٔ عام بکتابخانهٔ عمومی قاهره میفرستند .

نسخ نفیسهٔ فارسی‌استانبول‌هنوزچنانکه باید مورد تحقیق وتفحص‌قرارنگرفته و دولت ما دراین باب هیچگونه توجهی که لازم بلکه واجب است ابرازنداشته‌وآنچه را هم که تاکنون کرده بدبختانه بدست کسانی سپرده است که این کار را یا وسیلهٔ استفادهٔ شخصی قرارداده و یا ازآن راه کوشیده‌اند که بررونق بازارفضل‌فروشی خود بیفزایند . دراین‌میان ایرانیان‌باید بیش‌ازهمه‌ممنون‌تحقیقات‌وتفحصات دونفردانشمند اروپائی باشند که در طی چند مقاله یك عده از نسخ نفیسهٔ فارسی استانبول را بدنیا شناسانده و چند عدد ازآنها را نیز منتشر ساخته اند و این دو مستشرق فاضل یکی پرفسور ریتر Prof H. Ritter آلمانی است که سالها در استانبول ریاست جمعیت مستشرقین آلمانی را داشت و هنوزهم بشعر وعرفان و ادب ایران علاقه ای شدید و بی‌شائبه میورزد دیگرفلیکس‌تاور F. Tauer ازمستشرقین چکوسلواکی که فهرست جامعی ازنسخ خطی فارسی درموضوع تاریخ باجمیع مشخصات‌آنها انتشارداده‌است.

بعدازاین مقدمه اینك میپردازیم باصل موضوع مقاله :

درضمن نمایشی که‌دولت‌ترکیه بمناسبت‌انعقادبیست ودومین انجمن‌بین‌المللی مستشرقین دراستانبول(از۲۶ تا۳۱شهریورامسال) ازیك‌عده‌ازنسخ نفیسهٔ کتابخانه‌های

استانبول ترتیب داده بودتصادفاً نظر اینجانب بیك نسخهٔ خطی ازترجمهٔ فارسی کتاب صور عبدالرحمن صوفی‌افتاد وپس ازدقت بیشتردریافتم که ترجمه ازخواجه‌نصیر الدین طوسی است بلکه نسخهٔ مزبور سراسربخط دست خود خواجه ودرحقیقت نسخهٔ‌اصلی است وعلاوه براین مزایا امتیازات دیگری‌نیزدارد.

ابوالحسن عبدالرحمن بن عمرصوفی (محرم ۲۹۱ـ محرم ۳۷۶ هجری قمری) از مردم شهرری از بزرگترین منجمین وعلمای رصد عهد عضد الدولهٔ دیلمی است و عضدالدوله باآن همه شکوه سلطنت وجلالت مباهات میکرده است که همچنانکه در نحو شاگرد ابوعلی فارسی است درنجوم شاگرد عبدالرحمن صوفی محسوب میشود.

این دانشمند جلیل‌القدر که بعدها درروی کوه طبرك ری رصدی بامر و بنام فخرالدوله بنا نموده برای‌آشناساختن عضدالدوله بمبادی نجوم وشناساندن کواکب ثابته وصورآسمانی باو کتابی بعربی نوشته است که آنرا صورالکواکب الثابته‌یاصور السمائیه میخوانند و آن باختصار بصور عبدالرحمن نیز معروف است و از آن نسخ بسیار درکتابخانه‌ها هست که دراکثرآنها نیزصور آسمان را بشکلی که‌قدما تصویر مینموده نقاشی کرده اند.

کتاب صورعبدالرحمن‌ازآن جهت که مؤلف‌آن از بزرگترین منجمین‌اسلامی واز مفاخرایران و ازهم‌شهریان طبیب وحکیم بزرگ محمدبن زکریای رازی‌است از مشهورترین کتب نجوم واز کتب درسی طلاب این فن بوده ودرشأن‌آن‌همین‌بس که مرد دانشمند ذیقدری مثل خواجه نصیر الدین طوسی کــه بحق او را استاد البشر میخوانده‌اند آنرا ازعربی بفارسی ترجمه کرده است.

درمقدمهٔ این ترجمه چنانکه از تصویر شمارهٔ ۱ میتوان دریافت خواجه چنین میگوید :

« این کتاب صور کواکب‌است که بالتماس بعضی دوستان ازتازی‌بپارسی کرده میشود بتوفیق الله وعونه وآغازش اینست چنین میگوید عبدالرحمن بن عمر معروف بابوالحسین صوفی... » ودرآخرنسخه چنین مرقوم است :

« تم الکتاب از ترجمه و نسخ این کتاب فراغت افتاد بتوفیق الله تعالی در دوشنبهٔ بیست و پنجم ذوالقعده سنهٔ سبع و اربعین وستمائه هجری» .

بدبختانه محل تحریر نسخه معین نیست ولی از تاریخ آن که سال ٦٤٧ است مسلم میشود که خواجه آنرا هفت سال قبل از آنکه بخدمت هولاکو که سال ٦٥٤ است بپیوندد ترجمه کرده وآن تاریخ قریب بده سال از ابتدای بنای رصدخانهٔ مراغه و شروع ببستن زیج ایلخانی زودتر بوده است و شاید هم خواجه این کار را بدعوت یکی از دوستان خود در ایام اقامت در دستگاه اسماعیلیهٔ قهستان که اصراری در ترجمهٔ کتب علمی از عربی بفارسی داشته‌اند کرده باشد .

در پشت ورق اول نسخه چنین نوشته شده است : « کتاب ترجمهٔ کتاب الصور الکواکب الثابته مرقوم بانه بخط مترجمه الخواجه نصیرالطوسی من کتب النجوم » در وسط همین صفحه متمایل بدست چپ چنین مرقوم است : « لاحوج خلق الله الیه الغ بیك » از ملاحظهٔ چنین عبارت هیچ شبهه نمی‌ماند که این نسخه بعد ها بتصرف الغ بیك بن شاهرخ نوادهٔ امیر تیمور بانی زیج معروف الغ بیکی درآمده و چون قبلا نسخهٔ مزبور در تصرف سلطان احمد جلایر (٧٨٤ ـ ٨١٣) بوده احتمال قوی میرود که در حملهٔ دوم تیمور ببغداد وتصرف آنجا در اواخر سال ۸۰۳ و فرار سلطان احمد بشام این نسخه را که احمد درسال ۸۰۲ در پای تخت خود شرح مرقوم در فوق را در حاشیهٔ صفحهٔ آخر آن نوشته است با خود بسمرقند آورده باین شکل بدست نوادهٔ این امیر جهانگشا افتاده باشد .

هیچ معلوم نیست که این نسخهٔ نفیس که در٦٤٧ بهرحال درخراسان ترجمه و تحریر شده وعلی‌الظاهر همیشه همراه خواجه نصیر بوده ودر آخر کار جزء کتابخانهٔ بسیار نفیس رصدخانهٔ مراغه گردیده چگونه پس از مرگ آن مرد دانشمند ببغداد رسیده و بملکیت سلطان احمد جلایر(٧٨٤ـ٨١٣) پسر چهارم سلطان اویس وچهارمین پادشاه سلسلهٔ ایلکانیان درآمده است .

سلطان غیاث‌الدین احمد جلایر که زدوخوردهای او باامیر تیمور ومقاماتش با قرایوسف ترکمان وایلدرم ، سلطان عثمانی، وبرقوق پادشاه مصر وفرارهای او بشام و

مصرمعروف است باوجود بی‌رحمی‌وسخت کشی‌ودنائت طبع بعلم وادب پروری‌شهرت داشته وازدوپای تخت خودتبریز وبغداد صیت شعروادب دوستی اورا درنواحی‌اطراف همه شنیده بوده‌اند و این همان سلطان احمد است که گویندهٔ بزرگ خواجه حافظ شیرازی درباب اومیگوید:

احمدالله علی معدلة السلطان

احمد شیخ‌اویس حسن ایلکانی

ودراین مقطع غزل دیگری بازبوی اشاره میکند ومیفرماید:

عراق و فارس گرفتی بشعرخودحافظ

بیا که نوبت تبریزووقت‌بغداد است

نفاست دیگراین نسخه که از کتب کتابخانهٔ مشهورایاصوفیه وشامل ۱۳٤ورق است اینکه درآن ٦۹ تصویر ازصورآسمانی‌بوضعی‌بسیارظریف نقاشی‌شده وچون‌تاریخ کتابت نسخه سال ٦٤۷ یعنی هشت نه سال قبل ازاستیلای مغول برایران‌است ازآن جهت که این تصاویر پیش ازآنکه نقاشی مغولی وچینی درایران نفوذیابدساخته‌شده حائزاهمیتی مخصوص‌است.

فهرست پاره‌ای از کتابهای اخلاق و سیاست به‌فارسی

محمد تقی دانش‌پژوه

۱ـ آداب سلطنت ـ ازشاه‌میرهبة‌الله حسینی که برای علاءالملك در ۸۸۲ ساخته است، نسخهٔ تصحیح شدهٔ در ۸۹۸ طوس ش ۱۵ مورخ ۸۹۸.

۲ـ آداب‌سلطنت و وزارت ـ دردوباب، دانشگاه ۳۸۳۷/۳

۳ـ آداب‌السلطنه ـ در چند فصل، پاریس ۷۷۰

۴ـ آیینهٔ‌حق نما ـ (گزیدهٔ از کتاب تفکر یا مصفاة الاشباح و مجلاة الارواح) ازنورالدین محمدبن‌مرتضی‌بن محمد مؤمن‌بن مرتضی کاشی زندهٔ در ۱۱۱۵، مجلس ۵٦۵ (بنگرید به فهرست ٤۹٦)

۵ـ آیینهٔ‌شاهی ـ تالیف ۱۰۷٦ ازفیض کاشانی، دانشگاه ۳۱٤ (ف ٦٤۱)

٦ـ ابواب‌الجنان ـ از میرزا محمد رفیع قزوینی، بادلیان ش ۱٤۷۲ـ۱٤۷٤ و۲۷۲۷ ـ برلین ش ۲۸۲ و ۲۸۳ ـ بنگال ش ۳۰۰ ـ پاریس ۷۵۱ـ۷۵۲ ـ دانشگاه ش ٦٤۳ ـ دیوان هند ۲۲۱۳ ـ ریوش ۱۵۲ ذیل ـ فیلادلفیا ش ۳۹ ـ کیمبریج ص ۱ ـ مجلس ش ۵٦٦ ـ ۵٦۷ ـ ملی تهران ش ۹۵

۷ـ احکام‌المدن ـ از محمد علی‌شریف کرمانشاهی که در زمان ناصرالدینشاه ساخته است، حقوق ش ٤٦ دازسدهٔ ۱۳ (فهرست ص ۸)

۸ـ اخلاق ـ ۱ : درسه‌فصل ادبیات ۱۲۱/۲ د(ص ۱۹ فهرست) ؛ ۲: نسخهٔ ش ٥٤/۱ برلین ؛ ۳: مذهبی دردوازده باب، سپه ۵۷۹۹ و ۵۸۰۱ـ(۳: ۸۰) ؛ ٤ : مذهبی دارای دوازده عین، سپه ۵۳۹۱(۷۹:۳) شایدهمان‌نسخهٔ حقوق (ص ۱۱۷ فهرست) ؛ ۵: در ۱۸ باب ومذهبی، سپه ۵۸۰۷ (۸۱:۳) ؛ ٦: باعنوانهای وصل واصل ونکته، سپه ۵۸۱۱ (۸۲:۳)

۹ـ اخلاق‌الاشراف ـ ازعبیدزاکانی ساختهٔ ۷۵۱، سپه ۲۹۱۳ و ۲۹۱٦ (۸۳:۳)

۱۰ـ اخلاق الاولیاءـ از ابوالحسن بن محمد کاظم جاجرمی ساختهٔ ۱۲۳۹، دانشگاه ۲۶۰۶ .

۱۱ـ اخلاق پادشاهیـ تألیف ۱۰۵۵ دریك مقدمه و۵ فصل ، بادلیان۱٤٦۹.

۱۲ اخلاق جرجانیـ از ضیاء الدین جرجانی در چهل ویك باب که بیشتر آنها عنوان خطبه و تمجید ومناجات و نعت پیامبر ومنقبت علی و بابها و فصلها و در پایان آنها موعظه دارد وبرای دعوت وتبلیغ مذهبی وبنام شاه تهماسب در۹۳۰ ساخته شده،دانشگاه ۲٦٥۷ .

۱۳ـ اخلاق جهانگیریـ ازنورالدین محمد قاضی خاقانی پسرشیخ معین‌الدین در۱۰۲۹و۱۰۳۱ در۲۲ مقاله ، دیوان هند ش۲۲۰۷ .

۱۴ـ اخلاق حسنیـ ازعلی‌بن طیفور بسطامی،دانشگاه ۳۸۰۵(بنگریدبه‌شمارهٔ ۳٤ و ٤۹)

۱۵ـ اخلاق حکیمی ـ ازحسن علی‌بن‌اشرف منشی در۱٤مقاله در۹۸۷و۹۸۸، دیوان‌هند ش۲۲۰۳ .

۱۶ـ اخلاق سلطانی ـ دریك مقدمه وشانزده‌باب ویك خاتمه که شرح طهارة الباطن نخبه فیض است از سید نورالدین‌بن نعمة‌الله جزائری (م ۱۱٥۸) که بنام شاه سلطانحسین ساخته است (ذریعه ۱ : ۳۷٤) ، کتابخانه خصوصی بارانی ش۱٤٤ــ سپه ۱۲۸۳ (۳ : ۸٤).

۱۷ـ الاخلاق السلطانیة المحمدیةـ (گزیدهٔ اخلاق سلطانی) دربیست باب و درجدول ، ریو ص۱۰۹٥ ش**Or 1844** .

۱۸ـ اخلاق سلطنت ـ تألیف۷۰۹و۷۱۰برای اولجایتوسلطان‌محمد خدابنده، مجلس ٥٦۸ .

۱۹ـ اخلاق شاه‌محمدی یا نصیحت‌نامهـ از شاه محمد در ۱۲باب و خاتمه که برای پسرخود نوشته‌است، سپه ۵۸۱۹ مورخ ۱۰۹۹ (۳:۸٤) .

۲۰ـ اخلاق شفایی ـ از سید مظفربن محمد حسینی شفایی ساعد کاشانی درگذشتهٔ ۹٦۳ در دو مقاله : نخستین در ۲۱ باب دومی در ۱۷ باب ، ادبیات ۱۳۷د

(ص۲۱ فهرست) ـ ریو ش۱۵۱ ذیل.

۲۱ـ اخلاق شمسی ـ ازمولی حسن بن روزبهان شیرازی برای وزیر شمس الدوله محمد در۱۴ باب پس از ۹۲۴ و از روی اخلاق محسنی تألیف ۹۱۰ ، ادبیات جنگ ش۱۵۵ ج(۹) (ص۱٦۸ فهرست) ـ دانشگاه ۱۷۴۸ ، ریوص۸۱٦ ـ سپه ۵۷۷۵/۱(۸۵:۳) .

۲۲ـ اخلاق محتشمی ـ از خواجهٔ طوسی ، نسخهٔ آقای دکتر اصغر مهدوی ـ چاپ ۱۳۳۹ تهران از نگارنده .

۲۳ـ اخلاق محمدشاهی ـ ازمیر احمدعلی خان اجمیری برای محمدشاه(۱۱۳۱ ـ ۱۱٦۱) در ۱۱۳۳ در دومقدمه و۵فصل ، بادلیان ش۱۴۷۵ .

۲۴ـ اخلاق محمدی ـ ازمیر ابوطاهر خواجه صدر سمرقندی، تاشکند ۲۰٦۰ .

۲۵ـ اخلاق مظفری ـ ازمیر ابوطاهر خواجه صدر سمرقندی(۱۲۷۷ـ۱۳۰۳)، تاشکند ش۲۰۵۹ مورخ ۱۲۸۸ .

۲٦ـ اخلاق منصوری ـ (جام جهان نما) .

۲۷ـ اخلاق ناصری(۱) ـ ازخواجهٔ طوسی ، ادبیات۲۳۴ج (ص۲۰فهرست) ـ ادینبورگ ش۲٦۲و۹۵ ـ بادلیان ش۱۴۳۵و۱۴۴۲و۲۷۲۳ ـ برلین ۲٦۸ ـ ۲۷۰ ـ بنگال ش۴۸۸ ـ بهار ش ۲۰۸ ـ پاریس ش ۷۳۰ـ۷۳۳ ـ تاشکند ۲۰۲۱ ـ حقوق ـ ۱۴ د (ص۱۲) ـ دانشگاه ش۸۹۴ و ۱۲۴۳ و ۲۴٦۴/۱٦ و ۲۸۹۷ و ۳۲۵۳ و۳۹۲٦ . ـ دیوان هندش ۲۱۵۵ و ۲۱۷۲ ـ رزن ش ۱۰۹ ص ۲۹۰ ـ ریوش ۱۴۷ ـ ۱۴۹ذیل ص ۴۴۱ ـ سپه ۱۰۸۷ و۱۲۸۴ و۵۷۷٦ ـ ۵۷۷۸ و۵۷۸۰ و ۵۷۸۱ ـ طوس،۱۳اخلاق ـ کیمبریج ص ۵ ـ کیمبریج برون ص ۲۰٦ ، ملی ۹۷

۲۸ـ اخلاق وسیاست(رساله در ...) ـ درچهارفصل ویک خاتمه،سپه۵۸۳۷(۹۰:۳).

۱ـ یکی از کتابهائی که از اخلاق ناصری گرفته شده اخلاق علایی است که بتر کی است ازابن الحنایی ملاعلی بن امرالله در گذشتهٔ ۹۷۹ درادلونه تألیف ۹۷۲ در شام برای علی پاشا فرمانروای سوریا درزمان سلیمان یکم از روی اخلاق ناصری طوسی و اخلاق جلالی دوانی واخلاق محسنی کاشفی وفاخری ، ذریعه۱ : ۳۷٦ ـ سپه۸۱۲۰/۲ (۸٦:۳)ـ پرینستون ش۱٦۹

۲۹ـ اخلاق همایون ـ از اختیار بن غیاث‌الدین حسینی که برای ظهیرالدین محمد بابر (م۹۳۷) در ۹۱۲ درسه قانون ساخته ، بادلیان ش ۱٤٦۳و۲۷۲٦ ـ برلین ش ۲۹۸ ـ بنگال ش ٤۹٥ ـ پاریس ۷٦۷ ـ پرینستون ش ٦۸

۳۰ـ اعجوبه ومحجوبه ـ ازحامدبن‌فضل‌الله‌بن محمد سرخسی بنام قزل ارسلان مظفرالدین اوزبك (٦۰۷ـ٦۲۲) درده باب ، مجلس ش۲۲۲ طباطبایی (سخن س۱۱ش٥ ص ٥٦٥) .

۳۱ـ اغراض‌السیاسة فی اعراض الریاسة ـ ازبهاءالدین محمدبن علی ظهیری سمرقندی که پس از مرگ سنجر (٥٥۲) ساخته است، آصفیه ش۱۰۷ (۱۲۱۸:۲)ـ ایاصوفیا ش۲۸٤٤ (استوری۱۰۸۷:۱)ـ دانشگاه ش۱۰۷۲ـ ریو ۷٤۸ـ لیدن ش۹۲۷ (۱٤:۳).

۳۲ـ انتخاب شایسته‌خانی ـ (ترجمهٔ جاویدان خرد) ترجمه ابن حاجی شمس الدین محمد حسین حکیم در۱۰٦٥، دیوان هند۲۲۱۰ همانکه در بمئی در۱۲۹٤ بچاپ رسیده است .

۳۳ـ انتخاب کیمیای سعادت ـ (ادبیات۹٤د (س۳٤) ـ دانشگاه ش۳٤۰/۸ (ف۲۲٦).

۳٤ـ انوارالتحقیق ـ ازعلی‌بن‌طیفور بسطامی (گزیدهٔ ازسخنان خواجه‌عبدالله انصاری و آمیخته با گفتار دیگران درسه‌مقاله)، مجلس ٥۷۰ (بنگرید به‌شماره۱٤و٤۹)

۳٥ـ انیس الابرار ـ ازملاعبدالحسین اضعف یزدی درسه مجلد، سپه۲۹۳۷ .

۳٦ـ انیس الخواتین ـ از آقا بابا محسن همدانی در پنج باب که بدستور غلامحسینخان سپهدار نوشته‌است، سپه ۲۹۳٥ :

۳۷ـ انیس العارفین ـ ازحسین رصدی واعظ در۳۲باب، قاهره ص۲۹٤ مورخ۱۰۹۷.

۳۸ـ انیس المؤمنین ـ بروش شیعی در٤۱ باب ازسده ۱۳، دانشگاه ۱۲۱۷ .

۳۹ـ انیس الوزرا ـ ازصدرالدین محمد زبردست خان از روی اخلاق ناصری در ۲۲ تعلیم (میان۱۱۳۱ـ۱۱٦۱) ، بنگال ش ٥۰۱

٤۰ـ اوصاف الاوباش ـ ازرفیعای نقاش سپاهانی بروش اوصاف الاشراف زاکانی، سپه ۲۹۱۳ .

۴۱ـ پند نامه ـ دانشگاه ش۱۹۲ .

۴۲ـ پند نامهٔ بیست و سه کنگرهٔ تاج نوشیروان ـ ش ٤۱ لنینگراد (سخنرانی خاورشناسان در ۱۹٦۰) .

۴۳ـ پند نامهٔ غزالی ـ چاپی تهران ۱۳۱۱ خ (غزالی نامهٔ همایی ۲۲۵ ـ مشار ۲۷۷).

۴۴ـ پند نامهٔ نوشیروان عادل ـ از بدایعی بلخی چاپ نفیسی در مهرس ۲ ش ۲ و ۳ و شفر (۱:۲۰۵) ـ ش ٤۰ لنینگراد (سخنرانی خاورشناسان در ۱۹٦۰) .

۴۵ـ تجارب الانسان ـ سخنان کوتاه خردمندان یونانی و ایرانی و عرب، دانشگاه ۲۳۹۸/۲۱ .

۴٦ـ تحفة الائمة العلية فی الحکمة العملیة (اخلاق ظهیری) ـ از فتح الله بن احمد بن محمود شهرستانی سبزواری برای ظهیرالدین ابراهیم شاه پادشاه یزد ، **حقوق ۳٦۰ ج** و ۹۹/۱ ج (ص ۳٦ فهرست) ـ ریو ص ۸٦۵ ش Add 26303,1 ـ سپه ۲۸٦۹/۳ (۸٦:۳) ـ مجلس ۵۷۱.

۴۷ـ تحفة الاحباب فی الاخلاق و الآداب ـ از قاضی محمد یوسف تهرانی قزوینی ـ ملی ۱۰۱:۱ .

۴۸ـ تحفهٔ سلیمانیه ـ (ترجمهٔ عهد اشتر) از سید ماجد بن محمد حسینی بحرانی در گذشتهٔ پیش از ۱۰۹۷ در ٦۰ مقاله که بچاپ رسیده است، ادبیات ۴۸/۳ د (ص ۸۷ فهرست) ـ سپه ۲:٤۰۱ (مشار ۳٦۷)

۴۹ـ تحفهٔ قطب شاهی ـ از علی بن طیفور بسطامی برای سلطان عبدالله قطب شاه (۱۰۳۵ ـ ۱۰۸۳) در یك مقدمه و ۷ باب، بادلیان ۱٤۷۱ (بنگرید به شماره ۱٤ و ۳٤).

۵۰ـ تحفهٔ مسعودیه ـ پند نامهٔ عباسقلی خان سیف الملك نوری پسر محمد زکی خان سردار فارس و کرمان است برای پسر خود نزدیك ۱۲۸۱، مجلس ۵۷۲

۵۱ـ تحفة الملوك ـ دانشگاه ۵ ۲۱۹ (جز آنکه چاپ شده است) .

۵۲ـ تحفة الملوك فی السیر و السلوك ـ از سید جعفر کشفی دارابی بروجردی، دانشگاه ش ٤۲۰.

۵۳ـ تحفة الملوك و نصیحة العجائب ـ از علی بن ابی حفص ابن فقیه محمود

الاصفهانی که درتهران در ۱۳۱۷ خ بی‌نام‌مؤلف چاپ شده است، بادلیان ۳۸۵ الیوت و اوزلی-دانشگاه عکس ش ۴۹۷ و ۴۹۸ ازفیلم ش ۱۳ ازنسخهٔ قونیه ش ٤۸٤ ه-لیدن Add٦۹ Gol ۱۷۸/۲-موزهٔ بریتانیا ۷۸٦۳ شرقی-نسخهٔ نفیسی (مهرس ۱ ش ۲ ص ٤۷۱ و س ۷ ص ۵۰۵).

۵۴- التحفة الناصرية في المعرفة الالهية - ازنصرالله بن حاج محمد حسین دماوندی برای ناصرالدین میرزای قاجار در ۲۹ رمضان ۱۲٦٤ ، دانشگاه ش ۲٦۵۳ .

۵۵- تحفة الوزراء یا تحفة الملوک- ادبیات ۳/۱۵۵ ج و ۲۱٦ ج و ۲/۲ د (س ۹۰)- ادینبورك ش ۹٤ - بادلیان ش ۱٤٦۵ و ۱٤٦٦ - تاشکند ش ۲۰٦۷ - ۲۰۷۳ - حقوق ۳۷۵ ج (ص ۸۱ فهرست)- دانشگاه ش ۲۸۳ (ف ٦۰۷) و ۲/۲۵۹٦ و ۳۸۹٤/٤- فیضیهٔ قم ش ۱۳۵۱ (٤۵۱:۱) - مجلس ۲٤۲/٤ طباطبایی - این رساله را برخی ازعبدالله بن محمد انصاری هراتی دانسته‌اند و درنسخهٔ ش ۲/۲۵۹٦ دانشگاه ازحسن صباح پنداشته شد وبنام تحفهٔ انوار و آن درنولکشور لکهنوء بسال ۱۹۲٦ چاپ شده‌است (مشار ۳۷۱) .

۵٦- ترجمهٔ ادب وجیز- ازابن‌مقفع که‌خواجهٔ‌طوسی ترجمه کرده‌است، نسخهٔ اصل ترکیه - بنگال ش ۱۱۷۳ (فهرست ایوانف ۸۹:۱)-دانشگاه ۲/۲۸۳ (گزیده) و ۲٤٦٤/۳٦ (ص ۱-٦۱ هامش) مورخ ۱۸ ج ۱۰۷۳/۱ (کامل) - مجلس ۲/۲٤۲ طباطبایی (گزیده)-چاپ ۱۳۱۳ تهران (مشارص ٦۳) و ۱۳۳۹ تهران از نگارنده .

۵۷- ترجمهٔ تنبیه الغافلین - متن از ابولیث نصربن محمد بن ابراهیم فقیه سمرقندی حنفی در گذشتهٔ ۳۷۵ در ۹٤ فصل و ترجمه ازابواسحاق ابراهیم بدیل بن محمد صالحی در ۹۳ فصل درسدهٔ ۵ ، برلین ۲٦۵ - پاریس ۷۳٦

۵۸- ترجمهٔ تهذیب الاخلاق یا طهارة الاعراق مشکویهٔ رازی -دریك مقدمه و دارای دوباب وسپس سه باب و یك خاتمه است[1] ، دانشگاه ادینبورك ش ۲٦۱ مورخ ۱۰۸۱.

۱- جزترجمه فارسی آن بنام کیمیای سعادت چاپ ۱۳۲۰ ق تهران که ترجمهٔ حاج‌میرزا ابوطالب زنجانی است (مشار ۱۲۹٤) .

۵۹- ترجمهٔ سر الاسرار یا السیاسة فی تدبیر الریاسة- ترجمهٔ فارسی کتاب منسوب بارسطو، حقوق۹۸ج و۱۹۸ج(ص۵۲) که دو ترجمه است.

۶۰- ترجمهٔ سراج الملوك فی العدل والسلوك طرطوسی - از تقی الدین محمدبن صدرالدین برای عبدالرحیم خان خانان (در گذشتهٔ ۱۰۳۶)، بنگال ش۴۹۸ .

۶۱- ترجمه عهدعلی باشتر- ۱:ازمیرزا ابراهیم بن آقامحمدمهدی بدایع نگاردولت ناصری در۱۲۷۳،طوس ش۸۰ اخبار-مجلس ش۷۷۵ نوشتهٔ۱۲۹۷ (درفهرست سپه (۱۴۲:۲) ازاین دویادشده است)؛ ۲:ازعلی رضای تجلی برای شیخ علی خان و بنام شاه سلیمان و ترجمه و شرح است، دانشگاه۲۵۶۵/۳ (ص۱۳-۳۳)؛ ۳:ازمحمدباقر مجلسی در دوفصل ، دانشگاه ش۶۷۰ (ف ۱۲۱۹)- سپه ش ۵۴۱۸/۱ و ۵۸۶۴ و ۶۳۰۶/۱ (۲ : ۱۴۱)؛ ۴:ازمحمدباقربن اسماعیل خاتون آبادی برای شاه سلطانحسین، دانشگاه ۱۲۶۶/۴؛ ۵:ازملامحمد صالح بن محمد باقرقزوینی روغنی درسدهٔ ۱۱،سپه۳۰۹۶(۱۴:۲)؛ ۶ : نسخهٔ دانشگاه ش۱۰۲۶/۳ (منزوی ۱۶:۲) .

۶۲- ترجمهٔ عین العلم - از محمد رفیع الدین در۱۱۸۶ دریك مقدمه و ۲۰ باب باب، بنگال ش۵۰۳ .

۶۳- تزوك تیموری - ادبیات ۲۳/۱ج(ص۱۲۶ فهرست)-حقوق ۴۹د (ص۵۹ فهرست) - رزن ص ۱۴۱ ش۲۳/۱-مجلس۵۷۴و۶۶۲/۷.

۶۴- تنبیه الغافلین - ۱:ازعلی سپاهانی در۱۹ فصل،پاریس۷۵۴ ؛۲:از بهاءالدین محمدبن ابراهیم سمرقندی (سرهدی یا تربتی) در یك مقدمه و نه باب و یك خاتمه ، دانشگاه ۲۲۱۶/۱و۳۹۷۰/۲(مشار۵۴۰ - ذریعه ۴۴۴:۴) .

۶۵- تواریخ هوش افزا- تألیف ۱۲۱۴ در۴چمن هریکی چندخیابان،بنگال ش ۵۰۴ .

۶۶-توضیح الاخلاق - ازسلطان العلماء خلیفه سلطان سیدامیرعلاءالدین حسین آملی (م۱۰۶۴) که بدستورشاه صفی در۱۰۵۱ اخلاق ناصری رادرآن بعبارت روشن تری درآورد ، حقوق ۴۶/۳ ج مورخ ۱۷ ج۱۰۶۳/۱ (ص۶۵فهرست) .

۶۷ـ توضیح الاخلاق عبدالله شاهی ـ ازابن‌خاتون ابوالمعالی شمس‌الدین محمدبن علی‌بن احمدبن نعمةالله‌بن خاتون عاملی (درگذشتهٔ پس از ۵محرم۱۰۶۸) که برای سلطان عبدالله قطب شاه بهادرخان (۱۰۲۰ـ۱۰۸۳) اخلاق ناصری‌را «بعبارتی واضح‌تر و بیانی شافی‌تر» تحریر کرده است ، نسخهٔ ش ۴۴۲ سلطان القرائی مورخ ۱۰۵۷ .

۶۸ـ توقیعات کسری ـ (خرد نامهٔ نوآیین)، برلین ش ۱۴/۸۱ ـ پاریس ۲۱۸۰/۱ .

۶۹ـتهذیب الاخلاق ـ در یك مقدمه وسه باب، بادلیان ش۲۷۳۰.

۷۰ـ جام جهان نما ـ ازغیاث‌الدین منصوردشتکی‌درگذشتهٔ ۹۴۸،دانشگاه ۱۰۴۶ (ف۲۱۸) و۲۵۹۳و۲۷/۲۴۶۴ـ حقوق۲۵ د (فهرست‌ص۶۸) ـ ریو(ذیل ش۱۵۰) بنام اخلاق‌منصوری ـسلطان القرائی مورخ روز یکشنبه ع۹۵۸/۲ نوشتهٔ‌محمد بهرام بنام اخلاق منصوری ـطوس ش۱۹ اخلاق (۳۳۸:۲)ـاین رساله جز جام جهان نمای شیخ محمد شیرین مغربی (۷۴۹ ـ ۸۰۹) است که درتوحید است (مجلس‌ش۶۱۷/۲ـ دانشگاه۲۵۹۴/۴ ـ طوس۵۸:۴) وجزجام گیتی‌نمای‌میبدی‌ومنسوب به دشتکی (سپه ۲۹۱۱/۲۱ ـ طوس ۵ : ۶۰ ـ ذریعه ۲۵:۵) درفهرست طوس (ش ۱۴ اخلاق ۲ : ۳۳۶ نوشتهٔ۹۴۹)ازدشتکی‌اخلاق منصوری بعربی یادشده‌است .

۷۱ـ جاویدان خرد ـ ۱:ترجمهٔ تقی‌الدین‌محمدبن شیخ‌محمدارجانی‌تستری درزمان‌جهانگیرپادشاه هند،ریوص۴۴۰ ش Os457 ؛ ۲ : ترجمهٔ‌محمدحسین‌بن حاجی شمس‌الدین‌در۱۰۶۵، ادبیات۱۱۱ج(ص۱۵۲)ـسپه۲۹۱۲/۵۲ـچاپ۱۲۹۴ بمبئی(همان انتخاب‌شایسته خانی) .

۷۲ـ جمال الصالحین ـ ازحسن‌بن‌عبدالرزاق در گذشتهٔ ۱۱۲۱ در۱۲بخش ساختهٔ ۱۱۲۱ (ذریعه ۱۲۹:۵)ـ برلین۲۸۶ـ سپه ش۲۱۴۳و۲۱۴۴ و۲۱۴۵ و۲۱۴۶و ۵۶۴۰و۵۷۹۳.

۷۳ـ جوامع الکلیه ـ ازملاحسین واعظ کاشفی ، قاهره ص۴۳۰

۷۴ـ جواهر الاسرار ـ (اخلاق محسنی) از ملاحسین کاشفی در ۹۰۷، برلین ۲۷۴ ـ ۲۷۷ ـ برون ص۲۰۷ ـ پاریس۷۴۲ـ۷۴۹ ـ تاشکندش ۲۰۳۶ ـ ۲۰٤٥ ـ حقوق ۱٤۸ج ـ دانشگاه ش۸٦۲ ـ دانشگاه ادنیبورگ ش۲٦۳و۹۷ ـ دیوان هند ش ۲۱۸۸ ـ ۲۰۰۰ ـ رزن‌ص۲۹۱ ش۱۱۱ـ ریو ٤٤۳ ـ سپه ۱۰۸۹ و ۱۲۸٦ و ۵۷۸۲ کیمبریج ص ٤ ـ مجلس ٥٦۹ ـ ملی۹٦ .

۷۵ـ چهارعنوان ـ گزیدهٔ کیمیای سعادت غـزالی از بابا افضل کاشانی، دانشگاه ۸/ ۳٤۰ (ف۲۲٦) .

۷٦ـ حدایق السیر فی آداب الملوك ـ از نظام الدین یحیی بن صاعد بن احمد سلجوقی (٦۰۷ ـ ٦۱٦) که برای علاءِالدین کیقباد بن کیخسرو بن قلیچ ارسلان بن سلیمانشاه نوشته است، سپه ش۱ر۱۵۱۱ نوشتهٔ سدهٔ ۸ .

۷۷ ـ حیات السلاطین ـ از آقا بابـای همدانی تألیف ۱۲۵۰/٥/٥ ، پرینستون. س٦۹ .

۷۸ـ خردنامهٔ نوآیین ـ (توقیعات کسری) ترجمهٔ جلال الدیـن دل محمد طباطبایی ازعربی ازپهلوی بدستوریکی از شاهزادگان تیموری، برلین ش ۸۱/۱٤ ـ پاریس ۱/ ۲۱۸۰ .

۷۹ـ خزان و بهار ـ ازقاضی میرزامحمدشریف کاشف شیرازی پسر شمس الدین محمد ، ادبیات۲/٤۸ب (ص۲۱۷ فهرست) ـ حقوق ۷۷ب (ص۱۰۰ فهرست) ـ تاشکند ۲۰۵۱ ـ رزن‌ص ۲۸٥ ش ۱۰۷

۸۰ـ خطبهٔ افلاطون ـ تاشکند ش۲۰٦۲ .

۸۱ ـ دستور السلطنه ـ ازابوالفضل محسن شیرازی مؤلف شرح کتاب اخلاق شمسیه برای سلطان سلیمان خان(م۹۷٤) در ٥ مقصد، پاریس ۷٦۹

۸۲ـ دستور الملوك ـ ۱ : ازخواجه سمندر ترمذی معاصر عبدالعزیزجانی (۱۰۵٦ـ۱۰۹۱) وسبحان قلی (۱۰۹۱ـ۱۱۱٤) در۲۲فصل، ش٤۳لنینگرادمورخ۱۲٤۲ (سخنرانی خاورشناسان در۱۹٦۰)؛۲:ازابوالقاسم نصر بن احمد شادانی نیشابوری در۱۲ باب، تاشکند ش۲۰۹٤.

۸۳ـ دستورالوزاره ـ ۱:وصایا ونصایح منسوب بخواجه نظام الملك دریك مقدمه ودوفصل گویا ازعبدالوهاب امامی ، ادبیات ۲۰۳ج(ص۵۱۹ فهرست) ـبادلیان ش ۱۴۲۶ (نوشتهٔ ۹۴۹) و ۱۴۲۷ (نوشتهٔ ۱۱۹۸) و ۱۴۲۸ـ برلین ش ۲۹۳ (پرچ ص ۳۱۹) ـ بنگال ش۴۹۱ ـتاشکند ش۲۰۷۴ ـ ۲۰۷۵ـدانشگاه ش۱/۱۴۹ (ف۲۳۷۳) و ۲۴۶۴/۱۱ ـ ریو ص۴۴۶ و۸۵۹ ـ سپه ۲۹۴۷ ـ مجلس۶۱۹/۳ و ۶۲۱/۲۳ ؛ ۲ : از اختیاربن غیاث الدین حسینی بنام عثمانلی سلیم خان در ۹۲۶ که تحریر دوم اخلاق همایون اواست، پاریس ش۷۶۸ ـ دانشگاه ۲۸۹۳/۱ ؛۳ـ: از محمودبن محمدبن‌حسین سپاهانی‌درده باب،فاتح۱۴۹۱

۸۴ـدستورالوزراه ـ ۱: ازشیخ عالم‌در ۲۰شعبان ۹۴۰ برای ابراهیم‌پاشادر ۴ باب، بادلیان ش۱۴۶۵ـ ۲:ازسلطان حسین واعظ استرابادی‌معاصرشاه عباس وشاگردشیخ بهایی،طوس‌ش۵۰ (ذریعه ۸:۱۷۰).

۸۵ـ دستورنامهٔ کسروی ـ ازدل‌محمدجلال‌الدین طباطبایی‌در۱۰۶۲،بادلیان ۱۴۷۰ ـ تاشکند ش۲۰۶۴ .

۸۶ـ دیوان‌مظالم ـ از دوانی،دانشگاه ش۱۰۲۱ (ف۶۶۲).

۸۷ـ ذخیرةالملوك ـ ازسیدعلی بن شهاب همدانی در گذشتهٔ ۸۷۶ درده‌باب، ایاصوفیا ۲۸۷ ـبادلیان‌ش۱۴۵۱و۱۴۵۳و۲۷۲۴ـ برلین ش۲۹۵ ـ ۲۹۷ـبرون‌ص۱۵۵ بنگال‌ش۴۹۰ـبهارش ۲۱۳و۲۱۴ـ پاریس ۷۶۰ ـ ۷۶۶ـ پرینستون ش۶۷ـتاشکند ش ۲۰۸۲ ـ ۲۰۸۹ـ دانشگاه ۲۰۰۷ـ دیوان هند۲۱۷۶ ـ ۲۱۷۹ـرزن‌ص۲۹۱ش۱۱۰ـ ریو ۴۴۷ ـ طوس ۲۲ ـدر جنگ ۴۶ حقوق (ص۸۷ فهرست) بندی‌از آن‌هست .

۸۸ـ راحت‌الانسان ـ پاریس‌ش۷۵۳.

۸۹ـ راحت‌القلوب ـ ازمبارك فیض‌الله در۲۰باب در۱۰۳۴،بادلیان ش۱۷۸۷ـ دیوان هند ش۲۲۰۸ .

۹۰ـراووق‌الاخلاق ـ از شیخ زین الدین گیلانی که برای میرزا آقا بیك در لاهیجان درهشت مثال نوشته‌است، دانشگاه ۲۴۶۴/۲۸.

۹۱ـ رسالهٔ اخلاقیه ـ برون ص ۲۹۱ .

۹۲ ـ رساله درسیاست ـ ۱: گویا از ملکم‌خان، ادبیات ۱/۱۸۵ ج؛ ۲:ـ درسه فصل، ادبیات ۱/۱۰۱ د ؛ ۳: گویا ازمؤتمن‌الملك، ادبیات ۲/۱۰۱ د؛ ٤: تألیف درمکه در ۱۲۶۱ از دانشمندی هندی، بنگال ۵۰۸ .

۹۳ـ رسالهٔ ششگانه فی بیان نصایح‌الملوك ـ قاهره ص ٤۳۰ .

۹۴ـرساله درعدالت ـ ازدوانی ،دانشگاه ۱۰۲۱

۹۵ـ رساله درعدل پادشاهی ـ گویا ازابن‌سینا،طوس ش ۲۵

۹۶ـ رساله‌درعرض‌لشگر ـ جلال‌الدین دوانی(۸۳۰ـ۹۰۸)در ۸۸۱، دانشگاه ش ۷/۱۰۲۱ و ۷/۱۱٤۷(ف ۲۲٤۵)ـچاپ افشار در مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات وچاپ کایلی رفعت (گفتار مینورسکی ـ تاریخ یزد ص ۲۱۹)ـش ۶۲ درن وش ٤۲ لنینگراد (سخنرانی خاور شناسان در ۱۹۶۰) .

۹۷ـ رسالهٔ‌محمد سعیدـ ازحافظ محمدسعیدبن‌حافظ کریم‌اللهٔ‌بن‌حافظ سلمان محمودبن حافظ عین‌الدین در ۱۱۰۲ برای عالمگیر دریك مقدمه و ۵ باب وخاتمه، دیوان هند ۲۲۱۱ .

۹۸ـ رسم و آیین پادشاهان‌قدیمـ ازخواجهٔ‌طوسی، سپه ۲/۱۵۱۱ مورخ شوال ۷۵۷ (چاپ مینورسکی ومینوی ومدرس رضوی)

۹۹ ـ رفیق توفیق ـ ازمحمد علی قزوینی تألیف‌زمان شاه سلیمان صفوی در ۱۱۰٤، دانشگاه ۲۵۸۵ـمجلس ۵۷۵ .

۱۰۰ـ روادع النفوسـ ازمحمد صالح حسینی دریك مقدمه و سه‌باب وخاتمه دراخلاق مذهبی شیعی گویا ازسده ۱۱ ،دانشگاه ۱۱/۲۵۷۰ .

۱۰۱ـ روضةالانوار عباسی ـ ازمحمدباقرسبزواری در گذشتهٔ ۱۰۹۰ دریك مقدمه ودوقسم برای شاه عباس دوم دررجب ۱۰۷۳ ،سپه ۸۱۵۳ ـ طوس ش ۲۳ اخلاق (فهرست ۲: ۳۳۹ـ ذریعه ۱۰: ۲۸۹).

۱۰۲ـ ساز وپیرایه شاهان پرمایه ـ ازافضل‌الدین کاشانی، ادبیات ۳/۱۲۵ د.

بادلیان ش۱٤٤٥_حقوق ۷۲/۳ ب ـ دانشگاه ۲ ٤۰۲ (ف٦٦٤) و۲٤۰۱/۸و۲٤٥٤/۱۹ و ۲٦۱۸/۱۳ـ مجلس ٦۲۱/۱٤ و٦۲۳/۲.

۱۰۳ـسراج منیرـ ازقاضی‌میرزا محمد شریف کاشف‌شیرازی پسر شمس‌الدین محمد، بهار ش۲۰۹ـحقوق ج۹۹/۲ـدانشگاه‌ش۱۲٦ـدیوان‌هند۲۲۰٦ـریوش ٤۱۹/۲ ذیل ـ مجلس ٥۷٦ ـ ٥۷۷ .

۱۰٤ـسعادت‌نامهـ ازسلطان محمدبن محمد حیدردریك مقدمه ودوازده‌فصل و یك خاتمه درزمان شاه اسماعیل،سپه ٦٤۷۰و٧٥٠٥/۱ .

۱۰٥ـ سلوك السلطنه ـ ازامیراسلام بن احمدبن‌محمد غزالی در سده۸، ریو ٤٤۷.

۱۰٦ـ سلوك الملوكـازفضل بن‌روزبهان سپاهانی(سدهٔ ۱۰) در ۱٥ باب ، تاشکند۲۰۹۰ـریو ص٤٤۸ش Or253

۱۰۷ـ سلوة الصابرین و جلوة الشاکرین ـ تألیف ۷۸٥،پاریس ۷۳۹ .

۱۰۸ـ سیاست‌نامه‌یاسیر الملوكـ ازنظام‌الملك طوسی ،بادلیان ش ۱٤۲٤ ـ ۱٤۲٥ ـ پاریس ش ۷٥۷ ـ دیوان هند ۲۱٥٤ ـ ریو٤٤٤ـمجلس٥۸۹

۱۰۹ ـ شرایط‌الایمان یا منتخب راه صواب ـ از فیض کاشانی(تألیف ۱۰٦۲)، دانشگاه ش ۳۱٤ .

۱۱۰ـ شرح‌اخلاق ناصریـ بادلیان ۱٤٤۳ـدانشگاه ش۲۹۲٤.

۱۱۱ـ شرح صدرـ ازفیض کاشانی تألیف ۱۰٦٥، دانشگاه ۳۱٤ .

۱۱۲ـصحائف‌درعلم‌اخلاقـازشیخ صدرالدین حکیم(سده۸)،دیوان‌هند۲۱۷٤

۱۱۳ـ صدپندلقمان ـ بادلیان ش۱٤۱۹ ـ تاشکند ش۱۹۸۸ ـ ۱۹۹۰

۱۱٤ـ ضیاءالقلوب‌فی‌اخلاق‌المطلوبـ دریك عنوان و دوصحیفه (یکم ۲۳ باب دوم ۱۷ باب) ویك خاتمه ساختهٔ‌زمان شاه عباس، برلین ش ۲۸۰.

۱۱٥ـ ظفرنامه ـ بنام‌بزرگمهرو ابن‌سینا ، تاشکند۱۹۹٦ ـ۲۰۰۱ ـ حقوق

۴۶/۱۳ ج وجنگ ۳۷۵ ج(ص۸۲ فهرست)و ۳/۷۰ج- دانشگاه ش ۲۸۳ و ۱۱۱۳/۳ -دیوان هند س۲۱۵۱و۲۱۵۲ ـ مجلس۲۴۲/۳ طباطبایی .

۱۱۶- عقاید نسوان -از آقا جمال جمال خوانساری(همان کلثوم ننه که در۱۲۶۲ بچاپ سنگی رسیده است) دریک مقدمه و۱۵ باب ویک خاتمه،رزن ص۲۹۵ش۱۱۶-سپه ۲۹۱۳/۱۳ .

۱۱۷- فرایدالسلوك فی فضائل الملوك -از اسحاق بن ابراهیم بن ابی الرشید بن غانم الطائی السجاسی تألیف رجب ۶۰۹ ـ رجب ۶۱۰ برای اتابك اوزبك درده فصل، پاریس ۷۵۸ ـ ۷۵۹ .

۱۱۸-فرزند نامه - از محمد غزالی که اصل ایهاالولداست،دانشگاه ۱۱۱۳/۶ (ف۲۳۶۴)-سپه ۱۲۹۳/۲و۵۳۷۳/۴ .

۱۱۹- قابوس نامه یا نصیحت نامه - ازعنصرالمعالی کاوس وشمگیردر۴۷۵، برلین۲۶۶- پاریس ۷۵۵-۷۵۶-تاشکند ش۲۰۶۶-حقوق۱۵۷ج-دانشگاه۲۴۶۴/۲- دیوان هند ۲۱۵۳- ریو ۱۴۵ذیل- قاهره ص۴۳۱ ـ مجلس ۶۴۰/۶

۱۲۰-قانون الحکمه ودستور- ترجمهٔ جاویدان خرد مشکویه رازی است ، بادلیان ش۱۴۱۷

۱۲۱-کثیرالمنفعه - ارقادر بخش بن احمد بخش نور پور برای غیاث الدین حیدرنواب اوز تألیف ۱۲۳۲ در۲۵ قانون یا باب ، بنگال ش۵۰۶

۱۲۲-کنوزالرموز- تألیف پیش از۹۴۴ درده فصل وخاتمه ،بادلیان ش۱۴۶۷- برلین ش۲۸۷- دیوان هند ش۲۲۰۲ .

۱۲۳-کنوزالودیعه من رموزالذریعة الی مکارم الشریعة- (ترجمهٔ ذریعهٔ راغب) که برای شاه شجاع (۷۶۰-۷۸۶) ساخته شده در دو بخش یکی ترجمهٔ ذریعه مورخ نزدیك بپایان ج۷۶۴/۱ دومی ذیلی بر آن درسه نمط که ازجاویدان خرد گرفته شده و مورخ دهۀ سوم ج۸۶۸/۱ است، بادلیان ش۱۴۵۰ ـ پاریس ۷۳۷-۷۳۸- دانشگاه ش ۳۹۴-ریوش۱۴۶ذیل- گلستان ش۲۷۶۸(ص۱۹۲همین نشریه)- نسخهٔ نصیری ش۴۳۶

۱۲۴- کیمیای سعادت- ازغزالی ، بادلیان ش۱٤۲۹-۱٤۳۰- برون ص ۱٥٤- تاشکند ۲۰۱۳-۲۰۱۹- سپه ۱۳۳٦ و۱۳۳۷-طوس ش۳٥-مجلس ٥۸۱ و٥۸۲

۱۲۵ کیمیای سعادت (ترجمهٔ طهارة‌الاعراق)-ازحاج‌میرزا ابوطالب زنجانی چاپ۱۳۲۰ق(مشار ۱۲۹٤)

۱۲٦- گلزار اعتبار - ازمحمد حمیدالله اسلام‌آبادی‌در۱۲۸۱،بنگال ش ٥۰۹

۱۲۷- گلشن خرد- در شش روش ، بهار ش۲۱۲

۱۲۸-لمعه - (لمعات‌المشارق ؟) در۲۰ بخش گویا ازروی لمعات عراقی،برلین ش۲۹۱

۱۲۹- لوامع الاشراق فی‌مکارم الاخلاق- ازدوانی،بادلیان‌ش۲۷۲٥-برلین ش۲۷۳- پاریس۷٤۰-۷٤۱ - تاشکند ۲۰۲۹ - ۲۰۳٥ - دانشگاه ش ۸۹٤ و ۳۳ر۲٤٦٤- دیوان هند ش۲۱۸۳ - ۲۱۸۷- ریو ۲ ٤٤ - سپه ۱۰۹۰و۱۲٦۸ و۱۲۸۷ و٥۸٥۷ -طوس ش۳۷ و۳۸-مجلس٥۸۳-ملی۱۰۲-۱۰۳

۱۳۰-ماثر الملوک- ازخواندامیر بنام‌امیرعلی‌شیرنوایی‌وپیش از۹۰٦ ، مجلس ۱ر٦۱۹(دیباچهٔ دستورالوزرا ص‌ث)

۱۳۱-مجمل الاخلاق- ازعلی فهمی‌تألیف۹٤۰،مجلس٥۸٤

۱۳۲- مصباح الاخلاق - ازعبرت عظیم‌آبادی درسدهٔ۱۳ ، بنگال٥۰۷

۱۳۳-معیار العمر و العمل- ازعزلتی(ادهم‌خلخالی)،سپه ۱۱ر٥۸۳۸ (ذریعه ۹: ۷۱۷-دانشمندان آذربایجان۲۷۳)

۱۳۴-المفید للمستفید-منسوب‌به‌بابا افضل‌وغزالی، دانشگاه‌ش۱۰۳٥(ف۳٦٥) چاپ ۱۳۱۰ تهران- ش۴۰ بنگاه بررسی‌های خاوری شوروی درلنینگراد (سخنرانی انجمن خاورشناسان در ۱۹٦۰)

۱۳۵- مکارم اخلاق - ازرضی‌الدین نیشابوری ، انطالیه ش٥٥۳- سپهسالار ش۱٦٦مشیر-نسخه نفیسی

۱۳٦-مکارم الاخلاق - ازامیرسید علی بن‌شهاب همدانی، تاشکندش۲۰۲٦

۱۳۷-منتخب- ازباقربن‌ابراهیم‌درسی‌باب گزیدهٔازتحفة‌الملوک،دانشگاه۱۳۹۲

۱۳۸ـ منهاج السلاطینـ درپنج باب برای سلطان ابوالمظفر جهانشاه بن مبشر، دیوان هند ۲۲۱۶

۱۳۹ـ منهاج الطالبینـ ازخواجهٔ طوسی در ۱٤٥ بخش، دانشگاه ادینبورگ ش۹٦ مورخ ۱۱٤٦

۱۴۰ـ موعظهٔ جهانگیریـ ازمحمد باقر نجمی ثانی تألیف ۱۰۲۱ دردو باب: نخستین در٦ فصل دومی در ٤ فصل، دیوان هند ۲۲۰٥

۱۴۱ ـ میزان الملوك ـ از جعفربن اسحاق که برای محمدتقی میرزا حسام السلطنه ساخته است، دانشگاه ش۳٥۹

۱۴۲ـ نامهٔ اسکندر ذوالقرنین بحکیم ارسطاطالیس یونانی وجواب آن ـ ترجمهٔ فارسی ادیب مختار غزنوی (سدهٔ ششم) از ترجمهٔ عربی ابن مقفع، جنگ اسعد افندی گ۱۷ر اصل عربی آن درمجموعهٔ رسائل ارسطاطالیس ش۲٦۰٤ گ۹۲ هست

۱۴۳ـ نصایح حکمای عجمـ تاشکند ش۲۰٦۳

۱۴۴ـ نصایح الفارسیهـ قاهره ص۳۱٤

۱۴۵ـ نصایح الملوكـ ازسعدی شیرازی، تاشکند ش۲۰۸۱ـ قاهره ص۳۱٤

۱۴۶ـ نصایح الملوك فی السیر و السلوك ـ پندهای شاهان ایران است بفارسی، دانشگاه ۲۲۰٥/۲

۱۴۷ـ نصایح الملوك و آداب السلوكـ (ترجمهٔ عهد اشتر) از ابوالحسن بن محمد طاهر شریف عاملی سپاهانی نجفی دریك مقدمه وپنج باب برای شاه سلطانحسین موسوی در۱۱۱۸، حقوق ۱٥۱/۱ج ـ سپه۲۹٤٦

۱۴۸ـ نصیحت غزالی برای سنجرـ نورعثمانیه۲٦۳۳ (عربی همین رسالهٔ غزالی وبنام سنجر درایا صوفیا ۲۹۱۱ هست)

۱۴۹ـ نصیحة الملوك ـ از گمنام، ۲٥۲۳/۷ دانشگاه

۱۵۰ ـ نصیحة الملوك ـ از غزالی که برای محمدبن ملکشاه سلجوقی نوشته است (نسخهٔ ایاصوفیا در ترکیه بنام سیرة الملوك) ، نسخهٔ خلخالی مورخ رجب ۱۲٦۷ نوشته اسمعیل بن ابراهیم کاشانی در کرمان برای عبدالباقی میرزا ـ چاپ همایی در تهران

در ۱۳۱۷ از روی همین نسخه ـ ایاصوفیا ۲۸۷۹ مورخ صفر ۸۶۳ ـ قاهره (ص ۵۳۲ فهرست فارسی) (یادداشتهای قزوینی ۳: ۳٤۷)

۱۵۱ـ نصیحت نامهٔ خواجه عبدالله انصاری هروی بنظام الملك طوسی ، دانشگاه ۲۵۲۳/۶ و ۲۵۹۶/۳

۱۵۲ـ نصیحت نامه ـ ازعبدالرحمن جامی، تاشکند ش ۲۰۲۸

۱۵۳ ـ نصیحت نامه ـ ازیوسفی که گویا در نسخهٔ ش ۲۵۹۶/۵ دانشگاه هست و بنثر

۱۵۴ـ نصیحت نامهٔ شاهی ـ از کمال الدین حسین بن حسن خوارزمی در گذشتهٔ ۸۳۳ پس از ۸۲۹ در دو مقاله: نخستین در ۱۱ باب دومی در نه باب، دانشگاه ٤٦۵۰ ـ ریو ش ۱٤۹ ذیل

۱۵۵ـ نقش جدید ـ ازیوسفی طبیب در ۹۱۹، دانشگاه ۳ر۲۵۶۹

۱۵۶ـ وسیلة النجاة ـ ازمحمد بن عبدالنبی بن نعمة الله بحرانی کرمانی، دانشگاه ۲۲۶

۱۵۷ـ وصیت لقمان ـ بادلیان س ۱۸ : ۱٤ ، حقوق ۱٤ ر ۱۱۱ ب ـ دیوان هند ۲۲۱۷

۱۵۸ـ هدیهٔ دبستان آداب ـ تاشکند ش ۲۰۶۵

۱۵۹ـ هدیهٔ شاهی در هدایهٔ طرق الهی ـ ازعبدالغفار بن نورالله شریحی در ۱۲ باب برای ابو المظفر سلطان رستم خان آق قوینلو (۸۹۷ـ۹۰۲)، برلین ش ۲۸۱

۱۶۰ـ هدایة الحسام فی عجایب الهدایات للحکام ـ از محمد حسین بن علی نقی همدانی که شرح عهد اشتر است بنام زین العابدین خان حسام الملك والی کرمانشاه مورخ ۱۳۰۸، دانشگاه ش ۲۵۶۷/۱ (سپه ۲: ۱٤۱)

۱۶۱ ـ هفت کشور ـ ازفخری بن امیر هروی، ادبیات ۳۳ ج ـ جنگ ۲۶ ب حقوق (ص ۷۵ فهرست) که دیباچه آن هست ـ تاشکند ش ۲۰٤۶ ـ دیوان هند ۲۲۱۵ مورخ ۱۱٤۱ ـ ریو ۱۰۳۹ ـ سپه ۵۸۰۶

۱۶۲ـ همایون نامه یا قانون همایون ـ ازخواندمیر در گوالیور Gwalior بسال ۹٤۱ دربارهٔ مخترعات همایون شاه (۹۱۳ـ۹۶۳)، برزن ص ۱٤۲ ش ۱ ر ۲۱ ـ ریو ص ۱۰۲٤ (استوری ۱ : ۵۳۶ و ۱۳۱۳ ـ دیباچهٔ دستورالوزراء ص ج)

۱۶۳ـ ینابیع الحکمة ـ از ابوالحسن بن محمد کاظم جاجرمی ساختهٔ در سپاهان در

۱۲٤۰، دانشگاه ش ۲٦۹۰ (مشارص ۱٦۸٦)

۱٦۴-ینبوع الاسرار فی نصایح الابرار - از حسین خوارزمی(م۸۳۹) ، مجلس ۵۹۱(نیز فهرست آنجا۳ :۵۰۲)

این بود آنچه از رسالههای اخلاق وسیاست خواهفلسفی یامذهبی که نگارنده ازآنها آگاهی داشته ودراینجا یاد کرده است ورویهمرفته باشش رسالهٔ اخلاق(ش۸) ودو ترجمهٔ سرالاسرار(ش۵۹) وشش ترجمهٔ عهد علی باشتر (ش٦۱) ودوتنبیهالغافلین (ش٦٤) ودوجاویدان خرد (ش۷۱) ودودستورالملوك (ش۸۲) و سه دستورالوزاره (ش ۸۳) ودودستورالوزراء (ش۸٤) وچهار رساله درسیاست (ش۹۲) میرسد به ۱۸٤ رساله و کتاب درسه علم تهذیب اخلاق وتدبیر منزل وسیاست مدنی بفارسی .

غلامرضا فرزانه پور

فهرست

اسناد و فرامین و مکاتبات تاریخی

در مقدمهٔ کتابی که اینجانب در دوسال قبل در باب اصول بایگانی برای تدریس در دانشگاه تهران انتشار داد بلزوم تشکیل بایگانی ملی اشارت کرد و از اهمیت مراجعه به اسناد برای تهیهٔ تاریخ صحیح سخن گفت. خوشبختانه در ظرف این مدت در کمیسیون ملی تربیتی وعلمی وفرهنگی سازمان ملل متحد (یونسکو) کمیته‌یی برای رسیدگی به امر بایگانی‌ملی در ایران تشکیل گردید و شروع بکار کرد و بنا بر پیشنهاد همین کمیته به دانشگاه تهران، قسمت خاصی در کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران برای جمع‌آوری اسناد ومدارك ، بویژه تهیهٔ فیلم ریز از اسناد موجود درسایر بایگانیها تشکیل گردید .

نخستین اقدام اساسی این کمیته باهمکاری دانشگاه تهران تهیه فهرست اسناد و مدارك موجود بوده است . برای پیشرفت این نظر آقای حسین شهشهانی بایگانی خود را جهت تهیهٔ فهرست دراختیار ما گذاشتند ودرینجا باید از ایشان ابراز کمال سپاسگزاری شود .

تنظیم بایگانی تاریخی وتهیهٔ فهرست اسناد بعهدهٔ آقای غلامرضا فرزانه پور عضو دانشگاه تهران گذارده شد و ایشان بنحوی شایسته به‌این امر دقیق علمی وفنی پرداخته و کارایشان مورد تأیید کمیتهٔ بایگانی‌ملی می باشد .

کمیته بایگانی ملی یونسکو امیدوارست بتواند درین‌زمینه‌خدماتی ذیقیمت برای تحقیق در رشته های تاریخی انجام دهد.

رئیس کمیتهٔ بایگانی ملی
دکتر محسن صبا

تحقیق عالمانه در گذشتهٔ هر پدیدهٔ اجتماعی و تاریخی، وتحلیل تاریخی از آن نیازمند مطالعهٔ اسناد و مدارك مربوط بدانست ؛ مخصوصاً هر تاریخ صحیح نا گزیر از استناد و اتکاء به اسناد معتبرست . مردم آگاه جهان ، خاصّه دولتها ومراکز علمی بیشتر کشورها در حفظ این گونه اسنادازپراکندگیها و انهدام ، کوشاهستند. این مهم اندك زمانیست که در کشورماهم موردتوجّه‌قرار گرفته و کمیسیون

ملی یونسکو با تشکیل کمتهٔ بایگانی ملّی بریاست آقای دکتر محسن صبا استاد دانشگاه تهران توجه در خوری بدان مبذول داشته است و نیز چندیست که باعنایات خاصّهٔ رییس محترم اداره کل انتشارات وروابط دانشگاهی آقای دکتر ذبیح‌الله صفا استاد دانشگاه تهران ودبیر کل کمیسیون ملی یونسکو ، همکاری صمیمانه‌یی میان دانشگاه تهران و کمیتهٔ بایگانی ملی یونسکو درین‌باب برقرار گردیده، ومقررشده است که ازطرق قبول اسناد اهدایی ، تهیهٔ فیلم‌ریز ازمجموعه های خصوصی ، و ترتیب وتنظیم‌فهرست ازآنها به تمرکزاین اسناد که در دست اشخاص پراگنده است وتهیه اطلاعات دقیق دربارهٔ آنها اقدام شده و با تنظیم علمی‌آن تسهیلات لازم برای مطالعه محققین ومتتبعین فراهم آید و بنا به پیشنهاد وتصویب مقامات یاد شده انجام‌این‌امر به نویسنده تکلیف شده است .

نویسنده در اولین قدم با مردی بزرگوار مواجه شد که بانهایت سعهٔ صدر همکاری ما راپذیرفت و گنجینه گرانبهای خودرادر اختیار ما گذارد . بعلاوه‌ساعات متمادی بما همراهی کرد تا فهرستی از اسنادی که طی سالیان دراز با پشتکاری شایان تقدیر گرد آورده است تهیه شود و ارزشمند تر از همه اینکه با علاقه یی‌بسیار در حل مشکلات و معضلات خواندن اسناد بما مساعدت کرد . ایشان آقای حسین شهشهانی قاضی و معاون‌اسبق وزارت دادگستری ووزارت کشور می‌باشند.این‌فرصت را برای ابراز امتنان وسپاسگزاری مغتنم می‌شمارد . فهرستی که ذیلا بدست‌می‌دهد از بخشی از اسناد ایشان تهیه شده است. و در عین حال این بنده تاکنون‌ازمعاضدت صمیمانهٔ ادارهٔ هنر های تزیینی و موزهٔ کاخ ابیض بویژه وداد و دوستی آقـای یحیی ذکاء رییس موزهٔ هنرهای تزیینی برخوردار بوده و توانسته است از اسنادی که در دست داشته‌اندفیلم ریزبرای کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهیه نماید . فهرست‌این اسناد را به دفتر دیگر این نشریه موکول می‌نماید .

اما شیوهٔ کار ما درین فهرست که استاد عزیزم آقای دکتر محسن صبا مـرا راهنما بوده‌اندعبارتست از بدست دادن اطلاعاتی در شناساندن اسناد ، ازلحاظ اینکه از طرف چه مقامی‌درموردچه کسی ، درچه تاریخی ودر کدام‌محل صادرشده‌وموضوع

آن‌چیست . مزید بر آن، نویسنده ضروری دانست اطلاعات فنی در باب مشخصات اسناد و نیز نکاتی در مورد مهرشناسی مهرهای این اسناد بر آن بیفزاید تا فایدت آن افزونتر گردد .

ولی در باب ترتیب و تنظیم این فهرست ، بسبب مشخص نبودن حجم اسناد ناگزیر ترتیب شماره‌یی را که اسناد یك بایگانی خصوصی داشته است رعایت کرد و تنظیم تاریخی و موضوعی آن را به زمانی موکول نمود که حجم این اسناد ازلحاظ کمیت و کیفیت بسیار گشته و در عین حال حدود آن معین شود .

در پایان لازم می‌داند از بایگانیهای وزارتخانه ها وادارات ها و صاحبان اسناد و فرامین و مکاتبات تاریخی تقاضای همکاری نماید . پیشاپیش سپاسگزاری خود را از توجهی که مبذول خواهند فرمود تقدیم می‌دارد .

فهرست اسناد وفرامین مجموعهٔ
آقای حسین شهشهانی

۱

ناصرالدین‌شاه قاجار - تهران - شهر ربیع‌الاول ۱۳۰۱
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ سپاهانی آهارمهره . جدول و ستون بندی آراسته به زر و شنگرف و لاجورد .
اندازهٔ : ۳۶×۵۹-۲۲×۴۵ - ٦س

سجع مهر : بالای مهر - الملك لله تعالی .
متن مهر- تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تاماهی گرفت .
۱۲٦٤

فرمان ناصرالدین‌شاه قاجار مبنی بر انتصاب احمدخان سرهنگ پسر معتمدالسلطان محمود خان ملك الشعراء به ریاست مدرسهٔ دارالفنون تبریز از « هذه السنهٔ قوی ئیل ومابعدها ». دراین فرمان از سوابق تحصیلات بیست سالهٔ نامبرده درمدرسهٔ دارالفنون یاد شده و به عرایض مخبرالدوله وزیر علوم و صنایع و معادن و تلگراف در ستایش مراتب فضل احمد خان سرهنگ اشارت رفته است . این فرمان از جانب مظفرالدین میرزا ولیعهد لازم الرعایه بوده است .

مهرهای پشت فرمان :
۱- پشت صحهٔ ناصرالدین‌شاه در متن ؛ مهر میرزا یوسف خان مستوفی الممالك است. سجع مهر : « افوض امری الی الله . یوسف ۱۲۷٦ »
۲- « مهر مخبرالدوله وزیرعلوم ۱۲۵۹ »
۳- مهر میرزا نصرالله‌خان مستوفی؛ سجع مهر: « افوض امری الی الله ، عبده نصرالله »
بامتجاوز از ۲۰ مهرو۲۸ امضای دیگر.

۲

ناصرالدین شاه قاجار ـ تهران ـ شهر ربیع‌الثانی ۱۳۱۱ .
خط : ـ نستعلیق ـ کاغذ : فرنگی آهار مهره آستردار. جدول و ستون بندی آراسته به زر و شنگرف و لاجورد.
اندازه : ۴۲×۳۵ ـ ۲۵×۱۸ ـ ۳ س

سجع مهر : بالای مهر ـ الملك لله تعالی .
متن مهر ـ تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت
۱۲٦٤

فرمان ناصرالدین شاه قاجار مبنی بر انتقال مستمری مرحوم مهدی بیك فدایی[1] از «هذه السنه ئیلان ئیل در جزو مستمریات تهران» به ورثهٔ وی . مستمری مزبور بالغ بر پنجاه و یك تومان و هشت هزار دینار نقد و شش خروار غله بود .

سجع مهرهای پشت فرمان :
۱ـ «صدراعظم»
۲ـ «وزیر دفتر»
۳ـ «مجدالملك»
٤ـ «بنان‌الدوله»
٥ـ «مخبرالملك»
٦ـ «اعتماد حضور»
۷ـ «قوام دفتر»
با ۱۸ مهر دیگر و ۳٥ امضاء .

۳

ناصرالدین شاه قاجار ـ تهران ـ شهر جمادی‌الثانی ۱۳۰۳
خط نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهار مهره .
اندازه : ۴۳×۲۹ ـ ۴۰×۱۷/۵ ـ ۵ س

سجع مهر : بالای مهر ـ الملك لله تعالی .
متن مهر ـ تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت
۱۲٦٤

---

(۱) این نام درمتن فرمان پاك شده بود با رجوع به حاشیهٔ آن تحصیل شد .

فرمان ناصرالدین‌شاه مبنی بر پرداخت مبلغ یکصد تومان از مقرری جناب جلالتمآب امیرالامراء العظام انا ... ایلخانی(۱) « از سنه ایت‌ئیل و ما بعدها» به‌استدعای همو درحق همیون خانم صبیهٔ وی .

سجع مهرهای پشت فرمان :
۱ـ «قوام‌الدوله»
۲ـ «صدراعظم»
با ۲٤ مهر دیگر و ۳۰ امضاء .

٤

ناصرالدین‌شاه قاجار ـ تهران ـ شهرجمادی‌الاولی ۱۳۱۱ .
خط : نستعلیق ـ کاغذ : فرنگی آستردار، جدول وستون‌بندی زروشنگرف ولاجورد .
اندازهٔ فرمان : ۵٦×۴۴ـ۲۵×۴۲ ـ ۵ س
سجع مهر : بالای مهر ـ الملك لله تعالی .
متن مهر ـ تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد ومعدلت از ماه تا ماهی گرفت
۱۲٦٤

فرمان ناصرالدین‌شاه نسبت به‌استمرار پرداخت چهارصد تومان از «هذه‌السنه ئیلان ئیل» بعدازوضع دوعشر آن بابت مواجب میرزا کریم‌خان منتظم‌الدوله وزیر دارالشوری ورییس مدرسهٔ نظامی ناصری ، ومنظور داشتن مبلغ مذکوردردستورالعمل خراسان که بواسطهٔ عدم صدور فرمان ازخرج بر گشته بود .

مهرهای پشت فرمان :
۱ـ «معاون‌الملك»
۲ـ «صدراعظم»
۳ـ «وزیردفتر»
با ۳۱ مهر دیگر و ٤۳ امضاء .

۱ـ محلی که سفید گذارده شده درمتن همچنانست وگویا در اثراهمال در حفظ آن یا بعمد پاك شده است .

۵

محمدعلی میرزا ـ تهران ـ شهرشعبان ۱۳۲۷ .
خط نستعلیق . نسخهٔ عکسی.
اندازه : ۱۰ س

سجع مهر : الملك لله . ولیعهد ـ ۱۳۱٤ .

از محمد علی میرزا به شاهزاده ابراهیم میرزا نایب الایالهٔ مازندران مبنی بر احضار عباسقلی‌خان سرحد دار اشرفی و میرمحمد صادق شهشهانی(۱)جهت خلع ید میانکاله و غیره از عباسقلی‌خان و به تصرف دادن آن به شخص اخیر بعلت عدم‌تادیه مال‌الاجارهٔ سه‌ساله‌املاك‌مذکور که پیشتر عباسقلی‌خان سالیانه به مبلغ‌پنجهزارتومان ازمیرزاهادی‌خان کافی‌الدوله‌اجاره کرده‌بود. مزید بر آن درصورت تعلل درپرداخت مال‌الاجارهٔ معوقه ، شاه زاده ابراهیم میرزا موظف است عباسقلی‌خان را تحت الحفظ روانهٔ تهران نماید .

٦

مظفرالدین‌شاه ـ تهران ـ شهر ذیقعده ۱۳۱۸.
خط : نستعلیق. کاغذ: فرنگی.
اندازه : ٥٦×٤٦ ـ ٤٤×۳۰ ـ ۵ س

سجع مهر : بالای مهر ـ الملك لله .
متن مهر ـدمید کوکب فتح وظفر بعون‌الله
گرفت‌خاتم‌شاهی‌مظفرالدین‌شاه
۱۳۱٤

ازمظفرالدین شاه به‌رییس مدرسهٔ مبارکهٔ آذربایجان احمدخان میرپنجه،خلف مرحوم‌ملك‌الشعرا که پس از ذکر خدماتش در آذربایجان وی‌را « از سنه‌سیچقان‌ئیل» به لقب مجاهدالدوله مفتخرنمود .

(۱) به موجب سندی جداگانه که‌دردستست کافی‌الدوله درجمادی‌الاولی ۱۳۲۲ تمامی طلب خود را به میرزا محمدصادق شهشهانی صلح کرده‌بود.

مهرهای پشت فرمان :
۱- «اتابك اعظم»
۲- «وزیردفتر ۱۳۰۷»
۳- «معاون‌السلطنه ۱۳۰۷»
٤- «وقایع‌نگار»
۵- «عمادالسلطان
٦- «صدرالملك»
۷- «افوض امری الی‌الله . اشرف»
۸- «افتخارالدوله.»
با٤مهر و۱۵ امضای‌دیگر.

۷

محمدعلی میرزا - تبریز - شهررمضان ۱۳۱۴.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستردار . جدول وستون‌بندی‌میان سطرهازروشنگرف‌ولاجوردی وزنگار .
اندازه : ۴۳×۳۱ - ۳۳×۱۷ - ۷ س

سجع مهر : بست چوازصدق باولای علی‌عهد
گشت محمد علی به شاه ولیعهد
۱۳۱٤

از محمد علی میرزا به‌میرزازین‌العابدین‌نوادهٔ مرحوم‌آقامیرفتاح،دال‌براعطای لقب معتمدالاسلام بدو وتعیین مقرری برای وی به نحو استمرار ، از قرار سالیانه یکصد تومان از « سنه تخاقوی‌ئیل ومابعدها ».

مهرهای پشت‌فرمان:
۱- « ثقةالدوله»
۲- «محمدجعفروثوق‌الملك»
۳- «یاعلی‌الاعلی »
ویك مهردیگر که محوشده است

۸

محمدعلی میرزا قاجار - تبریز - شهر رمضان ۱۳۱۵ .
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستردار - جداول و ستون بندی ومیان سطرها زر وشنگرف ولاجوردومشکی.
اندازه : ۳۶/۵×۴۸/۵ - ۱۲×۳۶ - ۷ س

سجع مهر : بست چوازصدق با ولای علی عهد
گشت محمدعلی به شاه ولیعهد .
۱۳۱٤

فرمان ترفیع میرزامهدیخان پیش‌خدمت‌خاصه برادر میرزا رضاخان‌نامه‌نگار منشی خاصهٔ همیونی به‌رتبهٔ سرتیپی‌ازدرجهٔ سوم واعطای حمایل ونشان‌آن؛ این‌فرمان از جانب امیرتومان رییس نظام‌آذربایجان لازم‌الرعایه بوده است .

مهرهای پشت فرمان ؛
۱- «امیر نظام‌گروسی ۱۳۱٤»
۲- «ثقةالدوله ۱۳۱٤»

۹

مظفرالدین میرزا قاجار - تبریز - ربیع‌الثانی ۱۳۰۶ .
خط : شکسته‌نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستردار . جدول‌زروزنگاروشنگرف ومشکی .
اندازه : ۴۷×۳۷ - ۱۹×۳۴ - ۵س

سجع مهر : منشورحکمرانی‌بگرفت‌زیب وآیین
از خاتم ولیعهد سلطان‌مظفرالدین

از مظفرالدین میرزا به میرزا اسدالله رییس السادات آذربایجان دال برانتقال بیست وپنج تومان به انضمام رسوم نامبرده‌ازمحل مستمریی که‌مرحوم شمس‌المعالی از تفاوت عمل ولایتی داشته‌وباید از«سنه اودئیل» آن‌را به موجب‌صدور برات دریافت دارد .

مهرهای پشت فرمان :
۱- «امیر نظام»
۲- «مستشارالملك شفیع ۱۳۰۲»
۳- «امین‌دفتر ۱۳۰۲»
٤- «افوض امری الی الله ، اسحق»
باچهار مهر و پنج امضای دیگر

۱۰

مظفرالدین میرزا - تبریز - جمادی‌الاخری ۱۳۰۹ .
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آستردار . جداول و حواشی زر و شنگرف ومشکی ولاجورد.
اندازه : ۳۴×۴۷ - ۱۹×۴۱ - ۷س

سجع مهر : منشور حکمرانی بگرفت زیب و آیین
از خاتم ولیعهد سلطان مظفرالدین

فرمان مظفرالدین میرزا درباب انتصاب میرزا زین‌العابدین به‌مقام رییس‌الساداتی آذربایجان به جانشینی پدرش میرزا اسدالله که عازم خراسان شده بود باستدعای همو تادرین منصب از «پاره‌یی ارتکابات سادات که‌منافی زی آنان» میباشد جلوگیری کند ونیز سادات متخلف را مورد «تعییر وتوبیخ» قرارداده‌و بااستفاده ازمحل جیره مقرر شده از آنان در قلعه ... (۱) نگاهداری نماید.

مهرهای پشت‌فرمان :
۱- «ساعد الملك» .
۲- «وکیل‌الملك» .

۱۱

محمدعلی میرزا - تبریز - شهرشعبان ۱۳۱۵ .
خط : نستعلیق . کاغذ : فرنگی‌آستردار . جداول وستون‌بندی میان سطرها زر وشنگرف ومشکی وزنگارولاجورد.
اندازه : ۳۳×۱۸-۴۸×۳٦-۵س

(۱) دراثرپارگی فرمان درین قسمت ، نام‌این قلعه نامعلوم ماند.

سجع مهر : بست چوازصدق با ولای علی عهد
گشت محمد علی به شاه ولیعهد
۱۳۱٤

از محمدعلی میرزا به نامه نگار مبنی بر انتقال محل مقرری مرحوم میرزا حسین دستی‌بگیر آذربایجان به‌وی ؛ این مقرری بالغ برشصت ویك تومان‌وپنجهزار دینار نقد ومقدار چهارخرواروهشتاد من غله به وزن جدید بوده است .

مهرهای پشت‌فرمان :
۱- مهر «امیرنظام گروسی ۱۳۱٤»
۲- «مشیردفتر»
۳- «ثقةالدوله ۱۳۱٤»
ویك امضای‌دیگر

۱۲

محمدعلی میرزا - تبریز - شهررمضان ۱۳۱۶.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی‌آسعردار . حاشیه‌سازی شده باگل و بوته ، حاشیه و جداول و ستون بندی میان سطر ها زر و زنگار مشکی و شنگرف .
اندازه : ۳۷×۱۴/۵-۲۳/۵×۱۱/۵ - ۷س

سجع مهر: بالای مهر - الملك‌لله
متن : ولیعهد ۱۳۱٤

از محمدعلی میرزا به معتمدالسلطان میرزا مهدی‌خان سرتیپ و پیش خدمت خاصه‌برادرمیرزا رضاخان‌نامه‌نگارامین‌الرسایل‌منشی‌خاصهٔ‌همیونی ، دال‌برارتقاء وی به‌رتبهٔ سرتیپی‌ازدرجهٔ اول‌واعطاء حمایل ونشان‌آن‌وابلاغ این فرمان‌به‌ظفرالسلطنه امیرتومان رییس‌نظام‌آذربایجان .

مهرهای پشت فرمان :
۱- «امیرنظام»
۲- «ثقةالدوله»

۱۳

مظفرالدین میرزا - تبریز - شهررجب ۱۳۱۰ .
خط : نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهرهٔ آستردار . جداول وستون‌بندی میان سطرها زروشنگرف ومشکی وزنگار.
اندازه: ۳۶/۵×۴۶/۵-۱۵/۵×۳۴/۵ - ۵س.

سجع مهر :منشورحکمرانی بگرفت‌زیب‌وآیین
از خاتم ولیعهد سلطان مظفرالدین

از مظفرالدین میرزا به علی اکبربیك کورانلو مبنی برتأمین مستمری جهت وی به مبلغ هشت تومان وهشت هزاردینار از محل مقرری اروجعلی‌بیك هولاورانلو که‌فوت‌شده‌است‌و «مقرر آنکه کار گذاران آذربایجان‌بایداین‌مبلغ‌را با صدوربرات در حق او عایددارند . »

مهرهای پشت فرمان :
۱- «قائم‌مقام»
۲- «مستشارالسلطنه رفیع»
۳- «وکیل‌الملك»

۱٤

ناصرالدین‌شاه قاجار - تهران - شهررجب ۱۳۰۵.
خط : نستعلیق .کاغذ : فرنگی‌آستردار . جداول وستون‌بندی زر وشنگرف و مشکی وزنگار.
اندازه : ۵۶×۴۲-۳۹×۲۵ - ۵ س

سجع‌مهر - بالای مهر : الملك لله تعالی

متن مهر :تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد ومعدلت ازماه تاماهی گرفت
۱۲٦٤

از ناصر الدین شاه به میرزا کریم خان سرتیپ اول و رییس مدرسهٔ مبارکه ناصری که پس ازذکر سوابق خدمتش ویرا به اعطای یك رشته حمایل سبز ویك‌قطعه نشان مخصوص آن که «از علایم ونشان های بزرگ دولت علیه» بود « از سنه سیچقان ئیل» مفتخر نمود.

مهرهای پشت فرمان :

۱ـ « نایب‌السلطنه امیر کبیر »

۲ـ « نظام‌الملك وزیر لشکر ۱۲۹۸ »

۱۵

ناصرالدین شاه قاجار — تهران — شهرشوال ۱۳۱۰.

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی‌آستردار. جداول‌وستون بندی میان سطرها زروزنگار وشنگرف ومشکی ولاجورد.

اندازه : ۳۷×۵۰ - ۲۳×۲۸ - ۳س

سجع مهر : بالای مهر ـ الملك لله تعالی.

متن مهر ـ تا که دست ناصرالدین‌خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تاماهی گرفت

۱۲٦٤

از ناصرالدین شاه‌قاجار به‌میرزا رضای‌منشی مبنی براینکه باتقاضای‌مظفرالدین میرزا دال‌براستقرار سالیانه‌مبلغ بیست‌تومان به‌صیغهٔ مواجب درحق‌اوموافقست واین مبلغ که خود پس از وضع رسوم است بایدازمحل علاوه جمع وجه تذکرهٔ آذربایجان قبولی مصباح‌الدوله از « هذه السنه ئیلان‌ئیل» بموجب برات پرداخت شود.

مهرهای پشت‌فرمان :

۱ـ «صدراعظم ۱۳۱۰»

۲ـ «وزیردفتر ۱۳۱۰»

۳ـ «سلیمان»

٤ـ «صدرالملك»

۵ـ « محمدحسن شریف»

با۹ مهر و۲۲ امضای‌دیگر .

۱٦

ناصرالدین‌شاه قاجار ـ تهران ـ شهرشوال ۱۳۰۸.
خط : نستعلیق . کاغذ: فرنگی‌آستردار . جداول زر و شنگرف و مشکی و لاجورد.
اندازه : ۴۴×۳۴ـ ۳۰×۲۱ ـ ٦س

سجع مهر: بالای مهر ـ الملك لله تعالی
متن مهر ـ تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت
۱۲٦٤

از ناصرالدین‌شاه به میرزا کریمخان صمصام‌السلطنه میرپنجه که پس از ذکر سوابقش(غلام بچگی او درعهد محمد شاه ، اشتغالش به تحصیلات دررشته‌علوم ریاضی ونظامی دردارالفنون ، معلمی افواج ، انجام صادقانه مأموریت های محوله به او در استراباد ـ گرگان ـ سرخس ـ سیستان ، انجام خدمت به مدت هفت سال در سمت وابستگی نظامی « آتاشه میلیتری‌نظام » درفرنگستان ، پس آنگاه احضارش‌بهرکاب همیون) وی را به ریاست مدرسهٔ ناصری منصوب وبه اعطای منصب امیر تومانی ویك قطعه نشان و حمایل مخصوص ، و اضافه نمودن سیصد تومان برمواجب پیشین وی از « سنه توشقان ئیل به بعد » مفتخر نمود .

مهرهای پشت‌فرمان:
۱ـ « نایب‌السلطنه امیر کبیر »
۲ـ «امین‌السلطان»
۳ـ « نظام‌الملك وزیر لشکر »
٤ـ «مستوفی‌نظام»
٥ـ «مدبرالسلطنه»
٦ـ«عمیدلشکر»
باه مهر و۱۰ امضای‌دیگر .

۱۷

مظفرالدین‌میرزا قاجار ـ تبریز ـ شهرشوال۱۳۰۹ .

خط : شکسته‌نستعلیق. کاغذ : فرنگی‌آهارمهره‌آسعردار.جداول‌زروشنگرف ومشکی وزنگار.

اندازه : ۴۹×۳۹ ـ ۳۳×۱٦ ـ ۵س

سجع‌مهر :منشورحکمرانی‌بگرفت‌زیب‌و آیین

ازخاتم ولیعهد سلطان مظفرالدین

از مظفرالدین میرزا به میرزا رضای نامه نگار منشی خاصه سرکاری، مبنی برمقررداشتن مبلغ سی تومان بدون رسوم به صیغهٔ استمراری در حق وی که بابت اجارهٔنمك قصبهٔ ساوجبلاغ ، سالیانه از اداره گمرك« مملکت آذربایجان»اخذ نماید

مهرهای پشت‌فرمان:

۱ـ «قائم‌مقام ۱۳۰۹»

۲ـ «مستشارالسلطنه ،

۳ـ وکیل‌الملك»

٤ـ «عماددفتر»

۵ـ «مستشاردفتر»

٦ـ «امین‌دفتر»

۷ـ «وکیل‌دفتر»

۸ـ «مشیر دفتر»

با۱۵ مهر و۱۸ امضای‌دیگر

۱۸

ناصرالدین‌شاه قاجار ـ تهران ـ شهررجب ۱۳۰۸ .

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرانگی‌آهارمهره . جدول‌وستون بندی زرو شنگرف ومشکی وزنگار.

اندازه : ۴۴×۵۷ ـ ۳٦×۴۴ـ ۳س

سجع مهر : بالای مهر ـ الملک‌لله تعالی .

متن مهر ـ تا که دست ناصر الدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت ازماه تاماهی گرفت

۱۲٦٤

از ناصرالدین شاه به معتمد السلطان میرزا احمد خان سرتیپ رییس مدرسهٔ دولتی دارالسلطنه تبریز که پس از ذکر مراتب فضل وی در علوم «ازقبیل حساب و فیزیك و شیمی وتاکتیك و تاریخ و السنه وهیأت و هندسهٔ اقصی از هذه‌السنه‌بارس ئیل» یك درجه بررتبه اوافزوده و به منصب سرتیپی اول سرافرازش نمود .

۱۹

ناصرالدین شاه قاجار ـ تهران ـ شهر رجب ۱۲۸٦.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ فرنگی‌آستردار ـ جدول و ستون بندی زر و شنگرف ولاجورد وزنگار ومشکی.
اندازه : ۴۹×۳۷ ـ ۳٦×۲۲ـ۳س

سجع مهر : بالای مهر ـ الملك لله تعالی

متن مهر ـ تا که دست ناصر الدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت ازماه تا ماهی گرفت

۱۲٦٤

فرمان ناصرالدین شاه مبنی بر ارتقاء محمد کریم خان سرهنگ فوج فیروز کوهی به درجهٔ سرتیپ سیمی با استفاده‌ازتفاوت حقوق آن. این‌فرمان هنگام‌مأموریت یافتن و عزیمت محمد کریم خان به جنوب خراسان صادر و مدلول آن از جانب کامران میرزا نایب السلطنه خراسان لازم الرعایه بوده است .

این جمله به‌خط ناصرالدین‌شاه در متن‌است « تفاوت مواجبش‌را | که |ازبابت غایب‌متوفای‌بازماند گانست‌هروقت معین شد بخرج بنویسید صحیح‌است» .

مهرهای پشت فرمان:

۱- «نایب‌السلطنه امیر کبیر»

۲- «عبده‌الراجی، محمدیوسف»

۳- «الهدایه امر من‌لدیه» که مهرمیرزا هدایت وزیردفتراست

٤- «لااله‌الاالله‌الملك‌الحق‌المبین ،عبده زین‌العابدین» که مهرمیرزا زین‌العابدین مستوفی‌است

٥- «المتوکل علی‌الله ،عبده‌حبیب‌الله»

با ۱۸مهر و۳٥امضای‌دیگر

۲۰

ناصرالدین‌شاه قاجار - تهران - (محل تاریخ پاره شده‌است)[1].

خط : شکسته‌نستعلیق . کاغذ : فرنگی.

اندازه: ۳۱×۳۳ - ۲۹×۲۰ - ٥س

سجع مهر: بالای‌مهر-الملك‌لله‌تعالی .

پایین مهر -تا که دست ناصرالدین‌خاتم‌شاهی گرفت

صیت داد ومعدلت ازماه تاماهی گرفت

۱۲٦٤

فرمان ناصرالدین شاه مبنی‌بردستور پرداخت سی‌وشش‌تومان نقد وشش‌خروار گندم که به استناد ثبت دفتر به رسم مستمری از بابت متوجهات دارالخلافة در حق مهدی بیك فدایی مقرر بوده است به محمد هادی فرزند آن مرحوم از «سنه آتیه بارس ئیل» :«مقرر آن که مجری این فرمان کامران میرزاحکمران دارالخلافه باهره میباشد» .

مهرهای پشت‌فرمان:

۱- «اعتماد السلطنه ۱۲۸٤»

۲- «یوسف‌بن‌محمدحسن»

با ۲٥ مهرو۳۳امضای دیگر

۱- مهری‌درمتن‌هست بدین‌شرح:«فرمان‌همیون‌شد ۱۲۸۲» که‌جزازمهر ناصرالدین‌شاه بنظر میآید

۲۱

ناصرالدین‌شاه قاجار - تهران - ذیقعده ۱۳۱۰ .
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره . جدول و ستون بندی زر وشنگرف وزنگارومشکی.
اندازه : ۴۰×۲۵ - ۲۷/۵×۱۴ - ۷س

سجع مهر : بالای مهر - الملك‌لله.

متن مهر - السلطان‌بن السلطان ناصرالدین‌شاه قاجار

۱۲٦٤

از ناصرالدین‌شاه قاجار به فرزندش مؤیدالدوله متولی باشی خراسان ووالی خراسان و سیستان مبنی بر فرمان اعطای یك قبضه عصای مرصع کـه از امتیازات مخصوص دولت است به معتمدالسلطان حاج میرزا احمد معتمدالتولیه وزیرومستوفی آستانهٔ مقدسه ؛ این‌فرمان درتعقیب تقدیم شرحی مبنی براظهار رضایت مؤیدالدوله ازنامبرده‌صادرشده است .

مهر پشت فرمان :
«صدراعظم»

۲۲

ناصرالدین‌شاه قاجار -تهران - شهرشعبان ۱۲۹۴.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره . جدول‌زر و شنگرف و لاجورد .
اندازه : ۳۳×۲۱ - ۲٦×۹/۵ - ۱۰ س

سجع‌مهر: بالای مهر-الملك لله

متن مهر - السلطان‌بن السلطان، ناصرالدین شاه قاجار

۱۲٦٤

فرمان ناصرالدین‌شاه قاجار به عم خود معتمد الدوله حکمران فارس در اثر شکایت میرزا آقا پسرمرحوم حاج سید اسمعیل نسخ نویس شیرازی مبنی بـر عدم دریافت‌مستمری‌دوسالهٔ‌خود . قسمتی‌ازمتن‌فرمان‌بضرورت‌بیان‌مطلب‌نقل‌میشود:«پس‌از رسیدگی به دفترخانهٔ مبارکه معلوم شد که یکصد تومان مستمری در حق سه نفر

از اولاد مرحوم مزبور برقرار بوده که بعد از وضع رسوم هفتاد و هشت تومان باشد درحق آنها عاید میشد دونفر برادر او که به تهمت قتل منسوب شده بودند و از اوهم سوا بوده اند در این ضمن مستمری مزبور مقطوع شده و بر حسب استدعـای جناب معتمدالملك سی‌تومان آن درحق میرزا حسن برادر نصیرالملك برقرارشده و مابقی ضبط دیوان اعلی گردیده است چون معلوم گردید که حق عارض بدون جهت ازمیان رفته است « لهذا از هذه السنه اودئیل خیریت التحویل» مبلغ سی وشش تومان آنرا برسم مستمری درحق او مرحمت و برقرار فرمودیم که بعدازوضع رسوم معمولی‌آن عم کامکار در جزومستمریات‌شیراز درحق‌اوعاید دارد ... بموجب این فرمان‌همایون مقرر میداریم که‌همه ساله مبلغ مزبور را درحق اوبرقرار وعاید دارد وبخرج‌حساب فارس مجری دارند ...»

مهرهای پشت فرمان :
۱ـ مهرمستوفی‌الممالك «یوسف بن‌حسن»
۲ـ « یاشفیع‌المذنبین »
و۱۷ امضای‌دیگر

۲۳

محمدشاه قاجار ـ تهران ـ شهررجب ۱۲۵۳.
خط : شکسته نستعلیق .کاغذ : فرنگی آستردار . جدول و ستون بندی و حاشیهٔ مهرزر ومشکی وشنگرف ولاجورد وزنگاره
اندازه: ۶۰×۳۷/۵ـ۵۰×۳۲ ـ ۹س

سجع مهر : بالای مهر ـ الملك لله

متن مهر ـ شکوه ملك و ملت رونق آیین‌ودین آمد
محمد شاه غازی صاحب تاج و نگین آمد
۱۲۲۵

فرمان محمد شاه قاجار مبنی برمحول نمودن ابوابجمعی فوج سواد کوهی به محمد حسین‌خان فیروز کوهی سرتیپ از « هذه السنه تخاقوی ئیل » مزید

برفوج فیروز کوهی که از پیش درابوابجمعی اوبوده‌است

۱۱مهرو٤امضاء درپشت‌فرمانست که شناسایی آن حاصل نشد .

۲٤

مظفرالدین‌شاه قاجار ـ تهران ـ ذیقعده ۱۳۱۴.

خط : شکسته نستعلیق .کاغذ : فرنگی‌آهارمهره .

سجع مهر : بالای مهر ـ الملك لله

متن مهر ـدمید کوکب فتح وظفر بعون‌الله

گرفت خاتم شاهی مظفر الدین شاه

۱۳۱٤

فرمان مظفرالدین شاه قاجار مبنی برمنظورداشتن شش‌تومان وجه نقد درحق آقامیرزا حسین از «سنه پیچ‌ئیل ومابعدها» ازبابت مستمری آقا میرمحمد مهدی که به خرج اصفهان منظوراست .

۲۵

ظل‌السلطان قاجار ـ اصفهان ـ صفر۱۳۰۷.

خط : شکسته نستعلیق .کاغذ : فرنگی.

اندازه : ۳۵×۲۲-۲۴×۱۷ ـ ۵ س

سجع مهر:«ظل‌السلطان ۱۲۸٦»

حکم ظل‌السلطان مبنی برمنظور داشتن مبلغ دوتومان وپنجهزاردینارازمبلغ پنج تومان که درجزو تخفیفات جزء جمع بر خوار[۱]در حق‌میرزا جعفردولت‌آبادی برقراربوده واکنون فوت شده از«سنه اودئیل ومابعدها»در حق میرزاآقای شهشهانی که باید از « سنه اودئیل ومابعدها» به وی‌پرداخت‌شود

مهرپشت حکم :

۱ـ «مشیرالملك»

(۱) برخوارقصبه ییست ازمضافات‌اصفهان .

۲۶

محمدحسین صدر ـ اصفهان ـ جمادی‌الاولی ۱۲۲۷.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود آهارمهره.
اندازه : ۲۱×۳۵ ـ ۱۲×۲۲ ـ ۷س

سجع مهر : لااله الاالله‌الملك‌الحق‌المبین ، عبده محمدحسین(۱)

حکم واگذاری برداشت محصول یك دانگ از قریهٔ اصفهانك واقع در بلوك کرارج (۲)به میرزا محمدامین از هذه‌السنه ومابعدها .

در حاشیه این حکم محمدحسین خان صادر کننده حکم اجازه داده که « فقط لته کار نامبرده از قراری که درسال‌قبل مقرر داشته ایم بانضمام لته کار هذه السنه بمشارالیه تسلیم شود» مجری این حکم میرزا باقرضابط بلوك کرارج بوده است

۲۷

فتحعلیشاه قاجار ـ تهران ـ شهرصفر۱۲۴۷.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی
اندازه : ۴۴×۴۴-۳۶×۱۹ـ ۸س

سجع مهر : بالای‌مهر ـ الملك‌لله !سلطان‌صاحب‌قران .

متن مهر ـقراردر کف‌شاه زمانه‌فتحعلی
گرفت خاتم شاهی به قدرت ازلی

فرمان فتحعلی شاه به فرزند خود سیف الدوله سلطان محمد میرزا حکمران دارالسلطنه اصفهان واحشام هفت‌لنگ بختیاری مضافات آن ، درتاکید فرمان‌پیشین صادرشدهٔدر«سنه‌بارس‌ئیل»مبنی برمقررداشتن‌مبلغ دوتومان نقد ومقدار یك خروار و شصت و دومن به وزن تبریزی جنس از محل خرج ابوابجمی اصفهان به صیغهٔ مدد معاش درحق میرزا باقر ولد میرزا قوام‌الدین اصفهانی؛ که باید از «هذه‌السنه توشقان ئیل به بعد » نیز بدون مطالبهٔ فرمان مجدد به نامبرده پرداخت شود .

(۱)ـ این‌مهردرذیل حکم‌است .
(۲)ـ کرارج قصبه‌ییست ازمضافات‌اصفهان که‌مقارن‌اصفهان ویزدواقعست .

مهرهای پشت فرمان:
۱- «عبده نصرالله»
۲- «محمدتقی»
با ۱۰ مهرو۱۲امضای دیگر

۲۸

ظل‌السلطان - اصفهان - جمادی‌الثانی ۱۲۹۱.
خط: شکسته نستعلیق. کاغذ: فرنگی.
اندازه: ۴۲×۳۱-۳۵×۱۷/۵- ۵س

سجع مهر: اختر برج‌شهی گوهر دریای‌وجود
ظل سلطان خلف شه ناصرالدین مسعود.

حکم ظل‌السلطان در تاکید فرمان ناصرالدین‌شاه نسبت به پرداخت مبلغ پانزده تومان وجه نقد و ده خروار جنس جزو مستمریات دیوانی اصفهان به رسم مستمری درحق میرزا عبدالوهاب که باید از «سنه ایت‌ئیل به بعد» به‌منصهٔ اجرادرآید.

مهرهای پشت‌فرمان:
۱- «منشی‌باشی ۱۲۸٦»
۲- «محمدحسین».

۲۹

شاهزاده‌حشمت‌الدوله - اصفهان - جمادی‌الثانی ۱۲۷۳
خط: شکسته‌نستعلیق. کاغذ: فرنگی.
اندازه: ۴۵×۳۴ - ۳۴×۱۹ - ۵س

سجع‌مهر: گوهر فروزان‌دریای شاهی؛ حشمت‌الدوله.
۱۲٦۵

حکم حشمت‌الدوله حکمران اصفهان بنابر «تعلیقهٔ‌صدراعظم در تعقیب فرمان همیونی» مبنی بر اینکه چون میرزا محمد باقرشهشهانی فوت شده مستمری وی که مبلغ چهل‌ودوتومان نقدو ده خروار جنس است از «هذه السنهٔ لوی‌ئیل» درحق‌میرزا

صادق ومیرزا قوام‌الدین ومیرزا علیرضا ومیرزا عبدالحسین اولادان متوفی پرداخت شود .

مهرهای ظهر فرمان،
۱۲ مهر و۱٦ امضاء ناخوانا و ناشناخته .

۳۰

ناصرالدین‌شاه قاجار ـ تهران ـ ذی‌الحجه ۱۲۷۰.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی . جدول وستون‌بندی میان سطرها زروشنگرف ومشکی وزنگارولاجورد.
اندازه : ۳۵×۲۰/۵–۲۴/۵×۱۴– ۹س

سجع‌مهر : السلطان‌بن السلطان ، ناصرالدین شاه قاجار.

فرمان ناصرالدین‌شاه قاجار به اعتمادالدوله‌عیسی‌خان والی‌وحکمران اصفهان مبنی براینکه « چون از قرار تصدیق میرزا نصرالله مستوفی مالیات مزروعی نیمطاق سیدان ومارچی سلالةالسادات میرزا ابوالحسن عموزاده امین لشکر مبلغ نه تومان و کسری«من جمع اصلا وفرعاً» معین‌ومشخص نموده است‌ومبلغ نه تومان‌و کسری هم از قرار تصدیق‌میرزا نصرالله مستوفی ومستوفیان اصفهان تخفیف‌موضوعی‌ازحشوجمع که دخلی به‌مالیات دیوانی‌ندارد مطابق بدهی مشارالیه درین صورت نیمطاق مزروعی مشارالیه جمع وخرجی ندارد ومالیات دوقریه مزبور باید بر بیست و سه طاق تقسیم شود برروی طاقات مطابق عمل کرد طاقات ووجه اجاره طاق جمع بسته شود «لهذااز هذه السنه قوی‌ئیل به بعدنیمطاق‌مزروعی مشارالیه را ازجمع تکالیف‌دیوانی‌ومالیات وصادرات وعوارضات و کاه وهیمه مسلم ومعاف فرمودیم» .

مهرهای ظهر فرمان :

۱ـ مهرمیرزا یوسف‌خان مستوفی‌الملك «یوسف‌بن‌محمدحسن» .

۳۱

ناصرالدین‌شاه قاجار - تهران - ذی‌القعده ۱۲۶۶.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی‌آهارمهره .
اندازه : ۴۶/۵×۳۳/۵-۴۰×۱۹/۵- ۷س

سجع‌مهر : بالای مهر - الملك‌لله‌تعالی .

متن‌مهر -تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت ازماه تا ماهی گرفت
۱۲۶٤

فرمان ناصرالدین‌شاه قاجار مبنی‌براعلام عنایت ملوکانه نسبت‌به‌میرزامحمد باقر شهشهانی و دستور پرداخت مبلغ چهل تومان نقد و هشت خروار غله بـه صیغهٔ مستمری ازبابت‌غایب و متوفای اصفهان بمشارالیه‌از« سنه ایت‌ئیل به بعد » . مجری این فرمان غلامحسین‌خان سپهدارحاکم اصفهان بود .

مهرهای ظهرفرمان :
۱- مهرمیرزا تقی‌خان امیرکبیر «عبده راجی؛محمدتقی»
با۲۲ مهرو۲۵ امضای دیگر .

۳۲

ناصرالدین‌شاه قاجار - تهران - ذیقعده ۱۳۰۵. (۱)
خط : شکسته‌نستعلیق . کاغذ : فرنگی‌آهارمهره .
اندازه : ۴۸×۴۰- ۴۰×۱۸ - ۵س

سجع‌مهر: بالای مهر - الملك لله تعالی .

متن مهر -تاکه دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت ازماه تا ماهی گرفت
۱۲۶٤

فرمان ناصرالدین‌شاه مبنی برمقررداشتن چهل‌و هفت تومان و پنجهزار دینار مستمری مرحوم شیخ صالح در حق محمد هادی‌بك پسرمهدی بیك مشهور به فدایی . این فرمان از «سنه یوت‌ئیل‌به‌بعد» مجری بوده‌ودر حاشیهٔ فرمان آمده است که«چون شیخ جواد برادر مرحوم شیخ صالح دست داد خواهی در وزارت وظایف گشوده‌مبلغ

(۱) - محل تاریخ‌درمتن پاره‌شده‌است بارجوع‌به حاشیه فرمان‌تاریخ‌مذکوربدست آمد.

شانزده تومان از مبلغ مورد فرمان درحق شخص اخیرمستمرآمقرر گردیده‌است».

مهرهای پشت‌فرمان:
۱ـ« امین‌الدوله»
۲ـ« مجدالملك»
با۲۳ مهرو۳۱ امضاء .

۲۲

ناصرالدین‌شاه قاجار ـ تهران ـ جمادی‌الثانی ۱۳۰۷.
خط : شکسته نستعلیق .کاغذ : فرنگی‌کبود.
اندازه : ۴۳×۴۵ـ۲۸/۵×۲۲ـ۵س

سجع‌مهر : بالای‌مهر ـ الملك‌لله‌تعالی .

متن مهر ـ تاکه دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت ازماه تا ماهی گرفت
۱۲٦٤

فرمان ناصرالدین‌شاه مبنی‌برمقرر داشتن مبلغ ششصدتومان‌بدون‌عشرورسوم به صیغهٔ استصوابی از« ابتدای سنه اتیه بارس‌ئیل» سالیانه‌درحق اعتمادالحرم که در جزو جمع عربستان باید به خرج بیاید[۱]. این فرمان برحسب‌استدعای امین‌السلطان صادرشده است.

۱ ـ عین عبارتی که‌به‌خط ناصرالدین‌شاه درفرمان هست نقل میشود «این (ششصدتومان(۱)) باید دربارس ئیل جمع عربستان شده به خرج بیاید باسم اعتماد الحرم » .

مهرهای پشت‌فرمان:
۱ـ « امین‌السلطان»
۲ـ «معاون‌الملك»
۳ـ«محمدحسین بن هدایت»
٤ـ «معتمدالسلطنه. ۱۳۰٤»

---

(۱) ـ این‌مبلغ‌به‌سیاق‌نوشته‌شده‌است .

۳٤

فتحعلیشاه ـ تهران ـ شوال ۱۲۴۱.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود.
اندازه : ۴۲×۳۲/۵-۲۷×۱۸-۷س

سجع مهر : بالای مهر ـ الملك‌لله . سلطان‌صاحب قران.
متن مهر ـ قرار در کف‌شاه‌زمانه فتحعلی
گرفت خاتم شاهی ز قدرت ازلی

فرمان فتحعلی‌شاه به فرزند خود سلطان محمد میرزا حکمران اصفهان در تأکید فرمان پیشین مبنی بر دستور پرداخت مبلغ هفت‌هزار دینار تبریزی بطور نقد بابت مالیات اصفهان در حق سیداحمد وسید شفیع نظری ، این فرمان از «سنه ایت‌ئیل به بعد» مجری میباشد.

مهرهای پشت‌فرمان :
۱ـ «افوض‌امری‌الی‌الله ؛ محمدابراهیم»
۲ـ «حبیب‌الله و کفانی ؛ عبده‌موسی»
۳ـ «لااله‌الاالله الملك الحق‌المبین ؛ عبده‌احمد»
٤ـ «لااله الاالله‌الملك‌الحق‌المبین ؛ عبده فضل‌الله»
با ۱۰ مهر و۱۳ امضای دیگر ...

۳۵

ناصرالدین‌شاه قاجار ـ تهران ـ جمادی‌الاولی۱۳۰۲
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی آهارمهره.
اندازه : ۴۹×۳۱/۵-۳۴×۱۸-۵س

سجع‌مهر : بالای مهر ـ الملك لله تعالی.
متن مهر ـ تا که دست‌ناصرالدین‌خاتم‌شاهی گرفت
صیت داد ومعدلت‌ازماه تاماهی گرفت
۱۲٦٤

فرمان‌ناصرالدین‌شاه‌قاجار‌مبنی بر مقرر داشتن مبلغ سیصدتومان‌ازمحل‌مواجب مرحوم ضیاءالملك وغیره به صیغه اضافه مواجب درحق حاج سرورخان خادم‌حرم که می‌بایست از «سنهٔ تخاقوی‌ئیل ببعد» پرداخت شود .

مهرهای پشت‌فرمان:
۱- مهر «صدراعظم ۱۳۰۱» که سه‌بارو به‌سه گونه‌زده شده‌است
با۱٦مهرو۲٥ امضاء

۳٦

ناصرالدین‌شاه قاجار - تهران - جمادی‌الاولی۱۳۰۴.
خط: نستعلیق. کاغذ سپاهانی. دردوجدول وستون‌بندی، جداول و میان سطرها زر وشنگرف‌ولاجورد.
اندازه:۴٦×۳۳-۳۰×۱۹- ه‌س

سجع‌مهر: بالای مهر - الملك لله تعالی.
متن مهر -تا که دست ناصر الدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت
۱۲٦٤

فرمان‌ناصرالدین‌شاه‌قاجاربه«حکام‌حال‌و استقبال فارس»مبنی‌بردستورپرداخت سالیانه سی‌وشش‌تومان‌ازمحل مستمری‌میرزاسیدعلی‌ورثه‌مرحوم‌حاج‌سیداسماعیل که خود همان‌زمان مرحوم شده از «هذه السنه ایت‌ئیل‌به‌بعد» به میرزا یوسف ومیرزا محمدتقی ومیرزا علی محمد که‌فرزندان ویند.

سجع‌مهرهای پشت‌فرمان:
۱- «مجدالملك»
۲- «قوام‌الدوله»
۳- «مستوفی‌الممالك»
٤- «معتمدالسلطنه»
با۲٤مهرو۲۸ امضای‌دیگر

۲۷

مظفرالدین‌شاه قاجار - تهران - جمادی‌الثانی ۱۳۱۵.
خط : نستعلیق . کاغذ فرنگی آهارمهره .
اندازه: ۵۱×۵۷ - ۳۸×۲۶/۵-۳س

سجع مهر : بالای مهر - الملك‌لله

متن مهر - دمید کوکب فتح و ظفر بعون الله
گرفت خاتم شاهی مظفرالدین‌شاه
۱۳۱٤

فرمان مظفرالدین شاه درپاسخ عریضه واظهارفقرسیدمحمدحسین مبنی برمقرر داشتن مبلغ دوازده تومان بدون رسوم ازبابت ثلث متوفیات که باید ازمحل ثلث میرزا غلامحسین به نامبرده سید محمدحسین سالیانه به نحواستمرارپرداخت شود .

مهرهای ظهر فرمان:
۱- «مهر مصدق‌السلطنه ۱۳۱۲» باامضای وی .
۲- «مهرمدبرالسلطنه نایب‌وزیرمالیه».
۳- «مهر نظام‌الملك وزیرمالیه»
٤- «مهر نصیرالسلطان ۱۳۱۵»
با ۳۱ مهر و ۳۲ امضای دیگر

۲۸

ناصرالدین‌شاه قاجار - تهران - جمادی‌الثانی ۱۳۰۵.
خط : شکسته نستعلیق .کاغذ : فرنگی .
اندازه: ۵۸×۳۸-۵۰×۲۷-٦ س

سجع مهر : بالای‌مهر - الملك‌لله تعالی.

متن مهر - تاکه دست ناصر الدین خاتم‌شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت
۱۲٦٤

فرمان ناصرالدین شاه قاجار به کامران میرزا نایب السلطنه مبنی بر اینکه احمدخان سرهنگ رییس‌مدرسه‌دولتی آذربایجان راباشاره به سوابق فضل‌اوو پدرش

که درمأموریت ریاست مدرسهٔ تبریز شایستگی نشان داده به درجهٔ سوم سرتیپی بااعطای نشان وحمایل این مرتبت از «هذه السنه تنگوزئیل» مفتخرنموده‌است.

مهرهای پشت‌فرمان:

۱ـ « قوام‌الدوله »

۲ـ «نایب‌السلطنه امیر کبیر ۱۲۹۵»

۳ـ «امین‌السلطان»

٤ـ میرزا محمودوزیرسجع‌مهر:« یامحمود».

٥ـ «معتمدالسلطنه ۱۲۳٤ »

٦ـ مهرمیرزانصرالله مستوفی. سجع‌مهر : «افوض‌امری الی‌الله»

با۳۹ مهردیگرو٤٦امضاء.

۳۹

حشمت‌الدوله قاجار ـ اصفهان ـ ذی‌الحجه ۱۲۷۳.
خط : شکسته‌نستعلیق . کاغذ : فرنگی.
اندازه : ٥٥×۲۱-۱٦×۹ـ٥س

سجع‌مهر: گوهرفروزان دریای شاهی حشمت‌الدوله.

حکم حشمت‌الدوله در حاشیهٔ استشهاد کر بلایی عبدالله راستانی که آسیابی‌در قریهٔ دشتی ازبلوك کرارج دایر کرده بودواینك از بسیاری از مردم در فایدهٔ استقرار آن گواهی خواسته وشهادت آنان نیز دربرگ استشهاد آمده که عیناً استشهاد نامه را به عرض رسانید وبموجب آن‌حکم‌والا شد که این‌آسیاب کماکان مستقرونامبرده به بهره برداری خود ادامه دهد.

مهرها: ۲۱مهر گواهان‌درحاشیهٔ متن.

٤٠

ناصرالدین‌شاه قاجار ـ تهران ـ محرم۱۲۷(؟)
خط : شکسته نستعلیق . نسخه‌عکسی .

سجع مهر : السلطان‌بن السلطان ، ناصرالدین‌شاه قاجار.
۱۲٦٤!

فرمان ناصرالدین‌شاه‌به عضدالملك‌مبنی براینکه چون هنگام تطهیرحرم‌مطهر حضرت رضا علیه السلام آب به زمین فرورفته و چنانکه مشهودست به دیـوار سمت پایین پای مبارك شکست وارد میاورد لذا در تعمیر سنگ فرش آن حرم مبارك اقدام نماید .

٤١

محمدشاه قاجار ـ تهران ـ ربیع‌الثانی۱۲٦۰
خط : شکسته نستعلیق. نسخه عکسی.(۱)

سجع مهر : بالای مهر ـ الملك لله .

متن مهر ـشکوه ملك وملت رونق آیین ودین آمد
محمد شاه غازی صاحب تاج و نگین آمد
۱۲۲۵

فرمان محمدشاه قاجار مبنی‌برواگذارنمودن قریهٔ زرگنده که دردست‌میرسید علی متولی‌باشی حضرت عبدالعظیم(ع)است‌و«مداخل کلی ازآنجامیبرد»از«هذه‌السنه لوی‌ئیل»به وزیرمختار روس؛چه این قریه‌محل ییلاقی وی است . ونیزواگذار کردن قریه رامین شهریار که تیولی پاشابیك بود به میرسید علی متولی باشی در عوض قریه زرگنده تا منافع و مالیات آنجا را«بازیافت داشته»به مصارف گذران و مخارج خـود برساند .

(۱)ـ بقراراطلاع اصل این‌سند دردست آقای دکترمحمدعلی‌هدایتی می‌باشد

۴۲

شیراز - کریمخان زند - جمادی‌الاولی ۱۱۷۹
خط : شکسته نستعلیق . نسخه عکسی.

سجع مهر: یامن‌هو بمن‌رجاه کریم(۱)

فرمان کریمخان زند مبنی بر انتصاب میرسید حسین نـواده مرحـوم میرزا نظام‌خان متولی سابق امامزاده واجب التعظیم و التکریم عبدالعظیم که از « ابتدای شش ماهه تخاقوی‌ئیل» باحفظ مواجب ومقرری که دربارهٔ متولی سابق مقرربود انجام خدمت نماید.

۴۳

سلطان‌حسین‌صفوی - ربیع‌الثانی ۱۱۲۰.
خط : تعلیق . نسخه‌عکسی(۲) .

سجع مهر - (ناخوانا)

پروانچه‌یی که‌ازجانب سلطان‌حسین صفوی برحسب تقاضای میرزامحمدعلی الحسینی متولی امامزاده واجب‌التعظیم والتکریم امام زاده عبدالعظیم علیه‌وعلی‌ابائه تحیة والتکریم وبنابر گزارش‌میرسیدمحمدمأمورامر که پس ازتحقیق‌دراصالت‌اسناد و مدارك مربوط باتوجه به اینکه تولیت شرعیه موقوفات قدیمی سرکاراستانهٔ مقدسه مسفوره بطناً بعد بطن مختص اولاد ذکور اجداد سیادت پناه مشار الیه بوده و اولاد اناث را درآن مدخلی نیست‌تولیت‌نامبرده میرزا محمدعلی الحسینی را تصدیق‌نموده؛ شرف صدوریافته است وطبق مفادآن متولی نامبرده باید به دستور اباء و اجداد خود متوجه نظم ونسق وآبادی محال موقوفه مزبور شده در نسق وزراعت محال‌موقوفات

(۱)-این‌مهردرپایین‌فرمان‌زده‌شده‌است

۲ــ بقرار اطلاع اصل‌این فرمان‌دردست آقای‌دکترمحمدعلی‌هدایتی‌میباشد

وتنقیه قنوات و روشنایی آستانه که از موقوفات مذکور صرف آن میشودسعی موفور نماید و چنانچه کوتاهی ورزد ازو بازخواست خواهیم فرمود و هرساله موافق شروط واقفین حاصل مزرعه سید عبدالله ابیض یك عشر ومزرعهٔ عین آبـاد یك خمس و از مزرعهٔ خیرآباد که مزارامام زاده واجب التعظیم والتکریم در آن واقعست بـا سایر مزارع وقراء و املاك که در مزار مزبورست یك ثلث به صیغهٔ حق التولیه متصرف و تتمهٔ محصولات را به نهجی که واقفین وقف نموده‌اند بعد از وضع سوخت آستانهٔ مقدسه وتعمیرات و تنقیه قنوات فیمابین خدام آستانه مقدسه هر یك را کـه قابل و شایسته داند تفریغ وتقسیط نموده دیناری سوای حق التولیه مقررشده خود تصرف ننماید ونیزبه علت حق النظاره ورسوم مستوفی موقوفات دیناری مطالبه ننماید وهرگاه ازین پس متولی تفویضی جهت موقوفات جدیدی تعیین شود « دخل درداد وستدموقوفات قدیمی مزبور وتولیت شرعی «سیادت پناه مومی الیه» ننماید .

٤٤

حسام‌السلطنه قاجار - تهران - محرم ۱۲۹۴.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ: فرنگی.
اندازه : ۳۷×۳۳ - ۲۷×۱۸ - ۵س

سجع مهر : حسام‌السلطنه ١٢٦٦.

حکم حسام‌السلطة به علماءِ و اعیان و اشراف و عمال ومباشرین و کافه اهالی کردستان مبنی بر نصب ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله پسرخود به ولایت آن‌سامان وعزل و احضار حاجی شهاب الملك حاکم پیشین کردستان و اینکه نامبرده باید با کمال احترام روانه تهران شود وا گر کسی هم ادعایی نسبت به او دارد در تهران رسیدگی وقطع وفصل خواهد شد .

عین حاشیهٔ فرمان که گویا به‌خط حسام‌السلطنه است وبامهرخود مجدداً آنرا ممهور ساخته است چنین‌است:«مقرر آنکه مقرب الحضرة العلیه میرزارضاعلی‌دیوان بیگی را مخصوصاً روانه نمودیم که عمدةالامراءِالعظام حاجی شهاب‌الملك‌رابااحترام روانهٔ دارالخلافه نموده‌باموران آنجا بنفسه رسیدگی نماید و تاورود فرزندی معزی الیه مراقب ومواظب نظم آنحدودباشد . فی‌التاریخ. . .»

٤٥

تهران- حسام‌السلطنة قاجار - ربیع‌الاول ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق .کاغذ : فرنگی کبود
اندازه : ۳۴×۲۴-۱۹×۲۴-۱۰/۵-٦س

سجع مهر : حسام‌السلطنة ۱۲٦٦ .

دستخط حسام‌السلطنه به رضاعلی دیوان بیگی مبنی بر ابلاغ عنایت خاصه و نفی شکایت شهباز فیطول از طایفه دراحی ازو ؛ و دیگر حسام السلطنة اشاره بدان می‌کند که به فرزندی (مؤید الدوله) و منشی باشی دستور داده ایم که طبق دستور معتمدالدوله رفتار نماید .

یادداشت - بین دوسطر اول چند سطری ازحسام‌السلطنة به رضاعلی‌دیوان‌بیگی آمده است که در آن بدونوید اعطای خلعت داده‌و نیز« کیفیت قرار بره‌های قربانی»را ازو استفسار کرده است.

٤٦

حسام‌السلطنه قاجار - تهران - ربیع‌الاول۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق .کاغذ: فرنگی کبود .
اندازه : ۱۱×۲۵ - ۳۳×۱۹- ۵س

سجع مهر : حسام‌السلطنة ۱۲٦٦ .

دستخط حسام‌السلطنة به رضاعلی دیوان بیگی مبنی براظهاررضایت ازخدمت نامبرده در کار کفالت حکومت کردستان و ستودن شایستگی کاظم خان سرتیپ ؛ و دیگر«قرب عزیمت‌فرزندی»ابوالفتح‌میرزا مؤیدالدوله‌را برای‌دردست گرفتن‌حکومت آن سامان خبر میدهد .

٤٧

حسام‌السلطنة - تهران - ربیع‌الثانی ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی کبود .
اندازه : ۲۵×۱۱- ۳۴×۱۹ - ٦س

سجع مهر : حسام‌السلطنة ۱۲٦٦ .

دستخط حسام‌السلطنه به رضاعلی دیوان بیگی مبنی براظهاررضایت‌ازووودیگر اینکه قرب عزیمت ابوالفتح میرزا را بدان سامان خبرمیدهد .

٤٨

حسام‌السلطنه - تهران - ربیع‌الاول۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق .کاغذ : فرنگی کبود .
اندازه : ۱۹×۳۴- ۲٦×۱۰ - ۹س

سجع مهر : حسام‌السلطنة ۱۲٦٦ .

دستخطحسام‌السلطنة به‌رضاعلی دیوان بیگی که در تعقیب نامه‌یی که‌شه‌بندر دولت عثمانی درباب شرارت احمد بیك کنده سوری در خاك دودولت ایران‌وعثمانی، به«میرزا محمد عالیجاه»فرستاده بود ، مینویسدمبنی براینکه گرچه‌الی‌حال ابوالفتح میرزا به کردستان نیامده است اما قلع وقمع احمد بیك از فرایض یقینیه رضا علی دیوان بیگی میباشد.

یادداشت - درحاشیهٔدستخط اظهار سوء ظنی‌نسبت به رفق ومدارای‌دولت‌عثمانی نسبت به‌احمدبیك کنده‌سوری‌شده‌است که درضمن‌آن در گرفتن قول‌مؤکداز‌شهبندر عثمانی برای اعمال‌واقدامات لازم تاکید شده است که این حاشیه گویا از خود حسام السلطنة باشد .

٤٩

حسام‌السلطنة -تهران - شهرشوال۱۲۹۳
خط : شکسته نستعلیق .کاغذ : فرنگی کبود.
اندازه : ۳۴×۱۹ - ۲٦×۱۰ - ۵س

سجع مهر : حسام‌السلطنة ۱۲٦٦ .

دستخط حسام‌السلطنة به میرزا رضا علی دیوان بیگی، مبنی بر بیان رضایت همیونی از حاجی‌شهاب‌الملك حاکم کردستان و کرمانشاهان و تمایل بر دوام وی در این منصب و ابلاغ این فرمان به میرزا محمد و اینکه میرزا رضاعلی و میرزا محمد وی را باید حاکم بالاستقلال آن سامان بدانند.

۵۰

تهران - حسام‌السلطنة
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی‌سفید
اندازه : ۱۹×۳۳ - ۱۱×۲٦ - ۷س

سجع مهر : حسام‌السلطنة ۱۲٦٦ .

دستخط حسام السلطنة به میرزا رضاعلی در پاسخ نامهٔ وی که در آن شرحی از جانفشانی میرزا محمد شفیع و میرزا محمد حسین مذکور داشته، مبنی بردستور پرداخت دویست تومان درحق نامبردگان.

یادداشت بین دوسطر آغاز: «دیوان بیگی!

گربماندیم زنده بردوزیم — جامه‌ای کز فراق چاك شده؛

انشاءالله تعالی اگربسال نورسیدیم تلافی امسال را به طوری می کنیم که شعر خواجه علیه‌الرحمه باصدق همرساند :

غم که پیرعقل مدهوشش بمردن می کند

می‌فروشش چاره‌دریك آ بخوردن میکند

انشاءالله‌تعالی . والسلام».

۵۱

حسام‌السلطنة - تهران - ربیع‌الاول۱۲۹۴
خط : شکسته‌نستعلیق . کاغذ: فرنگی‌کبود.
اندازه : ۱۹×۳۳ - ۱۰×۲۵ -۷س

سجع مهر : حسام‌السلطنة ۱۲٦٦ .

دستخط حسام‌السلطنة به میرزا رضاعلی دیوان بیگی مبنی بر اینکه‌چون‌میرزا محمد را به رکاب مبارك احضار نمودیم تا آمدن«فرزند کامکار»بدان صوب باید که باتفاق میرزا کاظم‌خان سرتیپ امور آن سامان را درعهده کفایت‌بگیرد ودیگر اینکه حسام‌السلطنه‌درین‌دستخط ازفقره‌مربوط به‌چهارنفرسربازوزن آسیابان‌استفسار کرده و درارسال‌روزنامه‌وقایع درهرسه روز یکبار تاکید نموده است .

۵۲

حسام‌السلطنة - تهران - صفر۱۲۹۴.
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی‌،متن‌وحاشیه،کبودرنگ .
اندازه : ۱۳×۱۷-۳۴×۱۹- چلیپا -

سجع مهر : حسام‌السلطنة ۱۲٦٦ .

دستخط حسام‌السلطنة به‌میرزا رضا علی دیوان بیگی درپاسخ باو مبنی‌برعزل شهاب‌الملك وآسوده شدن‌مردم ولایت کردستان ازو ؛ واینکه میرزا رضا علی باید به اتفاق میرزا محمد کمال مراقبت را درنظم امورشهر وسرحدات کردستان بنماید.

متن یادداشت حاشیه دستخط به خط حسام‌السلطنه (!) :« دیوان‌بیگی،صراحت و درستکاری توبرمامعلوم است مأموریت این سفرهم ازبابت درستکاری‌ها و صداقتی است که از سابق به ظهور رسانده بودی ، باید درین سفربی‌غرضی وبی‌طمعی و حسن کفایت خود را زیاده از سابق جلوه دهی و خود را زیاده بر زیاده محل‌وثوق وامانت کنی . حالت اهل ولایت سنندج از شهری و خارجی باید چنان باشد که به همهٔ آنها از هر جههٔ خوش بگذرد و آسوده باشند و امنیت خاطر در باطن و ظاهر داشته‌باشند انشاءالله تعالی امورات اتفاقیه راباید بمشورت وصوابدید یکدیگر فیصل‌دهیدومردم را معطل نکنید . معتمدالخاقان محمد کاظم خان را هم در امورات (!)مداخله‌دهید و وجود اورا عاطل وباطل نگردانید . فقره‌اورامان تحت‌را ، از پسر های حسن سلطان خیلی ملاحظه باید بکنید وحقیقت را عرض کنید ازآنجا هم قرارعمل اورامان‌را این روزها میدهم . ازمصطفی‌هم که درشهراست غفلت نداشته باشید ، پسرش که‌دراورامان

است باید مراجعت کند. ازنظم‌بلوکات ومحالات مبادا غفلت کنید. بخدااگر بشنوم ذره‌ای خلاف قاعده واقع شده باشد شما مورد سیاست وبازخواست هستید. همه‌روزه روزنامه امورات(!)را برداشت هردو روزیك شاطری وقاصدی را روانه نمایید و ما را اطلاع از جزوی و کلی‌بدهید دیناری‌اگراز کسی گرفته شده باشد درتوقف‌بازخواست خودرا باید ببینید».

۵۳

حسام‌السلطنه - تهران - ربیع‌الثانی۱۲۹۴
خط: شکسته نستعلیق - کاغذ: فرنگی‌متن‌وحاشیه‌سفید،رنگ.
اندازه: ۱۹×۳۳ - ٦×۱٦- جلیپا

سجع مهر: حسام‌السلطنة ۱۲٦٦.

از حسام‌السلطنه به رضاعلی دیوان بیگی دایربرعزل احمد بیك کنده سوری به علت عمل سویی که از جانب‌او نسبت به «آدم غلامرضا سلطان» سرزده بودوتهدید وی نسبت به عواقب سویی که‌اعمالش دربرخواهد داشت.

حاشیه متن که گویابه خط حسام‌السلطنه‌است: «اگرخودش[1] بکرمانشاهان یا کردستان آمد مورد التفات می شود و الا سزای خودسری را عما قریب خواهد دید.»

۵٤

حسام‌السلطنه - تهران - شهرربیع‌الاول ۱۲۹۴
خط: شکسته نستعلیق. کاغذ: فرنگی آبی‌رنگ‌متن وحاشیه.
اندازه: ۱۹×۳۳-۱۹×۸-جلیپا

سجع مهر: حسام‌السلطنة ۱۲٦٦.

ازحسام‌السلطنه‌به‌دیوان‌بیگی:«دیوان‌بیگی نوشتجات‌احمدبیك‌واهالی آنجا که

۱- به قیاس، مرجع‌ضمیر خودش‌همان‌احمد بیك کنده سوری است.

بشما نوشته بودند ملاحظه فرمودیم . خیلی عجیب است که این مرد خودرا آشنا باین مقامات کردو کاغذ بشما نوشت ! تا بحال نه عریضه‌ای ازو رسیده و نه خودرا آشنا باین مقامات کرده است. حالاهم که دیده است حرف حکومت غلامرضا سلطان بمیان آمده و از آنطرف محمدزمان‌خان هم با بیك زادگان آمده‌اند برداشته این کاغذ را بشما نوشته است ودر آخرهم فی الحقیقه تهدید کرده‌است که حکومت بانه بهریك ازین دودسته بیك‌زادگان داده شود حکایت فتاح سلطان خواهد شد. خلاصه جوابی که شما باو نوشته بودید بسیاربجا بوده است . اگرخود احمد بیك برخاسته بکرمانشاهان آمد از تقصیرات گذشتهٔ اوصرفنظر میکنیم والامهماامکن اسباب گوشمالی اورا باید فراهم آورد. هرچند شهبندر نوشته بود اگر بخاك عثمانی بیاید اورا گرفته بدست مأمورین دولت علیه ایران خواهند داد ولی بمحض حرف شهبندرهم نمیتوان مطمئن شد . در این باب تلگرافی خدمت جناب جلالتمآب اجل اشرف اکرم سپهسالار اعظم دام اقباله نمودم که باو کلای دولت عثمانی گفتگو فرموده اطمینان حاصل کنند . اگر انشاءالله تعالی اطمینان حاصل کرده اول گوشمال اورا دادند افواج واستعداد وهمه چیزحاضراست درصدد گوشمال اوخواهیم برآمد وحاکمی برای آنجا معین خواهیم کرد وغلامرضا سلطان‌راخواهیم فرستادواستعدادی هم بقدر کفایت درپهلوی اوخواهیم گذاشت عجالتاً شما محمدزمان‌خان وبیك زادگانی‌را که آمده‌اند امیدوار کنید که آنهاهم دردست باشند اگر بکرمانشاهان آمدند آنهاراهم امیدوارمیکنیم تاقرار کلیه عمل بانه داده شود[1] »

۵۵

حسام السلطنه - تهران - ربیع الاول ۱۲۹۴

خط : شکسته نستعلیق . کاغذ: فرنگی آبی رنگ.

اندازه : ۱۹×۱۵-۲۳×۷-٦س

سجع مهر : حسام السلطنة ١٢٦٦ .

ازحسام السلطنه به رضاعلی دیوان بیگی درپاسخ نامهٔ او ؛ حسام السلطنه درنامه خودبه عریضه دیوان بیگی که شرحی از بروز بی نظمی و بی اعتدالی درمحل مأموریتش نوشته

---

۱ ـ عین متن از لحاظ اهمیت مطالب نقل شد .

بود اشاره کرده ووجود چنین وضعی را با بودن کاظمخان سرتیپ بعید می‌شمارد.

حسام‌السلطنه درپایان وحاشیهٔ دستخط خویش اعتماد واطمینان خود را نسبت به دیوان بیگی و کاظمخان بیان داشته و ادارهٔ امور را مجدداً بدانان سپرده و اعلام میدارد که: «مؤیدالدوله تا پنج روزدیگر بدان صوب حرکت میکند و شما سرتیپ فوج را بایاورزودتر بمحل مأموریت حرکت دهید.»

۵۶

حسام‌السلطنه - تهران - عصر شنبه ۱۴ ربیع‌الثانی ۱۲۹۴
خط: شکسته نستعلیق. کاغذ: فرنگی سفید.
اندازه: ۱۹×۳۳ - ۱۲×۱۸ - چلیپا

سجع مهر: حسام‌السلطنة ۱۲۶۶.

ازحسام‌السلطنه به‌رضاعلی دیوان بیگی درمورد «عالیجاه مصطفی بیك اورامی» که حسام‌السلطنه خود طی دستخطی وسیلهٔ شرف‌الملك نامبرده را «بدارالدوله» احضار کرده مصطفی بیك پریشان خاطر ازسنندج عازم گشته، . دیوان بیگی بی‌خبر از احضار شدن وی ازحرکتش بدگمان شده تعقیبش میکند. مصطفی بیك هراسان درامامزاده پیرعمر متحصن شده ماوقع را به حسام‌السلطنه معروض میدارد. حسام‌السلطنه مصطفی بیك را مورد عفوقرار داده ضمن ابلاغ عنایت خود نامبرده را مجدد به «دارالدوله» میخواندو مراتب مأمون بودن وی رادرین نامه به‌رضاعلی دیوان بیگی مینویسد.

۵۷

حسام‌السلطنه - تهران - ربیع‌الثانی ۱۲۹۴.
خط: شکسته نستعلیق - کاغذ: فرنگی سفید.
اندازه: ۱۹×۳۳ - ۱۰/۵×۵/۵ - چلیپا.

سجع مهر: حسام‌السلطنة ۱۲۶۶.

ازحسام‌السلطنه به دیوان بیگی (۱): «دیوان بیگی درباب دونفرمقتول عرض کرده بودید حاجی حیدربیك انکار دارد که علی بیك پسراواین کاررا نکرده است

(۱)ـ عین متن دستخط نقل شده است.

واستدعای آمدن [به] کرمانشاهان دارد ، آمدن او باین جا حاصلی ندارد . اگر پسرش را بسنندج آورد که همیشه درآنجا مقیم باشد ودست ازاین هرزگیها برداشت از برای اوخلاص خواهد بود ؛ والاخود اوهمیشه درحبس خواهد بود واسباب گرفتاری پسرش راهم بای نحو کان فراهم خواهیم آورد ودست بردار نخواهیم بود».

۵۸

حسام السلطنه — تهران — (تاریخ ندارد).
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ: فرنگی کبود؛ متن و حاشیه.
اندازه : ۳۳×۱۹—۱۶×۶/۵—۷س

سجع مهر : حسام السلطنة ۱۲٦٦.

ازحسام السلطنه به رضاعلی دیوان بیگی مبنی برستایش کفایت ولیاقت وی وابراز رضایت ازاینکه نتیجه تحقیق درباره « آنچه درفقره سربازوزن آسیابان عرض کرده بودند » خلاف واقع بوده وبابودن اوجزاین هم انتظار نمیرفت.

۵۹

حسام السلطنه — تهران — ربیع الثانی ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق . کاغذ : فرنگی سفید حاشیه آبی
اندازه : ۳۳×۱۹—۱۳×۵/۵—چلیپا

سجع مهر : حسام السلطنة ۱۲٦٦.

ازحسام السلطنه به رضا علی دیوان بیگی دایر بردرحبس داشتن عبدالقادر متهم به قتل همدانی که اخیراً دستگیرشده بود تااینکه «فرزند معزی الیه بیاید » ونسبت به وی طبق قراری که باحسام الملك گذارده شده عمل شود .

درحاشیه که گویا بخط حسام السلطنه می باشد چنین افزوده شده است :«دیوان بیگی درباب یاراحمدبیك اگرراست میگویدباید بیاید بکرمانشاهان اورا ببینم البته جواب اورا همین طور بنویسید خودش هم عریضه عرض کرده بود جوابش رابا آدمش خواهیم نوشت .»

٦۰

حسام‌السلطنه – تهران – ربیع‌الثانی ۱۲۹۴
خط : شکسته نستعلیق کاغذ : فرنگی
اندازه : ۱۹×۳۳–۱۳×٦– چلیپا

سجع مهر : حسام‌السلطنة ۱۲٦٦.

از حسام‌السلطنه به رضاعلی‌دیوان‌بیگی[۱]: «دیوان‌بیگی درباب مریوان که عرض کرده بودید پس ازرسیدن میرزامصطفی نایب آنجا چندپارچه دهات آنجارا صدمه زده‌اند ورعیتهای آنجارا کوچانده‌اند وبعضی این حرکت را به پسران سلطان حسن نسبت میدهند که ازشهرزور آمده‌اند و بعضی باهل خود مریوان ؛ علی ایحال صدق و کذب اینفقرها را معلوم کرده‌عرض کنید . بمیرزاعبدالغفاردستورالعملی در کارهای مریوان داده‌ایم و خود همراه فرزندی امیرزاده حفظه‌الله تعالی خواهدآمد وانشاءالله تعالی بروفق دستورالعملی که ماداده‌ایم رفع این غائلات خواهد شد بعد از آنکه از میرزا مصطفی خبرصریح رسید و میرزاعبدالغفار هم بآنجا آمد در نظم مریوان ورفع بی‌اعتدالی پسران حسن سلطان آنچه صلاح‌باشد اقدام خواهدشد .»

٦۱

ناصرالدین‌شاه – تهران – جمادی‌الثانی ۱۲۹۴
خط ؛ شکسته نستعلیق. کاغذ:فرنگی
اندازه: ۴۴×۳۳ – ۲۸×۱۹ – ۵س

سجع مهر ، « پاره‌شده‌و تنهاقسمتی از تذهیب آن بجاهست .»

فرمان‌ناصرالدین‌شاه‌مبنی‌بر تخفیف یکصدتومان ازمالیات قریه‌شش‌جان‌فریدن ملکی حاجی میرزا سیدجمال‌الدین امام جمعه‌خوانسار که از «هذه‌السنه‌او دئیل» بعد دربارهٔ او مقررست . این فرمان بموجب اظهارعجز وشکایت مشارالیه‌از «شکستگی وخرابه قریه »مزبورشرف صدوریافته است.

امضاء و مهرهای‌پشت فرمان :

(۱)ـ عین‌متن‌نامه‌نقل‌شده‌است .

۱ـ درمتن ، انتهای سطر اول، امضای ناصرالدین شاه باتذهیب اطراف آن.
۲ـ پشت‌فرمان : پشت امضاء ناصرالدین‌شاه ، مهر «یوسف بن حسن»
۳ـ پشت‌فرمان ، مهر «افوض امری الی‌الله عبده محمد».
٤ـ پشت‌فرمان ، «الواثق بالله» .
٥ـ پشت‌فرمان ، «افوض امری الی‌الله،عبده نصرالله» .
٦ـ پس‌ازاین جمله «حکم تخفیف استمراریست که خطاب بحکام حال‌واستقبال‌شده است » مهر«الهدایة امرمن‌لدیك»زده شده که مهر میرزاهدایت وزیردفتری‌می باشد .
با۱۰مهرو۱۲امضای دیگر .

٦۲

نادرشاه‌افشار – اصفهان – ۲۴ربیع‌الثانی ۱۱۵۱
خط : شکسته .کاغذ : فرنگی
اندازه :۱۸×۲۸/۵- ۱۲×۱٦-٦س

سجع مهر : بالای:مهر بسم‌الله .
متن‌مهر: نگین‌دولت ودین‌رفته بودچون‌ازجا
بنام نادر ایران قرار داد خدا .

طغرا : «بعون‌الله تعالی فرمان همایون‌شد» . فرمان‌نادردرپاسخ‌عریضه میرزا سید حسن گلستانه مبنی براستمرارادارهٔضرابخانهٔدار السلنةاصفهان بدستور سابق‌باهمان مواجبی که دروجه اومقرربوده است.

مهر پشت فرمان :
۱ـ «عبده‌مومن»
۲ـ مهری دیگر ...

٦۳

شاه‌اسمعیل‌صفوی – ۲٦رجب۱۱٦۳(۱)
خط :شکسته.کاغذ:فرنگی
اندازه : ۳۵×۲۰/۵–۲۷×۱۳–۱۱س

سجع مهر: بسم‌الله . بنده شاه ولایت شاه اسمعیل .
طغرا : حکم جهانمطاع‌شد.

(۱)ـ وی‌فرزندسیدمرتضی‌صفوی‌مشهور به‌اسماعیل‌الثالث‌است وبامرکریم‌خان‌زندبسال۱۱٦۳ ولایت‌بختیاریان‌را دراصفهان بعهده‌داشت .

حکم انتصاب میرزا سیدحسن گلستانه از ابتداء «سنه یوت‌ئیل»به نیابت‌عالیجاه مقرب‌الخاقان ناظراموال سرکارخاصهٔ شریفه برای نظارت در نظم و نسق « بیوتات متعلقه» به علیه عالیه وحرم محترم»واستمرارمبلغ یکصدتومان مواجب سالیانه درحق او که حاکم دارالسلطنه اصفهان از درآمد«بیوتات مذکوره»در وجه نامبرده باید بپردازد.

مهرهای‌پشت‌فرمان:

۱ـ مهر « بنده شاه دین ابوالحسن است۱۱٦۲ »

۲ـ «المتوکل‌علی‌الله ؛عبده‌حیدرعلی»

۳ـ بسم‌الله الرحمن‌الرحیم »

٤ـ «لااله‌الاالله ملك‌الحق‌المبین‌محمدهادی»

۵ـ «افوض امری الی‌الله؛علیرضا»

٦ـ «لااله الاالملك الحق المبین»

با۳مهرو۱۱ امضای دیگر

٦٤

کریمخان‌زند — محرم۱۱۸۲

خط : شکسته نستعلیق. کاغذ:فرنگی

اندازه : ۳۳×۲۲ ـ۲۸×۱٦ – ۹س

سجع‌مهر: یامن هو بمن‌رجاء کریم ۱

فرمان کریمخان زند مبنی بر استمرار سید حسن گلستانه در سمت نیابت معیرالممالك واستقرارمستمری سابق درحق اوونظارت کامل دراین که نقره و طلا ونقده سازی‌ها کامل عیارباشد وازخروج طلا و«قلابی‌سازی» جلوگیری بعمل‌آورد. این فرمان«ازجانب ضابطان مستوفیان ومستاجران ومباشران وعملهٔ صرافان «لازم الاتباع بوده‌است».

مهرهای‌پشت‌فرمان:

۱ـ «سلام‌علی‌ابراهیم»

۲ـعبده،محمدجعفر الحسینی.

با٦مهردیگر..

۱ـمهر کریم‌خان‌بجای‌بالای‌فرمان‌در پایین آن‌زده‌شده‌است

BULLETIN

de la

BIBLIOTHEQUE CENTRALE

DE

L'Université de Tehran

(Contenant des articeles sur les manuscrits orientaux)

No. I

(1961/1339 S.)

Tehran

Imprimerie de l'Université

BULLETIN

de la

BIBLIOTHEQUE CENTRALE

DE

L'Université de Tehran

(Contenant d[illegible] sur les manuscrits orientaux)

No. I

(1961/1339 S.)